ARHEOLOŠKI PREGLED

7

ARHEOLOŠKO DRUŠTVO JUGOSLAVIJE
BEOGRAD, 1965.

БИБЛИОТЕКА
ЦЕНТРА ЗА АРХЕОЛОШКА
ИСТРАЖИВАЊА
Инв. бр. 1399
Сигн.
ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

ARHEOLOŠKI PREGLED

7

ARHEOLOŠKO DRUŠTVO JUGOSLAVIJE
BEOGRAD, 1965.

ARHEOLOŠKO DRUŠTVO JUGOSLAVIJE
SOCIÉTÉ ARCHEOLOGIQUE DE YOUGOSLAVIE

Redakcioni odbor
Comité de redaction
Olga Brukner, Ružica Bižić-Drehsler, Peter Petru, Saržo Saržovski,
Jovan Todorović, Borivoje Čović

Odgovorni urednik
Redacteur en chef
Milutin Garašanin

Sekretar redakcije
Secretaire de rédaction
Nikola Tasić

Redakcija i administracija: ARHEOLOŠKO DRUŠTVO JUGOSLAVIJE
Rédaction et administration: SOCIÉTÉ ARCHEOLOGIQUE DE YOUGOSLAVIE
Beograd, Knez Mihajlova 35

Štampa: Izdavačko-štamparsko preduzeće Jugoslovenskih železnica Subotica
Imprimé: Edition-Imprimerie des Chemins de fer Yougoslaves Subotica

SADRŽAJ

Strana

Iskopavanja praistorijskih nalazišta

Županov spodmol, Sajevča, Hruševije — paleolitska stanica — — — — 7
Kadar, Gornji Svilaj, Odžaci (Bosna) — paleolitska stanica — — — — 9
Kremenilo, Višesava, Bajina Bašta — neolitska stanica — — — — — 10
Kulište, Kruškovo Polje, Bosanski Šamac — neolitsko naselje — — — — 12
Gornje Polje, Obri, Kakanj — neolitsko naselje — — — — — — — — 12
Tuk, Zavidovići — neolitsko naselje — — — — — — — — — — 13
Mala Strana, Laćarak, Sremska Mitrovica — neolitsko naselje vinčanske grupe — — — — — — — — — — — — — — — — 14
Gomolava, Hrtkovci — višeslojno nalazište — — — — — — — — — 16
Nove Zemlje, Žabalj — višeslojno praistorijsko nalazište — — — — — 31
Matejski Brod, Novi Bečej — neolitsko naselje — — — — — — — — 33
Mokrin, Kikinda — ranobronzanodobna nekropola — — — — — — — 34
Budžak-Livade, Idoš — nekropola srednjeg i poznog bronzanog doba — 39
Gradište, Turija, Novi Sad — naselje sa kraja bronzanog i početka halštatskog perioda — — — — — — — — — — — — — — — — 45
Gradina na Bosutu, Vašice, Šid — višeslojno praistorijsko naselje — — 47
Karasovićev vinograd, Vučedol, Vukovar — višeslojno praistorijsko nalazište 50
Marića Gradina, Mikleuška — višeslojno praistorijsko naselje — — — — 52
Milića Gradina, Ljuljaci, Kragujevac — gradina bronzanog doba — — — 54
Pod, Bugojno — praistorijska gradina ranog i kasnog bronzanog i željeznog doba — — — — — — — — — — — — — — — — — — 55
Ljubljana, Gospodska ul., Dvorište sazu — praistorijska nekropola — — 57
Donja Toponica, Prokuplje — Ilirski tumul gvozdenog doba i slovenska nekropola — — — — — — — — — — — — — — — — — 58
Židovar, Jasenovo — višeslojno bronzanodobno i latensko naselje — — 59
Pongrac, Grič — praistorijski tumuli — — — — — — — — — — — — 60
Varoš, Prilep — sondažno rekognosciranje prigradskog kompleksa — — 61
Gradište, Debrešte, Prilep — praistorijsko, helenističko i srednjovjekovno naselje, rinovizantijski kastrum, srednjovjekovna crkva sa nekropolom — — — — — — — — — — — — — — — — — — 62

Istraživanja na području Đerdapa

I Teren od Dubravice do Rama — — — — — — — — — — — — — 67
II Teren od Rama do Sipa — — — — — — — — — — — — — — — 68
III Teren od Sipa do Radujevca — — — — — — — — — — — — — 69
1. Dubravica—Ram — — — — — — — — — — — — — — — — — — 70
2. Ram—Sip — 73
3. Sip—Radujevac — — — — — — — — — — — — — — — — — — 85

Strana

Lepenski vir, Boljetin, Donji Milanovac — neolitsko naselje — — — — — 91
Mrfaja, Donji Milanovac — praistorijsko naselje — — — — — — — — 93
Gradac na Lepeni, Boljetin, Donji Milanovac — rimski kastrum — — 94
Ravna, Dodnji Milanovac — rimski kastel — — — — — — — — — — 97
Taliatae, Veliki Gradac, Donji Milanovac — rimsko-vizantijsko utvrđenje 99
Sip — rimski kastel — — — — — — — — — — — — — — — — — — 102
Čezava, Dobra, Veliko Gradište — rimsko-vizantijsko utvrđenje — — 105

Iskopavanja antičkih nalazišta

Sirmium, Sremska Mitrovica — rimski grad — — — — — — — — — 111
Stari Slankamen (Acumincum), Inđija — praistorijska, antička i srednjevekovna nalazišta — — — — — — — — — — — — — — — — 115
Emona, Ljubljana — rimska arhitektura i pojedini nalazi — — — — — 120
Emona, Ljubljana — Ferantov vrt — rimska arhitektura — — — — — 122
Drnovo, Neviodunum — antička arhitektura — — — — — — — — — 123
Šempeter, Savinjska dolina — praistorijska i rimska nekropola — — — 124
Ajdovščina — rimska arhitektura — — — — — — — — — — — — — 125
Stobi — 126
Pešterica, Oreovec, Prilep — kasnoantička vila i nekropola — — — — 131
Tašačica, Prilep — antičko i srednjevekovno naselje — — — — — — 133
Gradina, Doboj — rimski kastrum — — — — — — — — — — — — 134
Crkvina, Crkvenica, Duvno — kasnoantička bazilika, praistorijski i antički nalazi — — — — — — — — — — — — — — — — — — — 135
Gradac, Donje Selo, Konjic — kasnoantičko naselje sa grobljem — — — 140
Komini, Pljevlja — rimska nekropola — — — — — — — — — — — — 144
Strbinci, Đakovo — antičko nalazište — — — — — — — — — — — 146
Rad Narodnog muzeja Zemun na istraživanju rimskog limesa u Sremu tokom 1965. godine — — — — — — — — — — — — — — — — 149

Iskopavanja srednjevekovnih nalazišta

Ciglana na Deliblatskom putu, Dolovo — sarmatsko i slovensko naselje — 159
Čonoplja, Sombor — avarska nekropola — — — — — — — — — — — 160
Bribir — arheološka istraživanja — — — — — — — — — — — — — 161
Ohrid, Imaret — crkva sv. Panteleimona — — — — — — — — — — 169
Kisela Voda, Lipkovo, Kumanovo — nekropola ranog srednjeg veka — — 171
Prilep varoš, crkva sv. Antanasa — srednjevekovno naselje — — — 172
Crkva sv. Dimitrija — crkva, nekropola i srednjevekovno naselje — — — 173
Grobišta — srednjevekovna nekropola — — — — — — — — — — — 174
Crkva manastira sv. Arhanđela — — — — — — — — — — — — — 175
Kale, Skopije — srednjevekovno naselje iz turske okupacije — — — — 176
Gradine, Čipuljić, Bugojno — srednjevekovna nekropola — — — — — 177
Blagaj — srednjovjekovni grad — — — — — — — — — — — — — 178

Fouilles archeologiques en Yougoslavie 1965

Fouilles préhistoriques — — — — — — — — — — — — — — — — — 180
Travaux de protection dans la region des Portes de Fer — — — — — 187
Fouilles de stations d'epoque antique — — — — — — — — — — — 191
Prospection du Musée de Zemun sur le limes en 1965 — — — — — — 196
In memoriam — 200

Table

Prilozi

БИБЛИОТЕКА
ЦЕНТРА ЗА АРХЕОЛОШКА
ИСТРАЖИВАЊА
Инв. бр. 1399
Сигн.
ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

ISKOPAVANJA PRAISTORIJSKIH NALAZIŠTA

ŽUPANOV SPODMOL, SAJEVČA, HRUŠEVLJE — paleolitska stanica

Prilikom rekognosciranja terena u bližoj i daljoj okolini Postojne, 1952. godine, S. Brodar je iskopao dve sonde u kraškoj jami Županov spodmol kod Sajevča (selo oko 2 km od Hruševlja). Sondu dimenzije 3 × 5 m je iskopao do dubine od 2,65 m kod ulaza u jamu pored desne stene. U njoj je, ispod humoznog sloja s neznatnim tragovima mlađepraistorijskog naselja, otkrio pleistocenski sloj s ostacima ledenodobne faune (Marmota marmota, Sus sp.) i 45 mlađepaleolitskih kamenih artefakata i odbitaka. Tragovi ognjišta, koji su se pokazali pored unutrašnjeg profila sonde, pokazuju, da se kulturni horizont širi još napred u neprekopanom delu jame. Drugu, nešto manju sondu (2 × 2 m do dubine 2 m), S. Brodar je iskopao u unutrašnjosti jame oko 14 m od ulaza. I tu je, u sloju ispod breče, otkrio tragove ognjišta, ostatke pleistocentske faune (pre svega alpskog svizca) i dva kamena artefakta. Rezultati tog sondiranja su ubedljivo dokazali, da je takođe Županov spodmol paleolitska stanica u Sloveniji.

Radi drugih neodložnih terenskih radova bilo je moguće tek ove godine nastaviti započeto iskopavanje.[1] Program prve faze sistematskih radova u Županovom spodmolu (predviđeno je više faza) bio je sledeći:

1. Početi sa otkopavanjem na padini ispred jame u nivou, do koga je stigao S. Brodar u sondi kod jamskog ulaza, da bi ustanovili stratigrafiju sedimenata, koji leže pred jamskim ulazom, i konstatovati raširenost paleolitskih horizonata ispred jame (T. I sl. 1). Nivo bi pri dovoljnoj širini otkopa omogućio vrlo lak odvoz materijala iz jame.
2. Otkopati ceo teren levo od Brodareve sonde do levog jamskog zida, fiksirati paleolitske horizonte u tom sektoru i završiti otkop s poprečnim profilom, koji bi se rasprostirao preko cele jamske širine.

Okolnosti i vreme su dozvolili, da smo program iskopavanja u ovogodišnjoj akciji izveli u celini.

Otkop je počeo na padini 10 m ispred jamskog ulaza u širini od 3 m i 2,70 m (z= —3,40 m) pod jamskim podovima. U toj širini i do te dubine

smo kopali upravo do jamskog ulaza. Kako su predjamski slojevi bili kulturno sterilni, dalje smo prvo kopali samo do dubine od 1,70 m (z= —2,40 m). Iskop u jami zahvatio je ceo teren levo od Brodareve sonde do levog jamskog zida. Kada je krajnji unutrašnji profil sonde bio dostignut (x = + 5,00 m), kopali smo još dva metra napred u celoj jamskoj širini do poprečnog profila 7 m iza ulaza (x = + 7,00 m). Tako su ovogodišnja iskopavanja zahvatila iskopnu površinu od 62 m².

Da bi bilo moguće pratiti tok slojeva, njihovu debljinu i sastav, postepeno smo otkopavali manje sektore, koje su ograničavali poprečni i uzdužni profili sa željenim podacima. Tako smo se prvim sistematskim otkopom u Županovom spodmolu dobili, iscrtali i fotografisali šest poprečnih profila (kod tačaka x = — 5,00 m, x = — 2,00 m, x = 0,00 m, x = + 2,00 m, x = + 5,00 m i x = + 7,00 m) i jedan podužni profil na srednjoj osi x, koji je dopirao od početka otkopa ispred jame do zadnjeg poprečnog profila u jami (tj. od x = — 10,00 m, do x = + 7,00 m).

Obim ovogodišnjeg otkopa omogućio nam je da smo detaljno saznali stratigrafske razmere neposredno ispred jame i u njenom ulaznom delu. Kao osnovnu konstataciju treba da navedemo činjenicu, da Županov spodmol sadrži dve genetski različite vrste sedimenata, i to aloholni fluvialni flišni nanos i autohtone jamske sedimente, pre svega krečnog šljunka, pomešanog s raznobojnim ilovačama. Flišni nanos, do čijeg dna još nismo stigli i čija površina pada prilično strmo u jamu, čini podlogu šljunkovito-ilovačnim jamskim sedimentom. Kod njih smo lako razdvojili dva kompleksa. Bazalni deblji, koga čini više debljih ali sitno šljunkovitih slojeva s većom ili manjom količinom crvene do crvenomrke ilovače. Iznad ovog sloja sledi kompleks slojeva uglavnom sitnog šljunka s prljavo žućkastom ilovačnom primesom. Najmlađi humozni sloj, koga pokriva busenje trave ispred jame, tu je srazmerno debeo, dok u unutrašnjosti jame postaje sve tanji.

Pri otkrivanju humoznog pokrivača, naišli smo na fragmente praistorijske i srednjovekovne keramike, na nešto metalnih predmeta i brojne nalaze delova kostiju domaćih životinja i recentne divljači. Prvi paleolitski nalazi su se pokazali već u gornjem delu najmlađeg pleistocenskog kompleksa, u sitnom šljunku s prljavo žućkastom primesom ilovače. Pojavili su se ubrzo iza ulaza u jamu i nastavili do zadnjeg dostignutog profila, gde su se čak i zgusnuli, iz čega se može zaključiti, da će se i dalje nastaviti. Nalazi su bili više ili manje gusti u tri horizonta. Rasprostranjenost i debljina pojedinih kulturnih horizonata je delimično označavala takođe i tamna boja sloja, koja proizilazi od rastrešenog drvenog uglja, koji se zgusnuo mestimično u pravo ognjište. Posebno je bila jasna donja tamna pruga (oko 1 m ispod površine), vero-

vatno zbog krioturbatnih pomeranja jako razdrmana i u početku prekinuta u dva dela. U sva tri pomenuta kulturna horizonta otkrili smo ukupno 245 kamena artefakta i delova kao i tri izrađevine od kosti. Ti predmeti tipološki pripadaju epigravettienu a vremenski završnim fazama zadnjeg würmskog postledenog potresa. S paleolitskim inventarom otkrili smo u sva tri horizonta 56 kostiju odnosno koštanih fragmenata i izolovanih zuba, koji dolaze u obzir za uže određenje. Većina osteološkog materijala pripada alpskom svizcu, samo retki primerci većim sisavcima, kao npr. bovidima, cervidima i dr. Iz ognjišta smo skupili 7 uzoraka drvenog uglja za antrakotomsko ispitivanje.

Iako smo od ulaza u jamu napred kopali do manje dubine nego na prostoru ispred jame, zahvatili smo takođe šljunkovit crvenoilovačni kompleks. U njemu smo otkrili dva odbijena komada od crnog kremena, koji ukazuju na tragove upotrebe. Ležala su na različitim dubinama; prvi oko 1,50 m, a drugi pak na dubini od čak 3,00 m ispod površine. Vrlo je verovatno da pripadaju dvama starijim kulturnim horizontima, čije će kulturno vremensko opredeljenje omogućiti tek budući istraživački radovi.

F. Osole

NAPOMENA

1 Iskopavanja su trajala od 5. jula do 16. avgusta 1965. godine. Vodio ih je F. Osole. Novčana sredstva je dao Fakultet za naravoslovje i tehnologiju univerziteta u Ljubljani. Terensku ekipu su još činili asistent V. Pohar i pet radnika, uglavnom studenti. Radovima u jami je prisustvovao kraće vreme (od 4. do 7. avgusta 1965. god.) prof. S. Brodar, koji je bio imenovan od Zavoda za spomeniško varstvo SRS za nadzornog člana pri paleolitskim iskopavanjima 1965. godine.

KADAR, GORNJI SVILAJ, ODŽACI (Bosna) — paleolitska stanica

Početkom novembra 1965. god., izvršeno je probno iskopavanje na njivi Petra Đekića, gdje su geološki uslovi i konfiguracija terena dozvoljavali mogućnost nalaza paleolitske stanice. Iskop u sondi veličine 4 × 4 metra izvršen je do 70 cm dubine. Oko 20 cm debela humozna mekota pokriva isto tako debeli sloj pjeskovite ilovače smeđe boje, a ispod toga se nalazi sloj marmorirane ilovače oker boje, sa okomitim žilicama i horizontom konkrecija ferohumata na dubini oko 50 do 60 cm.

Fertilni horizont paleolitske stanice nalazi se pri vrhu marmoriranog sloja, a debeo je 5 do 10 cm. Prilično brojni nalazi kamenog oruđa (10 kom. na m^2) pripadaju mlađem paleolitiku. Zastupljena su uska i

duga rezala, a naročito je zapažen tip retušom obrađenih rezala, na jednom kraju oblikovanih kao ubadač a na drugom kao grebalo (rabot).

Nalazište u Kadru je prvo ove vrsti, položeno gotovo neposredno uz obalu Save, dakle prema Slavoniji, gdje se s pravom očekuju istovjetni nalazi.

Đ. Basler

KREMENILO, VIŠESAVA, BAJINA BAŠTA — neolitska naselja

U „Arheološkom pregledu" br. 5, objavljeni su prvi sumarni rezultati iskopavanja koja je, na ovom bogatom praistorijskom nalazištu započeo Narodni muzej iz Titovog Užica 1960. godine. Tom prilikom bilo je reči i o iskopavanjima na onom delu lokaliteta čije se naselje vezuje za period starčevačke kulture.[1] Međutim, rezultati kampanje iz 1963. godine ni izdaleka nisu bili dovoljni da se dobije jasan i čvrst utisak o karakteru nalazišta. Ovo tim pre, što su iskopavanja usled nepredviđenih okolnosti morala biti prekinuta na zapadnom sektoru nalazišta konzerviranjem II otkopnog sloja. Izvesni zaključci doneti na kraju radova bili su skoro isključivo bazirani na materijalu iz relativno male sonde III sa četiri bloka veličine 4 × 3 m. Zemunice, jame za otpatke, keramika i plastika fiksirani u horizontima III i IV, jasno su ukazivali da se na ovom mestu i njegovom širem prostoru pouzdano ima računati sa naseljem nešto mlađe starčevačke kulture. Međutim, sonde I i II otvorene svega 35 m zapadno od sonde III, pokazale su da je skoro ceo horizont II prekriven masivnim lepom koji je svojim prostiranjem ukazivao da su se na ovim mestima nalazila najmanje dva nadzemna objekta. Karakter stana, kao i tada otkriveni materijal, ukazivali su na hronološke razlike u materijalu i objektima na sasvim bliskom odstojanju koje sonda I i II deli od sonde III. U ovakvoj situaciji iskopavanja su 1963. godine bila prekinuta.

Nastavak iskopavanja u 1965. godini, pokazao je na istočnom sektoru lokaliteta, prostoru od 75 m² koji je ispitan blok sistemom sa ukupno 5 kvadrata, potvrdu ranijeg mišljenja da se u horizontu III i IV pouzdano nalazi materijal starčevačke grupe dok se u površinskim slojevima sporadično konstatuje materijal koji pripada pločničkoj i Bubanj-Hum fazi. U ovom kompleksu otkrivene su još dve zemunice i jedna jama za otpatke. Od naročitog je značaja za datovanje nalaz više sudova ukrašenih barbotin tehnikom, čiji oblici variraju od većih lonaca širokog trbuha do malih sudova sa prstenastom stopom kao i relativno dubokih zdela. U ovoj grupi, koja je otkrivena in situ, nađen je i jedan manji pehar na konveksnoj stopi koji se tipološki svrstava u vinčansko-

tordošku fazu. Nekoliko nalaza plastike, koja u tretiranju osnovnih oblika pokazuje izvesnu originalnost, pripadaju uglavnom oblicima rane vinčanske plastike.

U zapadnom sektoru lokaliteta, radovi prekinuti 1963. godine nastavljeni su od nivoa konzerviranog II otkopnog sloja. Za razliku od situacije u sondama III i IV u istočnom sektoru, gde su otkrivene isključivo zemunice, na prostoru zapadnog sektora, koji je bio obuhvaćen ispitivanjem sondi I i II sa 18 blokova ukupne površine 220 m², otkrivene su dve nadzemne zgrade građene uobičajenom tehnikom neolitske arhitekture. U osnovi jedne od zgrada otkrivena su mesta na kojima se nalazilo 11 stubova kružnog preseka, koji su nosili konstrukciju zgrade. Zahvaljujući ovome, kao i drugim detaljima, ustanovljene su tačne dimenzije ovog objekta. Kuća je imala elipsoidni oblik čija je uzdužna osa duga 10 m a široka 3,5 m.

Lokalitet je pokazao znatno bogatstvo materijala u velikom broju sekira, tegova, koštanih alatki i obilju keramike, zbog čega je za sada nemoguće dati detaljniju klasifikaciju i tipološki pregled tako velikog materijala, tim pre što bi jedan takav pokušaj izlazio iz okvira ovog prikaza. Zbog toga ćemo se ograničiti na neke uopštenije konstatacije. Smatramo da je dovoljno pomenuti nalaze iz kuća koji su od naročite važnosti obzirom da imaju karakter zatvorenih i pouzdanih nalaza. Više fragmenata keramike i sudova od kojih dominiraju oblici crnih pehara na konkavnoj stopi, prosopomorni poklopci i statuete, govore da je ovaj deo naselja nastao i razvijao se u vreme punog vinčansko-tordoškog perioda.

Kao što se iz ovog pregleda vidi, između naselja u jednom i drugom sektoru lokaliteta postoji izvestan hronološki i tipološki disparitet, pošto na jednom mestu dominiraju elementi starčevačkog a na drugom elementi ranog vinčanskog perioda. No i pored toga smatramo da je na lokalitetu „Kremenilo" u pitanju jedinstveno ljudsko stanište na kome se starčevačka kultura zadržala znatno duže, dočekujući i asimilirajući u sebe kulturu došljaka iz onih regiona u kojima je vinčanska kultura imala svoje dominantno obeležje.[2]

M. Zotović

NAPOMENE

1 Kremenilo, Višesava — višeslojno praistorijsko naselje. Arheološki pregled 5, 1963. str. 20.

2 Iskopavanja su izvršena u vremenu od 16. avgusta do 8. septembra sa ekipom koju su sačinjavali M. Zotović i J. Bućić, kustosi i F. Berezljev, preparator Narodnog muzeja.

KULIŠTE, KRUŠKOVO POLJE, BOSANSKI ŠAMAC — neolitsko naselje

Lokalitet Kulište u Kruškovom Polju je smešten unutar starog, danas napuštenog rečnog meandra Bosne, oko 10 km daleko od njenog ušća u Savu kod Bosanskog Šamca.

Prema površinskim nalazima i topografskoj situaciji prostora, ovde postoje tri ili četiri naseobinska položaja. Oni su uočljivi kao niski brežuljci veoma zaravnjenih strana, na blago zatalasanoj lesnoj gredi, danas opkoljenoj barom. Pre podrobnijih istraživanja nije moguće određenije govoriti o međusobnim odnosima, niti pružiti bliže podatke o kulturnoj fizionomiji pojedinih naselja unutar lokacije. Za sada se valja zadovoljiti utvrđenim stanjem: površinski nalazi, zatim nalazi do kojih se došlo nakon dubokog oranja zemljišta (oko 0,45 m), — indiciraju bar na tri položaja neolitsko poreklo naselja.

Položaj II

U 1965. godini izvršen je mali probni iskop na položaju II, veličine 4 × 8 metara.

Gornji deo kulturnog sloja je potpuno oštećen poljoprivrednim kultivisanjem zemljišta — dubokim oranjem do dubine oko 0,45 m. Na prostoru dva istražena bloka u ovom sloju, razorena je jedna pravougaona kuća. Prikupljeno je nešto pokretnog arheološkog materijala koji pripada kući.

Do dubine oko 1,20 m je sloj Posavsko-lenđelske kulturne grupe. Na istraženom prostoru u sloju nema kompaktno očuvanih građevinskih ostataka, već sitne osipine od građevinskog materijala, — možda od nekog objekta u neposrednoj blizini. Formalne odlike na keramici izgleda da ukazuju na dva horizonta u ovom sloju.

Osnivači naselja su nosioci vinčanske grupe. Na istraženom prostoru njihov sloj ima mogućnost 0,45 m. Jedan deo pokretnog arheološkog materijala je iz zatvorene celine (jame, ili razorene zemunice), koja nije čitava istražena, jer se prostire i izvan istraživanih blokova. Keramika pripada kraju starije vinčanske kulture.

B. Belić

GORNJE POLJE, OBRI, KAKANJ — neolitsko naselje

U toku 1965. godine izvršeno je treće i posljednje sondažno iskopavanje na ovom lokalitetu butmirske neolitske grupe. Otkopana je površina od 80 m² (dvije sonde od 10 × 4 m), čime je dobivena definitivna

slika o stratigrafiji naselja. Sada predstoji veliko sistematsko iskopavanje, koje treba da pruži podatke o karakteru i rasporedu nastambi, o drugim arhitektonskim objektima, kao i odgovor na mnoga pitanja, iskrsla tokom sondažnih istraživanja.

I ovog puta je ustanovljeno da je butmirska kultura u ovom naselju imala tri faze razvoja. Klasična butmirska kultura, koju poznajemo iz samog Butmira, pripada srednjoj fazi u Gornjem Polju. Ovoj fazi prethodi jedna starija razvojna faza, koja se u nekim manjim detaljima dodiruje sa kakanjskom grupom. Time je određena i vremenska granica početka butmirske grupe. U najmlađoj fazi su opet zapaženi elementi lisičićke grupe, čime je konačno ustanovljen i hronološki odnos između ove dvije neolitske grupe.

U navedenim sondama je zahvaćen prostor između kuća, na kojem je bilo više vatrišta i spališta, kao i jedno kultno mjesto kamene sjekire, sa velikim brojem glačanih kamenih sjekira, lijepo poredanih oko malog vatrišta na kamenu.

Od osobitog je interesa nalaz bojene keramičke robe u najstarijem stratumu (motivi izvedeni crvenom i žutom bojom, koja se otire!). Važni su isto tako nalazi bojene keramike u srednjem stratumu, no ovdje se radi o fino glačanoj robi sa trakastim motivima u crvenoj boji, izvedenim prije pečenja.

Neolitsko naselje u Gornjem Polju će, bez sumnje, pružiti sasvim novu sliku o genezi i razvoju butmirske kulture, pa će zato definitivni izvještaj doći tek poslije sistematskih iskopavanja.

A. Benac

TUK, ZAVIDOVIĆI — neolitsko naselje

Lokacija je zaravnjeni niži plato, na levoj obali reke Krivaje, odmah pri njenom ušću u Bosnu. Blago je nagnut prema rečnim koritima. Ima oblik trougla čije jedno teme stvara dodir dvaju reka, a dva kraka njihova korita. Veličina toga prostora je oko 70 × 60 × 90 m. U pozadini zaravnjenog platoa, teren se prvo blago a zatim naglo uzdiže.

Geografski posmatrano, ovo područje oko ušća Krivaje u Bosnu, pripada jednoj široj graničnoj zoni između severnih i centralnih bosanskih oblasti.

Teren na ušću Krivaje u Bosnu je i u vreme poslednjih nekoliko vekova bio privlačan za naseljavanje. Zato je danas očuvanost neolitskog naselja i kulturnih slojeva u njemu do te mere loša, da je arheološki iskop izvršen 1964. i 1965. godine na površini 68 metara kvadratnih, bio koristan na jedva jednoj trećini ukupne površine.

Osnivači naselja na Tuku su nosioci kakanjske kulturne grupe. Ostaci njihovog naselja čine donji, stariji sloj na nalazištu. Nalazi su sa malog prostora i potiču samo sa onog dela naselja koji se prostire neposredno uz reku Bosnu. Na ostalom prostoru naselja ovaj stariji sloj ne postoji. Kako je Tuk najseverniji do sada paznati lokalitet ove kulture u Bosni, možda je zbog perifernog položaja u kompleksu srednjebosanskih srodnih nalazišta, ostao manji po veličini i slabije razvijen.

Gornji, mlađi sloj na lokaciji, izgleda da pripada onom talasu vinčanske kulture, koji je preko severoistočne i severne Bosne prodro prema srednjebosanskim područjima. U kulturnom sloju u naselju, njima pripadaju tragovi jedne građevine koja je postavljena neposredno na stariji sloj. Na drugim mestima u naselju, njihovi ostaci su neposredno na prvobitnom humusu platoa. Naselje ovog horizonta je zauzimalo velik deo prostora između rečnih korita Bosne i Krivaje.

B. Belić

MALA STRANA, LAĆARAK, SREMSKA MITROVICA — neolitsko naselje vinčanske grupe

Potes Mala Strana se nalazi na obali Save, nedaleko od Sremske Mitrovice. Stalna rečna erozija kojoj je arheološko nalazište izloženo, uništila je najveći deo vinčanskog naselja, čije se jame i zemunice lepo ocrtavaju u lesnom profilu obale. Ova latentna ugroženost nalazišta, bila je razlog da je Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture Vojvodine preko Muzeja u Sremskoj Mitrovici odlučio da se izvrše probni, zaštitni radovi, da se ustanovi stepen uništenosti lokaliteta i izrade elaborati u vezi sa daljim radovima na njemu. Desetodnevni radovi koji su vršeni početkom novembra, nisu mogli u potpunosti da reše pitanje samog naselja ali su sa druge strane pružili izvesne arheološke podatke u vezi sa njegovom kulturnom i vremenskom determinacijom.[1]

Za vreme radova otvorene su dve veće (1 i 2) i jedna manja sonda sa ukupnom površinom od cca 100 m². Na osnovu njih kao i na osnovu rekognosciranja profila obale Save i sporadičnih površinskih nalaza, mogu da se donesu izvesni preliminarni, ali u dobroj meri pouzdani zaključci. Oni se pre svega odnose na veličinu preostalog dela naselja, na njegove naseobinske karakteristike (tip naselja), materijalnu kulturu i hronološku pripadnost.

Prema svom položaju naselje pripada tipičnim vojvođanskim ravničarskim naseljima starije faze vinčanske grupe. Nalazi se na oniskoj lesnoj gredi koja se tek 1—2 m uzdiže iznad okolnog barskog terena. U

vreme padizanja naselja, Sava verovatno nije plavila terasu, ali kako se to vidi iz geološke strukture slojeva i na osnovu savremenih podataka, pri izrazito visokom vodostaju reka plavi celo nalazište. Ovo je verovatno uzrok da je ono, posle relativno kratkog života bilo napušteno pre nego što je vinčanska grupa na njemu doživela svoj pun razvoj. Od objekata stanovanja i ostalih pratećih elemenata u toku iskopavanja konstantovano je postojanje jama, od kojih je jedna mogla da ima stambeni karakter i peći sa kalotastim gornjim delom. Kao i ostali elementi „arhitekture" tako i ove peći ukazuju na privremeni karakter naselja. One su rađene na osnovi od lesnog naboja sa jednim slojem premaza, bez fundirane osnove, kakav je slučaj kod drugih peći vinčanske grupe. U sondi 2 naišlo se na dve peći koje su bile uz ivicu jedne veće jame ili tačnije kompleksa jama — zemunica, sa južne i severne strane.

Po svom opštem karakteru vinčansko naselje pripada tipu zemunič-kih naselja kod kojih se kulturni sloj zadržao samo u jamama a van njih ga gotovo i nema. Stratigrafija sloja pokazivala bi sledeće odlike: gornji deo sloja je humusna vrlo kompaktna zemlja u kojoj do dubine 4,40 m nema arheoloških nalaza osim pojedinih dislociranih keramičkih fragmenata. Ispod ove dubine, tačnije između 0,40 i 0,65 m, sloj je nešto bogatiji sa materijalom, dok je u jamama sloj izrazito bogat pokretnim nalazima materijalne kulture. U njima, koje idu do dubine 1,40 i 1,80 m, nalažen je isključivo keramički i osteološki materijal starije vinčanske grupe.

Za kulturnu i vremensku determinaciju naselja karakteristična je keramika koja prema svojim stilskim i tipološkim odlikama pripada najstarijem periodu vinčanske grupe. Od oblika brojni su i karakteristični pehari na kalemastoj, delimično šupljoj nozi, dublje oštro bikonične zdele, poluloptaste grube zdele i dr. Keramika po fakturi pripada crnoglačanoj i crvenopoliranoj vrsti ili crvenopečenoj gruboj keramici. Ukrašavanje sudova se vrši uglavnom u dve tehnike: urezivanjem (trake sa ubodima) i kanelovanjem površine gornjeg konusa bikoničnih zdela. Pehari na kalemastoj nozi, oštro bikonične zdele crne boje i izvanredno uglačane površine, ukrašavanje u Stichband tehnici, to su elementi na osnovu kojih se naselje u celini određuje u stariju fazu vinčanske grupe, odnosno paraleliše sa pojavama u Vinči oko dubine 8,5m.

Na veliku starost u okviru vinčanske grupe ukazuje pojava starčevačkih elemenata koji egzistiraju na naselju paralelno sa čisto vinčanskim. To se pre svega odnosi na pojavu crvenouglačane, skoro polirane keramike i na jedan fragmenat trbuha suda čija je, dosta gruba površina ukrašena u „impresso" tehnici. Na osnovu pojave ovih elemenata kao i na osnovu tipoloških odlika vinčanske keramike može se

zaključiti da naselje kod Laćarka pripada vremenu prelaza iz starčevačke u vinčansku grupu. Izvesne pojave ukazuju da je prelaz bio postepen i da se on, bar sudeći prema ovom nalazištu, verovatno odvijao u okviru jednog etničkog supstrata.

Od ostalih nalaza, naročito u jamama, vrlo su česti predmeti od kosti, šila i spatule sa lepo obrađenom, ponekad rezbarenom površinom. U ovom materijalu imamo još jednu pojavu koja je karakteristična za najstariju fazu vinčanske grupe.

U odnosu na susedna nalazišta vinčanske grupe u Sremu, naselje kod Laćarka starije je ili samo delom savremeno sa najstarijim horizontom na Gomolavi sa kojim se vezuje preko tipičnih starije vinčanskih pehara na kalemastoj nozi, fragmenata ukrašenih urezanom trakom i tačkastim ubodima i preko crnouglačane keramike. Prema stilskim i tipološkim osobinama keramičkog inventara, vinčansko nalazište kod Laćarka je vrlo blisko i po svojoj privremenoj arhitekturi i po nađenom materijalu nalazištu na obali Dunava kod Beljarice, uzvodno od Zemuna[2]. U odnosu na kulturni sloj Vinče, inventar iz Laćarka odgovara pojavama oko 8,5 m.

N. Tasić

NAPOMENE

1 Nalazište je otkriveno prilikom rekogkosciranja terena 1964. god. (O. Brukner, D. Popović). Radove je finansirao Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture a organizovao ih je Muzej Srema u S. Mitrovici. Ekipu su sanjavali N. Tasić, P. Milošević (rukovodioci radova) i studenti Lj. Subotić i N. Lalošević.

2 Za Gomolavu up. izveštaj B. Bruknera u ovom broju Pregleda, a za Beljaricu N. Tasić, Arheološki pregled 3, 1960.

GOMOLAVA HRTKOVCI — višeslojno nalazište

I Neka pitanja o stratigrafiji Gomolave

Osnovne informacije o stratigrafiji ovog lokaliteta pružila su ranija sistematska zaštitna iskopavanja, koja je Vojvođanski muzej vodio ranijih godina[1]. Prema tim rezultatima, kao i onim postignutim u 1965. godini[2], na Gomolavi su zastupljeni sledeći kulturni periodi: srednjevekovni i rimski, mlađe gvozdeno doba (laten), srednje i poznobronzano doba, eneolit, kao i mlađi neolit. Iz ovog pregleda se vidi da uglavnom nedostaje starije gvozdeno, pa da stratigrafija Gomolave obuhvati kontinuirani kulturno-istrorijski razvoj ne samo uskog pojasa Posavine, već i panonsko-podunavskog basena, bar u njegovim osnovnim crtama.

Sa te tačke stanovišta, značaj kulturne stratifikacije Gomolave podvukle bi sledeće činjenice.

— Po svom geografskom položaju ovaj lokalitet se nalazi u području u kome se sustiču najvažnije saobraćajnice Panonije, Severnog i Centralnog Balkana, u koje spadaju na prvom mestu doline Save i Dunava.

— U odnosu na uže teritorijalne okvire, Gomolava leži u oblasti donjeg Posavlja, koje nije do sada sistematski ispitivano, naročito kada je u pitanju praistorija južnog Srema i istočne Slavonije.

— Pored ovih opštih geografskih i kulturno-istorijskih uslova, koji podvlače potrebu daljeg istraživanja Gomolave, mogu se navesti i druge važnije karakteristike, koje u izvesnom smislu čine osobenost ovog lokaliteta. Jedna od njih je, npr. izrazita moćnost latenskog sloja zastupljenog veoma kvalitetnim keramičkim materijalom, ili bi to bila pouzdana vertikalna i horizontalna stratigrafija poznog eneolita, odnosno sve tri grupe ovog perioda, vučedolske, kostolačke i badenske, po čemu ovaj lokalitet ima za sada izuzetnu vrednost u jugoslovenskom Podunavlju.

Ove potencijalne mogućnosti koje pruža stratigrafija Gomolave, odnosno pouzdano utvrđeni, relativno hronološki redosled kulturnih perioda zastupljenih na ovom lokalitetu, obavezuju i na detaljne analize vertikalne i horizontalne stratigrafije, naročito kada su u pitanju određeni horizonti stanovanja.

Po svojim topografskim odlikama, Gomolava predstavlja izdužen tel (T. V), delimično očuvan, podeljen manjim veštačkim zasekom na dve terase, približno iste nadmorske visine. Sudeći prema rezultatima iskopavanja i konfiguraciji zemljišta, tel je nastao na manjoj savskoj adi, odvojenoj od obale rukavcem, čije se korito može uočiti i danas. Stoga bi ovde trebalo računati sa tipom utvrđenog naselja, bar kada se radi o kulturnim periodima koji pripadaju praistoriji. Na osnovu toga proizlaze i neki elementi zajednički za ovu vrstu naselja: relativno mala korisna površina, koja onemogućuje širenje stambenih horizonata, pojačano taloženje kulturnih ostataka, što prouzrokuje izrazitiju moćnost slojeva, ali i češće poremećaje vertikalne stratigrafije.

Prema podacima dobijenim u poslednjoj kampanji na Gomolavi, osnovna podela kulturnog sloja, čija debljina u sektorima IX i X dostiže do 6,30—6,50 m, bila bi sledeća:

1. Sloj humusa i subhumusa, debljine 0,30—0,40 m.

2. Sloj tamno-mrke i sive zemlje, sa mestimičnim jezgrima svetlije boje, debljine od 1,60—1,80 m, koji pretežno pripada latenskom, ali takođe rimskom i srednjevekovnom periodu.

3. Sloj svetlije, žućkasto-mrke boje, sa vidljivijim ostacima horizonta stanovanja, od kojih se posebno ističe najmlađi horizont, debljine 0,80—1,00 m, odgovara poznom i srednjem bronzanom dobu.

4. Sloj svetlo-žute zemlje, ispunjen intenzivnim građevinskim ostacima, debljine 0,80—0,90 m, a sa humusnim slojem mrke boje, i do 1,20 m, pripada poznom eneolitskom periodu.

5. Debeo sloj, u kome preovladava zatvoreniji, braon ton zemlje, debljine 1,80—2,20 m, pripada horizontima mlađeg neolita i ranog eneolita. U debljini ovog sloja uračunat je i prvobitni humus, ispod koga se nalazi žuta lesna zdravica.

Kada se radi o lokalitetu ovog tipa, kakav je i Gomolava, treba takođe ukazati na izvesnu nepouzdanost nalaza van zatvorenih celina, ili onih tačnije određenih nekim arhitektonskim objektom, što se ogleda u sledećim podacima dobijenim na samom terenu.

— Izuzev jasnije formiranog sloja humusa između badensko-kostolačkog i bapsko-lenđelskog horizonta, nema vidljivije granice između slojeva koji pripadaju raznim kulturnim periodima, kao što su npr. latenski i pozno-bronzanodopski, ili ovaj drugi i enolitski sloj.

— Ovakva situacija je potvrđena i stratigrafijom nalaza pokretnog materijala, o čemu je u kampanji 1965. godine vođen osnovni statistički pregled. Prema tim podacima u sektoru IX, u prvih 6 os (1,30 m sloja), javljaju se zajedno srednjevekovna, rimsko-provincijska i latenska keramika, od 6—11 os (od srednje dubine 1,30 m do srednje dubine 2,30 m), latenska i pozno bronzanodopska keramika, dok su vučedolska i bronzanodopska keramika zastupljene zajedno od 14 do 17 os. (od srednje dubine 2,86 m do srednje dubine 3,36 m).

Slična pojava je takođe zabeležena u sektoru X. Tamo se npr. keramika poznog bronzanog doba javlja uporedo sa latenskom već od 6 os i ta mešavina dopire sve do 11 os (do dubine od 2,14 m). U sektoru XI, koji je doduše već periferni (T. V), pokretni materijal iz različitih kulturnih perioda takođe je uporedo zastupljen na istim dubinama.

— Očigledno je da mešavina ovako različitog materijala na Gomolavi proizlazi iz činjenice da je bilo relativno teško razlikovati brojna i neminovna ukopavanja, kada je materijal starijeg horizonta bio izbačen kopanjem, dok je materijal mlađeg horizonta silazio ovim ukopavanjem naniže. Ali treba takođe napomenuti, da ta mešavina materijala nije samo posledica ukopavanja jama, već i neprekidne deformacije kulturnih slojeva, prilikom podizanja svakog novog naselja, ili novih objekata u već postojećem naselju.

— Oštećenja te vrste, vrlo brojna i često veoma izrazita, ogledaju se najbolje u relativno očuvanim arhitektonskim objektima na lokalitetu

u celini. Međutim to sa druge strane ne znači da su ostaci građevina uopšte uzevši malobrojni i da nije moguće rekonstruisati horizonte stanovanja, ne samo u okviru različitih kulturnih perioda, već i unutar svakog pojedinačnog, izuzimajući tu donekle rimsko-provincijske i srednjevekovni sloj.

Prema tome stratigrafska obrada pokretnog arheološkog materijala sa Gomolave zavisiće prvenstveno od tačno određenih intaktnih zona unutar kulturnog sloja svakog određenog perioda, gde ti nalazi, ukoliko već nisu in situ, nisu bili ni izloženi naknadnim poremećajima. Ostvarenju tog cilja bila je podređena i celokupna služba dokumentacije, prilagođena relativno brzom tempu radova, usmerena prvenstveno na što potpunije izdvajanje svih onih objekata koji mogu da posluže kao oslonac za određivanje stambenih horizonata, kao završnog rezultata stratigrafske rekonstrukcije naselja iz raznih kulturnih perioda zastupljenih na Gomolavi.

Međusobnim upoređenjem tih horizonata ili objekata, računajući tu na njihove relativne dubine, upravo se i dobijaju one stratigrafski najpouzdanije zone kulturnog sloja, o čijoj neophodnosti je već bilo reči. Razumljivo je da veoma važnu ulogu u ovom stratigrafskom raščlanjavanju imaju dobro očuvane kućne osnove, peći ili ognjišta — iako površine sa nabojem ili ruševinama lepa, imaju takođe sličnu vrednost. Oni isto tako opredeljuju horizontalu odgovarajućeg naselja, kao što istovremeno zatvaraju izvestan deo kulturnog sloja koji je stariji, dajući arheološkom materijalu sa tog mesta pouzdanu staratigrafsku vrednost.

Na taj način prikupljena je takođe i građa o arhitektonskim objektima, koja omogućuje ne samo tačnije određivanje stratigrafije, već i ispitivanje opštih karakteristika naselja na Gomolavi, kao što je, recimo, šema njihovog rasporeda, ili tipovi građevina. Pri tome se mora naglasiti da dosadašnje otkopane površine, koje se uglavnom poklapaju sa najugroženijim delovima lokaliteta, ne predstavljaju blokove već kvadrature, pa samim tim ne dozvoljavaju otkrivanje arhitektonskih objekata u celini, već se to postiže samo fragmentarno. Kako je sličan sistem rada, opravdan usled svog zaštitnog karaktera, bio sproveden i na ranijim iskopavanjima, razumljiva je potreba za istraživanjima većih površina na Gomolavi.

Prema sadašnjem stanju ispitivanja očuvanost horizonata stanovanja na Gomolavi izgleda raste ukoliko je u pitanju hronološki starija epoha, tako da su najviše arhitektonskih objekata pružili horizonti mlađeg neolita i eneolita. Tu treba istaći, kao što je već rečeno, naročito pouzdanu stratigrafiju eneolitskih naselja, što nije česta pojava za ovaj deo Podunavlja i Panonije.

Pošto građevinski objekti uglavnom nisu bili otkopani u celini, ne može se ni doneti definitivni sud o njihovim detaljnim arhitektonskim odlikama, tim pre što se najčešće radi o objektima koji nisu najbolje očuvani. U tom pogledu mogu se samo dopuniti rezultati poznati sa ranijih iskopavanja, naročito oni koji se tiču upotrebe tehnike pletera i lepa, ili konstrukcija peći ili ognjišta, pri čemu se u radovima 1965. godine došlo do posebno zanimljivih podataka o latenskim lončarskim pećima.

Produžetak sistematskih radova na Gomolavi, sa gledišta stratigrafije, trebalo bi da omogući što pouzdanije izdavanje posebnih horizonata stanovanja, kao osnovnih jedinica za opredeljivanje pojedinih naselja zastupljenih u raznim kulturnim periodima na Gomolavi. Samim tim bi, na osnovu pojedinačnih objekata unutar tih horizonata, bile ustanovljene i zatvorene celine unutar kulturnog sloja, koje bi poslužile kao osnova za određivanje pouzdane kulturne stratigrafije na Gomolavi.

B. Jovanović

NAPOMENE

1 R. Rašajski, RVM 3 (1954.), 187—219; Š. Nadj, RVM 9 (1960.), 112—129; M. Girić, RVM 9 (1960.), 130—150.

2 Iskopavanja su trajala od 7. VI do 7. VII 1965. god. Ove radove je vodilo kolektivno rukovodstvo, određeno od strane Arheološke sekcije Društva muzejskih radnika Vojvodine, koga su sačinjavali B. Brukner, kustos Vojvođanskog Muzeja, Dr N. Tasić, kustos Narodnog muzeja Zemun i Dr B. Jovanović, naučni saradnik Arheološkog instituta. Članove ekipa su sačinjavali: Š. Nadj, viši kustos Vojvođanskog muzeja, D. Vilotijević, kustos Muzeja grada N. Sada, M. Girić, upravnik Narodnog muzeja u Kikindi, J. Erdelji, konzervator-tehničar Vojvođanskog muzeja, I. Horti, preparator Narodnog muzeja u Senti, G. Ranisavljević, preparator Muzeja Srema u S. Mitrovici, P. Pop-Lazić, arheolog iz Beograda, S. Živanović, student III stepena arh., D. Zličić, student III stepena arh., Lj. Subotić, st. arh., D. Guberović, stud. arh. i M. Lehner stud. Akad. prim. umetnosti.
Na radovima u 1965. god. iskopano je oko 220 m², u sektorima IX—XI. Relativno dugi i uski sektori trasirani su na najugroženijim mestima lokaliteta, izloženim neposrednom delovanju matice Save.

II Neolitski i stariji eneolitski horizont na Gomolavi 1965. godine

U toku jednomesečnog iskopavanja na lokalitetu Gomolava kod Hrtkovaca, ispitani su neolitski i stariji eneolitski horizont u sektorima IX i X, dok su u sektoru XI istraživanja završena na nivou mlađeg eneolitskog stambenog horizonta.[1]

Najstariji elementi naseljavanja konstantovani su na nivou prvobitnog humusa na kome je podignuto naselje vinčanske grupe. Otkriće osnove neolitske kuće sa delom oštećenim podom u donjem nivou vinčanskog stratuma, ispitivanje sadržaja ukopanih jama u zdravicu i najranijih elemenata naseljavanja koji su se formirali iznad prvobitnog humusa u sektorima IX i X, pokazuju da je najstarije stanište na ovom delu Gomolave osnovano u toku evolucije starije faze vinčanske grupe.

Utvrđeno je da aproksimativna debljina vinčanskog sloja iznosi oko 1,30 m i da se formirao između kota 5,10 m i 6,40 m srednje relativne dubine kulturnog stratuma na Gomolavi. Tipološkom analizom fragmenata keramike i plastike iz neolitskog kulturnog stratuma bogatog pokretnim arheološkim materijalom konstantovano je da početak formiranja naselja vinčanske grupe u sektorima IX i X pripada poznom periodu vinčansko-tordoške faze. Ovaj zaključak se oslanja prvenstveno na stilsku analizu vinčanskih statueta i grnčarije najranijeg neolitskog horizonta na Gomolavi. Terakote tipološki odgovaraju prelaznom periodu iz vinčansko-tordoške u vinčansko-pločničku fazu koje se u Vinči javljaju između 7-og i 6-og metra (T. VI).[2] Za keramičke oblike karakteristične su posude sa naglašenim bikonitetom, zdele sa profilisanim gornjim konusom sa crno uglačanom površinom, pehari na nozi i plitke masivne posude grube površine (T. VI—VII).

Proučavanje ornamentalnog dekora na finom posuđu neolitskog sloja osnažuje mišljenje o relativno poznom stvaranju naselja vinčanske grupe kod Hrtkovaca. Pojava uglastog meandra ispunjenog tačkastim ubodima zajedno sa spiraloidnim trakama u najstarijim horizontima vinčanskog naselja u sektorima IX i X, pokazuje da se period osnivanja naselja na ovom delu lokaliteta mora sinhronizovati sa stambenim horizontima posle 8-og metra u Vinči (T. VI).[3] Izdvajanjem pomenutih karakteristika najstarijeg horizonta stanovanja na Gomolavi, koje se u okviru geneze vinčanskih naselja u Podunavlju javljaju relativno kasno, potvrđuju u kulturno-hronološkom pogledu činjenicu da se neolitsko naselje kod Hrtkovaca podiže na prelazu iz vinčansko-tordoške u vinčansko-pločničku fazu. Za ispitivanja veza severoistočne Bosne i Srema u periodu trajanja vinčanske grupe, značajni su nalazi punih šiljastih grubih nogu koji se prvi put izvan bosanskih nalazišta nalaze već na početku vinčansko-pločničke faze.[4] Rezultati proučavanja neolitskog sloja na Gomolavi potvrđuju pretpostavku da se u Sremu mora da računa na relativno poznu pojavu vinčanskih kolonizatora. Ovaj zaključak se poklapa sa hipotezom da se nosioci vinčanske grupe u celini pojavljuju tek u kasnoj vinčansko-tordoškoj fazi zapadno od ušća Save u Dunav.

Na osnovu ispitivanja vinčanskog kulturnog horizonta u 1965. godini, nemoguće je precizno odrediti broj stambenih nivoa neolitskog

naselja kod Hrtkovaca. Ova okolnost otežava u stratigrafskom pogledu tačno utvrđivanje poslednje faze života u naselju. Ostaci ruševina kuće u sektoru IX sa keramičkim materijalom koji pripada vinčansko-pločničkoj fazi, nalazi terakota sa poligonalnim licem i trupom tzv. mešovitog tipa koji se javljaju do dubine 4,1 m u Vinči (T. VII) su deo mlađeg neolitskog stambenog horizonta na Gomolavi.[5] Interesantan je nalaz kurotrofne figurine koja se stilski uklapa u genezu statueta tipa "Vidovdanka" sa horizonata između 6,5 m i 4-og metra u Vinči (T. VI).[6] Iz preliminarnog izveštaja proizlazi da se život na vinčanskom naselju završava na početku eneolitskog perioda, odnosno na prelazu iz tzv. Vinča C u Vinča D fazu. Znači da se na kraju neolita u Sremu menjaju ranije fiksirane granice rasprostiranja i dodirivanja vinčanske i lenđelske grupe. Dok se na Gomolavi gašenjem života na neolitskom naselju završava trajanje vinčanske grupe, u nekim delovima jugoistočnog Srema njeni predstavnici podižu naselja tipa Obrež-Jakovo koja u hronološkom pogledu pripadaju početku eneolita.[7]

U toku radova na Gomolavi u 1965. godini, prvi put su konstantovani elementi stambenog horizonta koji se može pripisati sopotskoj varijanti lenđelske grupe. Ovaj podatak je značajan za proučavanje hronoloških odnosa vinčanske i lenđelske grupe u Podunavlju kao i za utvrđivanje njihovih granica dodirivanja koje se na početku eneolita mogu, da fiksiraju na levoj obali Save, između Hrtkovaca i Obreža. Ispitivanja su pokazala da se na ovom nalazištu ne nastavlja život posle završetka neolitskog perioda. U kulturnom stratumu aproksimativne debljine 0,70 m koji se formirao između kota 4,40 m i 5,10 m srednje dubine kulturnog stratuma na Gomolavi, neposredno iznad vinčanskog naselja, otkriveni su fragmenti posuđa koje u kulturnom i hronološkom smislu ukazuju na potpuni prekid sa tradicijom lončarske tehnike vinčanske grupe. Više se ne nalaze crno glačane i posude fino uglačane površine. Preovlađuju jednostavne bikonične i konične posude sa bradavičastim ispupčenjima ispod otvora suda svetlo mrke i sive površine (T. VII). Ređe se javljaju pehari na visokoj nozi sa bikoničnim recipijentom (T. VII).

Potrebno je da se napomene da su pojedini oblici posuda sa Gomolave, kao na primer pehar na visokoj cilindričnoj nozi, tipološki bliži „čistim" primercima iz Zengővárkony-a nego posuđu sopotsko-lenđelske faze iz Slavonije — području koje je geografski bliže od primarnih centara lenđelske grupe.[8]

Činjenica da se na Gomolavi, iznad mlađeg stambenog horizonta koji pripada starijoj vinčansko-pločničkoj fazi, pojavljuju oblici pozne sopotsko-lenđelske faze koja se vremenski upoređuje sa tzv. Vinča D fazom, ukazuje da se na ovom lokalitetu može dokazati vremenska sinhroniza-

cija kasne sopotsko-lenđelske i vinčansko-pločničke faze.[9] Lenđelski horizont kod Hrtkovaca formirao se u isto vreme kada se nastavlja život na vinčanskim naseljima u jugoistočnom Sremu i na drugim ranim eneolitskim naseljima u Srbiji i na Kosmetu. Nalazi posuđa lenđelske grupe u okviru zatvorenog stambenog horizonta pružaju nove podatke o širenju ove grupe na do sada neispitana područja istočno od slavonskih nalazišta. Znači da se na početku eneolitskog perioda lenđelska grupa širi iz slavonsko-sremskog graničnog područja u oblasti sa kojih su se povukli nosioci vinčanske grupe. Nalazi sa Gomolave omogućiće da se dobije tačnija slika penetracije lenđelske grupe u Srem i formiranja starijeg eneolitskog horizonta u Vojvodini. Ukoliko se otpočne sa sistematskim ispitivanjima zapadne Bačke u kojoj postoje površinski podaci o prisustvu predstavnika lenđelske grupe, možda će moći da se utvrdi osnovni pravac prodiranja ove grupe u Vojvodinu i njena zona dodirivanja sa Tiszapolgár grupom. Nesumnjivo da će tek šira sistematska iskopavanja na Gomolavi, u Sremu i u ostalim delovima Vojvodine omogućiti da se potpunije prouče još uvek nedovoljno razjašnjeni hronološki i kulturni odnosi starije eneolitskih grupa u jugoistočnoj Panoniji.

B. Brukner

NAPOMENE

1 Sektor IX zahvatao je kolonu 7 i kvadrate 43—34 a sektor X kolonu 7 i deo kolone 6 sa kvadratima 33—24. Orijentacija sektora je usklađena sa uzdužnom osovinom lokaliteta. Razmere kvadrata iznose 2 × 2 m.

2 Milutin V. Garašanin, Hronologija vinčanske grupe, Ljubljana 1951, 42—44; M. Vasić, Preistorijska Vinča III, 33, sl. 199.

3 M. Garašanin, op. cit., 35.

4 O nalazima šiljastih grubih nogu na vinčanskim nalazištima u severoistočnoj Bosni v. Borivoj Čović, Rezultati sondiranja na preistorijskom naselju u Gornjoj Tuzli, GZMS XV—XVI (1961.), 115—116.

5 Npr. M. Vasić op. cit., T. LXXVI, sl. 355 a—c; M. Garašanin, op. cit., 63.

6 Ibid., 63.

7 Borislav Jovanović i Jovan Glišić, Eneolitsko naselje na Kormadinu, Starinar knj. XI, 1960, 139; Bogdan Brukner, Praistorijsko naselje na potesu Beletinci kod Obreža, RVM 11, 1962, 116.

8 Janoš Dombai, Die Siedlung und das Gräberfeld in Zengovárkony, Budapest 1960, T. LXXXV, 9.

9 S. Dimitrijević ukazuje na hronološke veze sopotsko-lendjelske II faze sa poznim periodom vinčansko-pločničke faze (Stojan Dimitrijević, Problem neolita u Slavoniji i Srijemu, disertacija, Zagreb 1959, 173—176). Na sinhronizaciju pozne faze lendjelske grupe sa Vinča D fazom upućuje M. Garašanin (Milutin V. Garašanin, Ein Beitrag zur relativen Chronologie der Lengyel-Gruppe, Památkö archeologické LII 1961, 347 (separatum).

III Eneolitski, bronzanodobni i latenski sloj na Gomolavi

Nastavak radova na Gomolavi pružio je niz podataka o kulturnoj stratigrafiji ovog za sada najznačajnijeg praistorijskog nalazišta u Vojvodini. Pored toga, preko brojnih ostataka materijalne kulture (pokretnog materijala i arhitekture) moguće je kompleksnije sagledati i shvatiti izvesne zakonitosti kulturnog i etničkog razvoja nosilaca eneolitskih i bronzanodobnih kultura u ovom delu Vojvodine. U tom smislu zapažanja o kulturnoj stratigrafiji i evoluciji pojedinih grupa na nalazištu pružaju mogućnost donošenja potpunijih zaključaka.

BADENSKI KULTURNI HORIZONT na Gomolavi nije tako intenzivan, kako se ranije smatralo, bar kako to pokazuju rezultati sa ovog i ranijih iskopavanja. On se stratigrafski javlja iznad jednog u prilično meri sterilnog sloja posle kratkotrajnog lenđelskog horizonta (up. izveštaj B. Brunkera). Ovaj sterilni sloj, sa karakterom prvobitnog humusa (u stvari humus II, neolitski, eneolitski i recentni humus) vremenski bi odgovarao pojavi elemenata bodrogkeresturske grupe u ovom delu Srema. Pojedini bodrogkeresturski fragmenti otkriveni u toku ranijih iskopavanja, mogli bi da pripadaju ovom horizontu, mada do sada na Gomolavi nije konstatovan samostalan bodrogkeresturski stambeni horizont.[1]

U badenskom kulturnom sloju koji bi odgovarao dubinama od kote 4,40 m do kote 4,20 m, nisu tokom ovog iskopavanja, ni prilikom ranijih radova, otkriveni kompaktni stambeni horizonti sa nadzemnim zgradama i izrazitim horizontalnim kulturnim slojem. Analogno ostalim badenskim nalazištima u južnim oblastima badenskog kulturnog kompleksa (kod nas Dobanovci, Perlez, Rimski Šančevi, Beli Manastir i dr.) badenski sloj Gomolave obeležen je pojavom naselja zemuničkog tipa sa manjim i većim jamama od kojih su neke, prema pratećim elementima (pojava banka u zemunicama, otisaka od stubova i sl.) mogle da imaju stambeni karakter. Keramički inventar nalažen je uglavnom u njima dok je horizontalan kulturni sloj vrlo siromašan. Prema tipološkim karakteristikama, oblicima i ornamentici badenska keramika pripada klasičnoj badenskoj grupi koja je u naše krajeve došla iz severnih oblasti (Pecelska grupa). Karakteristično je da na Gomolavi, kao ni na drugim nalazištima badenske grupe u Vojvodini nema prelaznih formi ni arhaičnih tipova koji bi govorili u prilog autohtonom razvoju badenske grupe u južnim oblastima njenog geografskog rasprostiranja.

KOSTOLAČKI SLOJ koji stratigrafski sledi u vremenskom kontinuitetu badenskoj grupi je daleko intenzivniji i po ostacima arhitekture i po materijalnoj kulturi koja je u okviru njega otkrivena. Ovogodišnja

iskopavanja potvrdila su neophodnost izdvajanja kostolačkog materijala u samostalnu kulturnu grupu koja je u našim krajevima imala značaja za genezu ostalih pozno eneolitskih i ranobronzanodobnih grupa. Za razliku od badenske grupe arhitektura kostolačkih kuća pokazuje odlike trajnijeg karaktera kao što je to slučaj na primer sa kućom pravougaonog oblika iz kv. 38, sektora IX. Pored ove, kostolačkom horizontu pripada još nekoliko kuća koje su sektorima IX i X samo delimično zahvaćeni. Od ostalih elemenata stalne arhitekture karakteristična su ognjišta koja pripadaju dvema grupama: zasvođena kalotasta ognjišta i otvorena kružna ili elipsoidna ognjišta.

Keramika kostolačke grupe pokazuje izvanrednu raznovrsnost kako u oblicima tako i u bogatoj i karakterističnoj ornamentici. Od oblika najčešće su već od ranije poznate plitke blagoprofilisane zdele koje svoje poreklo duguju svakako badenskim uzorima, zatim dublje poluloptaste zdele, šolje sa trakastom drškom koje jako nadvisuju obod suda. U kući u kv. 38 na dubini 3,705 nađena je jedna duboka šolja sa trakastom drškom izrazito velikih dimenzija, bogato ukrašena u tehnici Furchenstich. Ornamenti na ovom sudu, kao i na ostaloj kostolačkoj keramici pokazuju izvesne specifičnosti kako u tehnici ukrašavanja tako i u ornamentalnim kompozicijama. Najčešći način ukrašavanje i osnovna stilska karakteristika kostolačke grupe je ukrašavanje polumesečastim zarezima i u Furchenstich tehnici. Kompozicija ornamenata teži ka formiranju ornamentalnih zona koje su sastavljene od alternacije dve vrste ornamenata: tačkasti ubodi i vertikalni zarezi ili smenjivanje ukrašene i neukrašene pravougaone površine. Pored toga vrlo se često ukrašava visećim trouglovima ispunjenim kosim zarezima u tehnici vezanih uboda. Od ostalih tehnika ukrašavanja u kostolačkom sloju Gomolave nalazi se duboki zarez i duboki ubodi.

Pojava kostolačke keramike u stratigrafski i kulturno izdvojenom sloju Gomolave, značajna je i za šire područje rasprostranjenja kostolačkog stila. Ona pruža mogućnost korigovanja ranijih mišljenja o nepostojanju samostalne kostolačke grupe i korigovanje rezultata sa ranijih iskopavanja na nekim višeslojnim nalazištima kao što je pre svega slučaj sa Vučedolom i Sarvašem. Na ovim nalazištima koja imaju skoro identičan kulturni razvoj sa Gomolavom, od najnižih slojeva pa do trajanja naselja, kostolačka keramika javlja se u jednom moćnom sloju koji je do skora pogrešno smatran za badenski. Nesumnjivo da izvesna mešanja starije i mlađe grupe na Gomolavi postoje, ali su ona pre svega rezultat direktnog, kontinuiranog razvoja, preuzimanja izvesnih ornamentalnih elemenata i oblika, poremećaja u kulturnom sloju, a ne koegzistencije dva stila u jednoj kulturnoj grupi.

VUČEDOLSKI STAMBENI HORIZONT nije jasno stratigrafski izdvojen na ovom delu Gomolave na kojoj je iskopavano ove godine. Nesumnjivo on postoji o čemu svedoči bogata matrijalna kultura, manje sa ovog a više sa ranijih iskopavanja.[2] Svakako da će dalja istraživanja dati nove podatke o obliku i načinu gradnje vučedolskih kuća i drugih pratećih građevinskih objekata. Na osnovu tipoloških odlika dosada nađene vučedolske keramike na Gomolavi, može da se zaključi da ovaj horizont pripada jednoj lokalnoj varijanti vučedolskog kulturnog kompleksa koja se u izvesnoj meri razlikuje od stilskih karakteristika keramike na drugim, prvenstveno slavonskim nalazištima. Ona je bliža sarvaškoj nego vučedolskoj keramici. Duborezni način ukrašavanja je dosta grub, nevešto izveden, slično „mitrovačkoj fazi" vučedolske grupe prema podeli S. Dimitrijevića.[3] Pored toga, za vučedolsku keramiku na Gomolavi karakteristično je preuzimanje izvesnih kostolačkih elemenata u načinu ukrašavanja i kompoziciji ornamenata što bi bilo od značaja za dalje proučavanje geneze vučedolskog stila. Od oblika vučedolske grupe karakteristična je pojava bikoničnih zdela sa trakastom drškom ispod oboda (oblik terine), dublji lonci i plitke zdele sa naglašenom profilacijom.

Na osnovu kulturne stratigrafije eneolitskog sloja Gomolave (uključujemo i vučedolski sloj iako je on delom ranobronzanodobni) i otkrivene materijalne kulture, moguće je doneti izvesne preliminarne zaključke koje implicira sadašnja faza istraživanja ovog nalazišta. Oni se odnose na:

1. Badenski horizont eneolitskog sloja, obeležen jednim kratkotrajnim nomadskim, zemuničkim naseljem, javlja se na osnovama uglavnom sterilnog sloja koji bi odgovarao eneolitskom humusu (humus II). Ona nema genetske veze sa prethodnim kulturnim razvojem na Gomolavi.
2. Kostolački sloj razvija se direktno u vremenskom kontinuitetu iznad badenskog sloja sa kojim kostolačka grupa stoji u uskoj genetskoj vezi. Osnovnu karakteristiku matrijalne kulture čini keramika, naročito njena ornamentika izvedena u Furchenstich i Tiefstich tehnici.
3. Vučedolska grupa direktno se razvija na kostolačkim osnovama koja deluje na formiranje vučedolskog stila. Njena keramika, rustična u odnosu na keramiku Vučedola, pokazuje izvesne lokalne karakteristike koje čine da se vučedolska grupa na Gomolavi i u Sremu uopšte (Šančine u Belegišu i nalazišta u okolini Zemuna), izdvoji u posebnu lokalnu stilsku varijantu vučedolskog kulturnog kompleksa.

* * *

Bronzanodobni sloj na Gomolavi zahvata deo kulturnog sloja između dubine 3,20 i 2,20 m u sektoru IX i X. Međutim, i pored izvesnih stilskih razlika koje se zapažaju na pokretnom inventaru, vrlo je teško izdvojiti posebne, tipološki i kulturno jasno izdiferencirane horizonte, što je uostalom teško, s obzirom na nedovoljnu istraženost i za ostale oblasti Srbije severno od Save i Dunava. Na osnovu stilskih odlika keramičkog materijala, a delom i na osnovu stratigrafskih podataka, u okviru bronzanodobnog sloja Gomolave, zastupljene su grupe Pančevo-Omoljica, vatinska i kultura ravnih polja sa urnama. Mešanje materijala raznih grupa u pojedinim nivoima sloja, posledica je vrlo žive građevinske delatnosti, uglavnom ukopavanja jama mlađih grupa u starije horizonte.

Nalazi Pančevo-Omoljica grupe su vrlo retki a javljaju se u slojevima između vučedolske i vatinske keramike, čak ima se utisak da se u najnižim slojevima vatinske grupe mešaju sa mlađim materijalom. U ovom horizontu bronzanog doba nađeno je nekoliko fragmenata tipične inkrustovane keramike južne Transdanubije, što bi bilo od značaja za relativnu hronologiju materijala Pančevo-Omoljica grupe (T. X). Među malim brojem nalaza ovog sloja karakteristični su pehari sa dve naspramne drške i kanelurama na prelazu iz gornjeg u donji konus (T. X). Ovi nalazi zabeleženi su i tokom ranijih iskopavanja, međutim nisu bili kulturno determinisani.[4]

Sledeći, vršačko-vatinski horizont, otkriven je na većoj površini i sa više objekata arhitekture. Nekoliko osnova nadzemnih građevina, oštećena ognjišta i bogata materijalna kultura, upućuju na intenzivan život naselja u vreme bavljenja nosilaca vatinske grupe. Od keramičkih nalaza najčešći su pehari „panonskog tipa" sa drškama ansae volutae i ansae cornutae (T. XI). Za kulturnu stratigrafiju Gomolave značajno je da se u ovom sloju meša vatinska sa lažnom šnur keramikom, koja karakteriše stariju fazu kulture ravnih polja sa urnama. Iz ovog horizonta potiče nekoliko celih i fragmentovanih sudova oblika urni, koje se tipološki vezuju sa nekim od ranije poznatim nalazima sa ovog nalazišta. Materijal koji je početkom ovog veka prikupio A. Vohalski a objavio S. Dimitrijević, navodi na pretpostavku da je tel Gomolave mogao u celini ili samo jednim svojim delom da služi i kao nekropola spaljenih pokojnika iz vremena kraja srednjeg bronzanog doba.[5]

Najmlađi bronzanodobni, stratigrafski pouzdano određen sloj na Gomolavi, pripada mlađoj fazi (kulture r a v n i h polja sa urnama). Crno uglačana, razmućenom glinom šlemovana keramika, ukrašena kanelurama, zatim zdele sa zadebljanim obodom na kome se nalaze horizontalne kanelure i zdele čiji se obod produžuje u četiri naspramne rožaste drške (T. XII), odgovaraju nalazima sa drugih naselja i nekropola mlađe faze kulture ravnih polja sa urnama kao što su Ekonomija Sava u Ja-

kovu, Turija, zatim nekropole Belegiš, Ilandža, Orešac (mlađi horizonti) i dr.[6] Tačno izdvajanje ovog horizonta u stratigrafiji Gomolave, omogućuje prvi put da se ovoj fazi odredi tačno relativno hronološko mesto u evoluciji praistorijskih grupa srpskog Podunavlja. Pored keramičkih nalaza, iz ovog horizonta potiče nekoliko bronzanih predmeta, od kojih neki imaju poseban hronološki značaj. Tako se preko jedne bronzane igle sa piramidalnom glavom ovaj horizont Gomolave, odnosno mlađa faza kulture ravnih polja sa urnama, pouzdano može odrediti u kraj bronzanog doba (kraj halštata A po Reineckeovoj hronologiji).

Kulturna stratigrafija bronzanodobnog sloja Gomolave ne bi bila potpuna ako se ne bi apostrofirala još jedna keramička vrsta iz predlatenskog sloja. To je keramika koja po svojim tipološkim i stilskim odlikama izlazi iz okvira mlađe faze kulture ravnih polja sa urnama i bliska je jednoj vrsti „gradinske keramike" na nalazišta južno od Save i Dunava. Nju predstavlja, pored grube crvenopečene keramike ukrašene plastičnom trakom, crvenopečena keramika ukrašena urezanom linijom i utisnutim vezanim S ornamentom (T. XIII). Pored toga ovoj keramičkoj vrsti pripadale bi zdele sa unutra povijenim, tordiranim ili facetiranim obodom, zatim šolje sa dugmetastim ispupčenjem na drški i dr. (T. XIII). Stratigrafski i hronološki ova keramika morala bi da bude mlađa od kraja kulture ravnih polja sa urnama (od halštata A) a tipološki je vrlo bliska keramici iz sloja 3 na Bosutu,[7] odnosno keramici sa nalazišta u Srbiji (Radojnja) i Bosni (Donja Dolina, Pod kod Bugojna, Zecovi — III stratum i drugih nalazišta). Na osnovu citiranih analogija, ova keramika Gomolave i horizont u kome se ona javlja, morali bi da budu mlađi od kraja halštata A odnosno pripadaju najranije horizontu halštata B srednjeevropske hronologije. Prema pojavama sa Gradine na Bosutu, ova keramika živi vrlo dugo i po svemu sudeći javlja se sve do prve pojave latenskih nalaza u donjoj Panoniji.

Ovogodišnji radovi na Gomolavi pružili su neke značajne rezultate koji projeciraju iz kulturne stratigrafije bronzanodobnog sloja a koji do sada nije dovoljno bio obrađen. Prema stratigrafskim podacima, a naročito prema tipološki raznovrsnom materijalu, tel Gomolava bio je nastanjen u kontinuitetu tokom celog bronzanog doba. Kao najranija kulturna pojava vezana za rano bronzano doba, javlja se još uvek vučedolska keramika. Ona je sačekala pojavu nekih ranih grupa srednjeg bronzanog doba, odnosno, raznih vatinskih, kao što je Pančevo-Omoljica sa kojom je zajedno nađeno nekoliko fragmenata inkrustovane keramike južne Trandanubije čija se pojava u Mađarskoj određuje u vreme bronze B 1. Dalji kulturni razvoj na Gomolavi ispunjava pojava relativno moćnog vatinskog sloja u okviru koga se javlja i keramika starije faze kulture ravnih polja sa urnama (keramika ukrašena šnur ornamentom).

Vremenski ovaj horizont ispunjava period od bronze C do bronze D, odnosno srednje do pozno bronzanog doba. Vremenu halštata A, poznom bronzanom dobu, pripada na Gomolavi horizont mlađe faze kulture ravnih polja sa urnama. Dalji razvoj kulturnih grupa koje bi ispunjavale period do latenskog horizonta nije dovoljno jasan. Svakako da bi jednom delu ovog perioda pripadao horizont u kome se javlja keramika sa S utisnutim ornamentom i motivom vezane S spirale. Međutim nije jasno da li je ova keramika bila dugotrajna (što bi se moglo pretpostaviti na osnovu iskopavanja na Gradini kod Bosuta) ili je postojao vremenski prekid u kulturnom razvoju gomolavskog naselja.

LATENSKI SLOJ neposredno sledi sloju sa crnoglačanom keramikom ukrašenom S motivima. Izvesno mešanje materijala u nižim latenskim nivoima ne bi trebalo da označava njihovu sinhronost, mada između njih nije konstatovan sterilan sloj. Šta se dešava između ova dva horizonta na Gomolavi nije dovoljno jasno, što je slučaj uglavnom i sa drugim geografskim oblastima u Vojvodini, izuzimajući jedino severozapadne delove Bačke, gde je jedino otkriven materijal valjsko-daljske grupe (Doroslovo npr.). Dosadašnja iskopavanja u Sremu i na Gomolavi nisu dala tipičan materijal koji bi sa sigurnošću mogli da odredimo u starije gvozdeno doba, odnosno u halštat C ili D.

Za latenski sloj Gomolave karakteristična je vrlo česta pojava većih i manjih peći za pečenje keramike. Karakterističan je nalaz jedne peći u sektorima IX—X, kvadratima 33—34 na dubini od 1,492 odnosno 1,714 koja je imala kalotast oblik (kao i većina ostalih peći na Gomolavi), rešetkastu osnovu iznad ložišta i bila je ispunjena celim i fragmentovanim posudama. Izvesna deformacija na sudovima, pokazuje da je peć bila napuštena zbog greške prilikom pečenja. Veći broj celih sudova u ovoj peći, u zatvorenoj celini, ima značaj za tipološko određivanje ovih oblika u jedan vremenski i kulturni horizont. Pored ove, značajna je još jedna, skoro potpuno očuvana peć za pečenje keramike u sektoru XI (peć br. 3) izrazito velikih dimenzija sa dva veća lučna ložišta.

Keramički materijal latenskog horizonta uglavnom pripada grupi sive latenske keramike koja je poznata i sa ostalih latenskih nalazišta u našoj zemlji (T. XIV). Najčešće su zdele sa jače profilisanim obodom prema unutrašnjoj strani, zatim zdele (kantarosi) sa dve koso postavljene trakaste drške iznad oboda (T. XIV sl. 3), dublji lonci i grube šolje sa drškom od oboda do dna („dačke šolje"). Znatno je ređa ostala keramika: gruba ukrašena češljastim ornamentom, crvenopečena koja podražava rimsku robu, a naročito je retka slikana latenska keramika. Nađeno je nekoliko fragmenata koji su slikani belom trakom. Ostala latenska keramika naročito siva uglačana ukrašavana je u grafitnoj tehnici gla-

čanjem. Ornamenti su talastasta traka ili pravolinijski ornament komponovan u površine sa rombovima. Prema tipološkim odlikama nađenog materijala, keramike i nekoliko bronzanih predmeta: igle, fibule vrhovi strela, latenski sloj pripada vremenu neposredno pre i za vreme rimske dominacije u našim krajevima. U ovom smislu govori i kulturna stratigrafija latenskog sloja. U donjim nivoima sloja, latenska keramika se javlja samostalno, naročito u jamama ukopanim u starije slojeve, dok se u gornjim nivoima ona meša sa rimskom provincijalnom keramikom. Ovom horizontu pripada nekoliko nesumnjivo rimskih nalaza, kao što je jedan žižak sa natpisom radionice (T. XIV), jedna olovna figurina, verovatno aplikacija (T. XIV sl. 6) i nekoliko fragmenata tera sigilate. Svi ovi elementi ukazuju da se i na Gomolavi, kao i na drugim nalazištima ovog perioda u Sremu (St. Slankamen npr.) vršila asimilacija autohtone kulture sa rimskom, stvarajući jednu mešanu rimsko provincijalnu kulturu kakva je otkrivena u gornjim slojevima poznog latenskog horizonta Gomolave.

*

Ovogodišnji radovi na Gomolavi pružili su nekoliko značajnih podataka o kulturno istorijskom razvoju praistorijskih i istorijskih kultura u oblastima Srbije severno od Save i Dunava. Oni su upotpunili i znatno proširili podatke sa kojima smo raspolagali prema dosadašnjim radovima na ovom nalazištu, naročito u smislu rešenja stratigrafskih odnosa eneolitskih grupa prvenstveno na relaciji bodrogkeresturska-badenska-kostolačka-vučedolska grupa, zatim u smislu tačnijeg stratigrafskog određivanja položaja kulture ravnih polja sa urnama u srpskom Podunavlju i najzad otkrivanje jednog horizonta sa „gradinskom keramikom" srpskog i severnobosanskog područja, koja bi mogla da se poveže sa jednim ilirskim ili protoilirskim prodorom u Srem. Svi ovi elementi, kao i oni koji se odnose na čisto stratigrafske momente u formiranju kulturnog sloja Gomolave (vidi napred izveštaj B. Jovanovića) kao i probleme vezane za neolitsku evoluciju ovih krajeva (vidi izveštaj B. Bruknera) biće osnov daljim istraživanjima na ovom nalazištu koji su u programu Vojvođanskog muzeja u Novom Sadu i Arheološke sekcije Društva muzejskih radnika Vojvodine.

N. Tasić

NAPOMENE

1 Š. Nadj, Rad vojvođanskih muzeja 9 (1960.), T. V sl. 1.
2 M. Girić, Rad vojvođanskih muzeja 9 (1960.), 130, T. I sl. 4, 6, 7.
3 S. Dimitrijević, Opscula archeologica I (1956.), 13—14, 34.
4 M. Girić, nav. delo, T. I sl. 1—2.
5 S. Dimitrijević, Zbornik za društvene nauke 15, N. Sad (1956.), 26, T. XIV.
6 N. Tasić, Rad vojvođanskih muzeja 11 (1962.), 127 i d. i cit. lit.; B. Brukner izveštaj o Turiji u ovom broju Pregleda.
7 Izveštaj o Gradini na Bosutu u ovom broju Pregleda.

NOVE ZEMLJE, ŽABALJ — višeslojno praistorijsko nalazište

Zaštitna iskopavanja koja su vršena na ovom nalazištu trajala su 10 dana za koje je vreme istražena površina od oko 100 m² i izvršeno rekognosciranje profila i obale Jegričke reke, kraj koje se nalazi i potes Nove Zemlje.[1] On je ograničen sa severa rekom, sa istoka je presečen ribljim mrestilištem, sa juga rukavcem Jegričke a sa zapada uokviren je njivama i pašnjakom. Prema površinskom materijalu naselja Nove Zemlje je deo kompleksa arheoloških nalazišta praistoriskog i protoistorijskog perioda. U toku iskopavanja otvorene su dve sonde na mestima koja su bila najugroženija rečnom erozijom i obradom zemljišta. U njima je nađen bogat arheološki materijal ali bez pouzdane stratigrafije, naročito za nalaze iz gornjih slojeva.

U sondi I, u gornjim horizontima do VIII otkopnog sloja, nalazi se izmešan materijal rimske provincijske kulture, latenska keramika, halštatski, a u manjoj meri bronzanodobni pa i neolitski materijal. Od sloja IX nalazi se izmešan vinčanski i potiski materijal da bi tek od dubine 1,94 m sloj bio intaktan sa materijalom starije vinčanske grupe, vinčansko-tordoške faze. Od materijala iz najnižeg horizonta (VIII—XII o. sl.) nađena je jedna fragmentovana terakota antropomorfnog oblika sa ptičijim licem, žrtvenik koji je tipološki blizak potiskoj grupi, a u XI o. sl. otkrivena je jedna cela terakota stubastog oblika (T. III sl. 2) koja ima analogije u materijalu iz Vinče sa dubine 9,1 m, zatim iz Oszentivan-a VIII, Tartarija i drugih nalazišta.

Sonda II postavljena je na severnoj strani nalazišta a njen cilj je bio utvrđivanje prostranstva naselja prema Jegričkoj reci na terenu gde je na površini nađen lep. U ovoj sondi se ponovila situacija kao i u sondi I. Naime, gornji nivoi sloja bili su znatno poremećeni a donji su bili u izvesnoj meri intaktni. U ovoj sondi na dubini 0,75 m konstatovan je pod neolitske kuće u kojoj je nađen brojan pokretni inventar: fragmenti keramike, minijaturna zdelica, amulet, koničan teg i sl. Na osnovu tipoloških odlika nađenog materijala može se zaključiti da zgrada pripada potiskoj kulturnoj grupi. Ispod poda ove kuće koja je gorela u požaru, javlja se češće vinčanska keramika što bi moglo da govori u prilog postojanja dva neolitska stambena horizonta sa vinčanskom i potiskom grupom. Kao hipoteza moglo bi da se naznači da je mlađi neolitski horizont pripadao maksimalnom širenju naselja.

U zaključku izveštaja mogu da se iznesu neki momenti koji se baziraju na izvesnim stratigrafskim podacima, prvenstveno sa onih mesta gde je sloj ostao neoštećen. U tom smislu pouzdaniji su podaci iz donjih horizonata kulturnog sloja. U obe sonde najniži horizont, odnosno najstarije naselje pripada nosiocima starije vinčanske grupe koji su sa juga

prodrli prema Bačkoj i u dolini Jegričke reke podigli svoje naselje. Ovo bi u isto vreme bilo najstarije vinčansko naselje u ovim krajevima i dokaz da su nosioci vinčanske grupe prodrli severnije od oblasti koje su smatrane klasično vinčanskim. Iz ovog horizonta najkarakterističnija je plastika interpretirana u izvesnoj meri na lokalan, specifičan način, ali ipak u duhu starije vinčanske plastike, koja bi odgovarala formiranju kulturnih sedimenata u Vinči oko 8,5 m. U ovom smislu karakterističan je stubast oblik terakote (T. III sl. 2) sa tek naglašenim detaljima na licu i telu. Pored toga karakterističan je i jedan sud zatvorenog recipijenta sa reljefnom antropomorfnom figurom na površini. Ovaj elemenat kao i još neki drugi (crveno glačana keramika i sl.) ukazuju na vrlo žive starčevačke tradicije.

Nadzemna zgrada u sondi II na dubini 0,75 m omogućuje da se na osnovu nje izdvoje dve jasne stratigrafske i kulturne celine neolitskog perioda. Prema inventaru, kuća pripada potiskoj kulturnoj grupi a slojevi ispod nje starijoj vinčanskoj grupi. Stratigrafija nalazišta Nove zemlje u potpunosti se poklapa, bar kada se radi o neolitskom sloju sa analognim pojavama na Matejskom Brodu.[2] Na ovom nalazištu donji slojevi, uglavnom sa zemunicama, pripadaju starijoj vinčanskoj grupi a slojevi sa nadzemnim višećeličnim kućama mlađoj potiskoj grupi. Posude ovog horizonta na nalazištu kod Žablja ukrašene su tipičnim ornamentom koji je karakterističan za mlađu fazu potiske grupe. U ovom horizontu nađeno je nekoliko importovanih (?) fragmenata lenđelske grupe čija bi pojava bila interesantna za relativno hronološka razmatranja, a s druge strane oni su logična pojava geografske lokacije nalazišta Nove Zemlje. Područje Bačke označava u neku ruku tromeđu između lenđelskog, potiskog i vinčanskog područja. Stoga je mešanje ovih elemenata posledica uzajamnih kulturnih uticaja u ovom periodu.

Mlađi slojevi nemaju većeg značaja za relativnohronološka razmatranja, jer se uglavnom radi o poremećenim slojevima. Nalazi bronzanodobne, ranohalštatske, latenske i srednjevekovne keramike imaju uglavnom samo tipološki značaj i značaj za kartiranje nalazišta ove grupe.

D. Vilotijević

NAPOMENE

1 Iskopavanja je od 21—31. X 1965. god. vršila ekipa: B. Brukner, D. Vilotijević, kustosi i D. Guberović, st. arheologije. Radovi su vršeni u organizaciji Muzeja grada Novog Sada a finansirao ih je Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture Vojvodine.

2 R. Rašajski, Rad vojvođanskih muzeja 1 (Novi Sad 1952.), 112 i Izveštaj u ovom broju Pregleda o iskopavanju na Matejskom Brodu.

MATEJSKI BROD, NOVI BEČEJ — neolitsko naselje

Arheološko odeljenje Narodnog muzeja u Zrenjaninu nastavilo je u toku 1965. god. sistematska iskopavanja na ovom lokalitetu.[1] Otvorena je nova sonda, dim. 6 × 12 m, da bi se ispitala kuća br. 10 koja je delimično bila otkrivena za vreme iskopavanja u prošloj godini, u blokovima 33—35/XII—XIII.

Po planu ovog iskopavanja predviđeno je, pored otkrivanja kuće i ispitivanje lokaliteta do zdravice na mestima gde su vršena iskopavanja od 1962—1964. g., obzirom da postoje nesigurni podaci da se ispod ovih kuća, odnosno kulturnog sloja srednjeg neolita, nalazi starčevačka keramika.[2]

Otkrivena kuća br. 10 (dim. 5 × 8 m), ima pravougaonu osnovu i dvodelna je, što je slučaj kod većine do sada ispitanih objekata. Orijentisana je svojim dužim stranama u pravcu istok-zapad. Način gradnje zidova i poda je isti kao što je ustanovljeno i kod ranije otkopanih kuća. Zidovi su imali vertikalno postavljenu drvenu armaturu koju su činile talpe i grede oblepljene blatom, debljine oko 20 cm. Isti je slučaj i sa pregradnim zidovima. Sa unutrašnje strane zid ima premaz debljine oko 5 cm. U šutu se uglavnom nalaze ostaci otisaka greda i talpi, a ređe otisci trske i pruća. Prelaz zida u pod je lučan kao i kod prethodnih objekata. Uzdužni zidovi kuće su pali unutra i obzirom da se dobro ocrtavaju može se približno ustanoviti visina objekta oko 2,20 m.

U oba odeljenja kuće konstatovan je pod. U konstrukciji poda nalaze se tesane grede veoma nepravilnog oblika, debljine oko 20—30 cm. U većem odeljenju nađen je nabijen sloj zemlje debljine oko 15—20 cm na koji je postavljen uobičajen pod sa drvenom armaturom. Postoji razlika u načinu gradnje od dosadašnjih podova jer su grede postavljene poprečno a ne uzduž kuće. Pod manjeg odeljenja je imao dva sloja. Na prvi sloj je nanet nov premaz debljine 2—3 cm. Pod je veoma slabo očuvan, a na nekim mestima se savim gubi.

Pored kuće ispitan je i prostor oko nje kopanjem do zdravice na mestima gde su ranije vršena iskopavanja. U toku ovih radova otkriveno je pet kulturnih jama, veoma nepravilnog oblika i različitih dubina sa bogatim keramičkim materijalom. Nađena keramika pripada najstarijoj fazi vinčanske kulturne grupe sa fragmentima karakterističnih vinčanskih zdela, koštanih oruđa i fragmenti žrtvenika sa motivom urezanih meandra. Ima i fragmenata sa elementima starčevačke keramike: bojena površina i barbotin ornamenti i kanelure izvedene prstima nanosom razmućene zemlje na površini suda. Već je navedeno da su jame

nepravilnog oblika pa se nameće pitanje da li su to staništa, zemunice ili otpadne jame. Na ovo poslednje navodi i činjenica da je u njima nađena veoma velika količina keramike.

Značaj ovih jama, bez obzira na njihov karakter, je u tome što je pouzdano utvrđeno da se ispod sloja potiske kulture nalazi sloj najstarije faze vinčanske kulturne grupe. Pored toga nije ustanovljeno izolovano postojanje starčevačke keramike. Daljim studijama ustanoviće se odnos vinčanske i potiske kulturne grupe na našem području.

R. Radišić

NAPOMENE

1 Iskopavanja su vršena pod rukovodstvom R. Radišića, kustosa Narodnog muzeja u Zrenjaninu i članom ekipe M. Girićem, kustosom Narodnog muzeja u Kikindi.

2 R. Rašajski, Praistorijsko naselje na Matejskom Brodu, Rad vojvođanskih muzeja 1, Novi Sad, 1952, str. 112.

MOKRIN, KIKINDA — ranobronzanodobna nekropola

Već više decenija ime sela Mokrin spominje se u arheološkoj literaturi. Prvi objavljeni nalazi potiču iz 1880—1885. godine, kada je ing. Margita Viktor prilikom kopanja kanala Đukošin pronašao nekoliko ranobronzanodopskih nalaza i predao ih Julius Kisléghi Nagy-u.[1]

Kasnije, između dva rata, u hataru sela vredno je radio učitelj, arheolog amater, Johan Saser koji je na ovome području otkrio veliki broj nalazišta i nekoliko nekropola iz različitih perioda prošlosti. Među tada otkrivenim nalazištima pažnju arheologa je privuklo nekoliko nalaza naseobinskog karaktera koji su pripadali ranom bronzanom dobu. S obzirom na broj nalaza, veličinu nalazišta i njihov značaj za ovaj period prošlosti, prema nalazištima iz okoline Mokrina M. Grbić je prilikom klasifikacije arheoloških nalazišta u Vojvodini[2] analogne nalaze svrstao pod tzv. „Mokrinsku kulturu".

Posle II svetskog rata, nastavljeno je sa sistematskim ispitivanjem područja hatara ovog sela. Tako je prilikom obilaska zemljanih radova 1952. godine na ekonomiji SRZ „Milan Knežev" pronađeno i ispitano nekoliko skeleta zgrčenaca iz ranog bronzanog doba. Jedan broj skeleta su uništili radnici prilikom radova ali je materijal iz grobova sačuvan. Sistematski radovi na ispitivanju i iskopavanju nekropole otpočeli su tek u jesen 1958. godine i trajali su do 1960. godine. Radovi su bili zaštitnog karaktera i izvođeni su u manjem obimu zavisno od materijalnih sredstava. Tek od 1963. godine otpočelo se sa intenzivnim, sistemat-

skim iskopavanjima na nekropoli. Radovi u nesmanjenom obimu traju i danas. U kolikoj meri su radovi intenzivirani na ovoj nekropoli u zadnjim godinama, najbolje nam svedoči sledeći podatak. Od 1958. do 1960. godine u tri kampanje ispitana je površina od 875 m² i pronađeno 40 grobova a samo 1963. godine ispitana je površina od 1.275 m² i pronađeno 56 grobova.

Selo Mokrin nalazi se severozapadno od Kikinde na udaljenosti od 12 kilometara. Nekropola se nalazi na terenu zvanom „Seleište—Lalina humka" koji se pruža duž istočne periferije sela. Nekropola se nalazi na severnoj strani blagog povijarka, čiju osnovu čine pesak i kopneni les. Povijarak se pruža pravcem istok-zapad. Mesto nalaza udaljeno je od železničke stanice Mokrin oko 200 metara prema istoku. Tokom radova njiva u kojoj se nalazi nekropola nekoliko puta je menjala vlasnika. Danas ista pripada Poljoprivrednom dobru Mokrin. Prosečna nadmorska visina terena na kome je nekropola iznosi 81,60 m, odnosno najviša tačka terena je 82,0 metra.

Radi dobijanja jasnije slike o obimu dosadašnjih radova i rezultatima postignutim pojedinih godina ukratko ćemo dati podatke o radovima.

Godine 1958. su otpočeli radovi i trajali su 22 dana. Tom prilikom iskopano je 10 blokova sa ukupno 15 skeletnih grobova zgrčenaca. Učestvovali su M. Girić, arheolog Narodnog muzeja u Kikindi i B. Belić, sada arheolog zavičajnog muzeja u Doboju. Radilo se sa 4 radnika. Prilikom ovih radova nastojalo se da se dobije što više podataka o materijalu a manje o prostiranju nekropole.[3]

Godine 1959. radovi su izvođeni u vremenu od 9. XI do 28. XI. Iskopano je 11 blokova sa 12 grobova. Učestvovali su M. Girić i P. Medović, arheolog Muzeja grada Novog Sada sa 4 radnika. Ove godine uokvirena je površina na kojoj su 1952. godine pronađeni grobovi. Prema zapadu, na udaljenosti od 50 metara, postavljena su dva bloka, u jednom su pronađena dva skeleta zgrčenca.[4]

Godine 1960. u vremenu od 20. X do 9. XI pod rukovodstvom M. Girića sa 4 radnika ispitana je površina od 350 m² odnosno 14 blokova u kojima je pronađeno 13 grobova. Tako je posle ove kampanje ukupan broj ispitanih grobova iznosio 40. Na rodovima su delom učestvovali M. Medović i R. Radišić arheolog Narodnog muzeja u Zrenjaninu.[5]

Tokom 1961. i 1962. godine usled nedostatka materijalnih sredstava radovi na ovome lokalitetu nisu izvođeni. Tek 1963. godine, blagodareći sredstvima Pokrajinskog fonda za unapređivanje kulturnih delatnosti APV, sa znatno većim sredstvima produženo je sa radovima.

Godine 1963. radovi su izvođeni od 9. X do 10. XI. Tokom radova ispitan je 51 blok, odnosno površina od 1.275 m² i pronađeno 56 grobova.

Na radovima su učestvovali M. Girić, R. Radišić i L. Sekereš, arheolog gradskog muzeja u Subotici[6] sa 12 radnika. Prilikom ovih radova blokovima je popunjen prostor oko kompleksa koji je ispitivan ranijih godina te je na ovaj način uobičajen kompleks oblika pravougaonika dimenzija 65 × 35 metara orijentisan u pravcu sever-jug. Na ovome prostoru ukupno je bilo pronađeno 93 skeletna groba zgrčenaca. Iste godine u susednoj njivi, istočno od ovoga kompleksa, postavljen je jedan blok i pronađena su još tri skeleta zgrčenca. Ovogodišnji radovi su ukazali na mogućnost grupnog sahranjivanja unutar nekropole.

Godine 1964. u vremenu od 21. X do 23. XI ispitano je 50 blokova sa ukupnom površinom od 1.250 m² i pronađeno je 48 grobova.[7] Na radovima su učestvovali M. Girić, R. Radišić i F. Komarek kao tehnički saradnik. Kao konsultant radovima je prisustvovao N. Tasić. Ove godine su radovi izvođeni na severnoj, južnoj i zapadnoj strani sa ciljem proširivanja ranije ispitanoga kompleksa. Prema istoku rad je produžen u susednoj njivi na kojoj je otvoreno 11 novih blokova koji su dali pozitivne rezultate. Ovogodišnji radovi su ukazali na mogućnost da radna hipoteza postavljena prethodne godine u vezi grupnog sahranjivanja unutar nekropole ima svoga opravdanja.

Radovima izvršenim u jesen 1965. godine nastavljena su iskopavanja na pomenutoj nekropoli. Sredstva su obezbeđena od strane Pokrajinskog fonda za unapređivanje kulturnih delatnosti APV preko Sekcije arheologa društva muzejskih radnika Vojvodine. Na radovima su učestvovali M. Girić, L. Sekereš, a kraće vreme R. Radišić i F. Komarek kao fotograf i preparator. Na radovima je bilo angažovano 15 radnika. Radovi su izvođeni u vremenu od 9. IX do 10. X 1965. godine.

Tokom iskopavanja otvorena su 54 bloka sa ukupnom površinom od 1.350 m² i prosečnom dubinom kopanja od 1,3 metra odnosno najvećom relativnom dubinom kopanja do 1,5 metara a najplićom od 0,7 m. Ovogodišnji radovi su bili usmereni na ispitivanje severnog dela nekropole. Na ovoj strani otvoreno je 4 reda blokova sa po 8 blokova u redu te je nekropola ispitana za daljih 20 metara prema severu. Na južnoj strani izvršeno je popunjavanje prostora na kome su radovi započeti 1964. godine a u redu „—3" otvoreni su blokovi do kolone —IX te je delimično ispitano rasprostiranje nekropole u zapadnom pravcu.

Za vreme radova ispitana su ukupno 44 groba, od kojih je 18 bilo orijentisano u pravcu sever-jug, muški a 18 u pravcu jug-sever, grobovi sa skeletima žena. Dečijih grobova je bilo 6 od kojih su tri bila orijentisana u pravcu sever-jug a tri u pravcu jug-sever. Tako je u ovoj kampanji među pronađenim skeletima utvrđena izvesna ravnoteža brojnog odnosa muških prema ženskim skeletima, što nije bio slučaj pret-

hodne kampanje. Jedan skelet je pronađen u položaju koji ne odgovara načinu ukopavanja koji je uobičajen na nekropoli. Skelet groba 176 je bio spaljen a pepeo razasut po tlu. Kod skoro polovine od broja pronađenih skeleta postoji devijacija u orijentaciji. Kod svih skeleta pogled je uperen prema istoku na koju stranu je i skelet okrenut. Kod groba 156 i 167 orijentacija je uobičajena ali je pogled pokojnika uperen prema zapadu u koju stranu je i skelet okrenut. U jednom slučaju konstatovana je trepanacija lobanje.

Skeleti su nalaženi u rakama koje većinom imaju oblik sličan pravougaoniku orijentacije sever-jug sa manjim odstupanjima. Lobanja se nalazi skoro uz samu ivicu rake dok između stopala i uže strane rake ima znatno više prostora. Manji broj raka ima oblik elipse koja je dužom osovinom orijentisana u pravcu sever-jug ili obratno zavisno od orijentacije skeleta. Kod ovih grobova raka je manja tj. odgovara dimenzijama skeleta. Strane rake u nižem sloju su okomite a dno ravno. Uglovi rake su zaobljeni. Dužina rake se kreće od 0,8 do 1,3 metra a širina od 0,7 do 1,2 metra. Najdublje ukopani grob imao je relativnu dubinu od 1,4 metra. Kod izvesnog broja grobova zbog plitkog ukopavanja u sloj jako mešan sa humusom i ispunjavanje rake materijalom koji je prethodno iz iste iskopan, nismo mogli da konstatujemo oblik rake.

Pokojnici su bili sahranjivani u zgrčenom položaju ležeći na desnom ili levom boku zavisno od orijentacije sahranjivanja i pola pokojnika. Muškarci su polagani u grob ležeći na levom a žene na desnom boku. Po pravilu pogled je uperen prema istoku. Ruke umrlih su više ili manje savijene u laktovima sa šakama prinetim licu a u nekim slučajevima samo do visine ramena. Noge su zgrčene u kolenima više ili manje privučenim gornjem delu trupa a podkolenice su blago privučene butnim kostima. Stopala su uglavnom opružena u prirodnom položaju a šake su često vrhovima prstiju okrenute prema licu, odnosno telu umrlog. Mali broj skeleta je odlično očuvan.

U 10 grobova ispitanih ove godine nije pronađen nikakav pridarak. Bikonične zdele sa jednom ili više trakastih uški, a najviše četiri, pronađene su u 16 grobova. Manje posude sa jednim ili dve trakaste uške, oblika pehara, pronađene su u 22 groba. Od metalnih predmeta ove godine zlato nije bilo pronađeno. Bakarni ili bronzani predmeti pronađeni su u 16 grobova što govori u prilog bogatstvu nekropole. Od ovih predmeta pronađeni su: jedan dvobridi nožić sa tri zakovice i otiscima drvene drške, 3 narukvice, jedan par „Kiparskih igala" i jedan par igala sa ravno iskovanim krajem savijenim u cevčicu. Više no ranijih godina pronađeno je prstenova, ukupno tri, zatim naočarasti privesci, u dva

slučaja a u 6 slučajeva pronađene su pločice od bakarnog lima sa krajevima savijenim u cevčice, dve ili više. Pločice su pronađene same ili u kombinaciji sa drugim ukrasnim predmetima. U jednom slučaju, grob 168, pločice su zajedno sa probušenim ljušturama fosila malih pužića obrazovale mali ukras za odeću a kod groba 182 ukras za kapu prišiven na duge kožne trake. U dva groba kao ukras ili znak dostojanstva umrlog, pronađene su fosilne ljušture školjaka toplih mora oblika sličnog lepezi koje su bile probušene na užem kraju. U grobu 154 iznad skeleta, u raci, pronađena je lobanja bivola sa probušenim čelom a u grobu 159 pored skeleta su pronađene kosti od rebra psa. Ranijih godina nije bilo slučajeva da su u grobovima pronalaženi kameni artefakti. Ove godine u grobu 166 pored ostalog pronađeno je i 6 šljunaka različite boje a u grobu 167 pronađena su dva kremena sečiva. U osam grobova pronađena su zrna đerdana napravljena od kaolina tzv. fajans perle, bikoničnog ili zvezdastog oblika. One su sačinjavale niske đerdana bilo same ili u kombinacaji sa probušenim očnjacima psa, koštanim zrnima, bakarnim pločicama pravougaonog oblika sa krajevima uvijenim u cevčice, itd. Od oružja i oruđa osim već navedenog bodeža jedino je u grobu 163 pronađen probušeni kameni čekić-sekira. U grobovima 159, 161 i 178 pronađene su na lobanji dijademe koje su u prva dva slučaja bile sastavljene od bakarnih dugmadi oblika kalote a kod groba 178 ista je bila napravljena od pravougaonih pločica od bakarnog lima sa krajevima savijenim u cevčice. Sva tri groba su pripadala ženama.

Usmeravanje radova u 1965. godini na ispitivanje severnog dela nekropole ukazalo nam je na mogućnost opstanka radne hipoteze postavljene 1963. godine o grupnom sahranjivanju unutar nekropole što je moguće za deo terena ispitivan od 1958. do 1960. godine. Međutim, na prostoru ispitivanom posle 1963. godine, jasno se ukazuju redovi sa grobovima unutar nekropole. Na severnom delu nekropole mogu se konstatovati 5 redova na prostoru širine 45 metara. Međusobno odstojanje redova nije jednako i kreće se od 13 metara između redova 4 i 5 do 5 metara između redova 3 i 2. Redovi su usmereni u pravcu SSZ—JJI odnosno prate dominirajuću orijentaciju skeleta. Odstojanje između pojedinih grobova u redovima se kreće od 6 do 0,8 metra. Ove godine nismo imali slučajeva da se ivice raka međusobno dodiruju ili da je raka mlađeg groba ukopana u stariji grob. Dok se redovi 1, 4 i 5 jasno izdvajaju, redovi 2 i 3 nisu tako izrazito međusobno odvojeni. Novi radovi treba da potvrde rezultate postignute ove godine i da daju jasnu sliku o sistemu ukopavanja grobova na ovoj nekropoli. Po do sada ispitanome broju grobova i grobovima koji sa puno verovatnoće postoje na prostoru oko ispitanoga terena, nekropola sigurno ima više od 300 grobova iz ranog bronzanog doba.

Materijal pronađen ove i ranijih godina na ovoj nekropoli pripada kulturi ranog bronzanog doba koja je zahvatala područje međurečja Moriš—Tisa—Zlatica (Aranka) na kome području je pronađeno više nekropola sa skeletima zgrčencima i naselja ovoga doba pretežno na teritoriji Mađarske a u manjem broju u našoj zemlji i Rumuniji, to su: Pitvaros, Óbéba, Szöreg, Deszk A i F, Novi Kneževac, Perjamos i druga. Možda je kod davanja naziva ovoj kulturnoj grupi, koja je geografski ograničena na područje međurečja a kulturno veoma zatvorena, J. Banner dao istoj najadekvatnije ime, kada ju je nazvao „Maros (Moriška) kultura".[8] Vremenski nekropola pripada I i II fazi ranog bronzanog doba istočne Mađarske[9] po Milojčiću odnosno prema novijim rezultatima I. Bone početak nekropole pripada I fazi, u II fazi je veoma razvijena i traje i u III fazi ranog bronzanog doba područja Moriša.[10] Osim nekoliko nalaza skeleta iz istoga perioda na teritoriji jugoslovenskog dela Banata u N. Kneževcu,[11] Ostojićevu[12] i kod Mokrina[13] ovo je najjužnija do sada poznata nekropola ovog kulturnog kruga.

G. Girić

LITERATURA

1 F. Milleker, Vorgeschichte des Banats, Starinar XV, 1940, 7.
2 M. Grbić, Preistorijsko doba Vojvodine, Vojvodina I, 1939., str. 56—57.
3 M. Girić, Zaštitna iskopavanja nekropole iz ranog bronzanog doba u Mokrinu, Arheološki pregled 1, 1959., str. 37—40.
4 M. Girić, Mokrin, ranobronzanodopska nekropola, Starinar XII, 1961., str. 271—273.
5 M. Girić, Mokrin —Kikinda, nekropola, Arheološki pregled 2, 1960, str. 54—59.
6 M. Girić, Mokrin — ranobronzanodopska nekropola perjamoške grupe. Arheološki pregled 5, 1963., str. 39—42.
7 M. Girić, Arheološki pregled 6, 1964., 23.
8 J. Banner, Beigaben der bronzezeitlichen Hockergräber aus der Maros gegend, Dolgozatok VII, 1931., sv. 1—2 str. 47.
9 V. Milojčić, Zur Frage der Chronologie der frühen und mittleren Bronzezeit in Ostungarn, Actes du III-eme Congress Internationale des Sciences Préhistoriques, Zürich 1953, str. 267—269.
10 I. Bona, The Poeples of Suothern Origin of the Early Bronze Age in Hungary I—II, Alba Regia 4/5 (1963—64), 1965., str. 29.
11 Ibidem, str. 24.
12 M. Girić, Grobovi iz ranog bronzanog doba u Ostojićevu, Rad Vojvođanskih muzeja 8, 1959., str. 191—193.
13 M. Girić, Kanal Dunav—Tisa—Dunav, Severni Banat, nekropole i naselja, Arheološki pregled 4, 1962., str. 101

BUDŽAK-LIVADE, IĐOŠ — nekropola srednjeg i poznog bronzanog doba

Prilikom rekognosciranja terena u okolini tzv. „Slovenskog grada" u hataru sela Iđoš, koje se nalazi oko 12 km severozapadno od Kikinde, 1960. godine ispitivan je i potes zvani Budžak-Livade koji se nalazi na

krajnjem jugozapadnom delu hatara sela. Tom prilikom na njivi Milosava Petkova pronađena je manja količina fragmenata praistorijske keramike koja je svojom bojom i fakturom podsećala na slične materijale iz neolitskog perioda pronađene na obližnjem neolitskom naselju zvanom Gradište. Par meseci kasnije, od vlasnika njive dobili smo za zbirku Muzeja u Kikindi, jednu manju bikoničnu jednouhu šolju,[1] koju je, kako nam je vlasnik saopštio, izorao sa delovima velikih posuda pre nekoliko godina. Kako pronađeni materijal nije pružao jasnu sliku o karakteru nalaza i nalazišta teren je i dalje redovno obilažen.

Lokalitet, njiva Milosava Petkova, nalazi se na obali nekadašnjeg vodotoka zvanog „Gecina mlaka", nazvanog po imenu nekadašnjeg vlasnika ovog kompleksa zemljišta. Obala nadvisuje dno korita vodotoka za 2—3 metra. Od centra tzv. Slovenskog grada lokalitet je udaljen 1 km u vazdušnoj liniji u pravcu jugoistoka, od centra sela Iđoš udaljen je 7,25 km u vazdušnoj liniji takođe u pravcu jugoistoka. Duž ove obale, idući Slovenskom gradu i Gradištu, na površini zemljišta se nailazi na fragmente slovenske i sarmatske keramike u manjem broju, a u većoj količini na fragmente rano halštatske keramike izorane prilikom dubokog oranja.

U proleće 1963. godine, prilikom obilaska terena, primećeno je da je nedavno njiva Milosava Petkova bila duboko uzorana pa je ponovo rekognosciran čitav ovaj teren. Tom prilikom na površini njive imenovanoga, konstatovane su na više mesta grupe fragmenata keramike sa svežim prelomima, koji su bez sumnje pripadali jednoj ili najviše dvema posudama i to, gornjim delovima otvora urni ili delovima koničnih zdela, kojima su iste bile poklopljene. Nakon toga na njivi je izvršeno manje kontrolno sondažno iskopavanje u trajanju od tri dana, kojom prilikom je iskopano pet urni i nekoliko posuda u fragmentima koje pripadaju periodu srednjeg bronzanog doba i ranog halštata. Iskopavanje je izvršeno sistemom manjih kontrolnih sondi i blokova, koje smo postavljali na prostoru na kome su na površini zemljišta nalaženi fragmenti urni i zdela. Na taj način ispitana je površina od 57 m² sa ukupno 5 sondi. Dna pronađenih urni su se nalazila na dubinama od 38 do 85 cm, dok je otvor kod svih urni bio oštećen prilikom dubokog oranja.

S obzirom da je vlasnik njive i dalje nastavio sa dubokim oranjem, 1965. godine je sa sredstvima Pokrajinskog zavoda za zaštitu spomenika kulture APV izvršeno manje sondažno zaštitno iskopavanje na ovoj njivi radi utvrđivanja karaktera ranijih nalaza i veličine nekropole. Tokom iskopavanja koja su izvršena u periodu od 15. do 27. oktobra 1965. godine, otvoreno je osam sondi sa prosečnom dubinom kopanja do 70 cm. Sonde I do V međusobno su bile paralelne i postavljene poprečno u odnosu na njivu. Njihove dimenzije su bile 12 × 3 metra. Osim ovih,

otvorene su dve sonde, jedna u produžetku druge, koje su poprečno presekle njivu, to su sonde VI i VII, širine 3 metra a ukupne dužine 32,8 metara. Paralelno uz sondu VII postavljena je sonda VIII dimenzije 18 × 3 metra.

Tokom ovogodišnje kampanje otkopano je ukupno 13 grobova od kojih su dva skeletna-zgrčenca, a 11 grobova je sa spaljenim pokojnicima. Osim toga otkopane su dve sarmatske jame u kojima su pronađeni fragmenti keramike.

Grob 6

Pronađen je na dubini od 0,6 metara. Pepeo spaljenog pokojnika bio je rasut po tlu. U njemu se nalazila i manja količina sitnih, spaljenih kostiju. Iznad pepela pronađene su dve manje bikonične šolje sa trakastom uškom koja premošćuje rub otvora i rame. Metalnih priloga nije bilo.

Grob 7

Pronađen je na dubini od 0,5 metara. To je skeletni grob zgrčenac, sa orijentacijom jug-sever (glava-noge), počiva na levom boku. Pogled pokojnika uperen je prema zapadu u koju stranu je i skelet okrenut. Verovatno da je pripadao muškarcu.

Od priloga je pronađeno sledeće:

1. Iza leđa u visini karlice, dve pravougaone pločice od bronzanog lima sa krajevima uvijenim u dve cevčice.

2. Fragmenti posude grube fakture.

Lobanja je pomerena prilikom dubokog oranja.

Grob 8

Pronađen je na dubini od 0,6 metara. Takođe je i ovaj skeletni grob zgrčenac. Skelet je orijentisan u pravcu jug-sever, počiva na levom boku, okrenut je prema zapadu. Skelet je slabo očuvan, verovatno je pripadao osobi muškog pola (T. II sl. 1).

U grobu nije bilo priloga.

Grob 9

Na dubini od 58 cm pronađen je vrat urne a dno se nalazilo na dubini od 118 cm. Na prelazu rame-vrat, nalazi se nalepljena traka od gline po grebenu, bodena prstima. Urna je bikoničnog oblika sa visokim cilindričnim vratom i 4 male naspramne uške na ramenu. Kao pridarak

na ramenu urne je bila manja bikonična posuda sa četiri krstasto postavljene nalepljene trake od gline na ramenu iste. Urna je bila poklopljena sa koničnim poklopcem čija je spoljna ivica oboda bila trouglasto izvučena u četiri naspramna krilca. U urni, pomešani sa pepelom i kostima, pronađeni su delovi bronzanog nakita deformisanog prilikom spaljivanja pokojnika i to: delovi narukvice, vitičastog uvojka i fragmenti čiji oblik i namena za sada nisu određeni (T. IV sl. 1).

Grob 10

Gornji deo urne pronađen je na dubini od 60 a dno na 82 cm. Urna je bikoničnog oblika širokog trbuha sa naspramnim trakastim uškama i četiri naspramno nalepljena bradavičasta ispupčenja na ramenu. Na dnu urne nalazila se veoma mala količina pepela i kostiju.

Grob 11

Obod urne pronađen je na dubini od 52 a dno na 95 cm. Urna je visoka, bikoničnog je oblika sa cilindričnim vratom na kome je snop horizontalnih kanelura. Na ramenu su urezani girlandi i nalepljene male bradavičaste drške. Urna je pokrivena koničnom zdelom sa razvraćenim obodom i četiri naspramne drške. Na dnu urne među pepelom i spaljenim kostima pronađen je deo narukvice od bronze sa trougaonim presekom i dva mala naočarasta ukrasa od bronze sa trnom za prišivanje.

Grob 12

Gornji deo urne pronađen je na dubini od 43 a dno na 85 cm. Po tipu je slična urni 11, bikoničnog je oblika sa urezanim girlandima na ramenu i četiri male naspramno nalepljene trakaste uške na prelazu rame-trbuh. Vrat je cilindričan. Pokrivena je koničnom zdelom sa četiri kljunasto izvučena zadebljanja na otvoru. Na dnu urne, među velikom količinom spaljenih kostiju i pepelom pokojnika, pronađen je mali dvobridi bronzani nož sa središnim ojačanjem i dve zakovice i duga bronzana igla sa pljosnatom glavom.

Grob 13

Gornji deo urne pronađen je na dubini od 37 a dno na 68 cm. Urna je manjih dimenzija sa niskim trbuhom, visokim cilindričnim vratom i zaravnjenim rubom otvora, izvučenim u polje. Na prelazu trbuh-rame, naspramno su nalepljene četiri trakaste drške, iznad kojih je po jedna rožasta na gore izvučena bradavica. U urni je kao pridarak među spaljenim kostima pronađen deo trbuha i uška manje kanelovane posude.

Grob 14

Na dubini od 55 cm pronađen je otvor urne a na dubini od 94 cm dno iste. Urna pripada tipu kanelovanih urni bikoničnog oblika sa niskim trbuhom. Na ramenu se nalaze kanelure koje se zrakasto pružaju od vrata prema prelazu rame-trbuh. Na vratu se nalazi snop od 6 paralelnih horizontalnih linija. Na ramenu su četiri naspramno nalepljene šiljate bradavice okrenute vrhom prema gore a na prelazu rame-trbuh, dve naspramne jezičaste drške oborene na dole. Kao pridarak, pored ramena urne, pronađena je plitka zdela čunastog oblika sa ravno izvučenim krajevima, koji čine uglove pravougaonika. Na dnu zdele sa spoljnje strane nalaze se kanelure izvučene u obliku elipse. U zdeli je bila manja bikonična šolja sa zaobljenim rubom otvora. U urni, među pepelom i kostima, pronađena je velika bronzana igla sa tordiranim vratom i ravno iskovanim krajem savijenim u cevčicu i obrađena duguljasta kost trougaonog preseka.

Grob 15

Gornji deo oštećene urne pronađen je na dubini od 39 a dno na 56 cm. Urna je bikoničnog oblika sa visokim trbuhom i ispupčenim ramenom. Vrat urne nedostaje. Na prelazu rame-trbuh, nalepljene su četiri naspramna duguljasta bradavičasta ispupčenja. Bliže vratu su nalepljene pljosnate bradavice. Kao pridarak uz urnu, pronađene su dve manje jednouhe posude od kojih je jedna bikoničnog oblika a druga loptastog. Na dnu urne pronađena je samo jedna izgorena ljudska kost i narukvica od jednog navoja bronzane žice.

Grob 16

Otvor urne pronađen je na dubini od 42 a dno na 61 cm. Urna je bikoničnog oblika sa visokim trbuhom, slična urni 15. Na ramenu bliže prelazu u vrat, nalaze se mala plastična, bradavičasta ispupčenja. Nedostaje jedna polovine urne. Na dnu urne pronađena je veoma mala količina spaljenih kostiju i pepela među kojima je bilo jedno kalotasto dugme od bronzanog lima i koničan privesak.

Grob 17

Gornji deo urne pronađen je na dubini od 39 a dno na 64 cm. Urna je bikoničnog oblika sa niskim koničnim trbuhom i kratkim blago ispupčenim ramenom. Vrat je veoma širok i visok, blago lučno povijen na sredini visine. Ispod prelaza trbuh-rame, nalepljene su četiri naspramne pravougaone horizontalne drške, iznad kojih je na ramenu po jedna ro-

žasto izvučena drška. U gornjem delu urne pronađena je životinjska kost od udova. Na dnu urne je bila manja količina spaljenih ljudskih kostiju.

Grob 18

Vrat urne pronađen je na dubini od 44 a dno na 74 cm. Urna je bikoničnog oblika pripada tipu kanelovanih urni. Ima kratak i nizak trbuh. Rame je ispupčeno i horizontalno kanelovano širokim, međusobno paralelnim kanelurama. Na prelazu rame-trbuh, nalepljene su četiri naspramne pravougaone drške a iznad njih su četiri naspramne na gore okrenute rožaste drške. Vrat je visok i cilindričan a obod blago zaravnjen i razgrnut. Urna je poklopljena zdelom čije je dno okrenuto na dole i smešteno u vrat urne.

Grob 19

Na dubini od 57 do 65 cm u sloju, nalaženi su delovi razorene posude, a „in situ" je pronađen samo deo dna i koničnog trbuha urne. Na dnu iste je bila manja količina spaljenih kostiju i delovi dve manje posude od kojih je jedna imala loptast oblik, razgrnutog je oboda a na ramenu joj je urezan girland.

Za sada ne postoji dovoljno podataka o rasprostiranju ove nekropole jer je dosadašnjim radovima zahvaćena samo površina terena bliže kolskom putu i padini obale i to samo u njivi Milosava Petkova, dok u susednim njivama nije otvorena nijedna sonda. Sonde I—V koje su bile postavljene više na padini terena, dale su samo dve urne i dva skeletna groba. Većina ostalih nalaza potiče iz sondi VII i VIII. Na ovom prostoru koncentracija grobova je znatno veća i urne se javljaju u grupama. Na delu terena koji je ispitivan ove godine, osim poremećaja u oraničnom sloju nastalim usled dubokog oranja, nije bilo razaranja sloja.

Prema dosadašnjim rezultatima, na nekropoli je po pravilu, primenjivano spaljivanje skeleta pokojnika, dok manji broj grobnih nalaza pripada starijem ritusu, kada su pokojnici sahranjivani u zgrčenom položaju, okrenuti prema zapadu. Prema tome, na ispitanome delu nekropole, mogli bismo da izdvojimo tri faze sahranjivanja.

U prvoj fazi praktikovano je skeletno sahranjivanje. Umrli su bili sahranjeni u zgrčenom položaju, ležeći na levom boku, sa orijentacijom jug-sever (glava-noge). Skelet je okrenut prema zapadu u kome smeru je uperen i pogled pokojnika. Ruke umrlog su zgrčene u laktovima sa šakama prinetim glavi. Noge su više ili manje savijene u kolenima, a kolena privučena gornjem delu tela.

U drugoj fazi je praktikovano spaljivanje pokojnika, čiji pepeo i ostaci kostiju su stavljeni u urnu ili na tlo. Pored urne, stavljene su manje posude kao pridarci, a urna je poklapana koničnom zdelom. Na dnu urne, pomešani sa pepelom i kostima, nalazili su se delovi nakita od bronze koji su se, usled spaljivanja zajedno sa telom pokojnika, deformisali u vatri. To su pretežno urne sa urezanim ornamentom.

Trećoj fazi pripadaju urne sa malim bikoničnim trbuhom i visokim cilindričnim vratom sa rubom otvora izvučenim u polje i zaravnjenim. Ukrašene su kanelovanim ornamentom na ramenu i vratu. Pogrebni ritual je sličan kao i u prethodnoj fazi.

Način ukopavanja i stavljanja urni u zemlju je identičan za obe faze nekropole. Urna je slobodno stavljana u zemlju, bez ikakve nadgrobne konstrukcije. Za sada nismo mogli da ustanovimo oblik jame u koju je stavljana urna, zbog veoma plitkog ukopa u sloj jako izmešan sa humusom. U najvećem broju slučajeva urne su sa gornje strane zatvarane koničnom zdelom, dnom okrenutim na gore, osim u jednom slučaju (urna 18), kod koje je dno bilo okrenuto na dole.

Nekropola vremenski pripada periodu od srednjeg bronzanog doba do pozne bronze — ranog halštata i ima analogija u materijalu „Hügelgräber" nalaza iz okoline Segedina koje je objavio I. Foltiny[2] za drugi period a za treći period na ravnom polju sa urnama kod Belegiša.[3] Među materijalom ove faze ima elemenata srodnih sa tzv. Gava kulturom, koju u novije vreme pokušavaju da izdvoje mađarski arheolozi.[4]

M. Girić

NAPOMENE

1 Posuda se nalazi u zbirci Narodnog muzeja u Kikindi A 11.804.

2 I. Foltiny, Die Spuren der Hügelgräber und der Lausitzer kultur in der Umgebung von Szeged, Magyar Nemzeti Muzeum — Törteneti Muzeum 1957. str. 31 i dalje.

3 N. Tasić, Stojića gumno, nekropola ravnih polja sa urnama, Arheološki pregled 5, 1963. str. 51

4 Saopštenje Dr Gyula Gazdapusztai, kandidata Univerziteta u Segedinu.

GRADIŠTE, TURIJA, NOVI SAD — naselje sa kraja bronzanog i početka halštatskog perioda

Ekipa Vojvođanskog muzeja izvršila je 1965. godine sondažno iskopavanje kod Turije, na levoj obali kanala DTD.[1] Radovi su otpočeti na osnovu rekognosciranja u 1960. godini na salašu Milana Bečejca, otkrića površinskih nalaza, i kontrole zemljanih radova na iskopu za novi most

preko kanala DTD. Konstatovano je da se nalazište prostire na potesu „Gradište", na površini oko 400 × 350 m, obuhvatajući južne delove potesa i to: sektor tzv. „Bivši vinogradi", zemljište tzv. „Beljanska" sa terenom oko ušća Beljanske bare u Kanal DTD, kao i salaš Milana Bečejca, dakle prostor koji se nalazi između ušća Beljanske bare i Krivaje u Kanal. U toku radova ispitane su sonde I, IA, II i III sa jedinstvenim kulturnim sadržajem koji pripada istom vremenskom periodu i jednom stambenom horizontu.

Po tipološkim odlikama izdvajaju se kao mlađi elementi u keramičkom materijalu: zdele sa unutra povijenim facetiranim obodom, zdele sa kosim kanelurama na otvoru (Turban Rand), i urne sa naglašenim ramenom, ukrašene kosim kanelurama (T. IV sl. 3). Facetiranje se javlja i na unutrašnjoj strani horizontalno profilisanih oboda urni.

Sudovi sa „Gradišta" pripadaju širem kulturnom kompleksu poznog bronzanog doba panonsko-severobalkanskog prostora. U Sremu se tipološki i hronološki mogu da paralelišu: sa nalazima na lokalitetu „Ekonomija Sava" kod Jakova koji se datuje u Ha A—B, sa mlađim horizontom nekropola tipa Belegiš—Surčin, sa početka halštatskog perioda, i sa naseljem „Gradina na Bosutu". U Banatu, nekropola tipa Ilandža, pripadala bi istom periodu trajanja naselja na „Gradištu".[2]

U Bosni, najbliže hronološko-tipološke paralele mogu se tražiti u „Donjoj Dolini" i gradini Vis kod Dervente, gde se keramički oblici tipološki bliski nalazima sa „Gradišta", hronološki determinišu u Ha A—B.[3]

Na osnovu ispitivanja u Mađarskoj, naselje kod Turije, po tipološkim i hronološkim karakteristikama, pripada kulturnom kompleksu horizonata starije faze Urnenfelder kulture Transdanubije, tipa Baierdorf-Velatice i Vàl I faze, koji se datuju u Ha A period.[4]

Pored keramičkih nalaza, u toku iskopavanja i prilikom praćenja zemljanih radova, otkriveno je nekoliko bronzanih predmeta koji su značajni za određivanje starosti naselja. Među ovim nalazima izdvaja se igla sa topuzastom glavom i kelt koji vremenski pripadaju Ha A periodu. Ovi predmeti, kao i analogije keramičkih posuda pokazuju da se nalazište može pouzdano datovati u rani Halštat.

B. Brukner

NAPOMENE

1 Na iskopavanju koje je trajalo od 10. do 20. oktobra 1965. godine, učestvovali su: Bogdan Brukner, kustos Vojvođanskog muzeja, Dragan Vilotijević, kustos Muzeja grada Novog Sada, Ljubinka Subotić, student arheologije i Dragiša Guberović, student arheologije.

2 Nikola Tasić, Naselja kulture polja sa urnama u istočnom delu Srema, RVM 11, 1962., 140.

3 B. Čović, Barice — nekropola kasnog bronzanog doba kod Gračanice, GZM, XIII, 1958., 94; Z. Marić, Vis kod Dervente naselje bronzanog doba, GZM, XV—XVI, 1961., 167.

4 F. Köszegi, Beitrage zur der ungarischen Urnenfelderzeit, AA, XII, 1960., str. 176—181.

GRADINA NA BOSUTU, VAŠICE, ŠID — višeslojno praistorijsko naselje

Usled akutne ugroženosti nalazišta Gradine, praistorijskog tela, na obali Bosuta, Muzej Srema u Sremskoj Mitrovici otpočeo je 1964. godine manja probna i zaštitna iskopavanja, sa ciljem da se utvrdi karakter nalazišta, njegov obim i da se dobiju elementi za programiranje daljih radova. Na osnovu tih rezultata, Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture Vojvodine, obezbedio je finansijska sredstva i u zajednici sa Muzejem Sremske Mitrovice nastavio radove i u 1965. godini, koji su trajali od 11. VII do 4. VIII 1965. godine. Nastavak radova bio je usmeren na završavanje otvorenih sondi iz 1964. godine, na njihovo uklapanje u opšti situacioni plan lokaliteta, i na njihovo proširenje prema postavljenoj osi, kako bi se dobio duži profil kroz kulturne slojeve gde su oni prema konfiguraciji terena bili najmoćniji[1].

Zbog nagiba terena prema periferiji Gradine, kulturni sloj je nejednake debljine. On je najdeblji prema centralnoj osi, prema središtu tela, gde njegova dubina uz profil A-B proširene sonde, iznosi 6,5 m odnosno 7,02 m sa jamama. U ovako moćnom sloju, odkriveno je nekoliko građevinskih i kulturnih horizonata, koji se manifestuju u pojavi intenzivnih zona sa lepom, nabojem, ostacima urušenih zgrada, ognjišta, većim nanosima pepela i gari i brojnim nalazima pokretne materijalne kulture. Kulturna stratigrafija tela, koji je nastao formiranjem kulturnih slojeva, posmatrana od gornjih slojeva prema zdravici, pružala bi sledeću sliku[2].

1. Humusni sloj (0,00—1,20 m) čini crna rastresita zemlja. Ovaj sloj je u više mahova ispreturan prilikom ukopavanja grobova iz vremena XVII do XX veka. Dubina ukopavanja je različita i kreće se od 1,30 do 0,60 m, zbog čega je i oštećenost kulturnih slojeva nejednaka. U manjim neoštećenim zonama ovog sloja nalazi se rimsko-provincijska i latenska keramika, međutim, njihov stratigrafski položaj nije dovoljno jasan zbog poremećaja u sloju.
2. Latenski sloj (1,20 do cca 2,00 m) čini nešto svetlija mrka zemlja, kompaktnija od prethodnog sloja. Karakteristično je da sem ostataka jama, nisu nađeni trajniji ostaci arhitekture ili neki drugi elementi koji bi išli u prilog intenzivnijeg korišćenja Gradine za stanovanje u laten-

skom vremenu. Nalazi materijalne kulture su tipološki i po broju nalaza dosta oskudni. Koncentracija materijala bila je nešto veća u jamama. Po tipološkim osobinama materijala (siva latenska keramika, najčešće bez ornamenata, zdele sa unutra profilisanim obodom, dublji lonci sa horizontalnom kanelurom i češljastim ornamentom ispod nje i dr.) ovaj sloj pripada poznolatenskom vremenu, predrimskom i rimskom periodu.

3. Poznobronzanodobni — ranohalštatski sloj (2,00 — 4,60) je najmoćniji horizont na Gradini. U okviru ovog sloja mogu da se izdvoje više građevinskih horizonata koji se smenjuju u vertikalnoj stratigrafiji. Kuće ovog perioda su od naboja, dosta dobro očuvane. Ukoliko su stradale u požaru, naboj ima crvenu boju, inače je osnova žuto zelene boje. Arhitektura kuća odgovara poznatom načinu gradnje praistorijskih nadzemnih zgrada na lesnom području: pod je od nabijene zemlje postavljen na nivelisanu osnovu (nivelacija se vrši nanošenjem žute lesne zemlje), nadzemni deo zgrade, zidovi rađeni su u tehnici pletera oblepljenog blatom. Jame, kojim je ovaj sloj nesumnjivo bio bogat, nisu mogle uvek da se uoče zbog specifičnog karaktera kulturnog sloja, izuzev kada su one probijale lesom nivelisanu površinu.

   I pored toga što je u sloju konstatovano više stambenih nivoa nađeni materijal ukazuje na postupan razvoj jedne jedinstvene kulture, bez bitnih tipoloških i stilskih razlika.

4. Ranobronzanodobni sloj (4,60 — 5,80 m) se u izvesnoj meri razlikuje od prethodnog sivocrnog sloja. On je znatno kompaktniji, mrke boje sa retkim ostacima objekata stanovanja. Manji amorfni komadi lepa ukazuju da se takvi objekti mogu očekivati, mada sondom oni nisu bili zahvaćeni. Za kulturnu i vremensku determinaciju ovog sloja značajna je jedna jama u kojoj je nađen veći broj celih i fragmentovanih posuda. Karakterističan je jedan pehar sa drškom koji ima analogije sa jedne strane u kompleksu Belotić — Bela Crkva a sa druge, kao i ostali materijal sa nalazima ranog bronzanog doba Mađarske specijalno Perjamoš i Nagyrév grupe. Oskudnost u materijalu ne dozvoljava mogućnost da se ovaj sloj tačnije kulturno determiniše.

5. Osnovni sloj (5,80 — 6,5 m) nema u potpunosti karakter sterilnog sloja jer se u njemu još uvek, mada vrlo retko nalaze fragmenti praistorijske u najvećoj meri atipične keramike i manji komadi lepa. On je žuto zelene boje i postepeno prelazi u lesnu sterilnu zemlju koja čini osnovu kulturnom sloju. Teško je kulturno odrediti pripadnost ovog, najstarijeg horizonta na naselju zbog nedostatka tipičnijeg materijala. Nadmorska visina najnižeg horizonta odgovara visini okolnog

terena, što bi išlo u prilog mišljenju da je Gradina nastala formiranjem sedimenata naseobinskog karaktera odnosno kulturnog sloja.

U pogledu nalaza materijalne kulture najznačajniji je i najbogatiji poznobronzanodobni — ranohalštatski sloj. Intenzivna građevinska delatnost u ovom horizontu i brojni nalazi materijalne kulture, ukazuju da je utvrđivanje Gradine jednim lučnim rovom koji ide od Struge, leve pritoke Bosuta, do Bosuta i izgradnja izvesnih fortifikacionih delova na naselju izvršena u ovom periodu. Od keramičkih oblika za ovaj sloj karakteristične su zdele sa unutra povijenim tordiranim ili facetiranim obodom, zatim veće amfore (urne) sa jače profilisanim obodom (takođe facetiranim) i šolje sa cilindričnom drškom, koja se iznad oboda završava dugmetastim ispupčenjem. Na ovim šoljama kosog oboda, nalaze se na trbuhu kose horizontalne kanelure. Od ornamenata na keramici se sreće samo urezivanje i utiskivanje S motiva koje karakteriše »gradinsku keramiku« u centralnoj i zapadnoj Srbiji (Radojnja na pr.) i Bosni (Zecovi, stratum III, Vis kod Dervente i dr.)[2]. Pored ove keramike nađeno je nekoliko, takođe karakterističnih fragmenata crnougljisane keramike, na kojoj se nalazi urezana vezana S spirala sa belom inkrustacijom.

Posebnu karakteristiku nalazišta, njegovog ranohaštatskog sloja čine veliki »žrtvenici« izrađeni u tehnici lepa, čija je pojava registrovana i u toku pretnodne kampanje.[4] Pored više fragmenata nađen je i jedan skoro potpuno očuvan »žrtvenik« pečnika cca 0,70 m sa rešetkastim dnom i naspramnim trubastim drškama sa otvorima sa strane i vertikalno na sredini. Karakteristično je da se ovakvi »žrtvenici« nalaze u kućama i u blizini ognjišta. Nedaleko od ovog ognjišta, u jednoj jako nagorelој zoni, nađen je jedan teg izrazito velikih dimenzija koji bi funkcionalno mogao da se poveže sa ovim »žrtvenikom«. Slični »žrtvenici« poznati su i sa drugih nalazišta u našoj zemlji, kao što su Zidovar (halštatski sloj) i iz Donje Doline.[5] Nalaz iz Donje Doline Z. Marić datuje posle 500 godine pre naše ere.

Prema analogijama koje su poznate iz literature, sloj 3 na Gradini pripada vremenu prelaza iz bronzanog u starije gvozdeno doba, odnosno najranije Ha B srednjeevropske periodizacije. Zdele sa facetiranim i tordiranim obodom, kose kanelure na trbuhu i šolje sa drškom koja se završava dugmetastim ispupčenjem, nalaze se na bosanskim i srpskim gradinama kao i keramika sa utisnutim vezanim S motivom i vezanom S spiralom (Radojnja, Vis kod Dervente, Donja Dolina, Pod kod Bugojna, Zecovi — stratum III i dr). U Srbiji severno od Save i Dunava, keramika ovog sloja na Gradini odgovara pojavama u predlatenskom sloju Gomolave, ranohalštatskom sloju Radiostanice i na Gradini Feudvar kod

Mošorina. Pojava ove keramike na Gomolavi određuje preciznije relativnohronološki položaj ove keramičke vrste.[6] Ona se javlja u sloju iznad keramike kulture ravnih polja sa urnama, odnosno iznad horizonta naselja, nekropola i ostava halštata A perioda. Kako se ovaj sloj na Gomolavi vezuje samo za najniže horizonte ranohalštatskog sloja Gradine na Bosutu, to se kulturni razvoj sloja 3 na Gradini od dub. 2,00 do 4,60 m može staviti u vreme kraja halštata B, uz moguć vremenski dijapazon do latenskog perioda. Na ovaj način bila bi ispunjena jedna znatna praznina u kulturnom razvoju praistorijskih grupa od poznog bronzanog doba do pojave prvih keltskih naselja u Vojvodini.

N. Tasić

NAPOMENE

1 Radovi su vršeni u organizaciji Muzeja Srema u Sremskoj Mitrovici. Njima su rukovodili P. Milošević, kustos Muzeja Srema i potpisani u saradnji. D. Popovića, direktora Zavoda za zaštitu spomenika kulture S. Mitrovice, M. Vasiljevića kustosa Muzeja u Šapcu, G. Ranisavljevića, preparatora Muzeja Srema i D. Guberovića, stud. arheolog.

2 Ovde se koriste rezultati i iz prethodne kampanje. Up. P. Milošević, Arheološki pregled 6 (1964.), 18—19.

3 A. Jurišić, Starinar XI, 1961, sl. 30—31; A. Benac, GZM, XIV, 1959, 43 st. XVIII.

4 P. Milošević, Arheološki pergled 6, 1964., 19.

5 B. Gavela, Keltski opidum Židovar, sl. 5; Z. Marić, GZM XIX (1964.), T. XVI sl. 9.

6 Za stratigrafiju Gomolave up. izveštaj u ovom broju Pregleda.

KARASOVIĆEV VINOGRAD, VUČEDOL, VUKOVAR — višeslojno praistorijsko nalazište

U vremenu od 1. do 9. oktobra 1965. godine izvršeno je probno iskopavanje na prethistorijskom lokalitetu „Karasovićev vinograd" na Vučedolu. Ovaj lokalitet se nalazi na praporastom platou nasuprot vučedolskog Graca i poznat je kao prethistorijsko nalazište već od početka ovog stoljeća. Brojni površinski nalazi keramike i predmeta od kamena potakli su već i Schmidta, kada je vršio iskopavanje na vučedolskom Gracu, da i na ovom terenu izvrši sondažno iskopavanje. Na osnovu ovog sondiranja Schmidt je zaključio, da se na terenu bivšeg Karasovićeva vinograda i susjednih parcela moralo u prethistoriji nalaziti neko veće naselje. Konfiguracija zemljišta daje naslutiti da se tu nalaze ostaci nasipa i rova koji su štitili ovo prethistorijsko naselje sa sjeverozapada.

Poslije Schmidtova sondiranja na ovom terenu nisu vršeni nikakvi arheološki zahvati, pa je kolektiv Gradskog muzeja u Vukovaru odlučio da izvrši novo probno iskopavanje, da bi se upotpunili podaci o ovom lokalitetu.

Na prostoru ispred današnjeg Lovačkog doma i obronka iznad novog restorana, iskopano je pet probnih rovova. Oni su označeni pismenima od A do E. Rovovi su nejednakih dužina i postavljeni su u raznim pravcima a na raznim udaljenostima od visoke dunavske obale. Dubina rovova kretala se između 1—2 metra, što je zavisilo o debljini kulturnih slojeva.

Sonda A — promjera 5 × 1 m, postavljena je u pravcu S—J i svojom sjevernom stranom udaljena 12 m od ruba visoke dunavske obale. Gornji kulturni sloj sadržavao je grubu keramiku brončanog doba i životinjske kosti a donji slojevi običnu, neukrašenu vučedolsku keramiku, kameni nožić, obrađeno dlijeto od kosti, dva kamena nukleusa, fragment žrvnja i životinjske kosti.

Sonda B — promjera 8 × 1 m, postavljena je u pravcu I—Z i udaljena 14,20 m od ruba visoke dunavske obale. Dubina sonde je 2 m. Na krajevima sonde debljina kulturnih slojeva iznosila je 1 m a u sredini 1,70 m, a na dubini od 1,90 m nađena je nedirnuta zdravica—ilovača. Fragmenti keramike brončanog doba nađeni su u gornjem sloju a fragmenti vučedolske i badenske keramike, veća hrpa puževa i školjki u nižim slojevima.

Sonda C postavljena je paralelno sa dunavskom obalom od koje je udaljena 22 m. Promjer sonde je 5 × 1 m a dubina 1,20 m. Najinteresantniji nalaz u ovoj sondi je ljudski skelet u ležećem položaju, zgrčenih nogu. Lijeva ruka je flektirana u laktu i uzdignuta prema desnom ramenu. Kosti desne ruke sačuvane su samo do lakta. Cijeli skelet malo je nagnut na desnu stranu. Na lijevoj strani zdjelice pronađen je kameni nožić i koštano šilo (T. XVII sl. 2).

Sonda D postavljena je također paralelno sa rubom dunavske obale i od nje udaljena 36 m, a 25 m od ruba platoa iznad novog restorana. Promjer sonde je 5 × 1 m a dubina 1 m. Kulturni sloj u ovoj sondi imao je debljinu svega 40 cm i bio je vrlo siromašan nalazima.

Sonda E postavljena je u pravcu S—J i udaljena od ruba visoke dunavske obale 52 m. Promjer sonde je 5 × 1 m a dubina 1,20 m. U nižim slojevima nađeno je vrlo mnogo fragmenata vučedolske i badenske keramike, obične i ornamentirane, životinjskih kostiju, nekoliko kamenih nukleusa i obrađen životinjski zub.

Iako su rezultati ovog sondiranja prilično skromni, oni ipak dokazuju da se na terenu bivšeg Karasovićeva vinograda zaista u prethisto-

riji nalazilo veće stalno naselje. Prema karakteristikama nalaza može se zaključiti da su nalazi ovog naselja pripadala badenskoj, vučedolskoj i brončanodobnoj kulturi.

A. Dorn

MARIĆA GRADINA, MIKLEUŠKA — višeslojno praistorijsko naselje

U ljetu 1964. godine vršio je Muzej Moslavine u Kutini, probno arheološko iskapanje u Mikleuškoj (Moslavačka gora), na lokalitetu „Marića gradina". Radovima je rukovodila Dragica Iveković, kustos muzeja u Kutini.

Poticaj za ovaj istraživački rad dali su slučajni nalazi mnogobrojnih fragmenata predhistorijske keramike a i sam specifičani položaj ovog brda u narodu zvanog „Marić gradina". Gradina se nalazi zapadno od potoka Kamenjače a sjeverno od sela Mikleuška, na jednoj uzvisini cca 300 m. Sa zapadne strane uspon na gradinu je vrlo strm. Lakši prilaz gradini moguć je sa južne strane putem koji vodi iz sela. Sjevernu i zapadnu stranu gradine okružuje potok. Gradina je smeštena usred područja obraštenog šumom, dok je sam najviši plato gradine prostran i pokriven travom. Plato je veličine 84 × 33 m a sama gradina ima dominantan položaj nad ostalim predjelom, te je zato dugi niz godina bila kontinuirano naseljena. S istočne strane, na terasi ispod platoa, nalazi se zapušten izvor žive vode koja je uvjetovala život predhistorijskih ljudi na ovom objektu.

S južne strane gradine uočljivo je uzvišenje okruženo jarkom, a nadovezuje se na plato gradine. S jugozapadne strane platoa nalazi se jedna terasa, koja ima polumjesečasti oblik, veličine 72 × 50 m a nastavlja se na uzvišenje opkoljeno jarkom, koje se nalazi s južne strane platoa.

Probno iskopavanje izvršeno je na nekoliko tačaka gradine i to na samom platou na vrhu i na terasi s jugoistočne strane kao i na uzvišenju s južne strane gradine. Razmjerno velika raznolikost arheološkog materijala upućuje na činjenicu da je u jednom prilično kontinuiranom vremenskom periodu ova gradina bila naseljena.

Keramički materijal ovde nađen, pripada raznim kulturnim grupama: lenđelskoj, vučedolskoj i najzad vremenu halštata i latena.

Sonda A (T. XV sl. 1—5) nalazi se na vrhu gradine. Orijentacija je sjever-jug a veličina 13×2 m.

Stratigrafija sonde:

0,0—0, 20 m — Humus.

Zemlja je smješana sa korijenjem bilja a u njoj ima fragmenata predhistorijske atipične keramike i grumenja pečenog lijepa kao i nešto sitnog obrađenog kamenja.

0,20 — 0,60 m.

Boja zemlje se mjenja, postaje tamnija i masnija. Nalazi keramike su češći i to uglavnom fragmenti ukrašeni horizontalnim brazdama, plastičnim ukrasom u obliku stepenice i bradavičastim ukrasom, zatim komadi kamena (artefakti) od silexa, mala posuda bombastog oblika s dve drške i mala posuda koničnog oblika bez drški.

0,60 — 1,30 m.

U ovom sloju, na sjevernom dijelu sonde, nađeno je veoma mnogo grube, atipične keramike i dijelovi velikih posuda, kućnog lijepa i obrađenog kamena. Dalje je u sondi bilo mnogo ulomaka velikih posuda sa izvučenim vratom, dva zemljana pršljena i nešto ostataka životinjskih kostiju.

Zemunica

Na dubini od 0,90 m, a zbog vidljivog zemuničnog kruga ova je sonda proširena za 2,30 m na istočnoj strani. Zemunična jama bila je eliptičnog oblika veličine 3,50 × 2,60 m. Okolo jame su, na udaljenosti od 20 cm vidljivi tragovi kočića. Ispred vidljivog eliptičnog djela zemunice nađeno je kamenje (potočni konglomerat) poredano u dva polukruga koji teku jedan iza drugog a veličine su 1,15 × 1,47 m i 0,68 × 0,41 m. Međusobna udaljenost ovih polukrugova je 0,90 m. Na udaljenosti od oko 80 cm od centra manjeg polukruga, nađena je kružno oblikovana površina načinjena od pečene zemlje a veličine 1 × 1 m, koja je prostorom od 0,80 m razmaknuta od druge kružne površine, takođe napravljene od pečene zemlje. Moguće je da se ovde radi o dva ognjišta na otvorenom prostoru pred kućom jer je sloj zemlje uz ove objekte pun fragmenata keramike. Ovde je pronađena i kupa na nozi, zatim mnogo grijalica od pečene zemlje, raznih veličina i oblika.

Sonda B (T. XV) nalazi se s jugoistočne strane gradine, orijentirana istok-zapad a veličine 10 × 2 m.

Nakon 0,20 m dubokog humusa, boja zemlje je crveno-crna i izmješana sa fragmentima keramičkih posuda. Keramika je ukrašena ubodima, urezima i plastičnim ornamentima. Od 0,40—0,80 m pojavljuje se vučedolska keramika, bogato ukrašena urezanim ornamentom i inkrustacijom. Duboreznom tehnikom ukrašene su i ručke posuda a nađeno je i nešto grube, atipične keramike. Zdravica se pojavila na dubini 0,80 m.

Sonda C (T. XVI) nalazi se na sjevernom platou gradine, orijentirana istok-zapad a veličine je 5 × 3 m. Nalazi isti kao i u sondi B.

Na terasi ispod platoa koji se nalazi s jugoistočne strane gradine, iskopane su tri probne sonde od kojih je posebno interesantna sonda H. U ovoj sondi je osim grube keramike, kućnog lijepa i keramike s plastičnim ukrasom nađena i jedna statueta. To je muški idol sa plastično izraženim očima i nosom, sa patrljcima ruku koji izlaze iz ramena, sa naznačenim genitalnim organima i fragmentarno izrađenim nogama. Idol se nalazio na dubini 0,30 m.

U istoj sondi, u sloju 1,40—1,70 m nađen je ulomak kalupa za odlijevanje kelta, izrađen od gline.

Na uzvišenju opkoljenom jarkom, koje se nalazi s južne strane gradine, takođe su izvršena sondiranja. Iskopane su dvije sonde veličine 3 × 1 m, koje su dale materijal identičan onom nađenom na platou gradine, samo je znatno siromašniji.

U gorskom masivu Moslavačke Gore, koja u svom sklopu ima prilično broj uzvisina sličnih „Marića gradini", nalazi se srodan arheološki materijal na položaju zvanom „Ribnjača" u blizini Popovače kao i na položaju Donja Paklenica u zaleđu Volodera. Ovi podaci upućuju nas na pomisao da su istovremeno u Moslavačkoj Gori boravile jedna ili više ljudskih grupa, koje su pripadale istoj etničkoj skupini, koja je bila nosilac Vučedolske kulture.

D. Iveković

MILIĆA GRADINA, LJULJACI, KRAGUJEVAC — gradina bronzanog doba

Praistorijska gradina bronzanog doba na lokalitetu Milića Brdo u Ljuljacima otkrivena je već pre tridesetak godina. Rezultati prvih ispitivanja, koje je na ovom mestu vršio M. Grbić, nisu u celini publikovani, kao ni istraživanja R. Galovića koji je 1952. g. ovde raščistio jedan deo profila.[1] Da bi se dobila celovitija slika o ovom važnom utvrđenom naselju bronzanog doba na području centralne Srbije, Narodni muzej u Kragujevcu, u zajednici s Arheološkim institutom, organizovao je sondažna arheološka ispitivanja.[2]

Cilj ovogodišnjih ispitivanja, koja su trajala u vremenu od 20. avgusta do 3. septembra, bio je da se utvrdi sistem fortifikacija, oblik i dimenzije Gradine i osnovne karakteristike kulturnog sloja. Ukupno je otvoreno pet sondi, odnosno istražena je površina od 160 m². Rezultati ovogodišnjih iskopavanja pokazuju da na najzaravljenijem, centralnom platou Gradine ne postoji kulturni sloj u pravom smislu, već da je ovaj prostor veštački zaravnjen nasipanjem šljunka. Nadzemne zgrade, većih

dimenzija i četvorougaonog oblika, građene od drvenih greda, pletera i zemlje, koncentrisane su u jugozapadnom delu Gradine, uz sam odbrambeni bedem koji je formiran nasipanjem glinaste zemlje. Na ovom prostoru debljina kulturnog sloja varira između 0,70 i 1,10 m. Utvrđen je sa sigurnošću samo jedan horizont stanovanja, ali se pokretni arheološki materijal kulturno i stratigrafski može razvrstati u okvire tri sloja: ispod osnova kuća, u osnovama kuća i iznad kućnih osnova. Mada u osnovi celokupan nađeni inventar pripada vatinskoj kulturnoj grupi, važno je napomenuti da se primećuju određene tipološke razlike između nalaza u pomenutim slojevima. U najnižem horizontu preovlađuje siva keramika sa oštro profsilisanim oblicima, bez ukrasa i sa drškama koje ne prelaze visinu oboda. U kućnim osnovama, pored uobičajnog kuhinjskog posuđa većih dimenzija, ukrašenog plastičnim nalepljenim trakama sa otiscima prstiju, sreću se klasični vatinski dvouhi lončići sa baroknom krivolinijskom ornamentikom. U najvišem horizontu dominiraju takođe dvouhi lončići, ali sa izrazito blagom profilacijom i bez ikakvih ukrasa.

Pored keramičkog materijala nađena je masa oruđa i oružja od kremena, kamena i kosti. U sondama IV i V primećena je koncentracija kremenih i kamenih oruđa, više stotina kremenih nukleusa i odbitaka, kao i nedovršene kamene sekire. Karakterističan je i veliki broj keramičkih bikoničnih bršljenaka, kao i raznih oruđa pravljenih od jelenskog roga. Nabrojani nalazi pokazuju da je lokalna industrija prelazila okvire potreba samog naselja, tj. da su određeni proizvodi bili namenjeni razmeni.

Nalaze iz najstarijeg horizonta života na Milića Gradini treba kulturno i hronološki povezati sa ranom fazom bronzanog doba na području centralne Srbije. Zasada je još teško utvrditi momenant kada je Gradina napuštena, ali je malo verovatno da se je na njoj živelo posle završetka srednje faze bronzanog doba.

D. Srejović

NAPOMENE

1 M. Grbić, Starinar V—VI, 1956., 19.
2 Radovima je rukovodio potpisani, uz saradnju M. Jerinić, kustosa Muzeja u Kragujevcu.

POD, BUGOJNO — praistorijska gradina ranog i kasnog bronzanog i željeznog doba

U julu i avgustu 1965. nastavljeno je na ovom nalazištu sistematsko iskopavanje prema već ranije postavljenom planu. Pošto su u 1964. godini na istočnoj polovini platoa ispitani slojevi željeznog doba na po-

vršini od 325 m², otvorena je u ovoj godini nova površina od cca 370 m² na sjeveroistočnom dijelu platoa, koja s otkopnom površinom iz 1964. čini jednu cjelinu. Pored toga jednim rovom (Rov II) pristupilo se sječenju bedema na sjevernom rubu platoa.

Rov II dao je zanimljive i važne nove podatke o odbrambenoj arhitekturi ovog naselja. Konstatovano je da zemljani nasip (podignut početkom željeznog doba) ima upravo na mjestu koje je zahvaćenom „Rovom II" jedno proširenje prema unutrašnjosti. Na ovom proširenju otkriven je dio veoma masivnog kamenog temelja neke građevine. Pošto je mogao biti ispitan samo veoma mali dio, nemoguće je zasad reći da li se radi o objektu koji čini sastavni dio fortifikacije, ili o građevini koja je imala neku drugu namjenu. U svakom slučaju radi se o građevini posebne namjene, pa će se u idućoj godini pristupiti njenom ispitivanju. Prikupljeni su takođe i novi podaci o sistemu građenja ovog bedema, pretežno zemljanog, sa ulaganjem redova kamena, što je trebalo da mu da stabilnost.

Na ostaloj površini primjenjen je i ove godine metod širokog otkopa, tj. sukcesivnog otkrivanja i ispitivanja pojedinih horizonata sa ostacima građevina. Ispitani su slojevi koji pripadaju IV, V i VI vijeku stare ere. Ostaci građevina bili su relativno slabo očuvani, prvenstveno stoga, što je po svemu sudeći, u poslednjim fazama života ovog naselja, u znatno većoj mjeri korišten materijal (kamen) starijih, srušenih kuća za podizanje novih, pa su time osnove znatno poremećene. Međutim, i ovdje je metod širokog otkopa pokazao svoju prednost, jer je i pored svih oštećenja bilo moguće uočiti na pojedinim horizontima osnovne poteze građevina i njihov međusobni odnos. U bolje očuvanim objektima bilo je sačuvano i dragocjenih detalja za rekonstrukciju građevinske tehnike (npr. jedan tipičan trag tzv. santrača u osnovi jedne izgorene građevine i sl.). Značajna je i konstatacija da su se ognjišta u kućama po pravilu nalazila u jednom od uglova. Većina ognjišta imala je, izgleda, ne samo praktičnu već i sakralnu namjenu. Rubovi ognjišta, modelirani u glini, visine 10—14 cm, bili su često ukrašeni geometrijskim ornamentima, a u jednom slučaju, na vanjskom licu jednog ovakvog ognjišta bilo je modelovano lice starijeg muškarca, sa veoma dubokim očnim dupljama i dugom bradom. Vjerovatno se radi o predstavi nekog božanstva. Ovo ognjište pripada horizontu koji se orijentaciono može datirati oko kraja VI veka.

U istočnom dijelu otkopane površine, na prostoru koji je pokrivala jedna više puta obnavljana građevina, mogla se konstatovati koncentracija željezne troske, otpadaka od željeza i bronze, polomljenih ili nedovršenih metalnih objekata i polomljenih kalupa. To navodi na pretpo-

stavku da se na ovom mjestu nalazila jedna od ljevačkih i kovačkih radionica, kakvih je u ovom naselju svakako bilo više.

Iskopavanjem 1964. godine, otkriven je siguran potez jedne uske „ulice" i trag još jedne ovakve komunikacije, koje su se morale sjeći pod pravim uglom, približno u sredini platoa. Na površini istraženoj 1965. god. moglo se doći do zaključka da su ostali prostori za komuniciranje između građevina imali oblik nepravilnih, krivudavih i uskih prolaza, koji su nastajali i iščezavali pomicanjem ili proširivanjem pojedinih građevina u pojedinim građevinskim fazama, što je za jedno ovako zbijeno naselje i potpuno razumljivo.

Pored podataka o arhitekturi i razvoju naselja, iskopavanje 1965. dalo je i bogat pokretni materijal, keramički i metalni. Tipični objekti od metala, zastupljeni u gotovo svakom otkrivenom horizontu, omogućuju vrlo precizno datiranje i pojedinih građevinskih objekata i pojedinih slojeva. Među njima posebno mjesto pripada jednoj fragmentovanoj bronzanoj „cjediljki" i jednoj masivnoj bronzanoj dršci posude sa palmetom, kako zbog važnosti za hronologiju, tako i kao još jedan dokaz grčkog importa i ekonomskih veza koje je ovo bogato naselje konstantno održavalo s daljim i bližim krajevima.

B. Čović

LJUBLJANA, GOSPODSKA UL. DVORIŠTE SAZU — praistorijska nekropola

Aprila 1964. godine počeli smo, na predlog Slovenske akademije znanosti in umetnosti (SAZU), s arheološkim istraživanjima u dvorištu pored Gospodske ulice, gde će se izgraditi nova zgrada. Istraživanja ranijih godina su naime ukazivala na postojanje daljih nalaza. S prekidima, iskopavanja su trajala od aprila 1964. do juna 1965. godine.

Slojevi su bili na mestu dvorišta SAZU veoma ispremetani i uništeni, zbog intenzivne građevinske delatnosti od antičkog do današnjeg vremena. Ustanovili smo naime pored antičke građevine, koja je stajala približno 50 m izvan bedema Emone, antički jarak, koji se protezao po sredini dvorišta, celu mrežu odvodnih kanala novijeg datuma i temelje pokrajinske kuće „Lantovža", koja je pri zemljotresu 1895. godine bila porušena i izravnana. Sve je to prouzrokovalo, da su najniži slojevi bili jako zahvaćeni i na nekim mestima potpuno uništeni, kako od antičkih tako i od kasnijih ukopa. I pored ovakve situacije, uspeli smo da dokumentujemo 187 (KŽG) spaljenih grobova s bogatim prilozima i brojnim mlađegvozdenodopskim i antičkim nalazima. Pored toga otkrili smo 4 skeletna groba bez priloga, koji pripadaju ranom srednjem veku ili su čak još mlađi.

I. Puš

DONJA TOPONICA, PROKUPLJE — Ilirski tumul gvozdenog doba i slovenska nekropola

Pri postavljanju električnog stuba, radnici su otkrili postojanje nekropole na imanju Gorice Stojiljković. Tako je slučajno otkopan grob u kome je nađen grčki importovan materijal od metala (mahaira, saris, itd.). Obilaskom je utvrđeno da se radi o tumulu većih dimenzija prečnika 80 m. Arheološki institut je od 1964. godine preduzeo sistematsko iskopavanje pod rukovodstvom V. Trbuhovića[1].

Te godine iskopavanja su trajala od 1. avgusta do 1. septembra. Iskopan je jedan segment i deo drugog. Konstatovano je naknadno ukopavanje slovenskih skeletnih grobova (13 grobova), sa materijalom belobrdske grupe. U prvom segmentu nailazilo se na ilirske skeletne grobove dok se u sledećem segmentu javljaju urne sa ostacima kostiju spaljenih pokojnika. U segmentu II u delu prema centru tumula, naišlo se na kamenu konstrukciju od dve prostorije, a u okviru jedne od njih, konstatovano je spalište, dok se u drugoj nalazilo obilje fragmentovane keramike.

Iskopavanja su nastavljena 1965. godine od 4. do 27. avgusta.[2] Većim delom je završen i III segment u kome su preovlađivali slovenski skeletni grobovi. Primećeno je da je tumul usled građevinskih radova i ispiranja terena, izgubio svoju prvobitnu formu te mu je centralna konstrukcija došla van svog centralnog mesta. Od materijala treba pomenuti keramiku helenističkog perioda nađenu na periferiji centralne konstrukcije, fibulu tipa Štrbci i fragmente naočarastih fibula. Što se tiče oružja treba naglasiti da je ono bilo polagano na sam otvor urne. Vremenski bi se tumul opredelio u Halštat D.

Gore pomenuta slovenska nekropola je proširena sa još 20 skeletnih grobova koji su u većoj meri oštetili kamenu konstrukciju tumula. Od vrsta grobne konstrukcije imamo dve: jedna se sastoji od kamenih ploča kojima je skelet obložen a druga od venca kamena poređanog oko glave. U jednom od grobova je primećena deformacija lobanje. Na osnovu nađenog materijala (S naušnice, karike, grivne i minđuše sa lunulastim priveskom), nekropola bi se mogla datirati u vreme od VIII—X veka.

L. Savić-Trbunović

NAPOMENE

1 U ekipi su učestvovali: D. Popović, upravnik muzeja Toplice u Prokuplju, L. Savić-Trbuhović, dipl. arh., A. Maričić, student arhitekture i D. Stefanović, student arheologije.

2 U ekipi su pored rukovodioca V. Trbuhovića, učestvovali: S. Živanović, dipl. arheolog, L. Savić-Trbuhović, dipl. arheolog, A. Maričić, student arhitekture i D. Milosavljević, student arheologije.

ŽIDOVAR, JASENOVO — višeslojno bronzanodobno i latensko naselje

Arheološka iskopavanja na Židovaru obavljena su u toku 1965. godine, u vremenu od 1. do 20. oktobra. Nastavljen je, ustvari, rad započet prethodne godine u sondi br. 6, i otvorena je nova sonda, broj 7, u produžetku sonde broj 6, sa jednim pregradnim zidom, širine 1,50 m. Obe sonde leže u pravcu S—J i pokazuju istočni i zapadni profil naselja iz latenske i starijih epoha — halštatske, pozne i srednje bronze.

U sondi broj 6 skinuti su slojevi do dubine nivoa platoa od 6,50 m. Otkriven je materijal koji pripada pokretnom inventaru kao i jasno izdvojeni stambeni horizonti, sa ostacima patosa koliba, po svemu sudeći četvrtastih, ognjišta, čvrste supstrukcije, sastavljene od komada kamena i fragmenata grubih, ali dobro pečenih vaza, kao i ostaci ognjišta, na kojima su se jasno izdvajali nivoi, odnosno faze obnavljanja tih ognjišta. Od pokretnog materijala svakako je najznačajnija i po količini i broju nalaza i najbogatija keramika vršačko-vatinske grupe. Izdvajaju se dve osnovne vrste vaza: grube, sa drškama i jednostavnim, najčešće nalepljenim plastičnim ornamentima, u obliku tordiranih ili glatkih vrpci, ili su to plići, široki kanelirani linearni motivi. Ove vaze su po pravilu svetle, sive ili oker boje, jednoličnih i po intenzitetu ravnomernih tonova. Drugu grupu vaza čine vaze finije izrade, čvrste konzistencije, oštro profilisane, po pravilu bikoničnih oblika. Kao vodeći oblici pojavljuju se amfore i jednouhi pehari, bogato dekorisani ornamentalnim motivima barokne panonske keramike. Od značaja je činjenica da se izdvajaju dve vrste drški: „ansae lunatae" pripadaju amforama mlađih faza vršačko-vatinske grupe, dok „ansae cornutae" koje se javljaju znatno ređe, predstavljaju obeležje vaza starije faze, verovatno onih sa kraja srednje bronze.

Od alata nađeni su, kao i u prethodnoj kampanji, u 1964. godini, kameni uglačani čekići i probušene kamene sekire, koštani bodeži, glačala od tvrdih eruptivnih minerala i instrumenti od pečene zemlje u obliku sidra, koji su služili, po svemu sudeći, za glačanje površine vaza. U najnižim kulturnim slojevima nađen je i izvestan broj kremenih nožića. Otkriven je i veći broj žrvnjeva, u čijoj su tipologiji jasno izražene reminiscencije na oblike eneolitskih žrvnjeva. U latenskom sloju nađeni su okrugli, dvospratni kameni mlinovi, karakteristični za keltski laten.

Iako smo u sondi broj 6 došli do nivoa lesa, koji u lesnoj konfiguraciji židovarske dune predstavlja zdravicu, potrebno je skinuti još nekoliko otkopnih slojeva, da bi se utvrdilo da li se ispod bronzanodopskih slojeva ne nalaze i tragovi starijih, eneolitskih i neolitskih civilizacija,

koje su ovde, kao i ove mlađe civilizacije, imale sve uslove za stvaranje i održavanje naselja i za razvoj ekonomike koja odgovara društvu eneolitskog i neolitskog doba.

Sonda broj 7 započeta je sa ciljem postavljenim u početku druge faze istraživanja koja se vrše na Židovaru: ostvariti presecanje platoa Židovara u pravcu S—J, a po mogućnosti i I—Z, da bi se dobila što potpunija slika ne samo o stratifikaciji ovoga bogatog i za nauku veoma instruktivnog nalazišta, o odnosima starijih i mlađih naselja i kultura koje su se ovde stvarale i razvijale, naročito odnosa latenske civilizacije prema starijim civilizacijama autohtonih elemenata, posebno Ilira i Dačana, nego i da bi se stvorila predstava o „urbanističkim" rešenjima naselja iz tih raznih i dalekih epoha. Svojim oblikom kruga, čija periferija predstavlja i granicu naselja, Židovar pruža idealnu mogućnost da se uđe i u problem izgleda praistorijski i protoistorijskih naselja, rešenja odnosa građevina i slobodnog prostora, načina komuniciranja, izgleda eventualnih komunikacija itd. U ostvarenju takvih zadataka leži, s jedne strane, smisao budućih iskopavanja na Židovaru, a, s druge strane, rezultati ostvareni u toku dosadašnjih istraživanja ukazuju na to da je arheološki i naučno opravdana pretpostavka da će Židovar i u tom pogledu, kao što je i u pogledu otkrivanja materijala pružio instruktivne informacije o nepoznatim ili nedovoljno poznatim nam periodima u ovom delu naše zemlje otkriti novu oblast za proučavanje i onih problema koji u praistorijskoj arheologiji stoje uporno otvoreni.

B. Gavela

PONGRAC, GRIŽ — praistorijski tumuli

Prošle godine Poljoprivredni kombinat Žalec, pogon Mirosan, počeo je s arondacijom područja između Griža i Šešća, gde su od ranije, prilikom topografskih rekognosciranja, bili ustanovljeni praistorijski tumuli.[1] Sada je registrovano još 53 tumula, od kojih su neki sasvim uništeni. Zbog predviđene arondacije, prošle godine smo prekopali jedan tumul u šumi F. Ovniča, upravo pored puta u Brezovik (k. o. Pongrac), koji je imao prečnik 21 m i visinu od 3,5 m. U sredini tumula smo naišli na dubini od 55 cm na kameni, skoro okrugao venac prečnika do 5 m, koji je na vrhu bio širok 90 cm. Produžetak venca — nekakav dromos — prema severoistoku je bio dug 2,10 m a širok 0,90 m. Među kamenjem smo u dubini od 1,50 do 1,90 m naišli na brojne komade keramike i na vatri uništene fragmente bronzanih predmeta i na nešto spaljenih kostiju. Na dubini od 2,05 m su takođe bile veće količine paljevina. Dva spaljena groba na ivici tumula bila su udaljena od centra 8 m a jedan od drugog 1 m.

Spaljeni grob 2 posedovao je sledeće predmete: urnu od crno sive pečene gline, bronzanu narukvicu s blago prelazećim krajevima i još neke delove slične bronzane narukvice.

U grobu 3, koji je isto tako bio spaljen, otkrili smo sledeće predmete: urnu od crno pečene gline s uglačanom površinom i ornamentom dvojnih, visećih trouglova na ramenu, dva glinena bikonična bršljenka, fragmentovanu bronzanu narukvicu sa spljoštenim krajevima i jagodom od zelene staklene paste.

Ove godine započeto je iskopavanje drugog tumula, koji leži u podnožju gvozdenodopskog naselja na Lengerju kod Sv. Magdalene. Tumul je dimenzija 18 × 20 i leži na parceli 282 k. o. Pongrac.

U centralnom delu tumula otkrili smo grob sastavljen od rečnih oblutaka i to nepravilnog pravougaonog oblika sa stranama 3,10 × 3,70 × × 3,40 × 3,95 m. Dno groba je bilo pokriveno s kamenim pločama. Fragmente keramike smo našli ispod vrha tumula, gde su ležali nepravilno raštrkani, a ostali fragmenti bili su pak nađeni sasvim pri dnu, najviše pored zidova sastavljenih od rečnih oblutaka osrednje arhitekture. Kako ostalih nalaza nije bilo, možemo po svoj verovatnoći smatrati da se u ovom slučaju radi o centralnom grobu, koji je samo kenotaf.

Manja gomila rečnih oblutaka, među kojima su bili takođe i manji fragmenti keramike, bila je isto tako na ivici tumula. Fragmenti su udaljeni od središta tumula 8 m. Računamo, da ćemo sledeće godine prilikom završnih iskopavanja tumula naći još neki grob, s obzirom da ove godine nismo uspeli da prekopamo tumul u celini zbog pomanjkanja sredstava.

A. Bolta

NAPOMENA

1 Up. Varstvo spomenikov 7, 1958., 282.

VAROŠ, PRILEP — sondažno rekognosciranje prigradskog kompleksa

Imajući u vidu predstojeću urbanizaciju sela Varoši, na bazi integralnog urbanističkog plana za Prilep i Varoš, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture Makedonije, izradio je u saradnji sa Narodnim muzejom u Prilepu, arheološku podlogu njegove teritorije.

Pored stručnjaka Narodnog muzeja u Prilepu, u ekipu su uključeni arheolozi, arhitekti i geodet iz Poljske. Radovi su izvedeni jula i delom avgusta 1965. godine.

Reon sela ispitan je sa 34 sonde dimenzija približno 7 × 3 m. Za relativno kratko vreme izvršena je analiza arheološkog materijala, zahvaljujući svesrdnom zalaganju i stručnoj pomoći B. Babića, direktora Narodnoj muzeja u Prilepu. Teritorijalni i vremenski raspored otkrivenog arheološkog inventara u selu Varoš, izgledao bi ukratko ovako:

— Eneolitski i bronzanodopski materijal, keramika i kremeni nožići, koncentrisan je na istočnom kraju sela, od najnižih izohipsa Markovoga grada, prostirući se južno do ispod puta Prilep—Varoš.

— Halštatski materijal, javlja se u sondama sredinom sela, sa gravitacijom prema zapadu. Nalazi keramika, dvojne igle tipa „omega" i dr. uključuju se u halštat C.

— Helenizam je takođe konstatovan keramikom, ređe nakitom, kao uostalom i rano-rimski period do Avgusta, koji je zastupljen više prema zapadnim granicama sela.

— Još više na Zapad, u njivama varoškog atara (toponim šire lokacije „Zagrad" i „Tašačica"), otkriveni su ostaci rimske arhitekture, verovatno deo hidrotehničke instalacije. Ovi ostaci a i rekognosciranje dalje na Zapad: keramika, tegule i imbrices, ukazuju na postojanje većeg naselja, koje se sa dosta osnova smatra za antički Ceramiae. I u samom selu, više u podnožju Markovog grada, otkriven je punkt sa rimskim materijalom. Tu je, pored ostalog, nađen i jedan Janus-bifrons, velika bronza.

— I pored mase fragmenata sakralne arhitektonske plastike, sonde nisu dale vizantijski materijal, koji je po našem mišljenju ovde donesen sa najvišeg platoa Markovog grada, gde se u to vreme verovatno nalazila vizantijska citadela.

— Ranosrednjevekovni i srednjevekovni materijal od VII pa sve do XV veka, prekriva celo današnje naselje. Sa jednog na drugi kraj sela, otkriven je veći broj jama, kao najprimitivnije slovenske gradnje i njihove kombinacije sa kolibama i najzad zidane kuće. (Zadnje iz rezultata ranijih radova B. Babića.) Otkriveni su delimično temelji deset ranije, po imenu identifikovanih crkava, kao i šest sasvim novih. Radi se o srednjevekovnim crkvama, malih dimenzija, jednobrodno zasvođenih, verovatno hramovima porodičnih patrona.

Kulturni slojevi su u više mahova prekriveni slojem paljevine, što se naročito može reći za poslednji, posle koga — u tursko vreme ovde, do u najnovije vreme, nije ni postojalo naselje, jer je tu ulogu na sebe uzela, novo osnovana turska varoš Prilep.

Z. Vinčić

GRADIŠTE, DEBREŠTE, PRILEP — Praistorijsko, helenističko i srednjevekovno naselje, rano-vizantijski kastrum, srednjevjekovna crkva sa nekropolom

Lokalitet se nalazi nedaleko ispod sela Debrešte, nekoliko desetina metara levo od puta Prilep—Kičevo. Predstavlja uzvišenje, relativne visine od dva do tri metra u odnosu na okolni, baroviti teren i zauzima

ne veliko prostranstvo od oko tri hektara. Prvi put je otkriven 1928. godine, kada je Nikola Vulić vršio manja sondažna istraživanja, koja su ukazala na postojanje jednog fortifikacionog objekta.[1] Sledeće aktualiziranje ovog lokaliteta čekalo je 36 godina i to zahvaljujući na prvom mestu projektu za veštačko jezero, kojim mu je data uloga nosača centralnog dela brane. Radi utvrđivanja punog značenja lokaliteta izvršena su, u toku meseca jula 1964. godine, znatna arheološka iskopavanja.[2]

Iskopavanjem je utvrđeno da na izvesnim mestima kulturni slojevi dosežu dubinu i preko četiri metra. Slojevi su izrazito bogati materijalom. Najniži sloj pripada bronzanodopskom periodu i najvećim delom leži u vodi. Najveći deo nađenog materijala u tom sloju pripada fragmentima keramike. Pored ovog ima i nešto kamenih, kremenih i koštanih artefakata. Najverovatnije imamo ovde slučaj naselja na palama, koje je po prostranstvu bilo veće od samog uzvišenja Gradište. Usled vode, do dna ovog kulturnog sloja nismo dospeli, te na taj način ostatke drvene građe nismo mogli ni ustanoviti.

Iznad ovog, pronađeno je na celom prostoru Gradišta jedno naselje II veka pre n. e. uništeno požarom. Od arhitektonskih objekata otkriven je deo jednog skladišnog prostora sa više pitosa kao i jedna manja pravougaona zgrada čiji su zidovi u supstrukciji bili od lomljenog kamena a u elevaciji od nepečene cigle. U celom ovom sloju a naročito u ovoj pravougaonoj zgradi pronađeno je niz predmeta. Pored grube ognjišne keramike nalazimo i finijih posuda crnofirnisanih zdela. Najbrojnije su keramičke posude sa tankim premazom metalnog sjaja. Posebno treba istaći izvestan broj fragmentovanih megarskih čaša. Na podu pravougaone kuće pronađene su i četiri srebrne monete sa imenima magistrata. Sledeći kulturni sloj se izrazito vezuje za rano-vizantijski period. Od pokretnih predmeta najbrojniji je keramički materijal. Posebno ističemo jedan dobro sačuvani bronzani kantar iz prve polovine šestog veka sa ugraviranim imenom: Anastasis. Za ovaj kulturni sloj se vezuje i veliki kastrum, čiji zidovi u osnovi, slobodno prate perifernu liniju uzvišenja. Zidovi su od lomljenog kamena i krečnog maltera a na izvesnim mestima imamo uzidane i mermerne spolije. Debljina zidova varira od 1,60 do 3,20 metara. Na zidove sa spoljnje strane se naslanjaju pet kružnih, jedna četvrtasta i tri petostrane kule. Ove zadnje su vezane za kapije — dve za istočnu i jedna za zapadnu. Kapije su postavljene u liniji dekumanusa, s tim što je glavna kapija na istoku a transportna na zapadu. Na izvesnim mestima sa unutrašnje strane zidova nalazimo dozidane stepenišne prilaze na zidove.

Najmlađi kulturni sloj pripada srenjevekovnom periodu i on zahvata razdoblje od ranog srednjeg veka pa sve do XIV veka. Brojni su nalazi fragmenata i celih keramičkih posuda ovog perioda. Izvestan broj

predmeta predstavljaju oružje i oruđe od metala, pretežno od železa. U gornjem delu ovoga sloja nalazimo i solidno izgrađeno naselje sa zidanim kućama koje je najverovatnije nastalo u X—XI veku. Iz toga vremena je i crkva od lomljenog kamena i krečnog maltera. Sačuvan je prostor naosa i prezbiterijalnog dela sa polukružnom apsidom kao i manji narteks četvrtaste osnove na zapadnoj strani. Verovatno je to bila crkva u obliku upisanog krsta u osnovi. U samoj crkvi nalazimo veći broj mermernih spolija, od kojih izvesni sa grčkim natpisima. Oko crkve nalazimo i nekropolu sa grobovima uglavnom u dva sloja od kojih neki idu i pod zapadni zid narteksa. Uglavnom, grobovi su savremeni samoj crkvi. Od arhitektonskih objekata srednjeg veka posebno se ističe nalaz ostataka jedne zidane zgrade u kojoj je bila smeštena kovačnica. Izvan kuće našli smo i tragove peći za livenje železa.

B. Babić

NAPOMENE

1 N. Vulić, Spomenik LXXI, 150—151.

2 Organizacija radova Narodnog muzeja u Prilepu. Iskopavanje izvršeno finansijskim sredstvima Narodnog odbora opštine Dolneni. Rukovodilac radova B. Babić. Saradnici: V. Dautovska i I. Mikulčić, kustosi Arheološkog muzeja u Skopju, Ing. arh. M. Todoroski iz Prilepa, B. Kitanoski i K. Kepeski, kustosi Narodnog muzeja u Prilepu i V. Spirkoski, konzervator-tehničar istog muzeja. Od strane Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture, na radilištu prisutan S. Saržovski, arheolog-konzervator. Up. B. Babić, Debrešte, Nova Makedonija od 12. decembra 1965. god., str. 6 podlistka za kulturu, nauku i umetnost.

ISTRAŽIVANJA NA PODRUČJU ĐERDAPA

I Praistorijski lokaliteti na desnoj obali Dunava od Dubravice do Radujevca

Prema zajedničkoj odluci Arheološkog instituta i Republičke komisije za zaštitu i naučno proučavanje spomenika kulture u Đerdapu, ekipa Arheološkog instituta[1] je obavila rekognosciranje desne obale Dunava (Dubravica—Radujevac), tokom jula meseca 1965. g.

Ekipa ją obišla teren koji se prema svom geografskom položaju, kao i stepenu ugroženosti spomenika kulture, može podeliti na tri dela (T. XIX):

I. Od Dubravice do Rama,

II. Od Rama do Sipa, i

III. Od Sipa do Radujevca.

Ovom je maršrutom bio obuhvaćen teren neposredno ugrožen izgradnjom HE Đerdap (Ram—Sip), koji je detaljno rekognosciran i gde je za svaki lokalitet izrađena neophodna dokumentacija; zatim teren koji će biti ugrožen podzemnim vodama ili izgradnjom odbrambenih nasipa (Dubravica—Ram); najzad, teren na kome su arheološki lokaliteti ugroženi daljom izgradnjom komunikacija ili drugih objekata HE Đerdap (Sip—Radujevac).

I Teren od Dubravice do Rama

Kompleks praistorijskih lokaliteta koji se nalaze na prostoru antičkog Margum-a, ugrožena su, kao i samo antičko naselje, visokim vodama Velike Morave i Dunava, kao što je bio slučaj i tokom proleća i leta 1965. god. Stoga bi, pre podizanja odbrambenih nasipa na ušću Morave, bilo neophodno izvršiti najnužnije zaštitne radove na ovim lokalitetima.

Na peskovitom i brežuljkastom terenu između Dubravice i Rama, uz drugi luk rukavca Dunava, arheološki lokaliteti (kao što je Rečica -Majur, verovatno naselje razvijenog metalnog doba), ne bi bili na udaru visokih voda, ali bi ih takođe ugrozila izgradnja nasipa.

II Teren od Rama do Sipa

Akumulaciono jezero HE Đerdap počinje da se formira ustvari od Rama, tako da priobalne praistorijske lokalitete, pre svega one nizvodno od Golupca, očekuje potpuno potapanje.

Sem lokaliteta Usje i Žuto Brdo koji su već istraživani, posebno su zanimljiva dva lokaliteta u samoj Klisuri i to Manastir kod Gospođinog Vira u blizini Dobre i Lepenski Vir nedaleko od ušća Boljetinske reke.

Praistorija je na nalazištu Manastir kod Gospođinog Vira zastupljena na istom mestu uz srednjevekovne i antičke ostatke, tako da se ovde može računati sa višeslojnim naseljem. To isto tako ukazuje na mogućnost, s obzirom na malobrojnost povoljnih lokacija u klisuri, postojanja, praistorijskih lokaliteta ispod antičkih naselja u Đerdapu, kao što je na pr. slučaj sa kastrumom Veliki Gradac kod D. Milanovca.

Kulturni sloj sa ostacima praistorijskog naselja nalazi se na lokalitetu Manastir u profilu obale ispod moćnijih nanosa šljunka. U sloju su vidljivi ostaci građevina izvođenih u tehnici pletera i lepa, substrukcija ognjišta i peći, kao što su nalaženi i brojniji fragmenti atipične keramike. Donja granica kulturnog sloja nije mogla biti ispitana usled visokog vodostaja Dunava. (T. XX sl. 1—2).

Keramika koja potiče iz profila uglavnom je grube fakture, u najvećem broju bez ikakve ornamentike i mogla bi prema nekim indicijama da pripada razvijenom bronzanom dobu, ali bi tačnije hronološko opredeljenje ovog naselja mogla da pruže samo sistematska iskopavanja.

Na lokalitetu Lepenski Vir kod Boljetina već su izvršena zaštitna iskopavanja, koja su bliže odredila kulturnu i hronološku pripadnost ovog praistorijskog naselja. Prilikom rekognosciranja bilo je samo utvrđeno da se u profilu dunavske obale, u dužini od 60—80 m nalazi kulturni sloj, koga sačinjava zemlja tamno-mrke boje, izmešana sa većom količinom isitnjenog lepa. Među slučajnim nalazima keramika, preovladavala je ona sa tehnikom utiskivanja, poznatom iz podunavske varijante starčevačke pruge (T. XX sl. 3—4).[2]

Lokalitet Mrfaja se nalazi u blizini Donjeg Milanovca, nizvodno od sela Mosne, na levoj obali Porečke Reke. Kako je na ovom lokalitetu takođe izvršeno sondažno iskopavanje ,može se samo istaći da je u vremeu obilaska ustanovljeno postojanje izvesnog broja jama sa ostacima keramike, ali bez homogenog kulturnog sloja. Nalazi keramike nisu mogli da posluže kao neki pouzdaniji pokazatelj za kulturno opredeljenje nalazišta.[3]

Nizvodno od D. Milanovca ka Tekiji, poznato je još jedno praistorijsko nalazište kod Hajdučke Vodenice. Lokalitet se nalazi oko 100 m istočno od Hajdučke Vodenice, gde su na manjoj površini rasuti fragmenti atipične keramike, koja bi mogla da pripada razvijenom metalnom dobu. Međutim u profilu rečne obale nalaženi su i skeletni grobovi, ali nije bilo nikakvih indicija za bliže vremensko opredeljenje ove nekropole.

Sudeći prema konfiguraciji terena, pogotovo nizvodno od Trajanove table do Tekije, moglo bi se očekivati postojanje i drugih praistorijskih lokaliteta sem Hajdučke Vodenice.

III Teren od Sipa do Radujevca

Praistorijski lokaliteti nizvodno od Kladova pa do ušća Timoka, uglavnom su već poznati iz literature i nalaze se sem toga van zone potapanja, pa nisu neposredno ugroženi. Treba međutim napomenuti da je prema saopštenju meštana deo terena sa praistorijskim lokalitetom u Velesnici delimično uništen visokim vodama Dunava.

Takođe se može navesti i postojanje jednog većeg ili više naselja iz bronzanog doba duž obale od sela Ljubičevca i nizvodno sve do antičkog lokaliteta Glameja (T. XX sl. 5).

Sudeći prema rezultatima ovog rekognosciranja, praistorijski lokaliteti su malobrojni u samoj zoni potapanja, što je i opravdano konfiguracijom zemljišta i drugim geografskim uslovima, izrazito nepovoljnim za opstanak agrikulturnih praistorijskih populacija. Međutim i ona praistorijska naselja koja postoje, odnosno za koje se zna, mogu pružiti vrlo važne podatke za međusobne kontakte, kao i pravce kretanja ili rasprostiranja pojedinih kulturnih grupa u srpsko-rumunskom Podunavlju. Važnost Dunava kao osnovne saobraćajnice između oltenijsko-vlaške nizije i panonskog bazena bila bi takođe tačnije ispitana budućim zaštitnim iskopavanjima u Đerdapu, i to na najneprohodnijim delovima dunavskog plovidbenog puta, koje očekuje blisko potapanje.

B. Jovanović

NAPOMENA

1 Rekognosciranje je obavljeno u drugoj polovini jula 1965. god. sa sledećom ekipom. V. Kondić, kustos Muzeja grada Beograda, S. Sretenović, apsolvent arhitekture iz Beograda, M. Malivuk, geodeta iz Zemuna i B. Jovanović, naučni saradnik Arheološkog instituta.

2-3 V. članak u ovom broju Arh. Pregleda.

II Antički i srednjevekovni lokaliteti na Dunavu od Dubravice do Radujevca

U vezi sa radovima na izgradnji HE Đerdap i tačno utvrđenom linijom potapanja spomenika kulture na ovom sektoru, Arheološki institut iz Beograda uputio je na teren jednu ekipu radi evidentiranja sadašnjeg stanja poznatih lokaliteta i dopunjavanja tehničke dokumentacije.[1]

Prilikom obilaska terena imali smo u vidu rezultate i zapažanja arheologa i istoričara koji su pre nas prošli ovim krajevima. I pored toga što je naš osnovni i jedini zadatak bio da utvrdimo sadašnje stanje i da obavimo neophodna foto- i tehnička snimanja, prilikom sastavljanja ovoga izveštaja koristili smo i postojeće podatke o ranijim istraživanjima na ovome terenu, naročito kada se radilo o značajnim razlikama između nekadašnje i postojeće situacije.

Cilj ovoga rekognosciranja ostvaren je u potpunosti. Svi lokaliteti su tehnički snimljeni a njihova lokacija tačno utvrđena i unešena u kartu: (1 : 5000). Ovde su pored objekata koji odlaze pod vodu navedeni i oni koji su ugroženi na neki drugi način (visoke i podzemne vode i fizičko uništavanje). Ovom prilikom otkriveni su i neki do sada nepoznati lokaliteti. Stoga smatramo da će rezultati našega rada koristiti budućim istraživačima ovih krajeva jer su izveštaji o rekognosciranjima ovoga terena objavljivani uglavnom parcijalno i u različitim publikacijama. Tehnički podaci i precizno kartirana lokacija imaće još veći značaj zbog predstojećeg potapanja.

S obzirom na proširene i prateće posledice radova na Đerdapu, teritorija koju je ekipa obišla može se podeliti na tri dela: 1. Dubravica—Ram (teren koji će biti ugrožen podzemnim vodama ili podizanjem nasipa); 2. Ram—Sip (teren neposredno ugrožen izgradnjom brane — linija potapanja) i 3. Sip—Radujevac (teren na kome će lokaliteti biti ugroženi daljom izgradnjom komunikacija i podizanjem novih objekata Hidroelektrane).

1. DUBRAVICA — RAM

Dubravica (Orašje) — Margum.

U vreme obilaska, visoke vode Dunava potpuno su poplavile lokalitet. Ekipa se do samoga lokaliteta prebacila čamcem. Margum je akutno ugrožen visokim i podzemnim vodama. Svake godine voda odnosi delove ovoga značajnog naselja. Trebalo bi preduzeti hitne radove za spasavanje onoga što je preostalo od ovoga lokaliteta.

Kostolac — Viminacium

Ekipa je ovde zatekla već poznato stanje. Cela površina zasađena je kulturama kukuruza i pšenice. Mesta gde je nekada iskopavao M. M

Vasić[2] zarasla su u korov i ističu se samo kao humke iznad blago zatalasane ravnice na kojoj počiva ceo lokalitet. Na površini od nekoliko hektara nalaze se ostaci keramike građevinskog šuta i drugih predmeta. Lokalitet inače nije ugrožen podizanjem brane a pošteđen je i od delovanja visokih voda.

Kličevac — imanje Save Živković

Do sada nepoznat lokalitet. Ovde je otkrivena delimično oštećena korona sa lavom i ovnujskom glavom među šapama. Korona je deo nadgrobnog spomenika koji nije pronađen. Vrlo je verovatno da se u ovom slučaju radi o nekoj rimskoj nekropoli (T. XXXII sl. 3).

Zbog svoga položaja — nizak priobalni teren, ovaj lokalitet bi posle podizanja brane mogle da ugroze podzemne vode.

Ram — lokalitet »Majur«

Nalazi se 3—4 km uzvodno od Rama. Po konfiguraciji terena moglo bi se zaključiti da se na ovome mestu nalazila neka kula osmatračnica. U dvorištu Vojislava Ristića, otkrivene su veće količine rimske opeke. Lokalitet se nalazi na uzvišenom terenu i nema opasnosti od delovanja podzemnih voda.

Ram — lokalitet »Grad«

Ovo srednjevekovno utvrđenje u svom sadašnjem obliku izgrađeno je za vreme Bajazita II (u vremenu između 1480. i 1512. godine).[3] Ima pet visokih kula na uglovima jednog poligona. Grad je bio dobro očuvan. Međutim nije preduzeto ništa za njegovo dalje obezbeđenje. Zarastao u travu i šikaru, izložen delovanju atmosferilija grad sigurno propada. Arheološka iskopavanja koja bi sigurno dala nove podatke o najstarijim fazama zidanja i konzervatorski radovi neophodni su za spasavanje ovog interesantnog objekta. Grad neće biti ugrožen podizanjem brane, pošto se nalazi na jednoj uzdignutoj steni neposredno iznad Dunava. Konzerviran i rekonstruisan predstavljao bi jedinstvenu turističku atrakciju. Arheološki i konzervatorski radovi na ovom i ostalim lokalitetima u Ramu dali bi izuzetno značajan kulturno-istorijski kompleks antičkih i srednjevekovnih objekata od višestrukog interesa.

U krugu tvrđave, na litici prema Dunavu, nalazi se votivni natpis veksilara legije VII Klaudija, posvećen Jupiteru.[4]

Ram — lokalitet »Jagoda«

Na zatalasanoj visoravni iznad sela Rama nalaze se ostaci velikog utvrđenja sa prvougaonom osnovom. Moćni bedemi delom su raznešeni. Na površini se nalazi vrlo mnogo arheološkog materijala rimske i vizantijske proveniencije. Meštani ove ostatke nazivaju još i »Grad«.[5]

Ram — lokalitet »Jevrejsko groblje«

Na imanju Svetolika Anđelkovića, između Malog i Velikog šainačkog potoka, na manjoj terasi koja izbija neposredno na Dunav, nalaženi su ostaci ljudskih kostiju, rimskog građevinskog materijala i keramike. Profil lokaliteta neprekidno odnose visoke vode Dunava i u takvim prilikama meštani sakupljaju razne predmete rimske materijalne kulture i prodaju ih kolekcionarima iz zemlje i inostranstva. Lokalitet se nalazi nizvodno od srednjevekonvog grada (oko 600 m) i svakako spada u kompleks Lederate. Navodeći ovaj lokalitet pod imenom »Grad«, M. Pindić konstatuje na ovom mestu ostatke utvrđenja.[6]

Ovu pretpostavku ne možemo potvrditi. Sadašnji izgled terena i nalazi, ne dozvoljavaju takvu mogućnost. I naziv lokaliteta je pogrešan. Meštani su kao što smo proveravanjem utvrdili, ovaj lokalitet oduvek nazivali »Jevrejsko groblje«.

Lokalitet bi trebalo obavezno arheološki ispitati. Visoke vode Dunava i nabujali potoci odnose stalno velike delove obale.

Zatonje — lokalitet Karaula

Na imanju Ljubomira Ivkovića, na ulazu u selo (od Kisiljeva), na ivici terase koja izbija na Dunavac, konstatovani su ostaci jedne osmatračnice. Po površini nalazi se dosta keramike i opeka. Lokalitet je van domašaja visokih voda i dejstva podzemnih voda.

Zatonje — lokalitet Crkvište

U dvorištu Svetolika Matića nalazi se poklopac kasnoantičkog sarkofaga, dok se kod bunara naziru ostaci temelja višeugaone građevine i skeletni grobovi oko nje, ali bez ikakvih priloga. Za tačno vremensko i kulturno opredeljenje ovoga kompleksa, nije bilo dovoljno pouzdanih podataka.

Zatonje — lokalitet »Blacke«

Nalazi se na 5 km od Zatonja u pravcu Rečice. Na prostoru od nekoliko hektara, ovde su otkriveni ostaci građevinskog materijala i keramike (lokalitet se nalazi na imanjima Save Ivanovića, Vlastimira Petkovića i Svetomira Ivanovića). Sudeći prema površinskim nalazima sigurno se radi o većem građevinskom kompleksu. Ovde je pronađen jedan zlatni medaljon Valentinijana I — (364. do 375. g.). Težak je oko 90 grama. Prečnik je 52 mm. Av. Glava i deo biste predstavljeni su u profilu sa orijentacijom udesno. Odeća je uobičajena. Natpis: DN VALENTINIANVS PF AVG. Rs. Središnji deo predstave zauzima figura vladara u pokretu. Iznad ramena stoji umanjena Viktorija sa vencem i grančicom. Do nogu imperatora nalaze dva zarobljena varvarina. U

egzeltu je oznaka CS i predstava oružja. Legenda: VIRTVS DD NN AVGVSTORUM. Ekipa Arheološkog instituta omogućila je da ovaj nalaz otkupi Narodni muzej u Beogradu.

2. RAM — SIP

Kisiljevo — lokaliteti »Crkvište«, »Selište« i »Peskovi«.

U arheološkoj literaturi ovi lokaliteti su bili zabeleženi kao praistorijska nalazišta.[7] Posle obilaska terena i razgovora sa meštanima došli smo do zaključka da se u ovome slučaju radi o jednom napuštenom naselju iz vremena Turaka o čemu u selu živi još uvek sveža tradicija.

Topolovnik — lokaliteti »Ciglane« i »Kriva bara«

Na granici atara Topolovnik—Kisiljevo nalaze se intenzivni ostaci rimskog građevinskog materijala, keramike i novca. Jedan od vlasnika zemljišta na ovome lokalitetu je i Stojadin Vasiljević.

Veliko gradište — lokalitet »Grad«.

Poznato rimsko naselje i utvrđenje sa pravom kovanja rudarskog novca, već je obrađivano u našoj arheološkoj literaturi.[8] Današnja situacija je veoma kritična. Dunav neprekidno odnosi preostale delove lokaliteta. Istočno od klanice vide se zidovi koji se oburvavaju na obalu a odavde ih voda odnosi dalje. Na celom ovom priobalnom pojasu nalaze se ostaci građevinskog materijala, novca i keramike. Prema saopštenjima stanovnika, Dunav je na ovom mestu za poslednjih 50 godina odneo više desetina metara nekadašnjeg Pincum-a. Situacija se iz godine u godinu pogoršava. Neophodno je potrebno izvršiti arheološka istraživanja na preostalom terenu koji će vremenom takođe nestati.

Veliko Gradište — lokalitet »Čair«

Oko 300 m nizvodno od prethodnog lokaliteta, na levoj obali Peka, otkriveno je još jedno dosada nepoznato nalazište. I ovde rimsku i paleovizantijsku epohu indiciraju nalazi keramike, novca i građevinskog materijala. Za vreme visokog vodostaja lokalitet je pod vodom. Podizanjem brane i pojačanim dejstvom podzemnih voda ova situacija će biti znatno pogoršana.

Veliko gradište — lokalitet »Crkvine«

Lokalitet je na desnoj obali Peka, oko 2 km uzvodno od ušća. U vreme obilaska koji je izvršila naša ekipa, lokalitet je bio pod vodom. Prema podacima dobivenim od meštana i ovde se nalazi standardni rimski i paleovizantijski materijal: građevinski šut, keramika, bronzani novac.

Stanje lokaliteta biće znatno pogoršano posle podizanja brane pošto ga visoke vode već sada plave.

Požežena — lokalitet »Velika humka«

Nalazi se između Crkvina i mesta zvanog Vir kod Požežene. Ostaci građevinskog materijala, keramike i opeka vide se svuda po površini.

Lokalitet je van domašaja visokih voda ali se nalazi na plavnom zemljištu, tako da će dejstvo podzemnih voda posle podizanja biti sigurno pojačano.

Požežena — lokalitet »Ciganske kuće«

Ovde je otkrivena jedna nekropola koja se ne može bliže identifikovati. Radi se o kosturima prekrivenim kamenim pločama (prema pričanju vlasnika imanja Nikole Đurđevića). U grobovima nije bilo nikakvih priloga.

Požežena — lokalitet »Karaula«

Na ovome lokalitetu koji se nalazi neposredno uz sadašnju vojnu karaulu nalažene su rimske i vizantijske opeke i keramika. Lokalitet će podizanjem brane biti akutno ugrožen.

Vince — lokalitet „Umka" ili „Kuzmino brdo" (T. XXI sl. 1).

Lokalitet se nalazi na putu Požežena—Vince bliže ovom drugom selu, na samoj obali Dunava. Prema konsfiguraciji zemljišta i jasno ocrtanoj osnovi, očigledno je da se radi o jednom kastelu 40 × 40 m. Sa severne strane reka je odnela polovinu objekta tako da su bedemi koji su se pružali u pravcu sever-jug očuvani samo u dužini od 20 m. Najniža kota lokaliteta je 73.40. Podizanjem brane kastel neće biti ugrožen. Međutim Dunav svojim tokom i spiranjem obale svake godine odnosi po deo utvrđenja. Oko sasvim jasne konfiguracije kastela nalaze se i profilirani obrisi uzvišenih greda koji liče na bedeme koji bi mogli biti deo neke kasne gradnje. Inače ovde se pored rimske nalaze i mnogobrojni fragmenti paleovizantijske i vizantijske keramike. Pored samog lokaliteta, iz Dunava je izvađen i jedan srednjevekovni mač: 13—14 vek. Ima dosta indicija koje govore o dugom životu utvrđenja.

D. i M. Garašanin pominju ovaj lokalitet kao nekropolu. Međutim prema onome što je ekipa mogla da ustanovi i prema pričanju vlasnika imanja koje je već nekoliko decenija u posedu ove porodice, ovde nikada nisu nalaženi grobovi.[9]

Stanje koje je našla ekipa ne podudara se ni sa opisom M. Pindića. On smatra da se ovde radi o velikom kastrumu 100 × 100 m., što ne odgovara sadašnjem stanju na terenu.[10]

Golubac — kastrum

Na zaravnjenom platou brežuljka koji se nalazi neposrendo iznad današnjeg naselja, izgrađen je veliki rimski kastrum koji se vezuje za naselje Cuppae. Ovo utvrđenje predstavlja jedan od četiri najveća i naj-

bolje očuvana rimska fortifikaciona objekta na sektoru Đerdapa. Dimenzije su mu 165 × 165 m. Bedemi su masivni i imaju sačuvanu i spoljnu oplatu od kvadera. To se najbolje vidi na severoistočnom uglu, na imanju Čede Nikolića koji je očistio bedem od koga je napravio kamenolom. Inače, ovaj kastrum video je i Kanitz[11] a Swoboda ga smatra prvim logorom legije IV Scythica.[12] Kastrum je kao što je već rečeno, odlično očuvan. Podizanje brane ga ne ugrožava a isto tako ni podzemne vode. Ima izvanredan, dominantan položaj na ulazu u Đerdapsku klisuru. Ovom objektu preti međutim razaranje od strane meštana koji ga koriste kao kamenolom. Apstrahujući svakako značajne naučne rezultate koji bi izašli na videlo posle iskopavanja, ovaj lokalitet bi kao turistički objekat predstavljao prvorazredni doživljaj za svakoga posetioca.

Golubac — lokalitet Barič, put prema Klenju

Prema obaveštenjima koje smo dobili od meštana, na ovome lokalitetu pored drugih ostataka materijalne kulture rimske proveniencije, nađeno je i nekoliko bronzanih statueta od kojih su neke dospele u ruke privatnika a jedna se čuva u Arheološkoj zbirci osnovne škole u Golupcu.

Golubac — lokalitet Golubački grad

U vreme kada je ekipa obišla ovaj poznati srednjevekovni grad, deo tvrđave koji se nalazi ispod puta bio je pod vodom. Pošto će podizanjem brane taj deo biti stalno potopljen, potrebno je izvršiti arheološka istraživanja i neophodne konzervatorske zahvate pre potapanja.

Golubački grad je inače značajan istorijski spomenik. Pominju ga Mađari 1337. godine. Smatra se da je jedno vreme za vlade kneza Lazara bio u srpskim rukama. Turci su ga zauzeli posle Kosovske bitke a zatim ga Bajazit predaje despotu Stevanu Lazareviću. Posle despotove smrti, Knez Jeremija ga predaje Turcima. Mađari su još jednom pokušali da ga osvoje ali bezuspešno. Po segedinskom dogovoru 1444. Golubac je predat despotu Đurđu Brankoviću. Posle njegove smrti Turci ga opet posedaju. Sve do polovine 19. veka grad je nekoliko puta menjao gospodare. Od 1867. bio je potpuno napušten.

Premda je prilično zapušten, grad i sada deluje vrlo živopisno. Nalazi se na jednoj steni iznad same reke, na ulazu Dunava u Veliki Kazan. Neophodni su konzervatorski radovi koji bi ga zaštitili od daljeg propadanja.

Golubac — lokalitet »Livadice« (T. XXI sl. 2).

Ovaj lokalitet nalazi se na oko 3 km istočno od Golubačkog grada na desnoj obali potoka Ridanj. Prema bedemima čiji se ostaci još vide, očigledno, je da se radi o jednom kastelu. Četverougaonog je oblika. Bedemi su mu postavljeni upravno na Dunav, orijentisani u pravcu SI—JZ

i jasno su uočljivi na terenu. Onaj bliži Dunavu i paralelan sa njim potpuno je uništen rečnim tokom tako da upravno postavljeni bedemi izbijaju svojim profilom na obalu. Drugi bedem takođe paralelan sa rekom jasno se izdvaja na terenu i na njegovom jugoistočnom uglu, vidljivi su tragovi kule. Prilikom svoga obilaska, Kanitz je ovde video skoro potpuno očuvan kastel.[13] Swoboda smatra da je ovde prvobitno bila izgrađena samo stražarska kula koja je kasnije proširena u kastel 28 × 28 m.[14] Naša merenja pokazala su da je kastel bio nešto veći. Stanje koje je ovde zatekla ekipa Arheološkog instituta ne slaže se sa opisom koji je dao M. Pindić.[15]

Najniža kota objekta je 68,20. Najviša: 72,80. Donji deo kastela će dakle posle podizanja brane otići pod vodu a gornji će biti ugrožen visokim i podzemnim vodama. Kastel bi svakako trebalo ispitiati pre potapanja.

Brnjica — lokalitet »Obala«

Uzvodno od Brnjice, oko 2 km od sela, na imanju Vidoja Zarić i Gligorija Jovanovića, nailazi se prilikom poljoprivrednih radova na tegule, keramiku, bronzani, srebrni i zlatni novac, fibule, grivne, prstenje. Vrlo je verovatno da je ovde locirana neka veća nekropola koja je možda vezana za rimske Novae. Lokalitet do sada nije bio poznat. Nalazi se ispod linije potapanja. Trebalo bi ga ispitati pre dovršenja brane.

Brnjica — lokalitet »Brnjički potok«

Od kastela kojeg je svojevremeno ovde video Kanitz nije ostalo skoro ništa.[16] Nešto malo građevinskog materijala, deo zida i nalazi keramike je sve što se danas još na ovome mestu vidi. Swoboda takođe nije našao tragove kastela što znači da je bio uništen već u vreme njegovog prolaska ovim krajevima.[17]

Brnjca — lokalitet »Dubašnica«

Iznad Jelenske stene na 3 km uzvodno od Brnjice, na obali Dunava (bagremar Šumskog gazdinstva), nalaze se ostaci zidova koji su u vreme obilaska terena bili pod vodom. Možda se ovde nalaze ostaci kastela koje je svojevremeno video Swoboda.[18]

Brnjica — lokalitet ušće Trpičevskog potoka

Prema saopštenju vlasnika imanja na ovome mestu ne nalaze se ostaci građevina i građevinskog materijala koji pominju Swoboda,[19] D. i M. Garašanin[20] i M. Pindić.[21] Pošto je zemljište u vreme obilaska bilo sasvim potopljene, nismo mogli da proverimo tačnost dobivenih podataka.

Dobra — lokalitet „Gradac na Čezavi" (T. XXII sl. 1).

Jedan od najvećih kastruma na đerdapskom delu limesa. Ima četverougaonu osnovu sa kružnim kulama na uglovima i središnjim kulama

na bedemima. Jedna kapija je jasno uočljiva na severnoj strani kastruma. Dimenzije utvrđenja: 140 × 130 m. Najniža kota je 66,50 a najviša 68,20 m. Posle podizanja brane kastrum će biti potopljen. Arheološka istraživanja na Čezavi vodi Vojni muzej JNA iz Beograda. Smatra se da ovaj kastrum i naselje koje se sigurno nalazilo u njegovoj blizini mogu da se identifkuju kao Novae (Tab. Peut. —12 milja od Cuppae).

Dobra — lokalitet „Turski potok" (T. XXII sl. 2).

Kastel se nalazi na desnoj strani Turskog potoka, oko 3 km uzvodno od Dobre, odnosno 2,5 km nizvodno od Čezave. Pravougaonog je oblika, relativno manjih dimenzija (20 × 16 m), bez vidljivih ostataka kula. Slabo je izražen na terenu i obrastao je gustom vegetacijom.

Swoboda ga je zatekao u mnogo boljem stanju. Tada su se videli i bedemi, mestimično sa kvaderima. On ovaj kastel tretira kao kasnoantički objekat. Moguće je da su dimenzije koje je dao Swoboda tačnije nego naše, pošto su njegova merenja izvršena na dobro očuvanom kastelu. (Njegove dimenzije: 15,5 × 15,5 m).[22]

Najniža kota je 68,50 a najviša 70,50. Kastel u celosti odlazi pod vodu. Ovde je potrebno izvršiti samo sondažna ispitivanja radi dobivanja osnovnih podataka.

Dobra — lokalitet „Zedinac" (T. XXIII sl. 1).

Kastel koji se nalazi na ovome lokalitetu manjih je dimenzija (18 × 18 m). Smešten je na ušću potoka Zedinac oko 20 m od puta. Uzvodno uz potok (oko 50 m) nalaze se ostaci zida postavljenog kao pregrada (građen je od kamena i vezan malterom. Debljina: 1 m). Možda je ovaj zid ostatak mosta preko potoka ili neke konstrukcije u vezi sa njegovom regulacijom. Kastel je inače slabo očuvan. Na površini se jedva naziru tragovi bedema. Inače u njegovoj neposrednoj blizini ima dosta arheološkog materijala: keramike, opeka. Lokalitet je u literaturi poznat i pod imennom sedinac.[23] Najviša kota: 69,80 a najniža je 68,40. Pošto se kastel nalazi ispod linije potapanja, trebalo bi izvršiti manja sondažna istraživanja radi dobijanja podataka o vrsti objekta i vremenskim terminima.

Dobra — lokalitet „Saldum" (T. XXIII sl. 2).

Sa desne strane potoka, na imanju Andreje Golubovića, na kosi prema Dunavu, otkriveni su prilikom oranja ostaci temelja građevina. Na samoj površini zemljišta nema nikakvih ostataka. Podizanjem brane lokalitet će biti potopljen. Premda je lokalitet u velikoj meri uništen, trebalo bi pre potapanja izvršiti manja iskopavanja.

Dobra — lokalitet »Saldum«

Kastel se nalazi u blizini Salkovog potoka na samoj obali Dunava. Visoke vode ove reke dopiru do severnog bedema koji je jednim delom

odnešen. Kastel ima četverougaonu osnovu sa četiri jasno izražene kule. Arheološki materijal koji se ovde nalazi u velikim količinama, uglavnom je kasnoantičkog i ranovizantijskog porekla. Dimenzije: 45 × 35 m. Inače, jedan je od bolje očuvanih na đerdapskom delu limesa. Pošto je najviša kota 67,30 a najniža 64,50, kastel će posle izgradnje brane otići pod vodu. Njegova očuvanost i značaj zahtevaju sistematska arheološka istraživanja. Oko 100 m uzvodno od utvrđenja locirana je nekropola koju takođe treba istražiti.

Dobra — lokalitet „Bosman" (T. XXIV sl. 1).

Nalazi se na ušću Bosmanske reke. Kanitz nam ostavlja podataka da je ovaj kastrum imao trougaonu osnovu.[23] Swoboda dopunjuje njegove podatke dimenzijama (50 × 50 × 50 m) i mišljenjem da ovaj lokalitet treba možda identifikovati kao Ad Scrofulas.[24]

Ekipa Arheološkog instituta zatekla je ovde situaciju koja je potpuno onemogućila svaki rad. Nekada se na ovom mestu nalazio rudnik kamenog uglja jedne belgijske kompanije. Po prestanku eksploatacije ceo kraj je sasvim opusteo. Bosman je sada obrastao gustom skoro neprohodnom vegetacijom. Tragovi zidova koje su videli Kanitz i Swoboda, više se nisu mogli pratiti. Pošto lokalitet leži ispod linije potapanja trebilo bi ga, s obzirom na zanimljive podatke iz literature, sistematski ispitati. Pripremne radove (raskrčavanje terena i ruševina upravnih zgrada belgijske rudarske kompanije) koji će ovde potrajati duže, trebalo bi otpoceti što pre.

Dobra — lokalitet „Gospodjin vir" (T. XXIV sl. 2).

Bosman i Gospodjin vir predstavljaju početak možda najlepšeg dela Đerdapske klisure. Istovremeno to je sve do Pesače potpuno pusta obala bez ijedne kuće. Kraj je vrlo teško prohodan. Ovde se i sada može ići samo trasom nekadašnjeg rimskog puta koji je inače zatrpan rečnim nanosima i samo se mestimično vidi u svom prvobitnom stanju. To je ustvari nešto šira staza između reke i visoke vertikalne stene koja čini neprelaznu pregradu između reke i unutrašnjeg kopna. Na ovome delu su nalaze i tri poznate Đerdapske table (četvrta, Domicijanova uništena je prilikom proširivanja puta): Klaudijeva, Tiberijeva i Vespazijanova (po Vulićevom uglavnom usamljenom mišljenju Domicijanova).[25] Od ove tri table koje se još uvek mogu videti, jedina koja je i sada najvećim delom čitljiva jeste Tiberijeva. Druge dve su isprane i oštećene do mere koja potpuno onemogućava raspoznavanje teksta. Izgleda da bi se pažljivim čišćenjem još uvek mogao spasiti natpis uzvodno od Tiberijevog (verovatno Klaudijev), dok je natpis koji se nalazi nizvodno od njega (verovatno Vespazijanov), po našem mišljenju definitivno izgubljen.[26] S

obzirom na kotu na kojoj se nalaze, table će nakon podizanja brane biti potopljene. Smatramo da bi trebalo pokušati sa spašavanjem Tiberijeve table. Ovaj poduhvat, s obzirom na njene skromne dimenzije ne bi bio naročito skup.

Dobra — lokalitet »Gospodjin vir«

Na 100 m nizvodno od Tiberijeve table nalazi se osnova jedne pravougaone građevine, manjih dimenzija (6 × 4 m) i zidovima debljine 0,60—0,80 m koja je smeštena pored samoga puta u jednom proširenju stene. Ovde je verovatno bila locirana jedna od onih malih stražarskih postaja kakve se vide i na Trajanovom stubu. Ovakve građevine bile su ovde uslovljene raspoloživim prostorom kojega je bilo vrlo malo (između reke i stene). Vredno je spomenuti da ovaj vrlo interesantni objekat nije primećen od strane ekipa koje su ovuda prolazile pre nas. Na ovome mestu bi trebalo svakako izvršiti arheološka iskopavanja.

Dobra — Gospodjin vir, lokalitet »Manastir«

Na oko 500 m ispod Tiberijeve table, nalazi se jedno prirodno proširenje — plato dimenzija 400 × 100 m. Na jednom neznatnom uzvišenju ističu se ostaci neke građevine koju meštani nazivaju manastirskim ruševinama. Na ovome mestu pronađen je veliki broj ostataka rimskog građevinskog materijala i keramike. Zasada se ne može reći ništa određeno o prirodi ovoga objekta. Prema građevinskom materijalu mogao bi biti i rimski, ali isto tako i srednjevekovni sa sekundarnom upotrebom rimske opeke. Ceo lokalitet obrastao je gustom vegetacijom i predstavlja prilično amorfnu masu, tako da obiik i raspored zidova nije uočljiv. Prema saopštenju penzionera Selimira Novakovića iz Dobre (koji je kroz Gospodjin vir proveo N. Vulića i E. Swobodu), N. Vulić je ovde izvršio manja sondažna istraživanja. U potrazi za »blagom« ovde povremeno kopaju i seljaci iz Dobre i drugih okolnih sela ali nailaze samo na građevinski šut. Zanimljivo je napomenuti i to da se po narodnoj tradiciji iz ovih krajeva, ovde nalazimo jedan mali manastir pored koga je sahranjen Kraljević Marko posle bitke na Rovinama. Ispod ovoga objekta, u njegovoj neposrednoj blizini, ekipa je u profilu obale otkrila nekoliko skeletnih grobova koji nisu imali nikakvih priloga. Oko jednog od njih vidljivi su ostaci rimskih opeka ali u rasporedu koji ne garantuje njihovu in situ situaciju.

Ceo ovaj kompleks u Gospodjinom viru, biće potopljen nakon podizanja brane. Ovde bi trebalo sprovesti obimne i sistematske arleološke radove. Ovaj kraj je s obzirom na svoju nepristupačnost bio vekovima izolovan i nenaseljen. Lako je moguće da bi iskopavanja otkrila neke odlično očuvane objekte.

Dobra — Gospodjin vir, lokalitet »Pesača«

Prema obaveštenju dobivenom od Selimira Novakovića iz Dobre, na ušću Pesače nije nikada bilo ostataka rimskih građevinskih objekata. Jedini vidljivi ostaci su nekadašnje karaule i kamenoloma. Na desnoj obali ove rečice Kanitz[27] i Swoboda[28] su međutim videli ostatke rimskoga kastela. Oni su prošli ovuda u vreme kada su građevine bile odlično očuvane i sigurno se nisu mogli prevariti. Zbog visokog vodostaja u vreme obilaska ovoga terena i vrlo teških uslova prohodnosti, arheološka ekipa nije obišla ovaj lokalitet.

Boljetin — lokalitet „Velika livadica" (T. XXV sl. 1).

Na levoj obali Velikog potoka, između Pesače i Malih livadica, na nešto proširenoj zaravni uz obalu (imanje Milije Petrovića iz Boljetina), nalazi se kastel četverougaonog oblika. Kastel je prilično zaravnjen tako da su bedemi i kule slabije profilisani na terenu. Na površini nema ostataka građevinskog materijala niti keramike. Dimenzije: 30 × 30 m. Najniža kota je 61,74 a najviša 66,97. Lokalitet će biti u celosti potopljen. Utvrđenje su videli i Kanitz[29] i Swoboda[30] i dali potpuno veran opis i dimennzije.

Boljetin — lokalitet „Mala livadica" (T. XXV sl. 2).

Nalazi se na maloj zaravni između Velike livadice i Lepenskog vira, na imanju Marjana Reljića iz Boljetina, udaljen nekoliko metara od obale. Lokalitet prema obliku koji se jasno ocrtava na terenu, predstavlja četverougaoni građevinski objekat. Na njemu međutim nema keramike niti drugih ostataka materijalne kulture. Dimenzije: 13 × 12 m. Najniža kota je 61,13 a najviša 62,50. Ceo lokalitet će biti potopljen. S obzirom da se radi o objektu manjih dimenzija moguće ga je sistematski ispitati.

Kanitz[31] i Swoboda[32] se i kod ovoga utvrđenja slažu u opisu i dimenzijama kome odgovara i stanje koje smo i mi zatekli.

Boljetin — kastrum na Lepeni (T. XXVI sl. 2).

Kastrum se nalazi na desnoj obali Boljetinske reke udaljen od njenog ušća u Dunav za oko 150 m. Začećena situacija odgovara samo delimično podacima iz literature. Kastrum ima četverougaonu osnovu sa kulama na uglovima i središnjim kulama na bedemima. Dimenzije: 50 × 60 m. Swoboda je dao dimenzije 150 × 63 m.[33] Isti autor smatra da je utvrđenje podignuto u I veku, što potvrđuju i nalazi keramike na ovom terenu.

Najniža kota je 59,52 a najviša 62,0. Kastrum odlazi pod vodu. Prethodno će biti sistematski ispitan.

Donji Milanovac — Boljetinski greben, lokalitet „Ravna" (T. XXVI sl. 1).

Kastel Ravna je jedan od najbolje očuvanih fortifikacionih objekata na Dunavu a u poređenju sa utvrđenjima svoje vrste može se smatrati najbolje očuvanim. Ima četverougaonu osovinu sa kulama na uglovima. Dimenzije: 38 × 38 m. Najniža kota je 58,00 a najviša 63,43. Kastel će biti sistematski istražen pošto mu predstoji potpuno potapanje.

Swoboda vezuje građenje ovoga objekta za boravak legije IV Skitske na Dunavu. Nalazi keramike i drugog materijala na ovome lokalitetu ne potvrđuju zasada ovu pretpostavku. Ovde su nalaženi uglavnom fragmenti kasnoantičke i paleovizantijske keramike.

Donji Milanovac — lokalitet »Ribnica«

Na ovome lokalitetu, zbog visokih voda koje su ga većim delom potopile, ekipa nije mogla da izvrši potrebna snimanja. Ostaci građevina se ne vide.[34] Kanitz ostavlja podatak o nalazima ljudskih kostiju i novca na ovome lokalitetu i smatra ga za deo nekropole Taliatae.[35]

Donji Milanovac — lokalitet »Veliki gradac«

Kompleks vezan za utvrđenje na ovome mestu je vrlo obiman. U neposrednoj blizini kastruma na njegovoj zapadnoj strani počinje veliko naselje koje se pruža prema D. Milanovcu u dužini od skoro 4 km. Ovde se svakako radi o Taliati jednom od najznačajnijih rimskih vojnih i ekonomskih punktova na ovom sektoru. Dosadašnjim iskopavanjima kompleks je samo načet i tom su prilikom otkrivene velike apsidne građevine i zgrade sa hipokaustima.[36]

Sam Veliki gradac predstavlja moćan rimski kastrum koji je prepravljan i dograđivan tokom vekova a naročito u ranovizantijskom periodu. Razmere: 140 × 121 m. Kulturni sloj prema dosadašnjim iskopavanjima, dostiže dubinu od 4 m. Na severnom bedemu nalazi se glavna kapija a na uglovima kule. Pravougaone središnje kule ugrađene su u postojeće bedeme.

Pored rimskih i ranovizantijskih, ovde su nalaženi i ostaci koji pripadaju materijalnoj kulturi Slovena X i XI veka.[37]

Istraživanja na ovome lokalitetu traju već nekoliko godina.

Donji Milanovac — lokalitet »Mali gradac«

Nalazi se oko 115 m istočno od Velikog gradca. Ovde je lociran manji kastel (40 × 40 m). Bedemi su rađeni od zemlje. Kastel je verovatno starije utvrđenje koje je prethodilo izgradnji kastruma na Velikom gradcu. Manja iskopavanja koja su izvedena na ovom lokalitetu nisu dala ostatke materijalne kulture od značaja za datovanje.[38] Pošto će i ovaj objekat biti potopljen nakon podizanja brane, bilo bi potrebno preduzeti istraživanja koja bi dala više podataka i rezultata nego dosadašnja.

Donji Milanovac — „Kraku straža".

Na putu D. Milanovac—Tekija, u blizini mosta na Porečkoj reci nalaze se ostaci jedne kružne građevine — kule. Kanitz smatra da se radi o rimskoj osmatračnici.[39] To je sada međutm teško utvrditi pošto u blizini i na samom mestu nema arheološkog materijala koji bi pomogao prilikom identifikovanja. Osmatračnica svojim najvećim delom odlazi pod vodu, stoga je potrebno i ovde izvršiti manja arheološka istraživanja koja s obzirom na dimenzije objekta ne bi bila skupa.

Donji Milanovac — Ušće Porečke reke

Sondažnim istraživanjima iz 1962. godine, utvrđeno je da se na ovom lokalitetu, na levoj obali reke, nalazi bedem dug 170 m, širok 1,85 m. Na desnoj obali nastavak ovoga bedema može se pratiti u dužini od 186 m. Iza bedema nalaze se ostaci građevina. Ceo kompleks oiće potopljen. Arheološka istraživanja su neophodno potrebna radi detaljnijeg objašnjenja ovog specifičnog oblika fortifikacije, koji se ponavlja često na limesu a ovde je najizrazitiji.[40]

Veliko Golubinje — lokalitet „Penistan" (T. XXVII sl. 1).

Na 1000 m nizvodno od sela Veliko Golubinje, na imanju Živka i Nikole Petrovića, 10—12 m od druma ka Dunavu, nalazi se kružna osnova jasno uočljiva na terenu. Prečnik je 8 m a sačuvana visina oko 1 m. Prema saopštenju vlasnika odavde je izvađena veća količina kamena i opeke antičkog formata. Oblik objekta indicira osmatračnicu. Lokalitet će biti potopljen.

Malo Golubinje — lokalitet „Jendek".

Neposredno ispod karaule blizu obale Dunava (imanje Slobodanke D. Stefanović iz Malog Golubinja) vidljivi su na površini blokovi bedema sastavljeni od kamena i opeke rimskog formata vezanim krečnim malterom. Konfiguracija ne daje nikakav oblik građevina pa se ovde možda radi o nekom zaštitnom bedemu ispred kastela ili o pristaništu. Lokalitet će biti potopljen.

Malo Golubinje — lokalitet „Tursko pristanište" (T. XXVII sl. 2).

Nešto niže od ostataka bedema na lokalitetu »Jendek« nalazi se jasno izražena četverougaona osnova sa uzdignutim bedemima i odbrambenim rovovima od kojih je najizrazitiji južni. Na ovome prostoru inače nema nikakvih tragova građevinskog materijala. Na severozapadnom i jugoistočnom delu jasnije su izražene kule. Lokalitet se nalazi na imanju Slobodanke Stefanovič a od obale je udaljen za oko 70 m.

Najniža kota je 54,38 a najviša 57,00. Ceo ovaj kompleks biće potopljen nakon podizanja brane.

Malo Golubinje — kastel

Kastel jednim svojim delom zahvate put dok mu se istočni bedem graniči sa karaulom. Na samom kastelu nalazi se seoska kuća sa pomoćnim zgradama tako da je gornja površina kastela deformisana izgradnjom ovih objekata. Prilikom kopanja temelja i podruma, vlasnik je naišao na kompaktan građevinski materijal: kamen, malter, rimske opeke. Lokalitet će biti potopljen.

Veliko Golubinje — lokalitet »Pecka bara«

Na ušću Alibegovog potoka u Dunav kao i uzvodno od toga potoka ka brdu, izgrađen je pogon i radničko naselje koje je u potpunosti izmenilo izgled i konfiguraciju terena. Uzvodno od potoka kao i kod njegovog ušća postavljena su manje terase sa zgradama dok je sam potok regulisan i obzidan cementnim omotačem sve do početka uspona. Pošto najkasniji podaci o ovome lokalitetu potiču iz vremena pre intenzivne izgradnje, promene koje su u međuvremenu nastale nisu evidentirane Na celome ovom prostoru nisu otkriveni nikakvi ostaci antičkih ili praistorijskih lokaliteta. Posao ekipe je bio otežan i visokim vodama Dunava. S obzirom na ranije podatke, trebalo bi možda izvesti i ovde manja iskopavanja na mestima koja nisu uništena izgradnjom.[41]

Tekija — lokalitet »Hajdučka vodenica« (T. XXVIII, sl. 1).

Na sredini platoa koji se u polukrugu prostire prema Dunavu, na širokom prostoru sa jednom prirodnom gredom nalazi se veoma dobro očuvan kastel dimenzije 50 × 40 m. Objekat koji je inače obrastao gustom vegetacijom ima jasno izražene kule na uglovima, dok su mu bedemi mestimično očuvani i do visine od 5 m. Kastel je orijentisan u pravcu sever-jug a bedemi su postavljeni upravno prema reci s tim što je južni mestimično opasan podzidom karaule. Jedan deo građevinskog materijala sa ovog utvrđenja korišten je prilikom zidanja karaule. Unutrašnjost kastela je zaravnjena i pruža se do vertikalne i visoke obale Dunava. Bedem prema Dunavu je uglavnom zaravnjen i slabo uočljiv na terenu.

Istočno od kastela (oko 90 m) nalazi se manje kružno uzvišenje sa mnoštvom fragmenata keramike i ostataka građevinskog materijala. Verovatno je da se ovde nalaze ostaci neke kule.

Kastel odlazi pod vodu posle podizanja brane na Đerdapu. Pošto je u pitanju jedan po svemu sudeći značajan fortifikacioni objekat a pored toga i odlično očuvan, ovde je potrebno izvršiti sistematska istraživanja.

Tekija — lokalitet Golo brdo

Na samoj obali Dunava, prema obaveštenju dobivenom od Milana Lekića, upravnika Narodnog muzeja Negotin, nalazi se jedno manje utvrđenje. Ekipa, iz tehničkih razloga, nije bila u mogućnosti da obiđe ovaj lokalitet, koji će takođe biti potopljen.

Tekija — Trajanova tabla

Izvršen je obilazak i snimanje Trajanove table. Visoke vode su potpuno uništile sve prilaze s kopna, tako da je potpuno onemogućen uobičajeni način dolaska do table.

Tekija — Đerdapska administracija

Dobiveni su izvesni podaci o najnovijim nalazima fragmentovanih tegula iza zgrade Đerdapske administracije.

Rimska Transdierna, nekada vrlo značajno utvrđenje sa mnogobrojnim okolnim fortifikacijama, poznata po čuvenim nalazima (Mitrin reljef, ostava iz Tekije i dr.) oštećena je teže od svih drugih poznatih antičkih spomenika u Đerdapu. Glavni razlog za ovakvu situaciju je podizanje današnjeg, prilično velikog naselja na samome rimskom i vizantijskom lokalitetu i njegovog proširivanja zbog stacioniranja Đerdapske administracije u Tekiji. Danas se ne može identifikovati skoro nijedan od mnogobrojnih objekata koje su ovde videli Kanitz[42] i Swoboda[43] (npr. četiri rimske kule blizu Ogradine, zatim zidovi, osmatračnice i dr.). Tekija će biti potopljena posle podizanja brane kod Sipa. Današnje naselje biće prethodno porušeno a građevnski materijal odnešen. Arheološke radove bi trebalo planirati tako da se uklope u ovu akciju. Pošto su zgrade rađene ili bez ili sa sasvim plitkim temeljima, sigurno je da će ispod njih biti oktriven i deo nekadašnje Transdierne.

Tekija — tursko utvrđenje kod Ada kule.

S obe strane puta Tekija—Sip, u visini završnog dela ostrva oko 4 km nizvodno od Tekije, nalaze se ostaci turskog utvrđenja koje je kontrolisalo Dunav i tadašnji put. Bedemi se nalaze na dohvatu visokih voda i njihovi gornji delovi su uglavnom uništeni. Na samoj obali vidljivi su ostaci četverougaonog bastiona koji je poplavljen. Sa desne strane puta u strmom obronku brda vidljivi su takođe ostaci bedema i kružne kule. Prema tehnici zidanja i upotrebljenom materijalu, očigledno je da se radi o vrlo kasnom objektu.

Sip — kastel

Na ovome objektu je izvršeno sistematsko arheološko istraživanje u toku 1964. i 1965. godine. Rezultate će objaviti P. Milošević. Utvrđenje inače spada u fortifikacije srednje veličine (dimenzije oko: 40 × 40). Objekat se nalazio na samom rimskom kanalu za plovidbu i verovatno ga je štitio. Kastel će biti potopljen.

3. SIP — RADUJEVAC

Sip — lokalitet Karataš

Najveći i možda najbolje očuvan kastrum na Đerdapu. Nalazi se na jednom uzvišenju, oko 300 m ispod sadašnje brane, na samoj obali Dunava. Dimenzije 172 × 100 m. Bedemi su sa spoljne strane od rova visoki mestimično i do 8 m. Široki su oko 2 m. Kastrum je skoro u svemu identičan sa planom koji je iscrtao Kanitz.[44] Ovde su 1964. god. izvršena zaštitna iskopavanja, pošto je lokalitetu pretilo uništenje zbog kamenoloma koji je bio otvoren u njegovom podnožju. Sada je vađenje kamena obustavljeno tako da ne postoji neposredna opasnost uništenja. Ipak, pošto je Uprava HE Đerdap na platou kastruma smestila svoje garaže i još neke objekte, postoji neprekidna opasnost delimičnih oštećenja.

Prilikom iskopavanja 1964. godine, ovde je skoro u celosti otkrivena velika kasnoantička zidana grobnica .(Rezultate iskopavanja objaviće I. Janković). Grobnica se nalazi u stanju koje zahteva hitnu konzervatorsku intervenciju.

Prilikom trasiranja puta prema Kladovu, koji prolazi u blizini kastruma, otkrivena je rimska nekropola sa grobovima u kojima su se često nalazili bogati darovi.

Kladovo — kastel

Zbog opasnosti izazvane proširivanjem pristaništa za potrebe hidroelektrane ,ovde s uizvršena zaštitna iskopavanja. (Radovima su rukovodili A. Cermanović i D. Srejović, koji će objaviti i rezultate svojih istraživanja). Sadašnje stanje zahteva hitnu konzervaciju otkopanog kompleksa i eventualni nastavak radova.

Kostol kod Kladova (T. XXVIII sl. 2).

Na ovome se mestu nalazi početni stub čuvenog Trajanovog mosta (gradio ga je Apolodor iz Damaska). Visoke vode Dunava plave stub i ostale očuvane delove mosta, ali zasada im ne nanose nikakvu ozbiljnu štetu.

Kastrum se nalazi neposredno uz most, pedesetak metara nizvodno, na terasi koju ne dosežu visoke vode. Približne dimenzije 100 × 100 m. Na terenu je jasno izražen. Ima četverougaonu osnovu sa kulama na uglovima. Na zapadnom bedemu neko je vršio manja sondažna iskopavanja (Ekipa nije mogla utvrditi ko je iskopavao na ovom terenu).

Mala Vrbica — lokalitet „Livadice" (ili „Kurvin grad").

Nalazi se na oko 2 km nizvodno od sela na ravnici pored obale. Visoke vode Dunava oburvavaju profil obale u kome ima tegula, keramike i ostataka zidova. Prema konfiguraciji terena, moglo bi se zaklju-

čiti da se ovde nalazilo neko rimsko naselje i nekropola u njegovoj neposrednoj blizini. Ni ovde, a ni u okolini nismo mogli da identifikujemo kastel koji pominje Kanitz.[45]

Lokalitet Rnduri nalazi se u blizini samoga sela, takođe na obali Dunava. I ovde se prilikom poljoprivrednih radova pojavljuju zidovi i fragmenti keramike.[46]

Rtkovo — lokalitet »Glamije«

Nizvodno od sela, oko 3 km, na zavijutku Dunava prema jugu, nalazi se uzvišenje na visokoj obali reke. Kastel koji je bio četverougaonog oblika i dimenzije 30 × 30 m, veoma je oštećen. Kamen i opeka iz bedema izvlačeni su u velikim količinama, tako da su od kastela ostale samo deformisane jame, iskopane na različitim mestima. Sam kastel se inače nalazi van domašaja visokih voda.

Na razdaljini od oko 30 m jugoistočno od kastela, uz sam seoski put koji vodi u istom pravcu, nalaze se ostaci masivnih zidova izrađenih od opeka sa malterom. Zidovi su mestimično otkopavani i oštećeni. Radi se svakako o većoj građevini izvan bedema.

Lokalitet »Ograda« koji pominje Fjuks u svojim zabeleškama nismo uspeli da identifikujemo. Mesto i lokalitet sa takvim nazivom nije poznato ni ovdašnjim seljacima.[47]

Vajuga — lokaliteti „Karaula" i „Balta".

Prema obaveštenjima koje smo dobili od meštana, na platou karaule i u njenoj okolini nalazilo se manje utvrđenje koje je uništeno prilikom izgradnje karaule.

Milutinovac — lokalitet „Rimski grad" (T. XXIX).

Kastel se nalazi na samoj obali Dunava. Postavljen je paralelno sa tokom reke. Njegov severni bedem poplavljen je uvek kada raste vodostaj, tako da je jednim delom odnešen. Južni bedem, okrenut prema selu, može se uočiti na terenu ali je i ovde mestimično vađen kamen naročito na jugoistočnoj kuli. Kastel se inače slabo zapaža na terenu a delimično je i zatrpan nanosima reke. Dimenzije 40 × 40 m.

Uprkos nastojanjima ekipe, postojanje drugog kastela koji pominje Kanitz, nije moglo biti utvrđeno.[48]

Ljubičevac — lokalitet »Glameja«

Kastel se nalazi 2 km nizvodno od sela u pravcu ka Grabovnici, na samoj obali Dunava. Dimenzije oko: 25 × 25 m. Kastel je potpuno deformisan vađenjem građevinskog materijala, tako da se može utvrditi samo približno četverougaoni prostor.

Brza Palanka — lokalitet „Mećeriz" (T. XXIX sl. 2).

Na zaravnjenoj visoravni, neposredno iznad Brze Palanke, nalazi se veći utvrđeni prostor sa srazmerno jasno izraženim konturama kastruma.

Iako je ovaj teren danas pokriven usevima, šikarom i žbunjem, ipak se može odrediti širi pravougaoni prostor opasan bedemima. Unutar ovoga prostora nalazi se još jedan manji pravougaoni objekat koji se uzdiže iznad ostale površine visinom od 1,5—2 m. Ostaci odbrambenog rova takođe su vidljivi na pojedinim mestima a naročito na severozapadnoj strani kastruma. Dimenzije: 150 × 130 m.

Dimenzije koje za ovo utvrđenje daje Kanitz, znatno je manje (106 × 94 m). Druga dva kastela koje Kanitz pominje nismo mogli identifikovati. Oni su još u vreme njegovog prolaska bili teško oštećeni.[49] Inače antički lokaliteti u Brzoj Palanci identifikovani su kao rimska Egeta (prema Tab. Peut. udaljena je 20 milja od Talliatae a po Itin. Antonin. 21 milju). Posle Aurelijanovog napuštanja Dakije, ovde je boravila i legija XIII Gemina.

Brza Palanka — lokalitet branik Branka Jonovića.

Prema saopštenjima meštana, na uzvišenju iznad Mećeriza na 0,5 km u pravcu zapada, nalazi se pošumljeni zaravnjeni plato sa bedemima koji su postavljeni u pravougaoniku. Ali sem ove izrazite konfiguracije terena nije bilo nikakvih drugih elemenata za tačnu idenifikaciju objekta.

Brza Palanka — Crkva, lokalitet „Zane".

Na zaravnjenom prostoru koji se od crkve proteže prema obali Dunava, pored ostataka turskih građevina, nailazi se i na tragove rimske građevinske delatnosti. Ovo bi mogli da budu ostaci civilnog naselja koje pominje Kanitz.[50] Već u vreme kada je on prolazio ovim krajevima, Dunav je odneo veći deo naselja. Situacija se u međuvremenu znatno pogoršala. Visoke vode Dunava stalno plave ovaj objekat. Možda bi trebalo izvršiti manja iskopavanja na preostalom terenu kako bi se dobili bar najminimalniji podaci o ovom nekada vrlo značajnom naselju.

Mihajlovac — ostaci antičkih građevina

Lokalitet se nalazi na putu Brza Palanka—Negotin. Pošto je bio ugrožen baš izgradnjom ovog puta, ovde su prošle godine izvršena arheološka iskopavanja. (Rezultate će objaviti Ljubica Nonin, stručni saradnik Arheološkog instituta).

Današnje stanje: otkopani delovi su otkriveni i izloženi propadanju. Ovde bi trebalo što pre izvršiti konzervaciju i nastaviti započete radove.

Prahovo — lokalitet „Glamije" (T. XXX sl. 2).

Na južnoj ivici sela, levo od puta Negotin—Prahovo, nalazi se uzvišenje (visoko oko 8 m) na kome je bio postavljen mali kastel poligonalnog oblika (prečnik 24 m). Bedemi se prilično jasno izdvajaju a unutrašnjost je zaravnjena.

Prahovo — selo

Na jugozapadnoj ivici sela, levo od puta Negotin—Prahovo, nalazi se dobro očuvan deo bedema u dužini od 47 m, širine 1,90 m i najveće očuvane visine od 3,50 m. Ovaj bedem okružavao je nekada utvrđeno naselje koje se u literaturi identifikuje kao Aquae.[51] Očuvani deo bedema orijentisan je u pravcu istok—zapad. U vododerini iznad česme na obali Dunava vidljiv je ugao ovog istog bedema izgrađen od kvadera. Na osnovu ovoga slabo vidljivog detalja, moglo bi se zaključiti da je u pitanju deo kule ili kapije sa dunavske strane. Gornji deo ovoga bedema (ovaj deo građen je od opeke) oburvan je u velikim blokovima.

D. Vučković-Todorović, na osnovu iskopavanja izvedenih 1959. godine, napisala je o ovom utvrđenom naselju sledeće: »Njegove dimenzije su znatne (dužina cca 840 m a širina prema sredini cca 485 m, dok na istočnom delu iznosi 135 m) a oblik nepravilan pravougaonik, širom stranom paralelan Dunavu i okrenut severu«.[52] Čini nam se ipak da se ovde radi pre o utvrđenju sa poligonalnom osnovom.

Radujevac — lokalitet „Karamizar" (T. XXXI sl. 1).

Uzvodno od sela (oko 0,5 km), uz obalu Dunava, nalazi se uzvišenje približno četverougaonog oblika (visina oko 4-5 m) na kome se nalaze brojni ostaci rimskog građevinskog materijala. Konfiguracija daje sliku jednog kastela čije dimenzije je teško odrediti (približno 40 × 40 m). Bedemi, izuzev onog orijentisanog prema Dunavu, skoro su u potpunosti uništeni vađenjem građevinskog materijala. Fragmenti keramike nađeni na lokalitetu, ukazuju na Rim i paleovizantijski period. Utvrđenje se može identifikovati sa lokalitetom »Gradić« koji pominje Fjuks.[53]

Radujevac — lokalitet „Mećeriz"

Na izlazu iz sela, nizvodno oko 1 km nalazi se uzvišenje slično Karamizaru. Uočljiva je kvadratna osnova, ali bez građevinskog materijala na površini. Ovo utvrđenje postavljeno je uz obalu Dunava i ugroženo je visokim vodama reke. Lokalitet bi se mogao poistovetiti sa utvrđenjem »Grad« iz Fjuksovih beležaka.[54]

Radujevac — lokalitet „Ćetaće" (T. XXXI sl. 2).

Na 4,5 km nizvodno od sela, na obali kanala (koji se proteže od Jotićevog mlina u selu Miloševu do Dunava) nalazi se kastel četverougaonog oblika. Kastel je dobro očuvan sa jasno uočljivim valumima i uzdignutim bedemima, koji sa spoljne strane dostižu visinu od 2—3 m. Kastel je orijentisan prema stranama sveta. Dimenzije 22 × 30 m. Visoke vode prilikom najvećeg vodostaja dosežu samo do podnožja bedema.

Ekipa Arheološkog instituta je ovim izveštajem završila svoj zadatak na Dunavu. Podaci o lokalitetima uzimani su na terenu i odgovaraju trenutnoj situaciji a rezultati su srazmerni vremenu i sredstvima kojima

smo raspolagali. Iz razumljivih razloga, najveću pažnju smo posvetili lokalitetima koji odlaze pod vodu. Nestajanja tih izvanrednih objekata činjenica je sa kojom se moramo pomiriti. Posebna Komisija za zaštitu spomenika kulture i prirode u Đerdapu (i njen organ Podkomisije za arheološke spomenike), koju je formirao Republički sekretarijat za koordinaciju naučnih delatnosti, preduzela je mere za obezbeđenje stalnih sredstava za arheološka istraživanja u zoni potapanja. Prošle godine otpočeli su prvi ozbiljniji radovi na ovome planu. Nadajmo se da će biti nastavljeni i uspešno okončani do kritične 1970. godine.

Ono što naročito pada u oči i zabrinjava prilikom obilaska ovog izuzetnog arheološkog rezervata na Dunavu, jeste sistematsko uništavanje lokaliteta van zone potapanja. Takva dva giganta — kastrumi u Golupcu i na Karatašu — postali su kamenolomi meštana (Golubac), garaže i benzinski rezervoari (Karataš).

Seljaci, privredne organizacije ,kolekcionari, trgovci, itd. nemilosrdno raznose građevinski materijal i mnoge predmete velikog značaja.

Ova razaranja zasada niko ne sprečava. Ako za trenutak zaboravimo izuzetnu arheološku i istorijsku vrednost ovih objekata na Dunavu i podsetimo samo na sjajne perspektive ovoga kraja po završetku hidroelektrane i autoputa, nije teško zaključiti šta će ovi spomenici značiti za razvijan'e turizma u ovim po svojim prirodnim lepotama nadaleko poznatim krajevima. To su veliki privredni potencijali koji do sada zbog nedostatka komunikacija nisu bili korišteni. Ako naše društvo u ovom trenutku (iz objektivnih razloga) nije u mogućnosti da finansira velike arheološke i konzervatorske radove na Đerdapu, treba bar omogućiti spasavanje i čuvanje ovih lokaliteta do boljih vremena. U tom pravcu i na tom planu trebalo bi da rade sve zainteresovane institucije i organizacije a naročito služba zaštite, čije se delovanje na Đerdapu slabo oseća.

V. Kondić

NAPOMENE

1 Ekipu su sačinjavali: B. Jovanović, naučni saradnik Arheološkog instituta, V. Kondić, kustos Muzeja grada Beograda, M. Malivuk, geometar i S. Sretenović, apsolvent arhitekture. Ekipa je imala svoje vozilo
Ovaj izveštaj pisan je prema dnevniku sa rekognosciranja koji su zajednički vodili B. Jovanović i V. Kondić.

2 Pored Valtrovića koji je ovde naišao na nekropolu, veća arheološka istraživanja je izveo i prof. M. M. Vasić i objavio rezultate u Starinaru XII, 1—4, 1895, str. 1—61

3 A. Deroko, Srednjevekovni gradovi u Srbiji, Crnoj Gori i Makedoniji, str. 134

4 N. Vulić, Spomenik SKA

5 Kanitz, Swoboda a zatim i M. Pindić nisu zabeležili ovaj veliki lokalitet

6 M. Pindić, Ostaci antičke vojne arhitekture i lokaliteti duž Dunava u srezu Požarevac, Limes u Jugoslaviji, I, str. 132, je ovde video osnovu nekog utvrđenja što se ne može utvrditi na terenu
7 U elaboratu Arheološkog instituta pominju se samo praistorijski lokaliteti. (Spomenici kulture u Đerdapu i organizacija sedmogodišnjih arheoloških zaštitnih istraživanja, 1964—1970 Elaborat Arheološkog instituta, Beograd, 1964, str. 54)
8 M. M. Vasić, Pincum, Starinar, XII, 1, 2, 1894, str. 1—53
9 M. Garašanin i D. Garašanin, Arheološka nalazišta u Srbiji, Beograd, 1951, str. 198
10 M. Pindić, Ostaci antičke vojne arhitekture, Limes u Jugoslaviji, str. 133
11 F. Kanitz, Römische Studien in Serbien, Denkschriften d.k. Akademie d. Wissenschaften in Wien, Philos. hist. Classe Bd. XLI, 1892, str. 24—28.
12 E. Swoboda, Forschungen am obermoesischen Limes, Schriften d. Balkankommision d. Akademie d, Wissenschaften in Wien, Antiquarische Abteilung, X, 1939, str. 6—19.
13 Kanitz, Römische Studien, str. 24—28
14 Swoboda, Forschungen, str. 6—19
15 M. Pindić, Ostaci antičke vojne arhitekture, Limes I, str. 133, navodi da je Kastel udaljen od obale Dunava za 200 m, što ne odgovara stanju na terenu, koje smo mi našli
16 Kanitz, Romische Studien, str. 28
17 Swoboda, Forschungen, str. 21
18 Ibid. str. 19—22
19 Ibid, str. 22
20 D. i M. Garašanin, Arheološka nalazišta, str. 197
21 M. Pindić, Ostaci antičke vojne arhitekture, Limes I, str. 134
22 Swoboda, Forschungen, str. 22
23 Kanitz, Römische Studien, str. 29—30
24 Swoboda, Forschungen, str. 30—31
25 N. Vulić, Spomenik
26 O tablama na Đerdapu, vidi izvanredni tekst Jaroslava Šašelja, Rimski natpisi u Đerdapu, Limes u Jugoslaviji I, 155—164. O natpisima na ovome sektoru pisano je relativno mnogo. Međutim do sada niko nije izneo tako dokumentovanu, toliko pedantno i sistematski napisanu studiju o ovome problemu. Smatram za potrebno da istaknem jedan od najznačajnijih radova u ovoj vrlo korisnoj publikaciji koja je nažalost prošla prilično nezapaženo
27 Kanitz, Römische Studien, str. 30—33
28 Swoboda, Ferschungen, str. 32—37
29 Kanitz, Römische Studien, str. 30—32
30 Swoboda, Forschungen, 32—37, 64—68
31 Swoboda, ibid
32 Kanitz, Römische Studien, str. 30—32
33 Swoboda, Forschungen, str. 32—37
34 Elaborat Arheološkog instituta, str. 29
35 Kanitz, Römische Studien, str. 35—38
36 Elaborat Arheološkog instituta, str. 25
37 D. Vučković-Todorović, Iskopavanja kod Donjeg Milanovca i u Prahovu, Limes u Jugoslaviji I, str. 138; Elaborat Arheološkog instituta, str. 25
38 D. Vučković-Todorović, Iskopavanja kod Donjeg Milanovca, Limes I, str. 138
39 Kanitz, Römische Studien, str. 35—38
40 Elaborat Arheološkog instituta, str. 21
41 Kanitz, Römische Studien, 38, 39, prenosi Mrasiljijev podatak o postojanju jednog kastela na ovome mestu

42 Kanitz, Römische Studien, str. 39, 52—53
43 Swoboda, Forschungen, 58—59, 78—80
44 Kanitz, Römische Studien, str. 49—50, Kanitz, II, str. 494 sa planom
45 Ibid, str. 45
46 Na osnovu zabeležaka Fjuksa, ovaj lokalitet D. i M. Grašanin, Arheološka nalažišta str. 149, pogrešno nazivaju Rendulj
47 D. i M. Grašanin, Arheološka nalazišta, str. 148
48 Kanitz, Römische Studien, str. 43
49 Ibid. str. 40—42
50 Ibid
51 D. i M. Grašanin, Arheološka nalazišta, str. 157—158
52 D. Vučković-Todorović, Iskopavanja kod D. Milanovca i u Prahovu, Limes I, str. 138—139
53 D. i M. Grašanin, Arheološka nalazišta, str. 158
54 Ibid

LEPENSKI VIR, BOLJETIN, DONJI MILANOVAC — neolitsko naselje

Praistorijski lokalitet kod Lepenskog Vira otkriven je 1958. g. prilikom rekognosciranja, koje je organizovao Arheološki institut. Prema površinskim nalazima pretpostavljeno je da se na ovom mestu nalazilo veće neolitsko naselje starčevačke kulturne grupe. Da bi se dobili tačniji podaci o veličini naselja i osnovnim karakteristikama kulturnog sloja, u ovoj godini je u vremenu od 6. do 15. avgusta organizovano arheološko ispitivanje praistorijskog lokaliteta kod Lepenskog Vira. Ovogodišnja iskopavanja imala su karakter sondažog istraživanja.

Neolitsko naselje kod Lepenskog Vira nalazi se na niskom jezičastom platou koji ukošeno pada prema Dunavu. Ovo mesto je udaljeno oko 1,5 km uzvodno od ušća Boljetinske reke u Dunav, odnosno oko 500 m severno od današnje vojne karaule. Pošto kod Lepenskog Vira Dunav stalno odronjava desnu obalu i širi svoje korito, najveći deo neolitskog naselja je uništen. Danas je nemoguće izvršiti ispitivanje samo njegovog zapadnog dela, na površini od oko 800 m.^{2} Ove godine otkopane su tri sonde (sonda I: 6 × 3 m, sonda II: 6 × 3 m, sonda III: 5 × 3 m), tj. istražena je površina od 51 m.^{2} Mada je ovim sondama zahvaćen relativno mali deo naselja, otkriven pokretan i nepokretan arheološki inventar, dovoljan je za ocenu kulturne i hronološke pripadnosti ovog nalazišta.

Na ispitanoj površini debljina kulturnog sloja iznosi prosečno 1,70 m, mada na pojedinim mestima dostiže visinu i do 2 m. Najznačajniji nalazi potiču iz sonde II gde je i arheološki materijal najpreglednije stratificiran. Ovde su sa sigurnošću utvrđena dva horizonta stanovanja. Na dubini 1,07 m nađen je pod kuće sa celim i fragmentovanim posuđem,

dok je na samoj zdravici ,na dubini 1,90 m otkrivena osnova starije kuće sa ognjištem i pokretnim inventarom. Sa ova dva horizonta stanovanja obeležene su i dve izdvojene faze kulturnog razvoja okarakterisane posebnim oblicima posuđa, ornamentalnim tehnikama, oruđima i ostacima arhitekture.

Posmatran u celini pokretan arheološki materijal iz oba horizonta stanovanja pripada kulturi starijeg neolita. Pored nesumnjive bliskosti sa starčevačkom grupom, keramički proizvodi otkriveni kod Lepenskog Vira odlikuju se i oblicima karakterističnim za Kriš i Kereš grupu, ali i formama koje zasada nisu poznate iz okvira Starčevo-Kereš-Kriš kulture. U starijem horizontu stanovanja nađena je gotovo isključivo monohromna crvenopečena keramika fine kulture. Preovlađuju sferični neprofilisani oblici. Nađen je veći broj dosad nepoznatih kulturnih stočića na četvorougaonoj perforiranoj nozi čije se dimenzije kreću između 30 i 60 cm. Pored veoma sitnih kremenih nožića nalažene su veća kamene sekire i brojne koštane alatke. Od posebnog su interesa ostaci arhitekture. Kuća otkrivena na zdravici ima u osnovi gotovo pravilan trapezoidni oblik. Ognjište je postavljeno u centar, a jedna peć leži na istočnoj strani, tačno u osovini kuće. Peć, kao i konstrukcija oko ognjišta, izgrađena je od kamenih ploča, a lomljeni kamen je upotrebljen i za ojačanje spoljnih zidova kuće.

Osnova mlađe kuće je manje jasna, ali je i za njenu izgradnju upotrebljen delimično kamen. Pored ranijih keramičkih vrsta i oruđa, u mlađem horizontu je nađena u velikom broju keramika ukrašena otiscima prstiju i noktiju koja tipološki odgovara »impreso« i »barbotin« keramici preseslo faze u Tesaliji. Sferični recipijenti iz prethodne faze sad su izrazitije raščlanjni, a kemene sekire se smanjuju i približavaju se jezičastim i kalupastim formama.

Mada je kulturni sloj u sondi I znatno neizrazitiji i tanji, važno je napomenuti da je ovde ispod horizonta koji odgovara mlađem horizontu stanovanja iz sonde II, konstatovan sloj debljine od preko 40 cm, u kome su nalažene samo životinjske kosti, lomljeni kamen i po koji minijaturni sileksni nožić.

Na osnovu rezultata dobijenih istraživanjima na lokalitetu Lepenski Vir u 1965. g. mogu se izvesti sledeći zaključci.

Kod Lepenskog Vira nalazi se najstarije zasada poznato praistorijsko naselje na području Đerdapa. Pošto je ovo naselje osnovano u vreme starijeg neolita, to znači da su već prve zemljoradničke populacije balkanskog područja naseljavale i manje ravničarske oaze u Đerdapu, odnosno da su komunicirale Dunavom sa oblastima srednjeg i donjeg Podunavlja.

Kao što naselje kod Lepenskog Vira zauzima središnji položaj u odnosu na geografsku rasprostranjenost naselja starčevačke i Kriš grupe, tako i pokretan arheološki materijal otkriven na ovom lokalitetu povezuje elemente karakteristične za starčevačku Kriš kulturu.

Situacija konstatovana u sondi III ukazivala bi eventualno i na postojanja posebne prekeramičke faze na ovom lokalitetu.

Lepenski Vir je zasada jedino poznato starijeneolitsko naselje u Podunavlju na kome je moguće pratiti razvoj oblika materijalne kulture u okviru vertikalne stratigrafije.

Sasvim izuzetnu vrednost ima otkriće kućnih osnova sa objektima građenim od kamena. Slinči nalazi nisu zasada poznati iz Podunavlja, već jedino sa područja jugoistočne Trakije i južne Grčke (T. XXXV sl. 1).

Prethodne napomene su dovoljne da se oceni značaj arheoloških istraživanja na Lepenskom Viru i to ne samo u odnosu na proučavanje praistorijskih kultura u Đerdapu, već i naceloj teritoriji Balkanskog poluostrva.

D. Srejović

MRFAJA, DONJI MILANOVAC — praistorijsko naselje

Praistorijski lokalitet Mrfaja kod Donjeg Milanovca (atar sela Mosne), otkriven je 1961. g. tokom rekognosciranja koje je izvodio Arheološki institut.[1] Lokalitet se nalazi na levoj obali Porečke reke, oko 1,5 km uzvodno od njenog ušća u Dunav, bez nekog izrazitijeg obeležja u reljefu okolnog terena. U visokom profilu rečne obale vidljiva su međutim nešto izdužena, slabije izražena jezgra kulturnog sloja, koji se ne proteže celom širinom lokaliteta, već je nataložen na mestima gde su verovatno bile locirane kuće ili kopane jame.. Kulturni sloj sačinjava zemlja crne boje, nataložena u debljini od 0,40—0,60 m, sa ostacima keramike i istitnjenog lepa. Ukupna dužina rečnog profila ,na kome su vidljive mestimične koncentracije kulturnog sloja, iznosi oko 60—70 m.

Na lokalitetu je bila otvorena sonda veličine 5 × 5 m, u neposrednoj blizini rečnog profila, na mestu gde je kulturni sloj bio najizrazitiji. Podaci dobijeni iskopavanjem pokazali su da Mrfaja predstavlja manje naselje, kratkog trajanja, sa kućama izgrađenim od pletera, bar sudeći prema ostacima lepa koji su nalaženi u sondi.

Upadljiv je nedostatak profilisanih fragmenata keramike koji bi dali više elemenata za kulturno opredeljenje lokaliteta, tako da preteže atipična keramika. Njena faktura je pretežno veoma gruba, zemlja slabo prečišćena i izmešana sa krupnim peskom i po pravilu slabije pečena.

Veoma su usamljeni fragmenti koji pripadaju keramici tanjih zidova, crne boje, sa neznatnim tragovima glačanja. Prema malobrojnim podacima o oblicima sudova, izgleda da preovlađuju plitke, otvorene i slabije profilisane zdele, kao i manje amfore, ukrašene plastičnim trakama i ovalnim udubljenjima (T. XXXIV). Na osnovu ovih oskudnih elemenata, naselje na Mrfaji bi moglo da pripada razvijenom metalnom dobu u rasponu od punog bronzanog do starijeg gvozdenog doba.

Međutim u keramici ima i nekih odlika koje bi možda ukazivale na starije elemente, pa bi trebalo pomenuti i izvesne oblike sudova (na pr. pehar na nozi, ili fragment koji bi indicirao četvorougaoni žrtvenik), čije postojanje govori i za nešto starije epohe. Kako se međutim u bronzanom i ranom gvozdenom dobu panonskog bazena zadržava i dalje tradicija izrade sudova na šupljim, prstenastim nogama,[2] to se ovi elementi na Mrfaji ipak mogu da uklope u predloženo kulturno opredeljenje ovog nalazišta.

Nekoliko sporadičnih nalaza tegova i kremenog oruđa, ne pružaju isto tako nikakvu određeniju osnovu za bliže datovanje naselja na Mrfaji.

Uzevši u obzir manju površinu lokaliteta, kulturni sloj slabijeg intenziteta i veoma skromni arheološki materijal, ovde se u svakom slučaju radi o kratkotrajnom naselju, na kome život više nije bio obnavljan.

B. Jovanović

NAPOMENE

1 Lokalitet je sondažno ispitan tokom avgusta 1965. g., uz učešće N. Trifkovič, arhitekte iz Beograda i B. Jovanovića, naučnog saradnika Arheološkog instituta.

2 K. Frigyes, Fol. Arch., VII (1956), 48—50, T XI, 7; T. XIII, 4; D. Berciu, Dacia V (1961), 133, Abb. 4—2, 7; 143, Abb. 13—6; 150, Abb. 20—5.

GRADAC NA LEPENI, BOLJETIN, DONJI MILANOVAC — rimski kastrum

Kod sela Boljetina zapadno od D. Milanovca na lokalitetu Lepena, u vreme od 5. VIII do 6. IX i od 22. IX do 7. X 1965. godine, izvršen je prvi deo zaštitnih sistematskih iskopavanja rimskog vojnog logora. Prve podatke o ovom lokalitetu pribeležio je F. Kanic još 1892. god.[1] a 1958. god. ovi podaci su provereni i dopunjeni rekognosciranjem Arheološkog instituta. Iskopavanja su vršena po sistemu kvadratne mreže sa kvadratima 5 × 5 m. Orijentaciju mreže diktirali su delimično vidni zidovi. Približno pravcu istok-zapad postavljeno je 14, a pravcu sever jug 11

kvadrata, čime su u potpunosti obuhvaćeni obimni zidovi utvrđenja sa spoljnim kulama. Prisiupilo se otkrivanju severnog dela kastela. Otkrivena je površina od 675 m² sa najvećom dubinom od 0,4 m (T. XXXVI).

Po konfiguraciji terena, još pre otkopavanja, moglo se zaključiti da je ovo utvrđenje pravougaonog oblika. U toku ovogodišnjih radova otkriven je njegov severni bedem sa odgovarajućim kulama (T. XXXVI, 1). U unutrašnjosti, u uskom pojasu otkopanom pored bedema, utvrđeni su ostaci arhitektonskih objekata koji još nisu potpuno otkopani. Na otkrivenim zidovima može da se konstatuje nekoliko faza u izgradnji utvrđenja. Po oblicima pojedinih detalja, konstruktivnoj povezanosti, načinu zidanja, koji su kontrolisani podacima koje daju odgovarajući arheološki slojevi, mogu ove faze približno i da se datuju.

Najizrazitiji elemenat ovih arhitektonskih ostataka je okvirni bedem koji uokviruje pravougaoni prostor kastela. Dužina otkopanog severnog bedema koji čini dužu stranu pravougaonika je 60,60 m. Očuvana visina iznad sokla koji iznosi 0,50 m je 2,0 m. Sa unutrašnje strane u severoistočnom i severozapadnom uglu dozidane su kule pravougaonog oblika. Zid bedema rađen samo lomljenim kamenom, koji je čvrsto vezan debljim slojevima maltera, pripada najverovatnije srednjoj fazi života ovog utvrđenja, tj. kasnijem rimskom periodu.

U unutrašnjosti na malom odstojanju od ovog bedema, a paralelno sa njim, čitavom dužinom pružaju se još samo ostaci temelja jednog užeg zida. Na njega se s jedne i s druge strane oslanjaju pomenute unutrašnje kule, a ispod temelja one severozapadne utvrđeni su i temelji jedne starije kule. Pretpostavlja se da ovi ostaci pripadaju bedemu starijeg utvrđenja ranijeg rimskog perioda. Dalje ka unutrašnjosti otkriveni su i temelji jedne interesantne građevine sa uskim paralelnim prostorijama, takođe iz iste epohe (T. XXXVII sl. 1).

Sa spoljne strane izrazitog kasnorimskog bedema dozidane su kule kasnije faze utvrđenja. Interesantne su kule koje su prislonjene na same uglove bedema sa dva prava zida koji pod pravim uglom polaze od bedema, a vezani su jednim polukružnim zidom. Na sredini bedema podignuta je kula pravougaonog oblika. Oslanjanjq ovih kula na postojeći bedem, a naročito način zidanja sa naizmeničnim slojevima opeke i kamena, definišu ovaj treći ranovizantijski period kastela.

Na osnovu ovih arhitektonskih ostataka i arheoloških slojeva konstatovane su dakle jasno izdvojene tri hronološke faze i to: I — rana vizantija (VI-VII vek) sa slojem koji ide od površine do dubine 0,80—1,00 m. Gornji deo ovog sloja je uništen nivelacijom terena. II — pozniji rimski sloj (od druge polovine III veka, ali bez mogućnosti da se tačnije

fiksira gornja hronološka granica koja može ići i do V veka), počinje na dubini 1,00—1,20 m, a završava se približno na 2,70 m. III — rani Rim (I vek n. e.). Ovaj sloj se završava na prosečnoj dubini od 3,90 m. Sva tri kulturna horizonta su neporemećena, a međusobno su razdvojena tanjim nanosom peska koji jasno označava prekide života na ovom terenu. Presek kroz sve slojeve u uzdužnom i poprečnom smeru je fiksiran.

I — U pokretnom materijalu ranovizantijskog perioda, kome pripadaju spoljne ugaone kule i kula na srednjem delu severnog bedema, dominantne su špic amfore izrađene od svetlo pečene gline i crveno pečeni pitosi srednje veličine. Na većem broju fragmenata amfora očuvani su delovi natpisa koji su pisani grčkim kurzivom a izvedeni crvenom bojom. Fragmenti sličnih amfora sa grčkim natpisima registrovani su i u oblasti Oltenije,[2] a datovani su u VI vek n. e. Na jednoj celoj amfori crvenom bojom je izveden krst a ispod poprečnih krakova krsta postavljena su grčka slova Ψ i Σ (psihosoter). Fragmenti pitosa su uglavnom dekorisani grebenom na celoj površini trbuha suda. Vrlo su retki fragmenti sive i mrko pečene keramike sa talasastim i cik-cak ornamentom. U nešto većem broju se javljaju tek na 15-om metru južno od severnog bedema. Neki od ovih fragmenata bi po fakturi, profilu oboda i ornamentu mogli biti slovenski, ali je zbog oskudnog materijala i nedovoljno tipičnih fragmenata teško doneti pouzdan zaključak. U slučaju da se radi o Slovenima, moralo bi se pretpostaviti da su zbog intenzivnog šuta sa severnog bedema oni zasnovali svoj život tek u srednjem delu kastela. Jedino se na ovaj način može objasniti odsustvo ovog materijala uz severni zid bedema. U ovom sloju su nalaženi novci Justinijana kao i novci sa oznakom M i K. Česti su gledjosani žišci sa visokom prstenastom profilacijom na otvoru diska, dok su nešto ređe masivne bronzane fibule krstastog tipa.

II — Od pokretnog arheološkog materijala poznijem rimskom sloju, kome odgovaraju obimni zidovi kastela sa unutrašnjim četverougaonim kulama, pripadaju kao dominantne forme, sivo i mrko pečeni lonci grube fakture bez ornamenta i veće crveno pečene zdele koje su često gledosane. Vrlo su brojni žišci koji tipološki pripadaju poznom rimu. U ovom sloju su registrovane i dve veće ostave gvozdenog zemljoradničkog i drvodeljskog alata (T. XXXVII sl. 2). Registrovane su i tipološki različite bronzane fibule koje obuhvataju raspon od III do V veka. Neporemećenost ovog sloja dokazuju celi keramički sudovi i žišci kao i keramički fragmenti starih preloma koji se spajaju.

Pored izvesnih keramičkih oblika i fibula koji se pojedinačno, sa relativnom sigurnošću, mogu datovati u vreme od poznog III do V veka

n. e. i ostava gvozdenog alata, koje su prema analognim nalazima datovane u III—V vek, hronologiju ovog sloja dopunjuju i novci Aleksandra Severa, Gracijana, Konstantina i Konstansa.

III — U ranom rimskom sloju, kome odgovara severni zid starijeg bedema, pokretni nalazi su vrlo retki. Registrovani su samo fragmenti tera sigilate, jedna cela zdela od tera sigilate, imitacija tera nigre, ranorimska reljefno dekorisana i bojena keramika kao i novci Avgusta i Klaudija. Sav ovaj materijal jasno ukazuje na I i početak II veka.

Ovakva situacija, da se na jednom terenu mogu jasno izdvojiti tri hronološke faze koje se međusobno ne mešaju, pruža oslonac za preciznije datovanje arhitektonskih ostataka i pojedinih arheoloških objekata koji nisu uvek sa sigurnošću datovani. Veza arhitektonskih ostataka sa pokretnim materijalom i vrlo slikovitim profilima zahteva i nadalje iskopavanje po sistemu kvadratne mreže jer se jedino na taj način može dobiti celovita slika o životu ovog vojnog utvrđenja.

Lj. Zotović
N. Petrović

NAPOMENE

1 Kanitz, Römische Studien, str. 30—33.
2 D. Tudor, Studii si cercatări di istorie veche, 1965, 357—372.

RAVNA, DONJI MILANOVAC — rimski kastel

U vremenu između 6. VIII i 6. IX 1965. g., izvršena je prva kampanja sistematskih arheoloških radova na lokalitetu Ravna kod Donjeg Milanovca. Ovo je ujedno bilo prvo iskopavanje na ovome lokalitetu dobro poznatom iz literature. Treba istaći da ga je prvi uočio i locirao Kanitz.[1]

Kastel Ravna inače leži na rukavcu koji Dunav pravi oko Porečke ade. Nalazi se na srednjoj poziciji između velikog kastruma u Boljetinu i naselja Taliatae, s tim što je nešto bliže ovom prvom.

Radovi su otpočeti raskrčavanjem terena koji je bio pokriven jednom manjom šumicom. Zatim je ceo kompleks obuhvaćen kvadratnom mrežom orijentisanom u pravcu istok-zapad. Sonde su postavljene u okviru mreže ali su njihove dimenzije menjane proširivanjem sondi prema severoistočnom bedemu, čije je čišćenje planirano za ovu kampanju. Sa spoljne strane kastela izvršeno je čišćenje bedema do sadašnjeg nivoa. Tako je otkriven ceo severoistočni bedem sa spoljne strane. Građen je od obrađenog kamena i mestimično i manjih kvadera sa najvećom visinom od 5 m. Na severozapadnom uglu očišćena je četvorougaona kula,

koja je delimično oštećena prilikom gradnje seoskog puta. Na severoistočnoj strani otkrivena je druga ugaona kula kružnog oblika i znatno većih dimenzija. Njen unutrašnji deo nije očišćen tako da se prečnik može samo približno odrediti: cca 4 m. Tačno na srednjem odstojanju između ove dve kule, otkopana je kapija kastela sa četvorougaonom kulom u koju se iz kastela ulazi širokim prolazom (2,20 m) a deo koji vodi izvan kastela ima sužen prolaz (1,30 m). Dimenzije celoga kastela iznose 42×40 m.

Radovi na unutrašnjem delu kastela izvedeni su opet neposredno uz severoistočni bedem. Otkrivena je dugačka traka od istočne kule do kapije kastela. Ovi radovi dali su izvesne podatke važne za hronološku determinaciju kastela i neke građevinske karakteristike.

1. Uočljive su dve osnovne faze u građenju kastela (ovo se zapažanje odnosi samo za bedeme). Prva faza, to jest vreme nastanka kastela u ovome obliku, ne može da se datuje pre IV veka jer nam pronađena keramika i novac ne dozvoljavaju ranije datiranje. Ovde treba napomenuti da je Swoboda[2], na osnovu nekih teoretskih pretpostavki datirao osnivanje kastela u I vek n. e. i vezao njegovo građenje za boravak legije IV Scythica na ovoj teritoriji. Na žalost dosadašnja iskopavanja nisu dala nijedan argumenat koji bi potvrdio ovu pretpostavku.

2. Druga faza predstavlja u stvari prepravke i ojačavanja bedema sa unutrašnje strane dodavanjem još jednog pojasa kamena vezanog malterom (debljina 1 m). Može se pretpostaviti da je ovo naknadno ojačanje izvedeno u ranovizantijsko doba (VI—VII vek). Arheološki materijal inače ne govori o daljem postojanju kastela. Njegova funkcija se završava ovim periodom.

Unutrašnji deo kastela u meri u kojoj je istražen pokazuje da su objekti ovde građeni od slabog materijala (drvo, lep, malter). Stoga nisu očuvani čak ni temelji bilo kakvih građevinskih objekata. Međutim profili i šut govore o više puta ponavljanom građenju posle rušenja i paljenja. Ovde se za razliku od bedema, na kojima se kako smo već rekli zapažaju samo dve izrazite faze građenja, može uočiti više građevinskih nivoa čak u vremenski bliskim intervalima. Iz toga bi se dalo zaključiti da je kastel više puta osvajan i da su samim tim objekti u njemu više puta rušeni i paljeni.

Od arheološkog materijala na ovome lokalitetu stalno i isključivo se pojavljuje kasnoantička i ranovizantijska keramika u jednom kulturnom, stilskom i hronološkom kontinuitetu. Ističu se nalazi špic-amfora, žižaka i sudova sa češljastim ornamentom. U samom kastelu otkriveni su i delovi jednog ukopanog kostura sa krstom sirijsko-palestinskog tipa. U njemu je pronađen odlično očuvan tamjan i delići ljudskih ko-

stiju—mošti. Krst je kompletan, inače izvanredan i prilično redak primerak a datuje se u VII—VIII vek. Sigurno se radi o grobu nekog hadžije koji je bio sahranjen uz trasu poznatog hadžijskog puta.

Rezultati ovogodišnjih iskopavanja potpuno su opravdali očekivanja i sredstva uložena u ovaj rad, kako sa stanovišta stručno-naučnog interesa tako i pokretnim arheološkim materijalom koji je ovde otkriven. S obzirom na vreme gradnje i poznate istorijske činjenice vezane za tadašnja zbivanja na Dunavu, rezultati istraživanja na ovom i susednim lokalitetima objasniće ovaj period na potpuniji i precizniji način. Samo utvrđenje je sačuvano do mere koja omogućava potpunu i autentičnu rekonstrukciju njegovog izgleda a time i dobivanje nekih novih podataka o sistemima i varijantama građenja fortifikacionih objekata na sektoru Đerdapa u ovom kasnom periodu antike.

Iskopavanja će biti svakako nastavljena i iduće godine. Pored rada na čišćenju jugoistočnog bedema, puna pažnja biće posvećena i istraživanjima u untrašnjem delu kastela.

V. Kondić

NAPOMENE

1 F. Kanitz, Römische Studien in Serbien, Denkschriften d.k. Akademie d. Wissenschaften in Wien, Philos. hist. Classe Bd. XLI, 1892, str. 32.

2 E. Swoboda, Forschungen am obermoesischen Limes, Schriften d. Balkankommision d. Akademie d. Wissenshaften in Wien, Antiquarische Abteilung, X, 1939. str. 74.

3 Radovima je rukovodio V. Kondić, kustos Muzeja grada Beograda. Ekipu su sačinjavali još: O. Tomić, konzervator, K. Mesaroš, arheolog, S. Sretenović, apsolvent arhitekture i V. Radojčić, student arhitekture.

TALIATAE, VELIKI GRADAC, DONJI MILANOVAC — rimsko-vizantijsko utvrđenje

U sklopu arheoloških istraživanja priobalnog pojasa Dunava, ugroženog gradnjom hidroelektrane Đerdap, Arheološki institut je organizovao iskopavanje 1965. godine na lokalitetu Veliki Gradac kod Donjeg Milanovca. Na ovom utvrđenju rađeno je i ranijih godina, ali relativno malo, zbog malih finansijskih sredstava.

Kastel Taliatae je jedan od najvećih i najbolje očuvanih na našem delu rimskog limesa (T. XXXVIII). Leži pored Dunava, samo 250 m udaljen od vode, upravo na onom mestu koje čini prelaz iz Gornje u Donju klisuru Đerdapa. Položaj ovog kastela je veoma značajan, jer se on na-

lazi i nedaleko od ušća Porečke reke, koje je isto tako bilo veoma dobro obezbeđeno odbrambenim postrojenjima kako u priobalnom pojasu, čak i u samom koritu reke, tako i na obližnjim brežuljcima.

Prilikom ranijih istraživanja, koja su u stvari bila sondažna ispitivanja, konstatovano je da kastel Veliki Gradac ima dubok kulturni sloj i da je i u predrimsko vreme bio korišćen (nekropola bronzanog doba), a od rimske okupacije, potom i vizantijske, igra važnu ulogu na ovom delu limesa. I Sloveni su ovde bili i ostavili tragove materijalne kulture, te tako na ovom lokalitetu imamo jedan dug kontinuitet života počevši još od praistorije.

Građevinski kompleks, zapadno od kastela, gde je 1962. godine otkopana jedna zgrada sa više prostorija od kojih su neke imale i hipokaust, te su svakako bile rimske terme. Ovo govori o dužem životu u samom kastelu jer kada je nedostajao prostor izlazilo se i gradilo extra muros.

U toku 1965. godine na Velikom gradcu vršena su iskopavanja u dve kampanje i to: od 5. do 31. VIII i od 22. IX do 20. X, već prema dobijenim finansijskim sredstvima.[1] Iskopavanja u ovoj godini su preduzeta na više mesta. Naime, išlo se sa planom da se sistematski istraže kule utvrđenja i da se počne sa sistematskim iskopavanjima u unutrašnjosti kastela, počevši od kapije na severnom bedemu. Ovde su najpre obuhvaćena četiri kvadrata razmere 5 × 5 m. Želja je bila da se dođe i do mesta gde je pri ranijim sondažnim radovima otkriven deo kaldrme koja upućuje na ulicu koja bi vodila od kapije u unutrašnjost utvrđenja. Iskopavanje pomenutih kvadrata pokazalo je i pored obilnog šuta u gornjim otkopnim slojevima, nešto slovenske, a više vizantijske i kasno antičke keramike, dok je na 2,50—3 m dubine pretežno rimska. Tu se nalaze i fragmenti terrae sigilatae, svakako donete od strane prvih okupacionih trupa. U blizini kule na kapiji K-5 otkriven je i jedan zid pravca S—J, koji je skretao pod pravim uglom. Daljim istraživanjem pokazalo se da je pomenuti zid u stvari trem—portik jedne veće građevine, koja će u celini moći da se otkopa u narednoj kampanji. Ovde je na relativno maloj dubini od svega, 0,50 m nađen jedan zlatnik Valensa. Očuvani su delovi poda ovog velikog portika koji je bio od maltera sa tucanom opekom.

Duboki kulturni sloj sa mnogo šuta nije dopustio veće otkrivanje na ovom sektoru.

U ovoj kampanji otkopano je više kula na bedemima, koje su već dale značajne rezultate. Ove godine je otkopavano 9 kula, od kojih su neke ranije bile delimično otkrivene.

Ugaone kule K-1, K-3 i K-9 pokazale su dve jasno izdvojene faze. Starija je imala unutrašnje, defanzivne kule, dok je mlađa, ne rušeći staru gradnju, podigla na ovoj kružne ugaone kule (T. XL, 1, 3, 5). Pravougaone kule na severnom bedemu K-4 i K-8 u gornjim slojevima šuta imaju vizantijsku i kasnoantičku keramiku, dok se bliže zdravici javlja rimska. Za obe kule je karakteristično to što ispod poda, koji je građen od kamena ,imaju očuvan zid pravca I—Z, što znači paralelan sa bedemom (T. XL sl. 5). Iako nije širi od 0,75 m, nameće se misao da ovaj predstavlja možda primarnu rimsku gradnju. Pored ovoga je nalažena rimska keramika. U kuli K-8 nađena su i dva bronzana novca Gete i Licinija.

I kula K-2 je posle obilnog šuta i paljevine dala u svom jugozapadnom delu čitavu ostavu imbricesa. Dublji slojevi su bili od žute zemlje sa kasnoantičkom keramikom, sve do ispod nivoa ulaza u kulu. Tek tada se pojavljuje i praistorijska keramika zajedno sa rimskom. Tu je bila i jedna kružna jama sa istim materijalom, pored gareži i sitnijih delova kostiju. Od rimske keramike ovde treba istaći nalaze terrae nigrae.

Kula na kapiji K-5 imala je bogat i raznovrstan materijal za razliku od one druge, simetrično postavljene na istoj kapiji, koja je ranije bila otkopana i uglavnom bila puna šuta, pepela i gareži. Za kulu K-5 je karakteristično to da je pružila u jednom sloju pored većeg ugljenisanog drveta tri amfore, a skoro u istom nivou i ostavu bronzanog vizantijskog novca (Justinijan i dr.) od 108 komada.

Kula K-10 na zapadnom bedemu, koja je kako izgleda bila upotrebljavana kroz duže vreme, ove godine je pokazala poslednje njeno korišćenje u ranohrišćanskom periodu. U severnom delu ove kule otkrivena je jedna piscina ranohrišćanske bazilike. Opeke kojima je zidana kao i pod su rimski, što znači da su ovde u sekundarnoj upotrebi. Neke od ovih imaju i žigove. Pod i delovi zidova bazilike, koji idu upravo na kulu, sada sa piscinom, vrlo su malo otkrveni, te će nastavak iskopavanja pružiti dragocene podatke. Sama piscina koja ima stepenice za silaženje pravca I—Z, je dva puta malterisana. Prvi put je bila obložena belim a potom crvenim malterom. U severnom delu ove kule utvrđen je drugi pod, svega 30 cm niži od opisanog. I ispod drugog poda je obilan šut, te će nova istraživanja pokazati kako je izgledala kula građena u okviru kastela (T.XL sl. 6).

Veliki Gradac — Taliatae je jedan od značajnijih kastela na našem limesu. Dosadašnji rezultati, iako još nedovoljni i nepotpuni, ukazuju na to da je ovo utvrđenje imalo bogatu unutrašnju građevinsku delatnost, pa i izvan zidina bedema. Kulturni sloj, pak, na nekim mestima

i preko 4 m dubine govori da je ovde bio dug kontinuitet života. Blizina drugih odbrambenih postrojenja na ušću Porečke reke i na okolnim brežuljcima, zatim u selo Veliko Golubinje i u selu Miroč na istoimenoj planini, preko kojih su Taliatae bile vezane kako za put pored Dunava tako i za onaj preko Miroča (Gerulatis) za Brzu Palanku (Egeta) i dalje niz Dunav, govore da je naš kastel bio deo jednog većeg odbrambenog čvora. Zato i pri budućim istraživanjima sve treba tretirati kao jednu povezanu celinu — kompleks Donji Milanovac.

D. Vučković-Todorović

NAPOMENA

1 Za ova iskopavanja upotrebljena su sredstva dobijena od Međuakademijskog odbora za istraživanje rimskog limesa.

Ekipu prve kampanje sačinjavali su: D. Vučković-Todorović, naučni saradnik Arheološkog instituta, koja je bila i rukovodilac radova, S. Pavlović-Ercegović, asistent Arheološkog instituta, M. Gavrović, arheolog, O. Kujović, arheolog, P. Pop-Lazić, arheolog i D. Stevanović, apsolvent arheologije. Merenja i tehničku dokumentaciju vodili su P. Nikolić, diplomirani arhitekta i R. Božović, apsolvent arhitekture.

I u drugoj kampanji rukovodilac radova je bila dr D. Vučković-Todorović a članovi ekipe Lj. Prodanović, stručni saradnik Arheološkog instituta, M. Gavrović, kustos Narodnog muzeja Krajine u Negotinu, D. Stevanović, apsolvent arheologije. Tehničku dokumentaciju je vodila R. Božović.

S I P — rimski kastel

Zaštitni arheološki radovi u Sipu izvršeni su u organizaciji Arheološkog instituta u Beogradu kao deo zaštitnih iskopavanja na lokalitetima duž Dunava koji su ugroženi izgradnjom hidrocentrala Đerdap.[1] Iskopavanja u Sipu trajalo je od 6. VIII do 7. IX 1965. godine i predstavljalo je nastavak radova započetih na ovom mestu u 1964. godini.

Tokom iskopavanja detaljnije je ispitan rimski kastel, zapadno od ušća rečice Kašajne, koji je delimično bio otkopan u prvoj kampanji.[2]

Kastel u Sipu spada među manje fortisikacione objekte na đerdapskom sektoru limesa. Iako skromnih dimenzija, građen bez namere da dominira terenom, on je imao korisnu a možda i važnu funkciju u sistemu plovidbenog puta Dunavom. Ako prihvatimo mogućnost postojanja antičkog sipskog kanala, za koji postoje opravdane indicije, onda bi kastel bio lociran na mestu ulaska u taj kanal, sa jednostavnim i shvatljivim zadatkom da kontroliše ulazak, odnosno izlazak plovnih jedinica. U kastelu je, dakle, mogao biti smešten jedan manji odred koji je takav zadatak obavljao. Teško je pretpostaviti da je kastel mogao imati neku

drugu osnovnu funkciju, kako zbog svojih malih dimenzija tako i zbog lociranja na niskom, vodoplavnom terenu u predelu današnjeg sipskog kanala.

Objekat je orijentisan približno prema osnovnim stranama sveta, sa izvesnim azimutom prema istoku. Na uglovima bedema otkriveni su ostaci pravougaonih kula, koje su označene slovima A, B, C i D, počevši od severozapadnog ugla u pravcu skazaljke na satu.

Iskopavanja su bila usmerena na ispitivanje konstruktivnih elemenata, temeljnih zidova i unutrašnjeg prostora kastela.

Sve zidne površine i bedema i kula izvedene su od pritesanog kamena; na jednom mestu u istočnom bedemu ugrađena je i grupa tesanika, što predstavlja izuzetak na čitavom objektu.

Istočni i zapadni bedem građeni su u konstruktivnom smislu jednostavno i imaju gotovo istu debljinu: istočni 2,20 m, zapadni 2,30 m. Severni i južni bedem građeni su nešto komplikovanije: centralni deo pravilno im je ojačan sa unutrašnje strane, tako da debljina severnog bedema u tom delu iznosi 3,80 m a južnog 3,30 m. Centralni ojačani deo na oba bedema iznosi oko dve trećine čitave dužine. Neojačani delovi bedema raspoređeni su simetrično uz odgovarajuće kule, ali bez nekog pravila u pogledu dimenzija. Na severnom bedemu dužina neojačanog dela kod kule A iznosi 6,75 m a kod kule B samo 3,50 m. Neojačani delovi imaju prosečnu debljinu kao istočni i zapadni bedem.

Ista nesimetričnost u dimenzijama i oblicima konstatovana je i kod kula. Međutim, mora se primetiti da su raspoložive dimenzije krnje jer su kule u velikoj meri oštećene. Po svemu sudeći najveće i najčvršće bile su severozapadna kula A (4,90 × 3,80 m) i severoistočna kula B (3,40 × 3,10 m), okrenute, kao i najčvršće građen severni bedem, prema Dunavu. Najmanja je kula D (2,27 × 1,70 m), što je donekle i neshvatljivo obzirom da se uz nju nalazi kapija kastela.

Kule A, C i D građene su na identičan način, uz upotrebu belog krečnog maltera sa sitnim šljunkom. Sve tri su dublje ukopane od odgovarajućih bedema: kula A za 0,20 m, kula C za 0,65 m a kula D za 0,27 m.

Kula B, međutim, odstupa od svega toga: za građenje je upotrebljen crvenkasti malter sa tucanom opekom; ona jedina ima temeljnu stopu (od koje je primenjen beli krečni malter) i jedina je pliće ukopana od bedema, za čitavih 0,90 m.

Sem ograničenih izuzetaka, za bedeme je svuda upotrebljen beli krečni malter sa dosta šljunka i mestimično tucanog kamena. Crvenkasti malter sa tucanom opekom javlja se na zapadnom bedemu, na uskom prostoru uz kulu A, gde su konstatovani tragovi jednog kanala od opeka,

i na istočnom bedemu, takođe u jednom uskom pojasu uz kulu B. Takav malter konstaovan je u gornjem očuvanom pojasu severnog bedema, dok je u njegovim nižim delovima bio primenjen uobičajeni beli malter.

Sve to navodi na zaključak da su severni bedem i delovi zapadnog i istočnog, uz kulu A i kulu B, i čitava kula B do temeljne stope, bili u jednom trenutku generalno obnovljeni. Na obnovljenom delu istočnog bedema konstatovane su još dve dodatne, mlađe građevinske faze, ali u visini do koje nisu, nažalost, očuvani ostali bedemi tako da se nije moglo ustanoviti da li se radi samo o izolovanom slučaju, odnosno izolovanim popravkama ili o širim intervencijama. Građevinske faze, vezane za obnovu i popravke kastela govore koliko o određenim prilikama koje su poznate iz istorije limesa, toliko i o vremenski dugom korišćenju ovog objekta.

Kapija kastela konstatovana je na južnom bedemu, uz kulu D. To je ustvari prostor koji zahvata neojačani deo bedema u dužini od 5,25 m, tako da prag kapije predstavlja jedinstvenu zidnu celinu sa bedemom.

Za rekonstrukciju unutrašnjeg izgleda kastela stoji na raspoloženju malo elemenata. Čitav prostor kastela, podeljen kvadratnom mrežom 5 × 5 m, bio je presečen sa dve dijagonalno postavljene sonde (53 × 2 m i 52 × 2 m) koje su se pokazale uglavnom sterilne. Jedino u ugaonim prostorima, uz kule A, B i C otkriveni su tragovi manjih građevina (uz kulu D nedostaju zbog potrebe slobodnog prolaza za kapiju). Od građevina konstatovani su samo veoma fragmentarni ostaci podova od pečene zemlje (kod kule A) ili od malterskog premaza (kod kula B i C). Velika oštećenost i nedostatak zidnih konstrukcija nisu omogućili jasnije fiksiranje osnova građevina, koje su svakako bile od drveta. Građevina kod kule B zahvatala je ugao kastela na površini oko 50 m², sa dužom stranom uz severni bedem. Na istom mestu otkriven je i jedan stariji malterski premaz. Sudeći po intenzivnom sloju crveno pečene zemlje, garu i pepelu, koji razdvajaju stariji i mlađi pod, moglo se zaključiti da je i starija građevina bila u drvenoj konstrukciji i da je stradala u požaru.

Pokretni arheološki materijal, ograničen isključivo na širi prostor severnih ugaonih građevina, veoma je skroman, ali sa vremenskim dijapazonom od prve polovine III do druge polovine VI veka, konkretnije, od Aleksandra Severa do Justinijana.

Ovogodišnja iskopavanja dala su uglavnom odgovor na većinu pitanja iz sfere građevinsko-konstruktivnih odnosa, ali nekoliko važnih pitanja vezanih za potpune hronološke okvire objekta u celini i u detaljima, ostalo je i dalje otvoreno. Pre svega datovanje nastanka objekta i datovanje konstatovanih građevinskih faza. Zbog nedostatka drugih mo-

gućnosti napori u tom smislu moraće da se usmere na analizu građevinskog materijala i na paralele sa sličnim objektima na đerdapskom sektoru limesa.

P. Milošević

NAPOMENE

1 Ekipu su sačinjavali: P. Milošević i A. Premk, arheolozi, D. Strugar, dipl. arhitekta i D. Guberović, student arheologije. Nekoliko dana u ekipi je radio P. Đorđević, student arhitekture i J. Prodanović, fotograf. Kao konsultant pomoć je pružio V. Popović, viši naučni saradnik Arheološkog instituta.
2 Arheološki pregled, 6, 1964, 57—59.

ČEZAVA, DOBRA, VELIKO GRADIŠTE — rimsko-vizantijsko utvrđenje

Odazivajući se pozivu Komisije za arheološka istraživanja u Đerdapu za saradnju, Vojni muzej JNA je kao armijski doprinos spasavanju ugroženih arheoloških lokaliteta preuzeo da samostalno, armijskim sredstvima i uz pomoć vojnika, sistematski izvrši arheološko iskopavanje rimsko-vizantijskog utvrđenja koje je locirano na ušću reke Čezave u Dunav, na oko 7 km zapadno od sela Dobre, na području dunavskog limesa, uz antički put Singidunum — Viminacium — Novae (Čezava?) — Taliata.

Radovi su izvođeni u vremenu od 27. septembra do 27. oktobra 1965. godine. Ekipom su rukovodili D. Pribaković i viši kustos D. Piletić. Pored imenovanih u ekipi su bili konzervator Vojnog muzeja B. Rašić i aps. arhitekture B. Đokić, koja je vršila arhitektonska snimanja. Prethodna geodetska snimanja izvršio je, prilikom rekongnosciranja terena juna 1965. godine, arhitektonski tehničar M. Ivanović, saradnik Zavoda za zaštitu spomenika kulture grada Beograda.

Kampanja 1965. godine imala je cilj da se utvrdi osnovni elementi ovog utvrđenja: veličina i očuvanost, položaj i broj kula i ulaza, a takođe i da se arhitektonski snimi njegova osnova kako bi se ustanovila obimnost budućih radova. Radi obimnosti ovih zadataka planirani su u ovoj godini samo delimični radovi na spoljnim zidnim platnima i na pojedinim kulama, dok je unutrašnjost utvrđenja ostavljena za kasnija sistematska iskopavanja čije se završavanje očekuje do 1970. godine.

Planirani radovi su u potpunosti izvršeni. Osnova utvrđenja je arhitektonski snimljena, utvrđene su granice prostiranja užeg kompleksa utvrđenja, broj kula i kapija, a takode i položaj objekta u odnosu na Dunav i ostatke pristaništa koje je služilo utvrđenju. Da bi se određenije fiksirala pozicija same tvrđave i obim celog kompleksa utvrđenja, izvršena su kompletna geodetska i arhitektonska snimanja, a delimično i

probna sondiranja sva četiri gradska bedema, dveju kapija, šest kula i ostataka dunavskog pristaništa, dok je sistematski iskopavana severo-istočna kula br. 1 i deo severnog i istočnog bedema. Ovako obavljena iskopavanja, metodski podeljena u dva vida tj. na sondažna ispitivanje šireg kompleksa i sistematska usmerena na jedno uže područje tvrđave dala su određene rezultate te su se za ovu prvu kampanju pokazala kao jedino ispravna.

Sondažna ispitivanja i sistematska iskopavanja u toku 1965. godine dala su sledeće osnovne rezultate:

— ustanovljena je osnova utvrđenja nepravilno pravougaonog oblika veličine cca 150 × 125 m, sa blagim odstupanjem istočnog zida utvrđenja; bedemi su ojačani sa osam kružnih kula od kojih su dve ustvari zaštitne kule severne (dunavske) kapije; južna kapija je bez zaštitnih kula i uklopljena je u južni bedem;

— konstatovano je, da su nivelete temelja prvobitnih bedema podignutih u II veku n. e., a obnovljenih u VI veku n. e., višlje od niveleta kružnih kula podignutih pri obnovi tvrđave u doba Justinijana; visinska razlika ovih temelja iznosi 1,84 m.

Prilikom obnove utvrđenja, čini nam se, nije izvedeno potpuno uklapanje u osnovu srušenog rimskog utvrđenja, već je došlo do njegovog proširenja ka zapadu. Dosadašnja ispitivanja su pokazala da je rimska osnova pravougaonog oblika u suštini ostala i u kasnijim vizantijskim intervencijama dominantna. Dozidane kružne kule, a naročito neobičnost položaja severne i južne kapije koje nisu na sredini odgovarajućih zidova, već pomerene u desno od centralne ose utvrđenja, ukazuju na mogućnost proširenja obima zapadnog dela utvrđenja u vreme rekonstrukcije i obnove tvrđave. Ispitivanja koja tek predstoje u narednim kampanjama, doprineće preciznijem determiniranju svih otvorenih pitanja, pa i ovom.

Arheološka ispitivanja u ovoj, prvoj kampanji s obzirom na ograničen deo ispitane površine nisu mogla da vremenski fiksiraju obe utvrđene faze u izgradnji i obnovi tvrđave. Za prvu fazu zidanja u II veku govore nalazi dveju cigli sa natpisima VII Klaudijeve legije, dok nas za drugu fazu opredeljuje, pored kružnog izgleda osnova kula, tehnika njihovog zidanja, kao i izvorni podaci koji govore o nizu obnovljenih utvrđenja na ovom delu limesa u doba Justinijana I tj. između 530. i 552. godine prema Prokopiju.

Detaljnije su ispitani delovi severnog i istočnog bedema u kvadratima P — 15/16, Q — 15/16, R — 15/16, R — 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23 i delimično u kvadratu R — 24, a takođe i severo-istočna kula I, a deli-

mično istočna kula II i kula III. Kod ispitanih zidova kula moglo se konstatovati da se po tehnici izrade ne razlikuju od ispitanih očuvanih delova rekonstruisanog istočnog bedema utvrđenja. Pri rekonstrukciji spoljnih bedema u njih su ubacivani kao građevinski materijal delovi i cele rimske opeke među kojima su do sada nađene dve sa natpisima, kao i fragmenti statueta i korišćenog kamena. Podaci o ovim, kasnijim, prepravkama uočeni su na obrušenom istočnom zidu utvrđenja koji je očuvan do visine 3,48 m. Možemo, na osnovu ovih delimičnih ispitivanja da zaključimo da su Vizantinci, koristeći postojeće temelje spoljnog istočnog zida, koristili rimsku opeku u sekundarnoj upotrebi kao običan građevinski materijal na osnovu čega se može konstatovati samo vreme prve faze građenja, dok pitanje rušenja prvobitne rimske tvrđave i dalje ostaje otvoreno.

Spoljni zidovi obnovljenog istočnog bedema očuvani su do visine 3,48 m, a zidovi kule I do visine 4,82 m. Do visine ± 0,00 zidovi bedema i kula su zasuti obiljem dislociranog građevinskog materijala pomešanog sa manjim količinama kamena raznog stepena obrađenosti (najviše trpanac i obrađeni kamen).

Po tehnici zidanja zidovi obnovljenog istočnog bedema i dozidanih kula rađeni su od pritesanog i lomljenog kamena i rimskih opeka u čvrstom krečnom malteru. Karakteristična je pojava sistema »block and brick« na visni od 2,95 m kod kule I, odnosno na visni 2,99 m kod kule II, kao i na visini 2,88 m kod istočnog bedema od temelja prvobitnih zidova. Posebno je potrebno istaći da su temelji kule I otkriveni na dubini 2,21 m i da se produžavaju do dubine 4,58 m, dok su temelji istočnog bedema na koje se oslanja ova kula otkriveni na dubini 1,39 m i produžavaju se do dubine 2,56 m, što govori o bitnoj razlici u pogledu dubina na kojima su rađeni temelji ovih delova utvrđenja. Takođe su uočljive razlike između debljina zidova kula (do 2,00 m) i debljina zidova bedema (od 2,25 m do 4,90 m) što sve govori u prilog pretpostavci o korišćenju postojećih temelja bedema prilikom rekonstrukcije utvrđenja i o podizanju kružnih kula tek u Justinijanovom periodu obnove limesa.

Sondažna ispitivanja na ostalim sektorima utvrđenja dala su niz zanimljivih podataka koji se za sada samo registruju, bez uopštavanja i donošenja nekih određenih zaključaka. Probna sonda otvorena na južnom zidu (kvadrat G/H — 28) ukazuje na način gradnje stambenih prostorija unutar bedema. Naslanjanje i vezivanje za njih bila je osnovna tehnika pri radu. Nalaz nekoliko keramičkih osmougaonih pločica u sloju šuta je do sada jedini ostatak poda koji je otkriven u ovom utvrđenju.

Među nalazima u šutu najzaninmljiviji su, pored već pomenutih dveju opeka za žigom VII Klaudijeve legije, fragmenti keramike i površinski

nalazi novca. Na celom području pristaništa i tvrđave meštani su nailazili već u površinskim slojevima (do dubine 0,50 m) na fragmente keramike, novčiće i tragove rušenja gornjih zona zidova i kula. Keramički materijal koji je prilikom iskopavanja pronađen u građevinskom šutu ne može se stratigrafski odrediti jer su nalazi rimske provincijalne keramike i ranovizantijske keramike iskopavani u istim slojevima i na istim dubinama, što ukazuje na mešanje slojeva u kasnoj fazi života u tvrđavi. Preovlađuju fragmenti terra sigillatae crveno pečene i sive keramike bez ornamenata i sa urezanim paralelnim linijama tipičnim za Justinijanovu epohu. Novac nalažen na njivama, a koji su meštani sačuvali, uglavnom je kovan u Viminacium-u i pripada širokom vremenskom rasponu od II do VII veka.

Pri kraju radova izvršena je konzervacija otkrivenih arhitektonskih ostataka istočne kule I kako bi se sprečilo raznošenje građevinskog materijala (opeke i kamena) i zadržali svi očuvani elementi za avio-snimanje koje se ponovo predviđa posle otkrivanja celokupnog kompleksa utvrđenja. Ovi radovi su izvedeni korišćenjem tehnike suhozida do određene visine i učvršćivanjem gornjih redova otesanog kamenja produžnim malterom i cementnim mlekom.

Rezultati ovogodišnjih iskopavanja zbog određenosti obima radova, diktiranog postavljenim ciljem ispitivanja u 1965. godini, nisu nam omogućili proširenje sondi i ustanovljavanje položaja građevina, vodovoda, kanalizacije i komunikacija, kao ni rasporeda i međusobnih odnosa ovih elemenata na širem području utvrđenja, što je ostavljeno za naredne kampanje u kojima će radovi biti još više prošireni povećanjem broja stručne ekipe, kao i ljudstva koje vrši iskopavanje. Isto tako, radi ubrzavanja radova na ovom velikom objektu predviđa se upotreba vagoneta, kao i izrada avio snimaka utvrđenja.

D. Pribaković
D. Piletić

ISKOPAVANJA ANTIČKIH NALAZIŠTA

SIRMIUM, SREMSKA MITROVICA — rimski grad

Naučno-istraživački rad ekipe Arheološkog instituta[1] sveden je, u toku kampanje 1965. god., uglavnom na rekognosciranje gradske teritorije i okoline, kao i na proučavanje ranije otkopanog materijala. Najveća pažnja posvećena je urbanističkom rešenju rimskog grada i izradi preciznih i preglednih planova koji obuhvataju veće arhitektonske celine. Plan Sirmium-a publikovan u Arheološkom pregledu, 4, (1962) u velikoj meri je dopunjen i korigovan.

Kolikogod da je istražena teritorija Sirmium-a, još uvek neznatna u odnosu na njegovu celokupnu površinu, izvesne zaključke koji se odnose na razvitak grada — koji od flavijevske colonia-e postaje u Kasnom Carstvu jedna od carskih prestonica — moguće je već danas izvući.

Sirmum koji danas najbolje poznajemo pripada najvećim svojim delom IV—V veku. Kao što je već ranije podvučeno,[2] u centralnoj zoni antičkog grada pronađeno je više rimskih slojeva postavljenih jedan iznad drugog (No 29—30, i dr.). Masivna arhitektura gornjeg građevinskog nivoa u velikoj meri otežava ispitivanje donjih slojeva, koji po pravilu ostaju samo delimično i u velikoj većini slučajeva nedovoljno ispitani. S druge strane, specifični uslovi sondažnih radova, često izvođenih na skučenim površinama, ne dozvoljavaju ispitivanje kulturnog sloja do zdravice. Treću otežavajuću okolnost predstavljaju podzemne vode, čije prisustvo na većem delu mitrovačke teritorije umnogome onemogućava ispitivanje dubljih slojeva. Iz navedenih razloga, jasno se može uočiti da je rani Sirmium u toku dugogodišnjih sistematskih iskopavanja sasvim fragmentarno dokumentovan. Postojanje prvobitnog vojničkog logora nije ustanovljeno, a njegovo eventualno pronalaženje u velikoj je meri dovedeno u pitanje usled ovih, svakako objektivnih teškoća. Situacija u severnom delu grada je obrnuta. Rimska arhitektura se nalazi ispod većih obradivih površina, tako da su mlađe građevine uglavnom uništene. Međutim, iako je severna periferija grada ispitana do zdravice, nije nađeno bilo kakvih tragova vojničkog logora iz I v. n. e.

Priloženi plan ne otkriva nam iz ovih razloga jednu potpuno homogenu celinu, iako u najširim crtama ilustruje najznačajniji period Sirmium-a, od kraja III ili početka IV veka. Polazeći od centra grada nailazimo na ove objekte:

Lok. 29 (Up. M. Parović-Pešikan, Arh. pregled, 6, 1964, 83—90). Carske terme, verovatno thermae Licinianae poznate sa jednog bračkog natpisa. Najranija arhitektura pripadala bi dobu osnivanja flavijevske kolonije.

Lok 30 (Up. Đ. Jović, Arh. pregled 4, 1962, 144—150). Verovatno horreum. Javna tržnica sa portikom nalazi se u centralnom delu lokaliteta, a odvojena je sa istoka ulicom od velike građevine sa apsidom (bazilika ?). Starije faze slabo su ispitane iz objektivnih razloga, iako su verovatno sa lok. 29 činile usko povezanu celinu.

Lok. 22. Široka ulica u produžetku ulice južno od bazilike (?) sa lok. 30. Dublji slojevi nisu ispitani.

Lok. 2. Široka ulica u produžetku ulice sa lok. 22. Male prostorije pravilnog rasporeda ukazivale bi, možda, na postojanje stambenih blokova — insulae. Dublji slojevi nisu ispitani.

Lok. 16 i lok. 17. Rimske građevine sa ovih lokaliteta nisu sistematski ispitane. Poznati su nam samo sumarni planovi napravljeni prilikom građevinskih radova ranije izvedenih na ovim mestima.

Lok. 35 (Up. V. Popović, Arh. pregled, 5, 1963, 66—69). Ulica orijentisana istok—zapad, sa redovima taberni (?). Ulica je vodila ka centru grada, dok je velika arterija sever—jug, koja se lako može uočiti na priloženom planu, morala dopirati skoro do nje, ukoliko se čak i nisu sekle pod pravim uglom.

Izvedeni radovi u centralnom delu Sirmium-a, ukazuju na postojanje monumentalne, javne arhitekture (lok. 29 i lok. 30). Raspored građevina i ulica daje dovoljno indicija za lokalizovanje glavnog forum-a iz doba Kasnog Carstva u ovom delu grada, verovatno negde u visini lok. 29, danas ispod ul. Borisa Kidriča. Iako nije isključeno da su javne terme i bazilika (?) sa lok. 30 izbijale na forum, ova pretpostavka ostaje za sada neproverena, sa malim izgledima da će to biti u skoroj budućnosti. Posebno je zanimljivo podvući da su u centralnom delu grada slojevi najmoćniji, pružajući mogućnost za izdvajanje više jasno definisanih građevinskih nivoa. Poklapanje trase starijih i mlađih ulica, nedvosmisleno svedoči o tome da se grad iz doba Kasnog Carstva razvijao na ranije postavljenom urbanističkom planu. Na uslove koji su uticali na njegovo formiranje vratićemo se drugom prilikom. U hronološkom pogledu ostaje bitno da se najstariji slojevi mogu datovati verovatno već

u I v. n. e. Ova činjenica, pored ostalih, u mnogome podupire mišljenje da je to centralni regijon Sirmium-a ujedno i njegovo primarno jezgro. Osnovni kontinuitet u planu i monumentalnost građevina dokazuju da je tok evolucije grada doveo do toga da na ovoj, ograničenoj površini, u poslednjem periodu istorije rimskog grada iznikne takav kompleks građevina koji ne samo da će odgovarati potrebama svoga doba, već će na izvestan način reflektovati i minula, još nedovoljno ispitana vremena.

Južno i jugoistočno od centralne zone otkriven je čitav niz sondi i lokaliteta heterogene sadržine. Od zapada prema istoku:

Lok. 28 (Up. O. Brunker, Arh. pregled, 4, 1962, 131—139). Rimska ulica sa porticima, radionice i depoi, u neposrednoj blizini južnog bedema. Karakteristično je da se intenzivnija izgradnja na ovoj teritoriji ne može datovati pre III v. n. e. Što se pak tiče samoga bedema, on svakako nije stariji od kraja III ili početka IV v. n. e. Nesumnjivo je da je ovaj gradski kvart, iako dosta rano naseljen, igrao u početku neznatnu ulogu. Njegov značaj morao je izvanredno porasti sa razvojem rečne flote čiji je Sirmium bio luka (classis prima Flavia), i sve većim potrebama gradskog snabdevanja u kasnim fazama njegove istorije. Široka ulica orijentisana prema ostacima srednjevekovnog (?) mosta morala je u tom pogledu igrati važnu ulogu. Lokalitet se inače nalazi na relativno uzvišenom terenu koji je pružao neosporne prednosti za pristajanje rečnih plovnih objekata. Moćni zid koji se odvajao od južnog bedema prema Savi možda je deo pristanišne konstrukcije.

Istočno od lok. 28 nailazimo na:

Lok. 1. Delimično ispitana vila sa atriumom pripada regijonu luksuznih građevina, postavljenih neposredno uz južni bedem.

Lok. 31. Luksuzne terme sa mozaicima verovatno pripadaju palacijalnom kompleksu (lok. 1a), a možda je isti slučaj i sa dva reda simetrično postavljenih radionica.

Lok. 1a. Palata, po svoj prilici palatium imperiale koju pominju izvori. U prilog ovome ide bogatstvo nalaza kao što su mozaici i sl., a pogotovu građevina malih dimenzija sa četiri unutrašnja stuba — neka vrsta carskog tetrapylona. Palata se oslanja na bedem čija gradnja pada pred kraj III ili na početak IV v. n. e., kada je ovaj izuzetni građevinski kompleks mogao biti pretvoren u palatu. Plan bedema pokazuje da je prilagođen obliku palate, ili, najverovatnije, da je njihova gradnja istovremena. Palata je svakako postavljena na najbezbednijem mestu grada, neposredno uz najplovniji i najnepristupačniji deo savske obale, a ujedno najdalje od severnog i najugroženijeg dela sirmijumskog bedema. Izvesni elementi ukazuju na mogućnost da je gradski bedem uz palatu bio naročito utvrđen.

Lok. 4 (Up. M. Parović-Pešikan, Arh. pregled, 4, 1962, 123—131 i Lok. 35, severoistočno od palate. Lok. 4 svakako spada među najbolje ispitane lokalitete u gradu. Rimska villa urbana ili palata sa manjim termama, svedoči o daljem protezanju luksuzne četvrti ka severoistoku. Ispitivanja na ovom lokalitetu pokazuju da se izgradnja luksuznog karaktera ne može datovati pre kraja III v. n. e., kada su i male terme podignute. Lok. 4, uključujući tu i deo vile koji se protezao ka lok. 35, potvrđuje već konstatovani razvitak na lok. 1a gde značajnija građevinska aktivnost pada u doba počev od Tetrarhije.

U severnom delu grada detaljnije su ispitani sledeći lokaliteti:

Lok. 21 (Up. N. Simovljević, Arh. pregled, 6, 1964, 80—83). Građevinski kompleks, najverovatnije stambenog i trgovačkog karaktera, pokazuje dugu i neprekinutu evoluciju. Njegov odnos prema severnom bedemu još uvek nije potpuno razjašnjen, iako postoji mogućnost da je prvobitna građevina (villa) bila nezaštićena.

Lok. 9. Velika građevina, po svoj prilici vojnog karaktera, nalazila se, prema najnovijim terenskim podacima, izvan samog grada. Njen položaj ukazuje na to da je morala biti postavljena ispred ili uz istočnu gradsku kapiju.

Severna gradska kapija (put za Bononia-u) arheološki nije konstatovana, iako veći broj elemenata ukazuje da njeno mesto treba tražiti u blizini preseka severnog bedema i ul. Borisa Kidriča (odn. puta za Ležimir). Iz istog pravca dolazio je i aquaeductus.

Nekropole nisu u potpunosti ispitane. Njihovo približno protezanje obeleženo je na planu osenčenim površinama.

Iskopavanja izvršena poslednjih godina nisu pružila novih podataka za upoznavanje crkvene arhitekture Sirmium-a, najrazvijenijeg ranohrišćanskog centra Panonije.

Cilj ovog kratkog izveštaja je da pruži osnovna objašnjenja priloženom planu. Opširnija obaveštenja o problemu Sirmium-a kao celine ili pojedinih objekata, čitalac će naći u navedenim radovima.

V. Popović

NAPOMENE

1 Učestovali V. Popović, M. Parović-Pešikan, D. Piletić i arh B. Hlavaček.

2 V. Popović, Arheološki pregled 4, 1962, 111—119; 5, 1963, 63—73; 6, 1964, 77—80; **Arheološka istraživanja** u Sr. Mitrovici i urbanistički problem Sirmium-a: koreferat pročitan na sastanku Antičke sekcije Arheološkog društva Jugoslavije u Zadru, 1964. god.; Sirmium villa imperiale, Actes du VII Congrés d'archéologie chrétienne, Trier 1965. god., predato za štampu.

STARI SLANKAMEN (ACUMINCUM), Inđija, — praistorijska, antička i srenjevekovna nalazišta

Stari Slankamen neosporno spada u red najznačajnijih višeslojnih nalazišta u ovom delu srpskog Podunavlja. Njegova složena, ali istovremeno i vrlo jasno izdiferencirana stratigrafija, pruža povoljne uslove za ispitivanje čitavog niza kultura, od praistorijskih, koje su zastupljene srednjim i poznim bronzanim dobom i halštatom, pa preko latena i antike, do razvijenog srednjeg veka.

Do 1955. godine kada je Narodni muzej Zemun u zajednici sa Vojnim muzejem iz Beograda otpočeo prve sistematske radove. Stari Slankamen je bio poznat više iz izvorne građe koja se uglavnom odnosi na period rimske dominacije i srednji vek i opisa putopisaca, koji se bave njegovim tadašnjim suvremenim izgledom. Naprotiv, vreme postanka toga naselja i rani periodi njegovog života i razvoja, ostali su skoro potpuno anonimni. Međutim, podaci koje pružaju ti izvori dopunjeni zapažanjima sa prvih rekognosciranja, prikupljeni površinski materijal i slučajni nalazi, kao i sâm izvanredni geografski položaj toga lokaliteta, koji dominira nad Dunavom na sektoru ušća Tise, bili su dovoljno rečiti da izazovu specijalni interes za proučavanje ovog značajnog nalazišta.

Sistematska iskopavanja vršena su od 1955. do 1957. godine. Rezultati tih radova objavljivani su putem kraćih izveštaja u više mahova.[1] Iako su prve tri kampanje pružile niz novih podataka i u prilićnoj meri dopunile dosadašnji stepen znanja o Slankamenu, sam obim radova nije nam dozvolio da pristupimo sintetičkoj obradi toga lokaliteta, jer bi ona bila preuranjena. Ipak, danas je već jasno, da se ispitujući Stari Slankamen suočavamo sa jednom vrlo kompleksnom problematikom, koja uokviruje tri osnovne teme: problem postanka i hronologije autohtonog naselja i njegov odnos prema keltskom stratumu, problem antičkog Acumincuma i njegovog položaja u okviru rimskog srednjedunavskog limesa i najzad problem formiranja naših feudalnih gradova, njihove fizionomije, strukture stanovništva i njegovog posebnog značaja, kao uporišta poslednjih srpskih despota u danima sve jačeg prodiranja Turaka u ove krajeve.

Polazeći sa ovog aspekta organizovan je u ovoj godini i nastavak radova. Ekipa je sastavljena tako, da su podjednako bili zastupljeni stručnjaci za praistorijsku, antičku i srednjevekovnu arheologiju.[2] Radovi su obavljeni u periodu od 16. VIII do 4. IX 1965. godine, s tim da se paralelno radilo na tri mesta i to: na lok. „Gradina", na jednom većem srednjevekovnom arhitektonskom objektu zv. „Manastirine" i na lok. „Venac", visokom platou iznad „Gradine". Ovakav raspored sondi uči-

njen je u nameri da se pored lok. „Gradina" ispita i šire područje Slankamena, tj. sektor današnjeg sela i okolnih brežuljaka u cilju dobijanja širih topografskih podataka.

I Lokalitet „Venac"

Konfiguracija terena na platou „Venac" privlači pažnju, jer ostavlja utisak praistorijskog utvrđenja sa zemljanim prstenom i kanalima, koji se jasno zapažaju na avio-snimku. Na njemu se nalaze četiri veštačka kružna uzvišenja (tumuli ?) i jedan zemljani venac prema Novom Slankamenu. Na ovom terenu otvorena je jedna sonda, kako bi se dobili orijentacioni elementi o ovom lokalitetu. Sonda je postavljena neposredno uz drugo uzvišenje prema putu za Novi Slankamen, dim. 12 × 2 m, s tim što je zahvatila deo tumula do poligonske tačke. Na dubini od — 0,92 m otkriven je prsten od lomljenog kamena, šir. cca 0,40 m. U sloju su nađeni fragmenti sive latenske keramike rađene na vitlu. Zatim je skinut sloj ispod kamenog prstena do dubine 2,40 m. U ovom sloju materijal je bio vrlo sporadičan i to samo u gornjem horizontu, dok je u donjem potpuno sterilan. S obzirom na raspoloživa sredstva i ovogodišnji obim radova, sonda na lokalitetu „Venac" mogla je dati samo delimične rezultate na osnovu kojih se može zaključiti: uzvišenje br. 2, koji je samo delimično zahvaćen sondom, je veštačka tvorevina i nastao je posle latenskog perioda. Njegova tačna kulturna, vremenska i namenska determinacaja ne može se odrediti, dok se u celosti ne otkopa. Na dubini od 0,92 m, a na udaljenosti od oko 15 m od centra tumula, sondom je zahvaćen prsten od jednog reda kamena, koji bi mogao označavati periferiju uzvišenja. U ovom horizontu nalazi su bili najčešći, iako ipak relativno malobrojni. U gornjim slojevima uzvišenja, neposredno ispod površine, nalažena je jako fragmentovana srednjevekovna keramika. Znatno češći su bili nalazi latenske keramike u zoni kamenog prstena. Ova keramika bila bi terminus post quem za formiranje uzvišenja. Pošto je sondom zahvaćena samo manja površina tumula, nije se mogla utvrditi njegova namena, odnosno da li se radi o sakralnom objektu ili jednom delu razvijenog fortifikacionog sistema na platou. Eventualni dalji radovi utvrdiće tačnije namenu tumula.

II Lokalitet „Gradina"

Na ovom nalazištu otvorena je u produžetku sondi I i IV iz 1955/56. godine nova sonda dimenzija 5 × 10 m. Tokom radova otkopan je deo

jedne velike prostorije, koja pripada monumentalnoj srednjevekovnoj građevini, koja je jednim delom otkrivena u toku ranijih iskopavanja. Masivni zidovi ove građevine zidani su od lomljenog i pritesanog kamena u krečnom malteru. Njihova debljina iznosi 1,20 m. Prema pokretnom arheološkom materijalu može se zaključiti, da je ova prostorija bila luksuznije uređena, a sem toga i dobro zagrejavana. U šutu je nađena fragmentovana koloneta bifore, osmouglog preseka, vertikalno kanelovana, prozorsko staklo, a sem toga mnoštvo pećnjaka i vrlo lepe keramoplastične rozete, koje su mogle služiti kao ukras zidova ili kamina. Fragmenti keramike nađeni u ovoj prostoriji pripadaju raznim posudama, zdelama, tanjirima i krčazima, mahom su gleđosani i sa lepim slikanim ukrasom. Ovaj materijal pruža nam dosta podataka o nivou materijalne kulture stanovništva ovoga grada. Sva keramika, kao i malobrojni gvozdeni predmeti, pripadaju razvijenom srednjem veku i mogu se okvirno datovati u vreme od XIII do XV veka. Interesantna je činjenica da je u šutu nađen veliki broj kamenih kugli od primitivnih topova ili neke druge opsadne sprave, kao i mnoštvo vrhova gvozdenih masivnih strelica, što ukazuje na tešku opsadu i žestoke borbe koje su vođene prilikom zauzeća grada od strane Turaka.

Silazeći u niže slojeve ispod temelja srednjevekovne arhitekture, na dubini od — 4,40 m konstatovan je antikni zid od lomljenog i tesanog kamena sa malterom. Zid je delimično obrušen, jer je izgrađen iznad praistorijske zemunice u koju je usled pritiska mlađe arhitekture i sleganja terena delimično upao. U jami je nađeno dosta tegula, opeka i dr. rimskog materijala, a sem toga fragmenti praistorijske keramike i kosti bovida. Ova keramika vremenski pripada kružnoj jami, a izmešala se sa mlađim materijalom prilikom dislokacije antičkog zida. Antički zid nije bilo moguće dalje pratiti, jer se on pruža ispod srednjevekovnog objekta. Daljim širenjem sonde moglo se ustanoviti da se antikna građevina prostire ispod cele ove monumentalne srednjevekovne palače, ali se ona baš usled takve situacije ne može tačnije definisati. Na taj način u potpunosti su potvrđeni stratigrafski odnosi konstatovani u prethodnim kampanjama.

Paralelno vršena rekognosciranja na širem području sela, pokazala su da se u Acumincumu, pored utvrđenja na „Gradini", u rimsko doba postepeno u podnožju, tj. priobalnom pojasu, razvilo i veće civilno naselje, na sektoru današnjeg sela, i niz nekropola na okolnim brežuljcima. Izgleda da je oko ovog dela naselja tokom vremena takođe izgrađen pojas utvrđenja, čiji su ostaci konstatovani u predelu zv. „Dugorep" i „Oduševac".

III Lokalitet Manastirine

Ilarion Ruvarac (Stari Slankamen, Zemun 1892.) prikupio je veliku većinu pisanih vesti o Starom Slankamenu ali veoma malo podataka govore o izgledu grada i varoši Stari Slankamen, kao i o građevinama u njemu. Većina podataka su uzgredni pomeni Starog Slankamena u vezi sa nekim istorijskim zbivanjima u gradu i okolini. Ipak po koji podatak baca nešto svetlosti na izgled grada i varoši Starog Slankamena.

Nije bez značaja da Arnold iz Libeka još 1189. god. naziva Slankamen „urbs" (ad urbem Slankemunt) ali je još značajnije da se u jednom pismu budimskog kaptola iz 1442. god. beleži da je Slankamen „castrum ac oppidum". Postojanje grada-utvrđenja i predgrađa-varoši, ističe u svom putopisu Antun Vrančić kad kaže za Slankamen da ima „arx et oppidum". U XVI veku dva putopisca Stevan Gerlah 1573. god. i Vratislav (freyher von Wratizlav) 1591. god. zabeležili su da u Slankamenu postoji grad i podgrađe obuhvaćeno zidovima, ali je u njihovo vreme bilo sve u ruševinama.

Od objekata u varoši pominju se u pisanim izvorima svega četiri: 1. Kapela sv. Duha. Ovu kapelu sa hospitalom za siromašne i nemoćne podigao je 1316—1334. god. neki Jovan Man iz Slankamena. 2. Crkva sv. Marije. Pominje se prvi put 1400 god. (ecclesia beate Mariae virginis in oppido Zalancament). 3. Crkva sv. Nikole. Pravoslavna crkva sv. Nikole, pominje se prvi put u jednom zapisu iz 1501. god. ali kada je podignuta i ko joj je bio ktitor nezna se. Tradicija je vezuje za Zmaj-despota Vuka. Ovu crkvu opisao je 1573. god. Stevan Gerlah „... die Kirche ist gehalt und mit Bildern N. Testament, auch mit Gootzen wie die Papisten geziert, oben run als die Tirken". Salomon Švajger 1557. god. zabeležio je da je crkva u ruševinama. 4. Gradska kapija. Nju, kao što smo videli, prvi put pominje Antun Vrančić 1553. god. bez bližih podataka.

Za problem postojanja pojedinih građevina u podgrađu Starog Slankamena važna je gravira iz 1739. god.: Vue de Salankament a l'embouchure de la Theis dans le Danube desiné sur les lieux en 1739. Na ovoj graviri osim crkve sv. Nikole na bregu iznad naselja, koja je imala kube i zvonik, vide se još tri crkve: dve ispod brega na kojoj je crkva sv. Nikole uz obalu Dunava nešto nizvodno, a jednu na sredokraći između grada i varoši ali na padinama grada. Na ovoj graviri javlja se i gradska odnosno podgradska kapija. Iako je gravira rađena bez detalja, može se uočiti da je mesto gde se na graviri nalazi podgradska kapija odgovara mestu ruševinama zvanim Manastirine.

Ruševine se nalaze u serpentini današnjeg puta čije je probijanje oštetilo objekat. Hronologija spomenika da se ustanoviti na osnovu stratigrafije slojeva u unutrašnjosti građevine. Fiksirana su četiri sloja:

A) Recentni sloj nastao kao đubrište okolnih kuća.

B) Sekundarni pod od cigala rađenih po sistemu riblje kosti.

C) Šut sa nalazima kao velika količina amorfne mase bronze, klinovi upotrebljavani za drvenu konstrukciju građevine, nešto fragmenata keramike i po koji pećnak, dva koplja i 15 komada novčića.

D) Tvrda kompaktna masna glina u kojoj ima veći broj vrlo neuredno sahranjenih kostura, veoma oštećenih i bez priloga.

Najznačajniji je sloj C zbog nalaza novčića. Od nađenih 15 komada sitnog mađarskog srebrnog i bakarnog novca mogle se identifikovati četiri:

1. Sigismund (1386—1437) — bakarni sitan novac.

Avers: Lisnati dvostruk krst, između krakova ЭE a unaokolo se od natpisa vidi samo MON.SI (gismundi . . .).

Revers: Nejasan.

Rethy-Probszt, Corpus numorum Hungariae, Graz 1958, nije katalogiziran.

2. Vladislav I (1440—1447) — srebrni dinar.

Avers: Orao. Vidi se deo naptisa MONETA (Wladislai dei . . .).
Revers: Grb. Vidi se deo natpisa (R)EGIS (Ungariae et cete(ra).

Rethy-Probszt, tb. XXX, 143B.

3. Ladislav (1453—1457) — srebrni dinar.

Avers: Čita se samo LADISL . . .
Revers: Nejasan grb.

Rethy-Probszt, tb. XXXI, 182.

4. Matija Korvin (1458—1490) —srebrni dinar.

Avers: Grb (stara i Nova Ugarska, Dalmacija i kuće Hunjadi).
Revers: Bogorodica sa detetom i slovima KK.

Rethy-Probszt, tb. XXXII, 243.

Prema ovome šut koji je nastao ispod sekundarnog poda od cigala, može se datirati u kraj XV ili početak XVI veka. Treba ga vezati za zauzeće i rušenje Starog Slankamena od strane Turaka 1521. godine, ili za konačno osvajanje 1526. godine. U pismu budimskog papskog nuncija Baro de Burgio iz 1526. god. pominje se da sultan boravi u Slankamenu i da podiže utvrđenja.

Sloj D (najniži sloj) sa kosturima bez priloga je stariji od građevine. Naime temelji zidova građevine su duboko ukopani u ovaj sloj tako da se delovi kostiju (fragmenti cevastih kostiju, vilice i sl.) utopljeni i izmešani sa malterom kojim se zidala građevina.

Za datiranje građevine mogu biti od koristi i neke arhitektonske karakteristike. Sa spoljne severne strane ruševina, nalaze se dva kontrafora od kojih je jedan sačuvan. Kontrafor ima otvoren oštar gotski luk što indicira građevinu XIV—XV veka. Kako je u šutu između sekundarnog poda od cigala i sloja D (sloj C) najstariji novac kralja Sigismunda veoma izlizan od upotrebe, može se pretpostaviti da je građevina podignuta sredinom XIV veka.

Mnogo je teži problem od datiranja same građevine pitanje kakva je bila njena namena. Videli smo da se prema graviri iz 1739. god. ona nalazi na mestu kapije podgrađa. Za sada se može jedino izmeniti hipoteza da je građevina u stvari severni deo kapije i da je moderni put uništio južni deo, čiji se manji ostaci vide sa druge strane puta. Ruševine na lokalitetu Manastirine bi mogle biti ostaci kapije (arx) koje pominje Antun Vrančić.

*

Svi ovi podaci još više podvlače važnost Slankamena u celini. Međutim, smatramo da bi za nastavak radova trebalo obezbediti znatno veća sredstva, kako bi se paralelno sa iskopavanjima mogla vršiti i konzervacija otkopanih arhitektonskih objekata i njihova prezentacija u cilju oživljavanja turizma, jer Slankamen, zahvaljujući svojim prirodnim lepotama i brojnim spomenicima kulture, od kojih neki pripadaju i mlađim periodima, ima za to zaista dobre preduslove.

D. Dimitrijević—J. Kovačević

NAPOMENE

1 D. Dimitrijević, Nekoliko podataka o rimskom limesu u Istočnom Sremu, Limes u Jugoslaviji I, Beograd 1961, str. 93—107 sa starijom literaturom. — A. Mocsy, Historia, Bd. VI, 4, Wiesbaden 1957.

2 Ekipa je radila u sastavu: D. Dimitrijević, upravnik Narodnog muzeja Zemun, prof. J. Kovačević, N. Tasić, M. Gabričević, arh. N. Stojadinović i student arhitekture M. Marković.

EMONA, LJUBLJANA — rimska arhitektura i pojedini nalazi

Meseca marta 1965. godine na inicijativu Zavoda za uređenje Stare Ljubljane i sa sredstvima koje je dao na raspolaganje investitor (Izvršno veće Slovenije), iskopali smo i istražili parcelu za gradnju izvan antič-

kog mesnog areala i odbrambenih jarkova, pored neposredne blizine jugozapadnih vrata i puta za Aquileju. Bili smo uvereni da ćemo naići na ostatke groblja, pošto je poznato, da se na tom mestu rasprostirala antička nekropola. Po odstranjenju humusa opazili smo pak obrise zidova i prostorija. Zbog ograničene površine iskopa otkopali smo samo jedan deo građevine s devet prostorija. Raspored prostorija, njihova funkcija (kupatilo, zimska prostorija s hipokaustom, prostorija s ostacima jednobojnog mozaika) je dokaz, da je to bila zgrada za stanovanje.

Datacija najmlađeg novca (Theodosius kovan godine 378—383), približno određuje datum rušenja građevine. Prisutnost hipokausta, mozaika, čija je rustična obrada kamenčića tipična za kasne periode antike, govori pak, da je građeivna bila izgrađena samo u 3. ili 4. stoleću n. e. Ravnomerna rasprostranjenost i ravnomerna debljina ruševinskog sloja u unutrašnjosti prostorija, govore da je bilo samo jedno planiranje posle rušenja zgrade.

Unekoliko bolju sliku dao je prostor između središnjih zidova, koji se protežu paralelno u sredini iskopa, u smeru I—Z. Naslagani slojevi šljunka, ruševina i blata dozvoljavaju mišljenje, da je prostorija bila više puta obnavljana, što je dokaz, da je zgrada bila dugo u upotrebi, iako nismo opazili više faza gradnje, što je uobičajeno u zgradama za stanovanje „intra muros".

Zbog premale površine iskopavanja nije bilo moguće saznati da li se radi o jednoj ili dve zgrade za stanovanje. Manje sužene prostorije između zidova koji se protežu paralelno u sredini građevine govore pak, da je to bila jedna građevina s uskim i dugim dvorištem.

Katastrofalno rušenje građevine je usledilo verovatno u nemirnom vremenu građanskog rata između Theodosija i Maximusa od 383. do 388. godine n. e.

U aprilu mesecu 1965. godine izvršili smo zaštitna iskopavanja na lokaciji dogradnje Slovenačkog narodnog pozorišta. Iskop u obimu od 308 m² je zahvatio severozapadni ugao insule XXVIII, krajnji severoistočni ugao insule XXXV, raskrsnicu dve ulice i kloaku u smeru Z—I. Kloaku smo pratili po celoj površini iskopanog polja. Bila je građena u prvoj, najstarijoj fazi gradnje antičkog mesta, po standardnim merilima, kakve nalazimo po celoj emonskoj kanalizacionoj mreži: širina 180 cm, visina 162 cm. Popločana je bila s tegulama.

Arhitektonski ostaci insula XXXV i XXVIII kao i sitni nalazi potvrđuju neprestano naseljavanje tog predela mesta od prvih perioda gradnje rimskog civilnog naselja.

Ponovnu potvrdu o naseljenosti i izvan mesnog bedema doprinela su zaštitna iskopavanja ujesen 1965. godine, pored Titove ulice. Prilikom

radova za izgradnju prolaza Titova ulica — Novi trg revolucije, na lokaciji gde će biti postavljena kopija bronzanog kipa Emonca, zbog ograničene površine iskopa otkopali smo samo deo zgrade za stanovanje, koja je bila izgrađena izvan područja odbrambenih jarkova pored puta za Atrans. Zgrada je bila do kraja porušena. Kao i na delu građevine, koji smo otkopali 1964. godine na suprotnoj strani ulice, primetili smo samo jednu fazu gradnje.[1]

Keramički fragmenti sudova, koje smo našli među ruševinama, bili su potpuno atipični i neupotrebljivi za eventualnu dataciju objekta.

Deo građevine će biti sačuvan in situ i uključen u funkcije prolaza (T. XLIII sl. 1).

Lj. Plesničar

NAPOMENA
1 Up. Arheološki pregled 6, 1964, 68.

EMONA, LJUBLJANA — FERANTOV VRT — rimska arhitektura

U vremenu od 19. IV do 31. V 1965. godine Mestni muzej u Ljubljani je nastavio[1] sa sistematskim istraživanjem u centru Emone, na lokalitetu „Ferantov vrt". Pri tome smo istražili 60 m² na području severnog dela stambene građevine insule XXI i to prostor s hipokaustom, koji predstavlja najmlađu fazu gradnje na tom području.

Na mestu insule XX istražili smo njen srednji deo, istočno od prošlogodišnjeg iskopa, u obimu od 280 m². Ustanovili smo dve faze gradnje. Nivo najstarije je peščan i postavljen neposredno na predgrađevinsku paljevinu. Nivo mlađe faze gradnje sa zidanim i kamenitim postamentima je isto tako peščan i na tom nivou su položene i u antici izravnane ruševine, kada je u vreme prodora Maximina Traxa objekt porušen. Posle tog rušenja insula XX nije bila više obnavljana. Kasniju fazu gradnje predstavlja samo kanal za oticanje u krajnjem severozapadnom delu prostora ispitanog ove godine, građen od fragmenata tegula (jedna ima žig L. P. SEVERI), što dopušta pretpostavku, da je posle prodora Maximina Traxa deo građevine bio obnovljen i to verovatno u stambenu svrhu.

Isto tako smo nadziravali mehanički otkop u obimu od 508 m² na mestu severno i južno od prošlogodišnjeg i ovogodišnjeg iskopa, na prostoru, gde su temelji novijih zgrada oštetili antičke kulturne slojeve većinom do sterilnog šljunka.

Sa ovogodišnjim istraživanjem je teren na kome će biti izgrađeni objekti za stanovanje u prvoj fazi zidanja, u celini istraženo.

Z. Šubic

NAPOMENA
1 Up, Arheološki pregled 6, 1964, 70.

DRNOVO, NEVIODUNUM — antička arhitektura

Iskopavanja od 5. VII do 12. VIII 1965. godine su nastavak prošlogodišnjih istraživačkih radova[1] čiji su rezultati potvrdili dosadašnju činjenicu, da u otvorenoj sondi treba računati s temeljnim zidovima neke zgrade, koja je u našim krajevima neobična, jer iznosi samo 8 m u širinu i dosada preko 40 m u dužinu. U sada otkrivenim unutrašnjim prostorijama nije bilo značajnijih nalaza. Ipak smo južno pred građevinom našli dva fragmenta bronzanih kipova u prirodnoj veličini, koji tako dopunjuju sliku otvorenog prostora prema itinerarskom putu. Pre dve godine našli smo naime u kvadratu K 30, bronzani fragment kipa, koji ne pripada ovogodišnjim nalazima, jer je fragment pozlaćen. Tako bi mogli smatrati, da su ovi kipovi ukrašavali prostor ispred građevine sa portikom. Da je na ovom prostoru stajala neka reprezentativna građevina, dokazivao bi takođe i nalaz samo delimično oštećenog kompozitnog kapitela izuzetnih dimenzija — i preko 400 kg težine — kome bi po Vitruvu pripadao stub približne visine 5,50 m, što odgovara merama baze otkrivene u K 30 na suprotnoj strani građevine.

Sve otkopane temeljne zidove smo zaštitili, utvrdili i podzidali s ekipom zidara iz Kostanjevičkog grada. Isto tako smo izvršili anastilozu stuba na bazi K 30.

Takođe smo ove godine otkrili za drnovsko područje tipičnu zidanu grobnicu na zapadnoj strani sela na severozapadnom uglu njive parc. br. 192/2 k. o. Drnovo, vlasništvo V. Grozina. Po profilu smo zapazili da je grobnica bila već ranije kopana. Zato nismo ni otkrili više nego fragment urne u obliku kuće, dva eksera i ostatke paljevina.

Grobnica je zidana od lomljenog kamena vezanog krečnim malterom. Unutrašnjost grobnice je pravougaona. Zid je omalterisan malterom debljine 3 cm, koji je bio bar na ivici pri vrhu delimično naslikan trakom crvene boje. Nažalost i taj sloj lepa je bio skoro u celini uništen. Na spoljašnjoj strani zid je bio nejednako debeo, srednja debljina iznosi 40 cm, što se da obrazložiti samo činjenicom, da je grobnica bila zidana sa unutrašnje strane samo u opsegu iskopane jame. Zato je zid sa spoljašnje strane pri dnu tanji a prema vrhu se širi. Nastavak za svod ili tavanicu kod naše grobnice se ne može opaziti. Sa spoljnje strane se lepo vidi da je zid grobnice bio zidan u slojevima, koje jasno deli debeo sloj krečnog maltera.

Iskop u unutrašnjosti grobnice produbili smo do sterilne podloge i opazili smo, da je grobnica unutra bila omalterisana samo do određenog nivoa, gde je bio pod. U produbljenom iskopu temelj poda je činilo nabacano kamenje delimično vezano s malterom.

Visina sačuvanog zida jako varira: na jugu je visok 103 cm a na severu je delimično sačuvan do visine od 50 cm. Iz profila je vidljivo, da je neko otkopao grobnicu sa severa i tako najviše oštetio zid na severnoj strani. Na jugu je pak sačuvana verovatno još primarna visina, jer je tu zid segao prvobitno upravo ispod nivoa današnjeg humusa. Antički nivo pokazuje sloj šljunka pomešanog s mrkom zemljom, koji se provlači oko cele grobnice. Iskopnu jamu za grobnicu lepo naznačuje vertikalno odrezan humus, i čist šljunak u koga su posle nabili šljunak pomešan s mrkom zemljom. Prilaz do grobnice je bio verovatno sa severa, jer je grobnica tako usmerena, s 4° skretanja prema zapadu.

Arh. N. Šumi je ove godine snimila za nju zanimljiv teren i uzela ostale podatke, da bi preko zime zajedno pripremili predlog konačne prezentacije pristaništa, iskopina na Grobljima i ukomponiranje tih sastavaka u odnosu na nov kulturni dom, koga gradi Krajevna skupnost.

P. Petru

NAPOMENA

1 Iskopavanja su vršili P. Petru i T. Knez. Finansijska sredstva obezbedili su delom OS Krško a delom Fond za unapređenje kulturnih delatnosti SR Slovenije. Za ranije radove up. A. P. 6, 1964, 73.

ŠEMPETER, SAVINJSKA DOLINA — praistorijska i rimska nekropola

Iskopavanja u vremenu od 17. V do 31. VIII 1965. godine vodila je V. Kolšek, kustos Mestnog muzeja u Celju u saradnji crtačice Lj. Savernik i pod nadzorom P. Petrua, konzervatora Zavoda za spomeniško varstvo SRS.

Kao i 1964. godine, ispitivanja smo nastavili na istoj parceli (741). Teren smo podelili na kvadrante veličine 4 × 4 m sa polumetarskim profilnim pregradama i ispitali kvadrante od broja 185 do 304. Groblje se prostire još napred pored puta, koji svoju širinu nije izmenio (9,60 m). Put se proteže pravo i drži se u smeru prema već rekonstruisanoj nekropoli stubićastih spomenika. Na mestu, gde je obala starog korita bila odronjena, južni jarak pored puta je jako produbljen i doseže u dubinu do 70 cm. Jarak je napunjen sitnijim i krupnijim peskom. Zajedno s obalom korita u dolinu je bio otrgan i porušen takođe i put. U kvadrantu 186, baš pored groblja, put je oštećen. Na tom mestu je više manjih blokova od peščara i dva profilisana bloka od pohorskog mermera. Sve su to ostaci grobnih konstrukcija s groblja.

Na groblju su nanizani jedan pored drugog temelji grobnica različitih oblika i veličine. Ustanovili smo 24 temelja. Među njima je saču-

vano još nešto od poda, koji se nalazi na 8—12 cm ispod nivoa temelja. Kroz kvadrante 232, 237, 242 i 247 ide za temeljima trag zida od rečnih oblutaka, među kojima je mnogo životinjskih kostiju. U tom delu nismo naišli na tragove ograda, koje su ograničavale pojedine grobne parcele. Među temeljima nalazili su se jednostavno ukopani grobovi, vrlo loše sačuvani i uništeni od oranja. U kvadrantu 248, u temelju među oblutcima, na dubini od 50 cm, bio je mali keltski srebrnjak tipa Gurina.

Osobenost predstavlja polukružan temelj grobnice u kvadrantu 216, koji je imao grob ukopan u sam temelj. Grobni inventar je bio opljačkan, ostala je samo bronzana fibula, nešto keramike i stakla, u neposrednoj blizini groba kao i bronzana kašičica.

Deo između prošlogodišnjeg istraženog oštećenog terena i njive ostao je još neispitan zbog navezenog humusa. Ove godine smo taj deo prekopali (kvadranti I do XII). S tim iskopom smo popunili obe grobne parcele, koje prošle godine nismo mogli otkriti. Pored središnog groba sa zidanim kvadratnim temeljom, su grobovi još do ograde, koja je ograničavala grobnu parcelu. Na istočnoj grobnoj parceli ti grobovi su u obliku rudarskog okna s oplatom od oblica (T. XLIII sl. 2), dok zapadna grobna parcela ima grobove prosto ukopane u zemlju i priloge položene među spaljenim ostacima. Celo groblje u tim kvadrantima prekriva pod od peščara i oblutaka. Pod je u istom nivou kao i temelji ograde i okana tako, da su vidljivi samo u tlorisu, jer su građeni od većeg kamenja. Ispod poda među grobovima je više razbijenih vrčeva i drugih posuda, isto tako i životinjskih kostiju. Između obeju grobnih parcela: upravo pored puta, je okničast grob, koji sa južne strane ima stepenice (T. XLIII). Antički pod je uništio tri gvozdenodopska groba. Priloge nismo ustanovili, osim jedne šolje. Mogla se rekonstruisati samo jedna veća urna. Praistorijski grobovi se prostiru samo u tom delu u dužini 30 m u smeru sever—jug, preko rimskog groblja i puta. Poslednji grob smo otkrili prošle godine u južnom jarku pored puta. Do sada je bilo otkriveno svega 6 praistorijskih grobova iz starijeg gvozdenog doba. Na ostalom delu rimskog groblja fragmenti praistorijske keramike su vrlo retki.

V. Kolšek

AJDOVŠČINA — rimska arhitektura

Ispitivanja su trajala tokom meseca marta i aprila a radovima je rukovodio P. Petru i D. Svoljšak, kustos Goriškog muzeja.

Pri ponovnoj gradnji kinodvorane u Ajdovščini, radnici su naišli na fragmente natpisa sa izvanredno lepim slovima ...AM, ...R. i na fragment arhitrava s izrazito dobrom tehnikom klesanja delova i celine.

Sama iskopavanja pri kojim smo otkrili na zapadnom rubu kinodvorane, završni masivni zid, i pored njega kloaku koja je vodila u smeru S—J pokrivenu s tegulom na kojoj je pečat Q. Caecil(i) FL(a)VIANI i u njoj zlatnik Constantinusa II, potvrđuju mišljenje, da možemo u objektu, koji se nalazio ispod današnje kinodvorane, videti neko svetilište iz poznog I stoleća.

Ovogodišnja iskopavanja smo iskoristili istovremeno i za proveravanje pravca južnog bedema ovog naselja u odnosu na nacrt, koga je objavio W. Schmid (15 BRGK 1923—24, 186 ss). Pokazalo se da je stvarni pravac južnog bedema u mnogočemu drukčiji od Schmidove pretpostavke. Naime, zid bedema je u prosečnoj udaljenosti 10 m južnije od naznačenog toka i ima pravu liniju a ne kao kod W. Schmida zaobljene linije kod uglova. Iskopavanje tog dela je uglavnom vodio D. Svoljšak i otkrio je preko 40 metara bedema i kulu, koja u prečniku iznosi 9,60 m. Sam bedem je debeo 3,20 m i sačuvan je mestimično do visine od 1 m, odnosno čak preko 1 m. Kula je stajala na kvadratnoj bazi, koja ima mere spoljnih dimenzija kule.

Među nalazima treba pomenuti pored nabrojanih još nekoliko novaca i fragmenata posuda. Svi nalazi su smešteni u Goriškom muzeju.

Zbog izvanredne važnosti otkrivene kule i dela južnog bedema, kako istorijskog tako i spomeničkozaštitnog karaktera, odlučili smo, da je utvrdimo i delimično obnovimo, da bi Ajdovščina s tim dobila novu spomeničku celinu. S tim bi ispunili prazninu, koju je urezala nepietetna gradnja prošlog stoleća, te bi pouzdano sastavili prvobitni tok bedema nekadanjeg utvrđenja Castra.

P. Petru—D. Svoljšak

STOBI

I Antička nekropola

U vremenu od 18. VIII do 1. IX 1965. g. Arheološki muzej iz Skopja počeo je sa istraživanjem stobske nekropole, koja zahvata ogromnu površinu u dužini od oko 1700 m. Osnovni zadatak bio je sagledavanje kontura obima nekropole u pojedinim otsečcima antičkog perioda. Ovome je pomoglo delimično i prosecanje lokalnog puta za zaprežni saobraćaj Babuna—Negotino, koji je deonicom km 23.900—24.600 presekao i razorio veliki broj grobova. I dublje preorane njive Poljoprivrednog dobra iz Rosomana koje zahvataju deo nekropole, masom grobnog konstruktivnog materijala izvučenog na površinu upotpunjuju predstavu o konstrukciji grobova i njihovoj grupaciji u pojedinim sektorima.

Na prostoru velikom oko 600×200 m kopalo se na 6 mesta. Istraženo je ukupno 37 grobnih konstrukcija, koje ispunjavaju vreme od helenističko-rimskog perioda do Kasne antike.

Ovo su prvi sistematski radovi na nekropoli Stoba posle iskopavanja od strane nemačke vojske 1917. g. na Gtobljanskoj crkvi u okviru koje je očišćeno i 40-ak grobnica V—VI veka.

Manja grupa istraženih grobova je sa kremacijom, iz vremena od II v. st. e. do III v. n. e., plitko ukopani i dosta oštećeni obradom zemlje. Po načinu gradnje mnogo se razlikuju: velike helenističke konstrukcije ovalnog oblika, natrpane kamenjem ili samo pepelom i gari (br. 12, 34a, 35), manji ranocarski grobovi sa pravougaonim vencem sitnijeg kamenja (br. 6, 21), u obliku male ciste obložene tegulama (br. 14, 18, 28); koji put je gomilica pepela samo pokrivena jednom pločom ili sa par manjih parčadi (br. 19, 20, 22); grob 9 bio je etažni, sa nagorelim zidovima jame; kod groba 16 pravougaona raka je ozidana kamenom sa krečnim premazom na zidovima iznutra a kamenje poklopca fiksirano isto krečom.

Osim nekoliko grobova sa većim brojem priloga, pretežan broj je siromašan ili bez darova. Grob 35 na primer, sadržavao je 3 helinistička balsamarija, delove sudića od crno-belog aleksandrijskog stakla, amforiska od alabastra, uljanice, terakote i više patera sa crvenim i smeđim firnisom — sve jako oštećeno u vatri; grob 9, iz ranoavgustovskog vremena, dao je duboku zdelu pergamske grupe, uljanicu u obliku glave mladog crnca isto istočno-mediteranskog porekla, koštanu iglu i 5 železnih klinaca; grob 21, s novcem iz vremena Klaudijevaca, krčag, malu amforu i dve šoljice lepe domaće izrade.

Od grobova sa skeletnom inhumacijom otkrivena su tri tipa, vremenski razgraničena. Dvoslivni, građeni od velikih grobnih tegula, najrasprostranjeniji su na nekropoli ali i najsiromašniji; samo 4 su imali prilog: grob 8 — novac Licinija, 11 — glineni krčag, 32 — uljanicu, 36 — narukvicu od bronzane žice sa prebačenim i obvijenim krajevima i železni torkves.

U II pol. IV veka ovaj način gradnje je zamenjen — slično i uočenoj pojavi na desetinama nekropola u Makedoniji — prostim cistama od kamenih ploča; u grobu 7 dno je popločano malim kvadratnim opekama; koji put je raka zemljana a samo poklopac od ploča. Javljaju se po 2—3 ukopa u jednom grobu. Grob 33 datiran je novcem Konstancija II i Valentinijana, 17 — srebrnim naušnicama sa dugim privescima i prstenom, 10 — delom naušnice istog tipa, 15 — uljanicom.

Od većeg broja grobnica raskopanih prosecanjem puta iščišćene su četiri. Veoma su prostrane (unutrašnjost rake do: 190×105×105 cm),

solidno građene od velikih debelih ploča koje su savršeno obrađene i hermetički sklopljene, kao sarkofazi. Gornja ivica zidova je ojačana dugim i uzanim vodoravnim pločama, kako bi se ploče poklopca lakše pomerile po ovima, prilikom otvaranja grobnice za novi ukop. Sadržavale su po 4 i više skeleta, koji su redovno bili ispreturani prilikom provale i pljačkanja grobnica. To je tip porodičnih grobnica identičnih onima u Grobljanskoj crkvi. I fragmenti keramike ih datiraju pod kraj V i u VI vek.

Zanimljiva je opaska da se nekropola već tokom kasnohelenističkog perioda protegla u dužini od oko 1700 m duž prostranog velikog puta koji vodi na jug, ka kotlini Pelagonije. Otkopana je i deonica ovog starog puta sa delimično očuvanom kaldrmom.

Ovogodišnjim iskopavanjem konstatirano je i postojanje manjeg siromašnog podgrađa izvan gradskih bedema, na jugozapadnom kraju, iz vremena Kasne antike kada je obim naselja dostigao maksimum.

I. Mikulčić—V. Dautovska

II Peristerijeva palata

Krajem avgusta ove godine, otpočeti su radovi na palati Peristerija u cilju raščišćavanja i revizionih ispitivanja, kako bi ista bila pripremljena za konzervaciju koja bi se izvela u narednim godinama. Radovi su trajali dva meseca.

Kako je literatura o ovoj palati vrlo oskudna, to se istoj pristupilo kao jednom skoro nepoznatom objektu. Prva faza radova — raščišćavanje, koje je samo delimično izvedeno, dala je jasniju sliku o rasporedu ove palate. Centralni deo palate zauzimaju dve građevine apsidalnog tipa okrenute peristilu gde se nalazi veliki bazen. Jugoistočno od ovog kompleksa poređano je pet prostorija za boravak. Istočni ugao palate zauzimaju tri odeljenja koja pripadaju kompleksu banje sa apoditeriumom, frigidariumom i kaldariumom. Zapadno od peristila nalaze se ostave sa sačuvanim pitosima. Ostaci stepeništa. u ovim prostorijama govore da se na ovom delu palate nalazio sprat. Ceo severozapadni i jugozapadni deo zauzimaju radnje i radionice, a u jednoj prostoriji otkrivena je keramična peć, sa ostacima sive, dobro pečene keramike. Dva glavna ulaza vode iz severne ulice, jedan u centralni deo palate, drugi preko dvorišta u radnje i radionice. Jedan uzani, sporedni ulaz vezuje jugoistočnu ulicu sa dvorištem iza apsidalnih građevina gde se nalazi bazen i ostaci nešto starijih zidova.

Obraćena je pažnja na konstruktivnu povezanost zidova, pri čemu su, bar za sada konstatovane tri građevinske faze, što je naročito uočljivo na kompleksu banje. Sondažna ispitivanja pokazala su da se na kompleksu

banje nalaze ostaci starije građevine iste namene. Ova palata tokom vremena doživale je više pregrađivanja i doziđivanja, tako da se njene faze sa sigurnošću mogu konstatovati daljim ispitivanjima.

U toku radova, ispod temelja jedne od apsidalnih građevina otkriven je jedan stariji grob koji govori, kao i grobni nalazi iz Civilne bazilike, da se na ovom prostoru nalazi starija Stobska nekropola.

V. Sokolovska

III Antičko pozorište

Republički zavod za zaštita na spomenicite na kulturata — Skopje u toku 1963, 1964. i 1965. godine izvodio je arheološka iskopavanja na antičkom pozorištu u Stobima sa ciljem dopunskog iskopavanja, konzervacije i prezentiranja najmonumentalnijeg objekta u Stobima.

U tri kampanje otkriveni su u celosti teatron i orxestra.

Rezultati iskopavanja potvrdili su pretpostavke dr B. Sarija[1].

Od teatrona sučuvani su samo još treći i polovina četvrtog segmenta, prve diazome. Sa dva, ranije otkrivena segmenta imamo sada 50% dobro sačuvana sedišta prve diazome. Na ostalom delu sačuvana je substrukcija na kojoj su ležali mermerni blokovi — sedišta.

Kao i prva dva segmenta i novootkriveni segmenti imaju mnoštvo isklesanih monograma i imena.

Na prostoru iznad četvrtog segmenta, otkrivena je kasno vizantijska zgrada (T. XLVI).

Iskopavanja orxestre dala su izvanredne rezultate. Otkriven je veliki broj mermernih stubova — dovratnika, arhitravne grede i dva kapitela. Od velikog značaja je torzo u vojničkoj opremi sa reljefom na grudima, vrlo lepe izrade od belog mermera, nađen neposredno ispred Nemezijona u orxestri. Ovaj nalaz, bez sumnje, doprineće mnogo rešavanju problema datiranja pozorišta, za koje postoje različita mišljenja[2].

S. Saržoski

NAPOMENE

1 B. Sarija — »Pozorište u Stobima« — Godišnjak muzeja J. Srbije I, 37 g.
2 F. Papazoglu — »Natpis iz Nemezejona i datovanje stobskog pozorišta«, »Živa antika«, 1951. g. sv. II.

IV Sinagoga—bazilika

Ova građevina sa Velikim i Malim gradskim termama, „Poliharmosovom" i Peristerijevom palatom, spada u grupu građevina koje su stavljene u prvi plan za konzervaciju najoštećenijeg urbanističkog kvarta u

Stobima. Arheološko-konzervatorska ispitivanja ovog objekta obavljena su u oktobru i novembru 1965. kao završna etapa ispitivanja započetih u 1963. godini. Pored predstavnika Republičkog zavoza za zaštitu, u ekipi su uzeli učešće spoljni saradnici, posebno arheolog Arheološkog muzeja iz Skoplja.

Rezultati ispitivanja do kojih se došlo putem sondi i raščišćavanja objekta u celini (vidi plan osnove objekta, T. XLVII), mi bi istakli upoređuiući ih sa rezultatima koji su nakon predratnih iskopavanja publikovani od strane J. Petrovića u Starinaru za 1932. i 1933/4. godinu[1].

Ovde se radi o bazilici latinskog tipa, sa transeptom i peristilom rešenim atriumom, no naglašavamo nešto izmenjeni broj stubova na severnom i južnom stilobatu kao i broj i raspored prostorija u južnom delu peristila.

Novina je, međutim, u tome što su otkriveni ostaci starijeg peristila koji je postavljen tačno u uzdužnoj osovini objekta, što sa sadašnjim nije slučaj. Shodno tome, konstatovane su i dve faze bazilike, od kojih su kod prethodne interkolumnije premošćene arhitravima, a kod druge rešene arkadno sa naknadno uzidanim stupcima. U vezi komunikacije, koja je baziliku na južnoj strani vezivala sa susednom „Poliharmosovom palatom", mi smo u ranijem izveštaju za taj objekt rekli da je ona na tom mestu ostvarena u vreme pretvaranja palate u rezidenciju crkvenih velikodostojnika.

Od posebnog interesa su ispitivanja kulturnih slojeva ispod poda bazilike.

Sonda na prostoru do transepta, postavljena još 1963. godine, ukazivala je na postojanje fragmentovanih mozaičkih površina. Proširivanjem ove, a i postavljanjem novih sondi, otkrivene su veće površine mozaika i određeni pravci zidova pravougaonih prostorija kojima pripadaju. Mi smo ,isto tako, u ranijim izveštajma ukazali na fakt da pojedini zidovi „Poliharmosove palate" sa pravcem jug-sever idu pod njen severni perimetralni zid. Njih ovde nije bilo teško identifikovati, naročito istočni perimetralan zid „Poliharmosove palate" i to njene II i III faze, koji je u I fazi imao sasvim drugu ulogu. Na osnovu sonde u severo-istočnom uglu Bazilike — „Sinagoge" može se reći da se istočni perimetralni zid „Poliharmosove palate", a time i isti zid objekta pod bazilikom, nalazio za nekoliko metara na istok. To su potvrdila i dopunska ispitivanja uz pomenuti zid „Poliharmosove palate", na koji se na nivou njene I faze nadovezuje pod sa podlogom od hidrauličnog maltera. Izgled prostorije kojoj bi pripadali ove ostaci podne podloge kao i drugih, koji se pouzdano nalaze istočno od Bazilike — „Sinagoge" i čine jedinstven arhitektonski objekt, nismo u stanju da predvidmo. Što

se tiče zapadne fazade u I fazi dvaju objekta, onda ide linijom sadašnje njihove fasade. Na južnoj strani ona se naslanja na gradsku saobraćajnicu uz Velike terme, dok je na severu za oko 1 m, povučena na jug od severnog perimetralnog zida bazilike.

Na osnovu ovakve situacije, još jednom se potvrđuje da su I faza „Poliharmosove palate" i Bazilike — „Sinagoge" jedinstven arhitektonski objekt, čije granice na istoku nismo u stanju da odredimo zbog nedovoljnih sredstava i posebno njihove namene (konzervacija poslednje faze objekta).

Teško je već sada reći da li otkriveni mozaik i pomenuti zidovi pripadaju jevrejskoj Sinagogi, koja bi se nalazila u severnoj polovini ove građevine, ali faktura mozaika, a posebno ornamentika (šestokraka zvezda u koncentričnim krugovima) za sada upućuje na nju.

R. i Ž. Vinčić

NAPOMENA

1 J. Petrović, Iskopavanja u Stobima 1931, Starinar VII, 1932. 81—86, J. Petrović, Stobi 1932, Starinar IX, 1933/4 god. 169—180.

PEŠTERICA, OREOVEC, PRILEP — kasnoantička vila i nekropola

Lokalitet Pešterica nalazi se oko 7 km severoistočno od Prilepa a neposredno sa desne strane puta Prilep—Titov Veles (trasa preko planine Babune). Lokalitet koji predstavlja ne veliku dolinu, bogatu izvorima vode, određen je za potapanje vodom veštačkog jezera čija je izgradnja u toku. Kako su još ranije registrirana arheološka nalazišta na terenu budućeg veštačkog jezera, Narodni muzej u Prilepu, u dogovoru i finansijskim sredstvima Tutunovog kombinata u Prilepu, preduzeo je sistematska istraživanja radi dobijanja detaljnijih podataka o vremenu i karakteru nalazišta. Nizom postavljenih sondi u severoistočnom delu dna budućeg jezera, odnosno u delu gde će se formirati njegova obala, otkriveni su ostaci jednog manjeg bronzanodopskog naselja. Tragovi stambenih i ekonomskih objekata danas su nam dati u obliku pružnih i ovalnih jama u kojima nalazimo brojne nalaze fragmentovanih keramičkih posuda, zatim artefakte koštane, kremene i kamene.

Nedaleko, severo-istočno od ovog nalazišta, otkopani su temelji jedne velike vile kasnoantičkog perioda, kasnog III i prve polovine IV veka. Sačuvani zidovi su podignuti od lomljenog kamena i krečnog maltera. Vila ustvari predstavlja kompleks od tri izrazite celine i po svome obliku i veličini i po svojoj nameni. Glavni deo vile nalazimo u severoistočnoj celini koja u osnovi predstavlja pravougaonik 23,50 × 15,00 m

sa naglašenom poluovalnom apsidom na severozapadnoj strani širine 5,30 m i dubine 5,70 m. Unutar ove celine sačuvani su delimično ostaci pregradnih zidova. Uočava se kao i u drugim delovima ovog arhitektonskog kompleksa, da je isti propadao postepeno i da je po napuštanju prvobitnih vlasnika, on izvesno vreme korišćen od naslednika bez nekih znatnijih građevinskih intervencija, ali da je kasnije postepeno dolazilo do zaziđivanja izvesnih otvora, i do postavljanja novih pregradnih zidova od lomljenog kamena i blata. U severnom uglu zgrade iznad sloja koga su formirale popadale tegule i imbrices, nalazimo ostatke kasnije podignutih peći. Srednji deo vile, koji je najmanji, predstavlja jednu prostoriju 4,20×7,00 m, u kojoj nalazimo uređaj za muljavu grožđa. Uređaj predstavlja jedan zidani bazen 1,50 × 2,20 m sa podom od 6 velikih opeka spojenih malterom od kreča i ciglenog praha. U sredini jugoistočnog zida bazena nalazimo odvodni kanal, koso postavljen prema van, gde nalazimo jednu veću keramičku posudu debelih zidova sa vertikalnim presekom u obliku obrnute kupe, koja je ukopana u zemlju sa obodom na nivou poda prostorije oko bazena. Do jugozapadnog zida bazena dozidan je i jedan banak radi lakšeg pristupa bazenu (T. LIII, 1).

Krajnji jugoistočni deo vile u, obliku razuđenog pravougaonika najveće dužine 13,00 m a širine 9,70 m, predstavlja ustvari male terme od kojih se sačuvalo prizemlje sa hipokaustnim uređajem. U jugozapadnom delu zgrade sačuvani su tragovi suspensurae u donjoj polovini dok u gornjoj nalazimo prostor praefurniuma. Jugoistočni deo zgrade u prizemlju obuhvatao je prilaz do praefurniuma i skladište za ogrev. Sam kaldarium nije bio veliki i obuhvatao je jednu izduženu prostoriju 2,00 × 5,20 m iz koje se ulazilo u bazen — kadu površine 1,20 × 1,40 m.

Nedaleko od vile oko dvadesetak metara sa njene jugozapadne strane, otkopan je i deo ne velike nekropole, savremene samoj vili. Eksplorirano je ukupno 15 grobova. Interesantno je da su grobovi iako vremenski bliski postavljeni u dvostrukoj orijentaciji, jedni severozapad-jugoistok a drugi severoistok-jugozapad. Grobovi su ili ukopane rake sa stranicnim i pokrivnim kamenim pločama ili konstrukcije od tegula koje pokrivaju grob u obliku krova na dve vode. U svim slučajevima utvrđena je inhumacija. Najbrojniji grobni prilozi su keramičke posude. Monete su mahom bronzane i pripadaju rimskim imperatorima: Probu (276—282), Galeriju (293—311), Maksimijanu (286—305), Liciniju (308—324) i Konstantinu Velikom (306—337). Od svih grobova posebno je interesantan grob broj 18 od tegula koji predstavlja kenotaf, grob broj 16, ranopreminulog dečaka u čijim ustima je nađen srebrni obolus Juliana Apostate (361—363). Ovaj grob interesantan je ne samo po brojnim keramičkim prilozima, staklenog tanjura, bronzanih strigila i raznih sit-

nijih predmeta nakita, već i po načinu sahranjivanja sa prinošenjem žrtava i ritualnim razbijanjem posuda, što bi se moglo dovesti u vezu sa prvenstvom i favoriziranjem paganstva u doba Apostate.

Ne manje značajan nalaz imamo i oko 130 m severo-zapadno od vile, gde su otkopana tri groba ,među kojima posebno treba odvojiti grob bogate pokojnice, koji je sačinjen od pravougaonog monolitnog mermernog okvira i kamenog popločanog ležišta. Iznad same grobne ciste nalazila se nekad i jedna nadgrobna kapela od koje danas nalazimo ostatke zidova samo triju strana. Izvanredno bogati prilozi kod pokojnice reprezentovani su jednom ogrlicom od zlatnih i staklenih perli, parom zlatnih naušnica, srebrnim kašikama i kozmetičkim alatkama, staklenim posudama i većim brojem bronzanih i srebrnih moneta. Monete su dosta oštećene, ali se može naslutiti da najmlađe monete dopiru negde u sredinu IV veka[1].

B. Babić

NAPOMENA

1 Organizacija radova Narodnog muzeja u Prilepu. Kopano avgusta 1965. god. Rukovodilac iskopavanja B. Babić. Saradnici: K. Kepeski, kustos Narodnog muzeja u Prilepu, V. Bitrakova, kustos Narodnog muzeja u Ohridu, A. Hunicz i T. Kufel, studenti arheologije iz Lublina — Poljska, i P. Vučković, studenti arheoolgije iz Beograda.

TAŠAČICA, PRILEP — antičko i srednjevekovno naselje

Lokalitet se nalazi nekoliko stotina metara severo-zapadno od manastira sv. Arhanđela u Prilepu[1]. Glavni cilj ovih istraživanja je bio utvrditi: rasprostiranje srednjevekovnog Prilepa u severozapadnom pravcu kako i njegovo ukrštanje i teritorijalno poklapanje sa antičkim gradom Ceramijom, koji se nalazio na lokalitetu Zagrad, nešto severozapadno od Tašačice[2].

Na površini od 100 m² (4 kvadranta) otkriven je deo kasnoantičke zgrade, najverovatnije, termi. Otkopani deo građevine predstavlja nam u osnovi dve konhe i bočno uklopljeni pravougaonik. Zidovi su od lomljenog kamena i krečnog maltera a negde i od opeka sa debelim fugama maltera. Zgrada je doživljavala više adaptacija i na ovom malom delu objekta može se uočiti nekoliko faza izgradnje i dogradnje. U zadnjoj fazi kada zgrada sasvim sigurno predstavlja terme u pomenutu osnovu ugrađena su tri manja bazena. Zidovi i podovi ovih bazena su bili prevučeni malterom od kreča, ciglenog praha i peska.

Oko zgrade nalazimo niz srednjevekovnih jama uglavnom za skladiranje zrnaste hrane. U nasipima jama nađeni su brojni fragmenti srednjevekovnih keramičkih posuda. Tragovi dna jama uočeni su i na samom malternom podu antičke zgrade.

B. Babić

NAPOMENE

1 Organizacija radova Narodnog muzeja u Prilepu. Kopano jula—avgusta 1965. godine. Rukovodilac radova B. Babić. Saradnik Staszka Hoczyk, asistent Katedre za Poljsku arheologiju Univerziteta Marije Kiri Sklodovske u Lublinu — Poljska.

2 Na ovom lokalitetu, nešto južnije od nađene antičke zgrade autor ovog izveštaja iskopavao je kasno antičku nekropolu, Lit. B. Babić, Tasačica, Varoš, Prilep — Nekropola, Arheološki pregled, 1961, 99—100.

GRADINA, DOBOJ — rimski kastrum

U ispitivanju procesa romanizacije naših krajeva, koji je samo donekle osvijetljen ispitivanjima rimskih vila kod nas, ostao nam je još potpuno neispitan udio vojske, iako je vojska, kao što je to opće poznato, u svim provincijama odigrala važnu ulogu i u procesu romanizacije. Zato su u daljem planu muzeja u Sarajevu predviđena ispitivanja rimskih utvrđenja, a dio tog plana predstavljaju i istraživanja rimskog castruma u Doboju.

Castrum u Doboju je do sada jedini sigurno utvrđeni castrum blizu granice između Panonije i Ilirika. Druga poznata zgrada kod Šipova je tipa utvrđene vile kao Mogorjelo, što se je moglo ustanoviti na osnovu probnog kopanja.

Do sada su preduzeta dva manja zahvata na castrumu kod Doboja, jedno sredstvima Zavičajnog muzeja u Doboju 1961. godine, drugo sredstvima Zemaljskog muzeja u Sarajevu 1965. godine. U ovim zahvatima otkrivala se građevina koja zaprema centralni prostor castruma i vjerojatno predstavlja pretorium. Prilikom prvog iskopavanja otkriven je istočni dio ove zgrade, a ove godine njen centralni dio. Otkriven je do sada veliki četvrtasti centralni prostor sa hodnikom sa tri strane. Istočno i zapadno od ove centralne prostorije bila je po jedna duga i uža prostorija. Prostorije koje leže na zapad i na sjever od ovih prostorija još nisu otkrivene. Zidovi zgrade su širine 60 cm i dosta iskrčeni, jer su svega 40 cm pod površinom, koja se stalno obrađuje. Uslijed toga nije isključeno da su poneki slabiji pregradni zidovi potpuno iskrčeni. Podnica u ove tri prostorije bila je od premaza maltera (Estrich).

Nalazi su isto dosta brojni. Dobro je zastupljen novac iz kasne antike i razni mali bronzani predmeti. Pri ulazu u zgradu nađen je u komadima dio bronzane maske vanredno fine obrade. Brojno je zastupljena

i keramika, najviše siva i bijela keramika koja čini pretežni dio nalaza i u Panoniji i Noriku. Ima dosta fragmenata i sa degenerisanim latenskim geometrijskim ornamentima. Interesantni su nalazi sigillate koja je porijeklom mediteranska. Po nekim indicijama sudeći u castrumu je bila i keramička radionica, koja će dati nove podatke za istoriju privrede ovih krajeva.

Uz castrum se moglo ustanoviti i naselje „canabae". Međutim, izgleda da su one još više iskrčene nego zidovi castruma. Malo probno kopanje ,na najbližoj tački do castruma, pokazalo je da su ovdje zidovi potpuno iskrčeni. Keramički nalazi su inače potpuno isti kao i oni u castrumu.

Osim ostataka iz rimskog doba nađeni su na castrumu i tragovi kasnijih naseljavanja. Na nekoliko mjesta je nađeno tragova vatre — ognjišta. Pri samom završetku iskopavanja nađen je prostor veličine 4 × 3,5 metara popločan nabacanim oblucima, koji se nalaze iznad rimskog sloja, a unaokolo puno tragova gara od vatre, koji vjerojatno potiče od drvene konstrukcije koja se nalazila iznad ove podnice. I keramički materijal svjedoči o kasnijem naseljavanju neposredno poslije napuštanja castruma, jer se svuda u kulturnom sloju nalazi pomiješana rimska keramika sa kasnijom. Od kasnije keramike zastupljeni su najraniji tipovi slavenske keramike i keramika zadebljanog i izvijenog oboda tipična za nalazišta u sjevernoj Bosni. Obodi ove keramike imaju tendencu da se šire vertikalno prema gore, i iz ovog tipa se kasnje razvija i srednjevjekovni lonac širokog vertikalnog oboda. Kako ne postoji prekida u naseljavanju, dio ove keramike pripada svakako dobu između IV do VI vijeka. Prema tome se ovdje postavlja problem odvajanja ove keramike od slavenske, problem koji je tek od nedavno postavljen u istraživanjima slavenske keramike (J. Nestor), i u drugim predjelima je još nedovoljno rasvijetljen.

Istraživanja castruma u Doboju daće nam prema tome ne samo uvid u strategijske probleme rimskog doba, nego i u istoriju privrede, zatim i do sada malo istraženih naselja V do VIII vijeka.

Istraživanjima je rukovodila I. Čremošnik uz pomoć, B. Belića, kustosa Zavičajnog muzeja u Doboju i G. Kraljevića, kustosa Zem. muzeja u Sarajevu.

I. Čremošnik

CRKVINA, CRVENICA, DUVNO — kasnoantička bazilika, praistorijski i antički nalazi

U Crvenici, u sjeveroistočnom uglu Duvanjskog polja, nedaleko od poznate gradine u Petrovićima (Rakitno), u toku 1964. i 1965. godine otkopana je jedna veća, ranije nepoznata starokršćanska crkva, čiji su

ostaci ležali zatrpani pod gomilama kamena na lok. Crkvina, u predjelu zvanom Gradina. Sama Crkvina leži u polju pod Gradinom, oko koje se protezalo poveće naselje.

Iskopavanje ovog značajnog objekta kasnoantičke sakralne arhitekture, imalo je karakter sistematskog zaštitnog iskopavanja. Iskopavanjem je rukovodio Zavod za zaštitu spomenika kulture SR BiH u Sarajevu, u saradnji sa Muzejem Hercegovine u Mostaru, u kojem su smješteni svi nalazi sa Crkvine i Gradine.

Do nalaza ostataka bazilike došlo je slučajno u toku raščišćavanja Crkvine za seosko groblje. Seljaci su pri tome naišli na temelje bazilike na koju sam već ranije bio skrenuo pažnju (Naše starine IX, 193). Velika je šteta što je ovaj objekat vrlo interesantnog tlocrtnog rješenja tom prilikom prilično stradao. Ipak, zahvaljujući brzoj intervenciji, na vrijeme je spriječeno potpuno uništenje ionako teško oštećenog objekta, pa se iskopavanju prišlo prije nego što je teren upotrijebljen za seosko groblje. Sretna okolnost bila je u tome što seljaci, čisteći areal Crkvine, nisu teren prekopavali nego ga samo površinski očistili, a ostatke zidova iskrčili koliko su stršili iznad nivoa zemljišta. Pri tome je na žalost stradao najviše sanktuarij sa menzom, upravo najzanimljiviji dio objekta. Pažljivim iskopavanjem, ipak se mogao izvući integralni tlocrt čitave crkve, iako na nekim mjestima dosta plitko, većinom ispod pragova. Veliku su poteškoću pri tome stvarali i brojni naknadni ukopi, bez ikakvih priloga, za koje se nije moglo utvrditi kojem vremenu pripadaju. Ovi naknadni grobovi, orijentirani kao i crkva istok-zapad, koji pripadaju vremenu kada crkva više nije služila svojoj svrsi, bili su ukopani u same uzdužne zidove crkve ili sa vanjske odnosno unutarnje strane njihove, od čega je na više mjesta stradala i arhitektura crkve. Prema tome ruševina je u svoje vrijeme korištena kao groblje, najvjerojatnije u kasnijem srednjem vijeku, ali se ne može isključiti ni mogućnost da ovo groblje pripada i recentnijem — možda turskom vremenu. Skeleti u grobovima bili su uglavnom zaštićeni grobnom arhitekturom u obliku sanduka od ploča. Među njima je i priličan broj dječijih ukopa.

Sama bazilika predstavlja novi tip među sličnim spomenicima u unutrašnjosti antičke Dalmacije. Kod nje je izrazito naglašen longitudinalni princip. Građevina je zajedno sa narteksom duga 24,52 m. Širina same crkve iznosi u temeljima 9,69 m, a zajedno sa aneksom, koji je prislonjen uzduž cijelog sjevernog zida crkve, ukupno 15,05 m (vanjske mjere).

Naos je podijeljen u tri lađe, od kojih je centralna široka 4,35 m, a pobočne svaka po 1,10 m (unutarnje mjere). Bazilika ima sve sastavne dijelove kultne građevine ove vrste. Zanimljivo je originalno rješenje

prostora prezbiterija (hora) sa unutrašnjom apsidom, uvučenom unutar završnog zida crkve i pojačanom kontraforom, tako da bazilika predstavlja čisti pravokutnik bez izbočene apside.

Bočne lađe, vrlo uske, produžuju se još nešto iza apside. Sjeverna se završava manjom konhom i izlazi oko 1 m iza apside, dok južna lađa ulazi u prostoriju postavljenu poprečno iza apside, široku 1,52, a dugu blizu 6 m. Ovaj je dio vjerojatno bio u vertikalnom smislu (po visini) niži od prezbiterija sa apsidom, tako da je apsidalni prostor bio osvijetljen kroz otvor iznad njega. Nije potpuno jasna namjena ovih dviju prostorija, koje su smještene iza kora, ali je opravdana pretpostavka da su obje služile potrebama liturgije. Već njihova organska povezanost sa prezbiterijem (horom) upućuje da u njima prepoznamo p r o t e z i s na kraju sjeverne lađe, a d i a k o n i k o n iza prezbiterija (sa ulazom iz južne lađe). Vrijedno je napomenuti da je u prostoriji za koju pretpostavljamo da je diakonikom otkopan grob bez ikakve arhitekture u kojem je skelet bio okrenut prema naosu i koji bi prema nekim analogijama mogao pripadati svećeniku. Ovaj je ukop svakako stariji od ostalih naprijed spomenutih ukopa, pa najvjerojatnije pripada kasnoj antici.

Naos je, kako smo istakli, podijeljen u tri lađe. Međutim, pobočne lađe nisu — kao obično — od srednje odvojene stupovima nego zidom nosašem (šir. 0,75 m). Vjerojatno su u ovom zidu bili presvođeni otvori u vidu arkada, tako da su obje pobočne lađe (svaka široka 1,10 m) sa srednjom sačinjavale jedinstveni prostor. Crkva je mogla u pobočnim lađama imati i empore. Prostor prezbiterija bio je odvojen od naosa septumom, od kojeg su se sačuvali neznatni tragovi. Od namještaja u koru (subsellia i mensa) nije se ništa sačuvalo.

Prostor ispred trobrodnog naosa sačinjava narteks (9,36 × 4,71) u koji se ulazilo s južne strane.

Sa sjeverne strane bazilike, uzduž njezine cijele duljine, prislonjena je oblongna zgrada, podijeljena u četiri prostorije. U najvećoj od njih (11,20 × 4,76 m) otkopana je p i s c i n a baptisterija u obliku latinskog križa. Piscina je naknadno smanjena umetanjem tampona u krakove križa. Čini se da je u ovoj fazi i ova dugačka prostorija bila skraćena izgradnjom još jednog pregradnog zida, tako da je čitav aneks tada imao pet prostorija. O namjeni ostalih prostorija aneksa nema nikakvih arheoloških indicija, pa se o njihovoj upotrebi može samo nagađati prema analogijama. U zapadnoj prostoriji, iz koje se ulazilo u baptisterij, otkopano je dosta fragmenata tankog antičkog stakla. Moglo bi se nagađati da je ova prostorija (6,60 × 4,76 m) služila kao konsignatorij. Istočna prostorija aneksa široka je svega 0,90 m. Čemu je mogla služiti tako uska prostorija? Možda bi tu trebalo smjestiti memoriju koja je

također sastavni dio ranih crkava. Četvrta prostorija, smještena između baptisterija i ove uske sobice, mogla je biti u vezi sa baptisterijem (čekaonica?).

Aneks, koji je položen na nižem nivou od crkve, izgrađen svakako samo u visini lađe, bio je pokriven krovom na jednu vodu. Od njega se u sjevernom pravcu odvaja još jedan zid koji se lomi tri puta i na daljini od 10 m gubi u terenu.

Sa južne strane bazilike nisu nađeni tragovi nikakvih prostorija, iako je uzduž cijelog zida iskopan rov. Nigdje nije primjećeno nikakvo skretanje zida. Međutim, postoji indicij — prema konfiguraciji terena — da se na udaljenosti od 2 m od južnog zida crkve nalazi još nekakav zid koji teče uzduž bazilike, ali zbog ograničenih sredstava, ovdje se nije kopalo. Isto tako nije ispitan ni prostor iza i ispred crkve, ni grobovi oko crkve (na tzv.Crkvinama), pa ove poslove treba izvesti naknadno.

U ruševini bazilike nađeno je i više antičkih spolija, među njima i ara IOM od muljike sa slijedećim natpisom (T. LVIII sl. 1):

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) P(ublius) AEL(ius) QUIN[TUS] V(otum) S(olvit) L(ibens) M(erito).

Gornja streha žrtvenika odbijena je u novije vrijeme, valjda prilikom raščišćavanja terena. Sačuvane dimenzije are: 0,77 × 0,53 × 0,30 m. Slova abrevijacije VSLM rastavljena su sa hederae distinguentes. Slova monumentalne kapitale su pravilna. Spomenik se može datirati u kraj II do prve polovice III st. Indiferentni kognomen Quintus (zapravo prenomen u ulozi kognomena) daje naslutiti da je dedikant peregrin kao i drugi Elijevci sa zapadno-bosanskog tropolja. To potvrđuje i gentilicij u skraćenoj formi.

Drugi fragmentarni natpis, čini se od miljokaza, pripada po svoj prilici vremenu Severa.

Što se tiče tipološkog opredijeljivanja novootkopane bazilike i njezinog datiranja, u okviru ovog prethodnog izvještaja može se reći samo toliko da ona po svom tlocrtnom rješenju i prostornoj dispoziciji ne spada među male bazilike „bosanskog tipa" koje su provincijski rustične i obično jednobrodne i sa vanjskom apsidom. Bazilika u Crvenici prije bi se mogla dovesti u vezu sa čitavim nizom bazilika IV do VI st. sa ugrađenom apsidom, kakve su bile mnoge manje crkve u Judeji i Siriji (Um Džemal, Buda, Rbeah, Mshabbak, Ksedjben, Abde, mala bazilika u Menaspolisu u Africi i dr.), a kod nas brojne starokršćanske crkve sa ravnom linijom bez izbočene apside u Istri (U Poreču, Puli, obje bazilike u Nesactiumu, zatim San Giusto u Trstu, Sta Maria delle Grazie u Gradu, i druge).

Za rano datiranje bazilike u Crvenici ne govore samo oblici njezine arhitekture, nego i kvalitetna izrada, koja odaje kvalitetne i iskusne majstore i ukazuje na još svježe prisustvo antičke zidarske tehnike sa upotrebom dobrog materijala. Za ranije datiranje među ostalim govori i oblik baptizmalne piscine koja je građena za krštavanje odraslih osoba i naknadno sužavana. Piscina je sva ožbukana kvalitetnim signinskim malterom i predstavlja vrlo lep rad.

Jedina direktna potvrda za datiranje ove crkve, odnosno groblja uz nju, bio bi nalaz t r i e n s a cara Justinijana (527—565) na samoj Crkvini, ali crkva mora da je prilično starija.

Crkva je pripadala većem naselju čiji se kontinuitet po arheološkim nalazima može pratiti od kasne bronze do srednjeg vijeka. Osim dviju dalmatskih gradina, na Stražnici k. 1066 i one na Gradini — sa dosta dobro sačuvanim bedemom u malteru, vjerojatno od kasnoantičkog refugija — tu se na površini od cca 10 ha nalaze brojni ostaci antičkog naselja (temeljni zidovi, obrađeni kamen, tegule, razni metalni predmeti i grobovi), čije postojanje do u kasnu antiku potvrđuje nalaz rimskog novca od Trajana do Valensa (v. Naše starine IX, 194). Naselje je ležalo uz cestu, koja je prolazila pored same Crkvine, a koja je čini se bila obilježena miljokazima. Ova je cesta povezivala Dunavsko polje sa Rakitnim i dolinom Rame (Ballif, Strass. 31).

U nekoliko posljednjih godina dao je ovaj bogati arheološki teren nekoliko vrijednih, uglavnom slučajnih, nalaza. Tako je u jednom prethistorijskom grobu nađena kaciga ilirsko-grčkog tipa (V v.), sa većim brojem raznih priloga u metalu koji se vežu za materijal iz susjednih Petrovića i Gorice. U drugom je grobu otkopano nekoliko dijelova od urni ornamentiranih geometrijskim motivima u tehnici urezivanja, koji su sadržajno i tehnički-formalno bliski kasnoj antici, a karakteristični za područje Dalmata. Iz istog groba (?) potiču i bronzani predmeti (igla, narukvica toka i koplje) koji tipološki pripadaju ranijem halštatu (kasna bronza), dakle mnogo ranijem vremenu. Vjerojatno je ista grobnica u kasnoj antici ili u srednjem vijeku sekundarno korištena. Grobni nalaz predstavlja i jedna gotička mamuza koja već pripada kasnom srednjem vijeku.

Svi navedeni nalazi ukazuju da je na Gradini u Crvenici postojalo ilirsko-rimsko naselje koje je egzistiralo kroz dugi niz vijekova, a koje se razvilo iz jednog dalmatskog opiduma prethistorijskog doba (trapezoidna gradina u suhozidu na Stražnici i na samoj Gradini sa limitnim tumulom i kasnijim kasnoantičkim refugijem). Dok je prethistorijsko i rimsko naselje ležalo na sjevernoj ekspoziciji Gradine, današnja Crve-

nica leži oko 2 km sjevero-zapadno od Gradine na južnoj ekspoziciji, uz rub polja. To i jeste razlog da se na Gradini sačuvalo mnogo ostataka starog naselja, koliko nije razneseno od vrlo jakog djelovanja erozije i uslijed obrade zemljišta.

I. Bojanovski

GRADAC, DONJE SELO, KONJIC — kasnoantičko naselje sa grobljem

Na lok. Gradac u Donjem Selu (nekih 800 m nizvodno od željezničke stanice u Konjicu), izvršeno je krajem septembra 1965. godine petodnevno zaštitno arheološko iskopavanje. Na značaj Gradca, kompleksa njiva uz desnu obalu Neretve, za antičku arheologiju upozorio je (još 1937) nalaz stele Tita Aurelija Karva (SERG, Spom. LXXXVIII, br. 20), koja je na žalost u međuvremenu propala.[1] Površinski nalazi rimskog opekarskog materijala, razne vrste opeka, crijepa i keramike, a posebno nalaz dvaju postolja za stele, ukazivali su na potencijalnu vjerojatnost da bi baš na ovome lokalitetu trebalo tražiti jednu od nekropola kasnoantičkog Konjica. Osim toga trebalo je provjeriti i uporne navode očevidaca da se na Gradcu, navodno još uvijek u zemlji nalaze neke „kamene ostave" (sarkofazi?) i jedna velika ploča.

Sve je to potaklo Zavod za zaštitu spomenika kulture SR BiH da u saradnji sa SO Konjic ispita dio terena na Gradcu prije nego što bude zasut uslijed izgradnje velikog fiskulturnog parka. Naime, ovu donedavno plodnu i kultiviranu ravan (otprilike 4 ha plodnog zemljišta), plavi Jablaničko jezero pri svom najvećem vodostaju, pa se ona više ne obrađuje.

Ispitivanje ovog prostranog lokaliteta ograničeno je na periferni pojas uz Neretvu, koji leži upravo ispod ruine srednjovjekovnog grada Biograda (na Gradu na lijevoj obali Neretve). Tu su se na nekadanjim parcelama Lugića i Trlina uočavala dva poveća tumulusa sa tragovima antičkog materijala. Na zapadnom tumulusu stajalo je — izgleda in situ — postolje stele.

Iskopavanja, u toku kojih su prekopana oba tumulusa, svaki radiusa preko 12 m, dala su ograničene rezultate.

U zapadnom tumulusu — onom na Trlinovoj njivi — otkopan je jedan skeletni grob, orijentiran istok—zapad. Mrtvac je bio položen na samu zemlju na nivou površine terena, a zatim zasut kamenom i zemljom. Sam skelet pokojnika donekle je bio zaštićen šćemerenim kamenjem, uglavnom iznad kranija. Ispod ovog kamena mrtvac je bio za-

trpan zemljom, bez ikakve druge grobne arhitekture. Korpus tumulusa bio je sastavljen uglavnom od lomljenog kamena, a na površini obrastao u ledinu. Najveća visina tumulusa iznosila je oko 1,50 m, a ukop je ležao u njegovom istočnom kvadrantu.

Uz mrtvaca nije bilo nikakvih priloga. Jedino se u nasipu iznad skeleta našlo nekoliko fragmenata od tegula i bjelkaste keramike svjetložute fakture, bez ornamenata, čija je pojava — za razliku od ornamentirane keramike svjetložućkaste fakture, koja dolazi kao posebna grupa, — u Bosni i Hercegovini, i drugdje, u kasnoj antici (III i IV vijek) normalna. Među ovom keramikom nađena su i dva ulomka od oboda lonca, koji je gotovo identičan sa loncem iz Putičeva kraj Travnika, a koji se datira u razdoblje III do IV stoljeća (I. ĆREMOŠNIK, GZM 1960—1961, str. 189, sl. 1). Ista ova keramika javlja se i u susjednim Čelebićima, gdje ona dolazi zajedno sa sivom belgijskom keramikom (ĆREMOŠNIK, GZM 1954, str. 182, T. 1). To je bolja vrsta provincijalne keramike od pročišćene zemlje, dobro pečena, zaglađene površine i tankih zidova, svjetložute boje. Ulomci lonca sa Gradca po svom obliku spadaju također u kasnu antiku, pa se ovaj nalaz i po tome sasvim dobro uklapa u ostale nalaze sa ovog lokaliteta, među kojima je i nadgrobna ploča Tita Aurelija Karva, koja nije starija od III st.

Postolje za stelu[2] bilo je ukopano iznad glave pokojnika, na samom vrhu humke. Sličan običaj sahranjivanja pod tumulima poznat je iz Norika, gdje su uz neke tumuluse nađeni fragmenti stela, a na jednom tumulusu i ukopano postolje stele, baš kao i na Gradcu (I. ĆREMOŠNIK, GZM, 1957, str. 158). Običaj sahranjivanja u tumulima u rimsko doba bio je u okolici Konjica i inače poznat, kako su to pokazala istraživanja u Lisičićima (I. ĆREMOŠNIK, ibidem). Čini se da je u ranije vrijeme i na Gradcu bilo više takvih gomila koje su — prema pamćenju najstarijih ljudi — uklonjene tek u novije vrijeme zbog obrade zemljišta. Na jednoj od tih gomila nađena je i stela Tita Aurelija Karva (SERG, c. mj.). Ovdje se po svoj prilici radi o halštatskoj tradiciji autohtonog stanovništva, koje svoju konzervativnost manifestira i na druge načine, prvenstveno o onomastici (kognomina epihorskog karaktera: Boio, Laiscus, Dazas i dr.) i u upotrebi grube domaće keramike, koja dolazi i na Gradcu. Sudeći po skeletnom ukopu i nalazu fragmenata lonca od svjetložute keramike, koji po obliku pripada kasnoj antici, grob u tumulu treba datirati najranije u III vijek. Trećem vijeku pripada i ukop u tumulu u susjednim Lisičićima, koji se po nalazu novčića Filipa Arapina (244—249) mogao određenije datirati u polovinu III stoljeća.

U humki na nekadanjoj Lugićevoj parceli, u kojoj je svojevremeno nađena stela Tita Aurelija Karva, otkopan je samo veći broj ulomaka grube i svjetložute keramike i tegula. Veći dio ovog tumula bio je pre-

kopan 1937. i 1938. godine, a materijal odbačen u Neretvu. Pokušaj da se otkopaju „kamene ostave", koje se navodno nalaze u ovom tumulusu, nije dao rezultata. Isto tako nije pronađena ni ploča koja navodno leži negđe između dva opisana tumula, koji su udaljeni jedan od drugoga oko 90 m.

Sondažno ispitivanje ovoga terena pokazalo je da je Gradac, koji leži uz samu Neretvu, u prošlosti — u svom priobalnom dijelu — bio plavljen i zasipan riječnim nanosom, koji počinje već na dubini od 0,40 m. Da je Neretva često plavila ovaj teren i odnosila materijal, pokazuje otkopani grob, u kojem je skelet ležao na svega 0,60 m dubine. Uslijed toga (i uslijed intenzivne zemljoradnje u recentnije doba) otplavljen je, zasut ili iskrčen najveći dio pokretnog i nepokretnog materijala.

Ispitivanja najbliže okolice pokazala su da je jedan dio spomenika sa ovog lokaliteta u srednjem vijeku vjerojatno bio upotrijebljen i sekundarno na susjednom lokalitetu Breber (PATSCH, GZM 1897, str. 629), gdje su u ruševini srednjovjekovne crkve (sv. Barbara ?) pronađene tri stele i dva nastavka stela sa lavljim protomama. Patsch je ovaj nalaz objavio pod nazivom „Gradina" u Homolju, ali se u stvari radi o Breberu (ANĐELIĆ, GZM 1960—1961, str. 335). Ti su spomenici, sudeći po materijalu — krečnjaku, kojega inače u ovom dolomitskom području nema, doneseni kao spolija sa strane, i to najvjerojatnije baš sa Gradca koji je najbliži, udaljen svega 1,5 km. Činjenica da i ove stele pripadaju Aurelijevcima kao i one na Gradcu, također govori u prilog tome, iako se Aurelijevci javljaju i u drugim mjestima konjičkog kraja (Lisičići, Radešine i Brđani). Sa Gradca najvjerojatnije potiče i ara (IOM) koja je upotrijebljena kao stećak na srednjovjekovnoj nekropoli na samom Gradcu.

Ispitivanja na Gradcu pokazala su da je ovaj izrazito ravničarski lokalitet, koji leži pored same rijeke, bio u antici korišten i kao naselje, ali se od zgrada, osim brojnih ulomaka tegula i imbreksa, iz navedenih razloga nisu mogle sačuvati substrukcije ili su zasute preko jedan metar dubokim nanosom rijeke. Na postojanje naselja, možda i manjeg, indicira i toponim Gradac za ovako ravni teren (u odnosu na Grad koji leži na visokoj stijeni sučelice preko Neretve). Na Gradcu su svakako morale postojati neke zgrade kada je već tako nazvan.

Petodnevna iskopavanja potvrdila su da je Gradac kasnoantičko nalazište sa tragovima naselja i nekropole. Međutim, zbog periodičnog plavljenja Neretve i zbog intenzivne obrade zemljišta nepokretni objekti su, istina, uništeni. Karakter nalaza je ipak takav te se ne može osporiti da je u kasnijoj antici (III i IV v.), tj. u vrijeme kada je već bilo napušteno spaljivanje mrtvaca, na Gradcu uz jedno manje naselje (koje je ležalo pored dosta značajne komunikacije Salona — Duvanjsko polje

— dolina Rame — dolina Neretve, koja se u samom Konjicu, uz obalu Trešanice, spajala su glavnom cestom Narona—Nevesinje—Borke—Konjic—Ivan Planina i dalje u unutrašnjost) — nalazila i nekropola, možda baš nekropola kasnoantičkog Konjica, koja nam inače iz današnjih nalaza nije poznata. Tada se, naime, na mjestu današnjeg Konjica, uz Trešanicu, već bilo razvilo značajno naselje — važna putna stanica prije Ivan sedla s jedne, a Boraka s druge strane — čiji nam municipalitet, iako je vjerojatan, dosad sa natpisima nije potvrđen.

U to je doba romanizacija već bila široko zahvatila čitav ovaj kraj na srednjoj Neretvi, što se najbolje ogleda u onomastikonu. Pored starijih Elijevaca, koji predstavljaju raniji stratum „cives Romani", najčešće se javljaju Aurelijevci, u kojima treba gledati peregrine koji su rimski civitet najvjerojatnije stekli istom 212. godine (Constitutio Antoniniana!). Duboko ukorijenjena konzervativnost ovog planinskog područja najbolje se ogleda u tome što većina tih novopečenih „Rimljana" i dalje uporno čuva stara epihorska imena u kognomenu. Ipak, nov način života i nove ideje (npr. običaj inhumacije) već snažno nadiru. Treći vijek je i inače vrijeme punog procvata naših krajeva, pa i konjičkog, što potvrđuju ne samo iskopine stambenih objekata i vila, nego i miljokazi na cestama careva Maksimina i Filipa (CIL III 10165, 10166), cara Decija (PATSCH, GZM 1902, str. 311, sl. 7) i onaj Klaudija Tacita iz Polja (SERG, Spom. LXXXVII, br. 40). Taj put uspona i romanizacije bio je spor i dugotrajan, dug gotovo tri stoljeća: od Augusta, kada je izgrađena cesta preko Ivan planine (miljokaz Divo Augusto, CIL III 10164) pa do Karakale (Marcus Aurelius Antoninus 211—217) koji je svojim ediktom 212. g. podijelio rimski civitet svim slobodnim građanima carstva, po kojem se najvjerojatnije i nazvaše brojni Aurelijevci na srednjoj Neretvi.

Mislim da baš tome vremenu, tj. trećem i četvrtom vijeku, treba pripisati i život naselja na Gradcu. Tome vremenu najvećim dijelom pripadaju i nadgrobni spomenici Aurelijevaca, koji se ovdje javljaju sedam puta.[3]. Aurelijevcima je možda pripadalo i malo naselje na Gradcu koje je ležalo pored nekropole, u kojoj su se vjerojatno pokapali i stanovnici antičkog Konjica.

I. Bojanovski

NAPOMENE

1 Sačuvao se u vrtu Trlin Drage samo ulomak lijevog ćoška stele sa predstavom delfina. Stela je do 1946. ležala u blizini nalaza čitava. Podnožje ove stele leži u Gredinskom potoku pored Gradca.

2 Ovo je postolje ostavljeno na terenu, pored same humke.

3 Lisičići tri puta, Patsch, GZM 1894, str. 711—719, Radešine jednom, Patsch, GZM 1902, str. 303—333, Brđani jednom, ibidem, u Donjem Selu (lokaliteti Breber i Gradac) dva puta (Patsch, GZM 1902, str. 303 za Breber i Sergejevski, Spomenik LXXXVIII br. 20, str. 22 za Gradac).

KOMINI, PLJEVLJA — rimska nekropola

U vremenu od 12. do 28. septembra 1965. nastavljeno je arheološko ispitivanje nekropole rimskog municipija S... u selu Komini kod Pljevalja. Radove je organizovao Zavičajni muzej u Pljevljima u zajednici sa Zavodom sa zaštitu spomenika SRCG.

U ovogodišnjoj kampanji su arheološki radovi vršeni na dva sektora: na imanju Ljubana Popovića i na imanju Dušana Petrovića. Na oba pomenuta mesta je otkrivena prostrana nekropola iz prvih vekova carstva. Ova nekropola sigurno pripada rimskom municipijumu S... koji je lociran na manjoj uzvišici udaljenoj oko 350 m od mesta na kojima su ove godine vršena iskopavanja.

Dosadašnjim ispitivanjem je utvrđeno da su grobovi koncentrisani jugoistočno od municipijuma i to na dva mesta: na platou manjeg uzvišenja zvanog Beli breg (imanje Dušana Petrovića i imanje Toše Kneževića) i ispod Belog brega, na njegovoj padini koja se spušta prema rečici Vezišnici (imanje Ljubana Popovića). Zbog razlika u oblicima grobova i njihovoj hronologiji, prostor na platou Belog brega je označen kao nekropola I, a prostor ispod Belog brega kao nekropola II.

Na nekropoli I je ispitana površina od oko 100 kvadratnih metara. Na istraženom prostoru je otkriveno ukupno 49 grobova spaljenih pokojnika. Oko 90% grobova ima oblik pliće kružne jame obložene kamenom. Na dnu su stavljani ostaci sa lomače, a u centru urna sa ispranim kostima pokojnika. Urne su u većini slučajeva poklopljene manjim kamenim pločama, a neke su i zaštićene vencem od kamenih ploča. Drugu, znatno malobrojniju grupu grobova čine pliće elipsoidne ili pravougaone jame sa nagorelim bočnim stranama, koje ne sadrže urnu, već samo ostatke sa lomače. Moguće je razlikovati dve serije grobova sa urnama: jednu, sa urnama dobrog kvaliteta rađenim na vitlu, i, drugu, kod koje su urne i keramički prilozi rađeni slobodnom rukom. Kao najčešći prilozi u obe serije urni nalažene su različite varijante Aucissa fibula od bronze ili srebra. Mada ni u jednom grobu nije nađen novac, na osnovu oblika fibula se može zaključiti da je sahranjivanje na nekropoli I vršeno uglavnom kroz celo prvo stoleće naše ere. Sporadični nalazi fragmentovanih stela pokazuju da je nad izvesnim brojem grobova postavljen i nadgrobni spomenik.

Na nekropoli II je ispitana površina od oko 225 kvadratnih metara, tj. jedan veći pojas neposredno ispod padine Belog brega. Ovde je otkriven jedan impozantan red nadzemnih grobnica i nadgrobnih spomenika koji prate padinu Belog brega u pravcu jugoistok-severozapad (T. L). Otkriveno je ukupno tri nadzemne grobnice od kojih su dve izgrađene od velikih kamenih blokova, dok je treća građena od lomljenog i pritesanog kamena, vezanog malterom.

Najočuvanija je grobnica I (dimenzija 3,86 × 3,38 m) građena od kamenih ploča vertikalno postavljenih na postamentu, i pokrivenih profilisanim vencem. U unutrašnjosti, uz istočni zid grobnice izgrađen je veći sanduk od kamenih ploča (grob u užem smislu), koji je, sudeći po spomenicima ispred grobnice, bio pokriven profilisanom kamenom pločom na kojoj je postavljen cipus sa natpisom. Unutrašnji prostor grobnice ,van kamenog sanduka, pokriven je slojem gari debljine 0,50 m koji pokazuje da je ovde vršeno spaljivanje. U centru grobnice I otkrivena su i dva naknadno ukopana pokojnika, s glavama orijentisanim prema jugu.

Grobnica II je većih dimenzija (4,88×3,80 m), a građena je slično kao grobnica I. U unutrašnjosti, uz istočni zid, otkrivena su dva ograđena prostora, takođe pokrivena profilisanim kamenim pločama na koje su postavljena dva nadgrobna cipusa sa natpisima. U prvom ograđenom prostoru su nađena dva sanduka za pepeo sa ostacima spaljenog pokojnika i sa prilozima, dok je u drugom prostoru otkriven jedan sanduk za pepeo sa prilozima. Uz severni zid grobnice je nađena jedna urna ukopana u sloj gari, koji je, kao i u grobnici I, pokrivao ceo unutrašnji prostor grobnice. U jugozapadnom uglu je otkriven jedan skelet naknadno ukopanog pokojnika.

Grobnica III, građena od lomljenog kamena vezanog malterom, ima dimenzije 4,10×3,90 m. Ona je najvećim delom uništena, ali je i ovde u osnovi sačuvan debeo sloj gari i jedna urna ukopana u jugoistočnom uglu grobnice.

Između grobnica I i III nađene su tri nadgrobne stele in situ, na koje se, severno od grobnice III, nadovezuju još četiri stele. Iza stela broj 5, 6 i 7 otkrivene su urne, ukopane, u pliće kružne jame ispunjene garom sa lomače. Sudeći po epigrafskim spomenicima i prilozima otkrivenim u grobnici II, sahranjivanje na nekropoli II je vršeno uglavnom krajem II, i u III. veku n. e.

A. Cermanović-Kuzmanović
D. Srejović

ŠTRBINCI, ĐAKOVO — antičko nalazište

Lokalitet Štrbinci udaljen je od Đakova oko 3 km u pravcu jug-jugoistok, a zatim dva niska brežuljka i dio platoa koji se nastavlja na brežuljke. Tačne granice nisu poznate. Krajem prošlog stoljeća J. Brunšmid je iskopao dva rimska groba, ostatke jedne antičke zgrade i zemunice, vjerojatno Babsko-Lenđelske grupe.[1] Kasnije sakupljani površinski nalazi ukazuju na kasni neolit i halštatski period, ali najveći broj nalaza pripada antičkom dobu (brončana svjetiljka-uljanica, pojasna kopča, fibula, prsten i fragmenti narukvica od crne staklene paste, zemljana svjetiljka-uljanica itd.).[2]

Na Štrbincima nije vršeno stručno iskopavanje, ali je ove godine na jednom dijelu lokaliteta počela izgradnja velike trafo-stanice. Izvršeni su obimni zemljani radovi, kojima je prisustvovao autor, te je smatrao potrebnim da prikaže nalaze i podatke do kojih se došlo zahvaljujući ovim radovima. Ukupna površina otvorena na lokalitetu iznosi preko 450 m². Iskopana površina ne predstavlja cjelinu, već se radi o pojedinačno iskopanim temeljima za objekte trafo-stanice (prilazna cesta, rovovi za kabele, za kanalizaciju, temelji upravne zgrade i komandne kućice, temelji transformatora i kompenzatora, te oko 50 kvadratnih temelja za portale). Razmak između pojedinih temelja iznosi i po desetak metara. U većini iskopa konstatirana je slijedeća situacija: od površine do dubine od 0,30 m, recentni humus sa rijetkim sitnim fragmentima keramike; od 0,30—0,70 m kulturni sloj, koji se sastoji od humozne zemlje izmiješane sa fragmentima keramike, opeka, željeznim predmetima, životinjskim kostima i sitnim komadima drvenog ugljena. Ispod 0,70 ili maksimalno 0,90 m dolazi sloj žute, sterilne ilovače — lesa, koji se kod dubljih temelja produžavao preko 2,60 m. Samo na dva mjesta konstatirana je dubina kulturnog sloja od 1,50, odnosno 2 m, ali je širina ovog sloja bila ograničena u prvom slučaju na 1,40 m, a u drugom (vjerojatno ugao) na 0,90 m. U oba slučaja može se pretpostaviti da se radi o podrumima uništenih zgrada.

Materijal otkriven građevinskim radovima na Štrbincima može se podijeliti na pokretne i nepokretne objekte. Među pokretnim objektima najbrojniji su fragmenti keramike, zatim željezni predmeti, fragmenti stakla i brončanih predmeta, novac. Nepokretne objekte predstavljaju dio podnice od opeka i tri lončarske peći.

Keramički materijal sačuvan u fragmentima, među kojima je bilo samo nekoliko posuda kod kojih je sačuvan čitav profil, obuhvaća uglavnom repertoar, takozvane rimske provincijalne keramike, pretežno crveno i sivo pečene. Izdvajaju se samo dva fragmenta rađena u tehnici terra

sigillata i tri fragmenta u tehnici pečatnog ukrasa. Fragment terra sigillata zdjele (T. LV sl. 1) je u gornjem dijelu gladak, zatim dolazi pravilan jajasti niz, nejasna figuralna predstava u okruglom medaljonu, vertikalna, gore podijeljena traka sa perlicama i jelova grančica. Drugi primjerak terra sigillata je fragment donjeg dijela zdjele, mnogo lošije izrade, sivo-crvene boje, sa tamnijom, jako izlizanom prevlakom, bez sjaja. Ukrašen je dvjema oštećenim figuralnim predstavama (jedna u dvostrukom okruglom medaljonu) i jelovom grančicom. Fragment zdjele sa pečatnim ukrasom (T. LV sl. 1) izrađen je od svijetlo-crveno pečene zemlje, vrlo dobre fakture, a ukras se sastoji od niza zrakasto raščlanjenih „S" ornamenata, koji se nastavljaju jedan na drugi; ispod toga je također niz zrakasto raščlanjenih ornamenata nejasnog oblika. Mali fragment posude izrađen je od crveno pečene, prečišćene zemlje, sa tragovima tamnije crvene boje, ukrašen kružićima i zrakasto raščlanjenim ornamentima. Fragment oboda sivo-crveno, na prijelomu sivo pečene zdjele ukrašen je jajastim nizom. Od obične kućne keramike interesantan je fragment posude sa dvije naspramne vertikalne drške izrađen od crveno pečene, dobro prečišćene zemlje ukrašen plitka urezanim kosim linijama, zatim nekoliko fragmenata sivo pečene keramike koji su ukrašeni horizontalnim nizovima četverokutnih udubina. Svi fragmenti ove sive keramike nađeni su u unutrašnjosti lončarske peći. Mala svjetiljka-uljanica, izrađena je od crveno pečene prečišćene zemlje, a na dnu ima natpis FORTIS (T. LV sl. 1). Proizvodi ove tvornice, prema V. Celestinu spadaju u I st.[3]

Prilikom zemljanih radova za trasu prilazne ceste trafo-stanici, slučajno je nađeno dno sa niskom stopom i dijelom zida plitice od prozirnog blijedo-zelenog stakla. Dno je malo oštećeno na rubu, a sredina je ukrašena portretima, desno muškog, a lijevo ženskog lika, urezanim na zlatnoj foliji u obliku medaljona. Oko likova je u zlatu urezan natpis FLORENTIS. Ova plitica je import iz Italije, izrađena je u drugoj polovici IV st. Nijedan sličan primjerak do sada nije nađen u Jugoslaviji.[4] Na Štrbincima su nađena još dva fragmenta dna manjih plitica od prozirnog blijedo-zelenog stakla, bez ukrasa, zatim dva fragmenta oboda i fragment drške staklenih posuda.

Među predmetima od željeza najborjniji su čavli raznih veličina, a nađena su i tri željezna ključa, željezni nož (T. LV sl. 1), te čitav niz fragmenata različitih željeznih predmeta. Sav materijal izrađen od željeza oštećen je djelovanjem oksidacije.

Osim brončanog novca, prilikom ovogodišnjih radova na Štrbincima, nađena su samo dva fragmenta brončanih fibula i dva fragmenta tankog brončanog lima.

U toku ranijih godina na Štrbincima je sakupljeno preko 200 primjeraka rimskog novca, koji pripadaju vladarima od I do IV stoljeća počevši od Oktavijana Avgusta do Arkadija. Kod iskopavanja temelja za objekte trafo-stanice u toku ove godine, nađeno je nekoliko primjeraka novca vladara III st. Jedna srednja bronza Maksimina nađena je na horizontalnoj ploči lončarske peći, a novac Valentinijana I u maloj peći za gleđosane keramike čime je određeno vrijeme upotrebe ovih peći.

Nepokretni objekti. Prilikom kopanja rova za kanalizaciju otkriven je dio podnice, koji se sastojao od pet opeka, a nalazio se na dubini od 0,50 m. To je ugao prostorije čiji ostali dio nije otkopan. U neposrednoj blizini podnice, i u sloju iznad nje, otkriveno je mnogo fragmenata opeka, nešto fragmenata keramike, te jedan primjerak Filipova i dva primjerka Gordijanova novca.

Iskopavanjem rova za električni kabel, presječena je jedna mala lončarska peć. Gornji dijelovi peći pojavili su se na dubini od 0,30 m, a dno se nalazilo na dubini od 0,85 m. Peć je imala okrugao kalotast oblik, promjera 1,15 m, ali je gornji dio kalote uništen obradom zemljišta. Zidovi i dno ove peći sastojali su se od sivo i crveno pečene zemlje, a bili su jako oštećeni djelovanjem vegetacije i atmosferilija. Peć je bila donjim dijelom ukopana u sterilnu, žutu ilovaču. Sadržaj peći činila je izgorena zemlja sa ulijepljenom staklastom masom (vjerojatno gleđ), nekoliko fragmenata keramike, od kojih su neki također bili ulijepljeni staklastom masom, a u zemlji koja je izbačena iz unutrašnjosti peći nađena je mala bronca Valentijana I.

Kopanjem temelja za portal br. 46 otkrivena je i djelomično oštećena druga lončarska peć. Ova peć bila je vrlo dobro sačuvana a sastojala se od: ložišta, podijeljenog vertikalnom pregradom na dva dijela, horizontalne poprečne ploče sa 35 okruglih otvora (deb. ploče je 12 cm, a promjer otvora 8 cm) i gornjeg cilindričnog dijela. Gornji rub peći otkriven je na dub. od 0,30 m, poprečna ploča se nalazila na dub. od 1,10 m, dno na dub. 1,70 m, a peć je bila ukopana u sterilnu, žutu ilovaču. Promjer gornjeg cilindričnog dijela peći i poprečne ploče iznosi 1,40 m, promjer ložišta 1,70 m. Sadržaj peći do dub. 0,50 m predstavljala je humozna zemlja sa fragmentima crveno i sivo pečene kućne keramike. Jedan dio ovih fragmenata je svakako naknadno dospio u unutrašnjost peći. Od 0,50 m do poprečne ploče nalaženi su samo fragmenti sivo pečene keramike, te je vjerojatno da je peć služila za pečenje ove vrste posuda. U ložištu se nalazila tamna, vrlo masna zemlja izmiješana sa pepelom i garom. U gornjem sloju nađen je primjerak Gordijanovog, a na samoj ploči primjerak Maksiminovog novca. Sjeverozapadno od peći, u temelju portala br. 46, konstatiran je prilaz ložištu širine 2,20

m, ukopan u sterilnu, žutu ilovaču do dub. 1,80 m. Sadržaj prilaza predstavljala je humozna zemlja izmiješana sa fragmentima keramike, životinjskim kostima, pepelom i garom, a na njegovom dnu nalazio se sloj pepela i gara debljine 0,50 m, što ukazuje na dugu i intenzivnu upotrebu ove peći.

U temelju za portal br. 42 uništena je polovica trećeg sličnog objekta većih dimenzija. Ovaj objekat ima visinu od preko 2 m, a najveći promjer iznosi 2 m. Vertikalni presjek u zapadnom profilu temelja portala pokazuje kruškoliki oblik, a zidovi se sastoje od crveno pečene zemlje prosječne debljine 6—8 cm. Sadržaj ovog objekta ne ukazuje na to da je služio kao lončarska ili kakva druga peć i sastojao se od humozne zemlje izmiješane sa manjim brojem fragmenata crveno i sivo pečene kućne keramike, crveno pečene zemlje, životinjskim kostima i rijetkim, sitnim fragmentima drvenog ugljena[5].

Napomenuto je da na Štrbincima nisu vršena veća stručna arheološka iskopavanja, izuzev manjih radova J. Brunšmida, ali su novi podaci i nalazi dobiveni izvođenjem građevinskih radova na lokalitetu, potvrdili pretpostavku da se na Štrbincima nalazilo veće naselje u doba rimske okupacije. Nalazi novca iz kontinuiranog perioda od četiri stoljeća ukazuju na to da je naselje postojalo u dužem vremenskom periodu. Kao radna hipoteza može se postaviti ideja da se na lokalitetu Štrbinci nalazila stanica Certissa, koju spominju rimski itinereri, no dok se ne izvrše stručna iskopavanja ne može ozbiljnije biti riječi o toj pretpostavci.

B. Raunig-Galić

NAPOMENE

1 J. Brunšmid Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije, VHAD N. S. V. Zagreb 1901, str. 137—139.
2 Dekker H. Đakovo i njegova okolica. Đakovo 1959, str. 15, 17, 31—33.
3 Celestin V. Rimske svjetiljke iz Osijeka, VHAD N. S. V, Zagreb 1901, str. 29, 30.
4 Raunig-Galić B. značajan nalaz na lokalitetu Štrbinci kod Đakova, Vijesti muz. i konz. Hrvatske, god. XIV, br. 5, Zagreb, studeni 1965.
5 Materijal i dokumentacija o lokalitetu Štrbinci nalaze se u Muzejskoj zbirci »Đakovština« u Đakovu.

RAD NARODNOG MUZEJA ZEMUN NA ISTRAŽIVANJU RIMSKOG LIMESA U SREMU TOKOM 1965. GODINE

Činjenica da teritorija, koju obrađuje Narodni muzej Zemun, predstavlja jednu od vrlo značajnih deonica srednje dunavskog rimskog limesa, obavezuje našu ustanovu da istraživanju toga problema posvetimo posebnu pažnju. Od samog svoga osnivanja Muzej je u okviru svojih

mogućnosti uvek izdvajao izvesna sredstva za sistematska rekognosciranja i iskopavanja lokaliteta, koji su vezani za limes u užem ili širem smislu. Sistematska iskopavanja vršena su na lokalitetu „Gradina" u Starom Slankamenu već tokom 1955—1957. godine, a zatim, tokom zadnje dve tri godine i zaštitna na lok. Kratkotalasna radio stanica Tanjuga na obali Dunava kod Zemuna, lok. „Ciglana" kod Dobanovaca i na lok. Zemun Polje, zapadno od Zemuna.

Rezultati ovih radova objavljivani su u vidu izveštaja u više navrata,[1] tako da o njima ovom prilikom ne bi govorili, već samo o rezultatima ovogodišnjih rekognosciranja i reambulacija, koja su izvršena uz pomoć Međuakademijskoga odbora za istraživanje rimskog limesa.

Ekipa u sastavu D. Dimitrijević, upravnik Muzeja, N. Tasić, kustos i M. Gabričević, stručni saradnik Muzeja, obišli su tokom meseca oktobra sledeća sela i to: Novu Pazovu, Staru Pazovu, Inđiju, Šimanovce i Dobanovce. Sem toga izvršena je i reambulacija već poznatih lokaliteta u okolini Zemuna — Zemun Polje i „Soko-salaš".

Stara Pazova, SO Stara Pazova, AP Vojvodina

Obiđen je rimski lokalitet na području Poljoprivrednog dobra „Janko Čmelik", koji je konstatovan prilikom rekognosciranja 1960. godine. Na tome lokalitetu nađena je tada jedna votivna ara dedikanta Aurelija Supera, veterana legije II Adiutrix, koja je preneta u Vojvođanski muzej u Novi Sad. Sadašnje stanje lokaliteta je sledeće, na površini oranice neznatni fragmenti rimske keramike i nešto malo lomljenih opeka i tegula. Iako se ovde radi o ostacima arhitekture, verovatno neke villae rusticae, temelji se nalaze na većoj dubini, tako da ih duboko oranje za sada ne ugrožava u većoj meri. Od 1960. god. do danas novih značajnijih nalaza nije bilo. Lokalitet je unet na topografsku kartu, ali za sada ne iziskuje zaštitna iskopavanja.

Inđija, SO Inđija, AP Vojvodina

Obiđen je Poljoprivredni kombinat „Inđija" (ranije ekonomija „1. maj") — pogon br. V, za koji su u Muzeju postojali izvesni podaci iz 1959. godine. Na sektoru koji radnici ekonomije i meštani nazivaju „Demagov salaš" (na sekciji ubeležen kao „Vokićev salaš"), na tabli br. 4, na površini od oko 15 kv. ari, vide se jasni tragovi rimske arhitekture. Oranica je prekrivena fragmentima opeka, tegula, imbrika, grumenja krečnog maltera, pečenog naboja i lepa lomljenog kamena, a takođe se svuda nailazi na velike količine fragmenata provincijalno-rimske kera-

mike. Po izjavi traktorista prilikom dubokog oranja plug stalno izbacuje ovakav materijal, a ostaci zidova se nalaze već na cca 0,40 m dubine. Ova parcela se nalazi na blagom uzvišenju, koje se jasno ističe na okolnom nižem terenu.

U neposrednoj blizini te parcele, na tabli br. 5 veličine oko 20 kv. ari, arheološki materijal je još intenzivniji, a teren se jasno ističe svojom konfiguracijom u vidu blagog uzdužnog uzvišenja.

Prema geografskom položaju lokaliteta, konfiguraciji terena, dimenzijama površina sa arheološkim nalazima, nađenom poljoprivrednom alatu i dr. indicijama, može se pretpostaviti da se ovde radi o rimskom poljskom dobru (villa rustica) sa pomoćnim gospodarskim zgradama. Lokalitet je ugrožen dubokim oranjem, te bi bilo neophodno izvršiti zaštitna iskopavanja.

Šimanovci, SO Pećinci, AP Vojvodina

Obiđeno je selo Šimanovci. Prema podacima dobijenim u Mesnoj kancelariji, prvog dana obiđen je potes zv. „Dužnica", pored puta koji vodi za Mihaljevce. Na njivi Mirka Ćirković prilikom dubokog oranja, on je naišao na temelje pravouglih prostorija. Prema njegovom opisu, temelji i ostaci zidova rađeni su od krupnije lomljenog kamena u krečnom malteru. Malter je rađen od negašenog kreča. Sem toga pri oranju se stalno nailazi na velike količine keramike, gvozdene predmete i konjske kosti.

Po izlasku na teren konstatovano je sledeće: njiva se nalazi iznad parcele zv. „Okuka", na najvišem delu terena. Arhitektura plitko pod zemljom prati greben uzvišenja u dužini od preko 30 m. Na površini njive nalazi se dosta lomljenog kamena, ulomci opeka, tegula i imbrika, kao i fragmenti provincijalno-rimske keramike. Lokalitet je akutno ugrožen usled dubokog oranja ,te bi bilo neophodno već u idućoj godini pristupiti zaštitnim iskopavanjima.

Na susednoj parceli, malo istočnije od ove i nešto nižeg položaja, jer se nalazi u podnožju brežuljka, konstatovana je veća nekropola, koja je sigurno vezana za arhitektonski sklop na brežuljku. U svežem oranju nađena je velika količina fragmenata rimske keramike i dosta ljudskih kostiju. Nekropola je još jače ugrožena. Zaštitni radovi bi se morali izvesti hitno.

Za sada bi bilo preuranjeno doneti neki čvršći zaključak o karakteru ovog lokaliteta. Možda se radi samo o poljskom dobru, ali s obzirom na starije podatke kojima raspolažemo o Šimanovcima, može se

očekivati i utvrđenje ili slična stambena aglomeracija. S obzirom na kvalitet keramike, može se zaključiti da ovo nalazište nije bilo beznačajno.

Drugoga dana, ekipa je izvršila pregled pravoslavnog groblja. Starija literatura[2], iako u skromnim razmerama, raspravlja o ovom nalazištu. N. Vulić smatra da bi Šimanovci mogli biti Mutatio Noviciani i pominje ostavu od 400 kom. bakarnog novca iz III v.n.e., kao i jedan votivni spomenik Elija Celsina, vojnika legije II Adiutrix. Ovaj spomenik prema navodima CIL III Nr. 15133 nalazio se na pravoslavnom groblju u sekundarnoj upotrebi. Zbog ovog podatka detaljno je pregledano groblje i konstatovano je sledeće: groblje se nalazi na jednom brežuljku koji dominira nad okolnom ravnicom. Na površini se zapaža veći broj fragmenata grube praistorijske keramike, koja pripada mlađoj vinčanskoj kulturi, a takođe i nešto pečenog lepa, što indicira postojanje naselja vinčanske kulture. Na samom groblju je veći broj rimskih kamenih spomenika, od kojih jedan deo u sekundarnoj upotrebi, tj. korišten je tokom 18—19. veka od seljaka za nadgrobne spomenike, na taj način što je prvobitni tekst izbrisan, a novi uklesan. To se može tumačiti oskudicom kamena u ovim krajevima, pa su korišćene zalihe nađene na samom terenu. Nekoliko spomenika leži u travi, među njima dve are i fragmenti nadgrobnih stela. Na dva je očuvan i tekst. Na jednom fragmentu se čita:

AVR V
N

Na drugom, većem, prelomljenom na dva dela, tekst je znatno veći, slova su odlično rezana i čitka. Na terenu je čitanje otežano, jer je spomenik delimično utonuo u zemlju i zarastao u travu. Sem toga na groblju se nalazi veći broj fragmenata arhitektonskih delova (arhitrava, frizova, konzola i sl.), kao i nekoliko dobro klesanih kamenih blokova. Votivnu aru objavljenu u CIL-u nismo mogli pronaći. Da se materijal ne bi dalje razvlačio i uništavao Muzej se obratio Zavodu za zaštitu spomenika kulture APV u Novom Sadu za odobrenje da se ovi spomenici prenesu u Muzej. Zavod je ovo traženje odobrio, formirana je komisija od predstavnika Zavoda, Muzeja i SO Pečinci, te su na licu mesta obeleženi svi spomenici i ostali fragmenti, koji predstavljaju muzejske eksponate i dobijena je saglasnost za njihov prenos, što će biti izvršeno, čim vremenske prilike to budu dozvoljavale. Time ne samo da je dobijen novi muzejski materijal, već su spašeni i neki dosada nepoznati natpisi, koji će uskoro biti dostupni zainteresovanim epigrafičarima.

Za sada se nemože reći da li je rimski lokalitet na samom groblju, ili su spomenici dovučeni sa nekog drugog, ali ne suviše udaljenog mesta

u šimanovačkom ataru. U produžetku brežuljka na kome je groblje, na nešto nižem ali ipak valovitom terenu, nađeno je nekoliko fragmenata rimske keramike, što indicira da se ipak i ovde može očekivati rimski lokalitet. U sledećoj godini bilo bi neophodno ispitati celo ovo područje vrlo detaljno, a takođe i lokalitete „Selište" i „Vrtlozi" u blizini Šimanovaca.

Nova Pazova — Vojka — Ugrinovci, SO Stara Pazova i SO Zemun (lok. „Brestove međe" na tromeđi atara ova tri sela)

Ovaj lokalitet konstatovan je još 1958. godine, a zatim je reambuliran 1960—1961. godine. On se nalazi na širem području čiji centralni deo čine dva blaga uzvišenja, koja su rastavljena trakom ravne livade. Najviši plato zauzima površinu od cca. 200 m², njegova visinska kota je 77 m nadm. vis.[3] Lokalitet se nalazi pored samog rimskog druma Sirmium—Singidunum, a njegova lokacija približno odgovara rastojanju druge mutacije, polazeći od Taurunuma ka zapadu. Iako je već tada bilo jasno da se ovde radi o većem rimskom naselju, verovatno jednoj od mutacija, ipak se zbog plitkog oranja još nije dobila prava slika o značaju ovog nalazišta. Obaveštavani od vlasnika zemlje da se u zadnje vreme prilikom dubokog oranja nailazi na sve veće količine arheološkog materijala i temelje zidova, ekipa je tokom meseca u dva navrata ponovo obišla ovo nalazište.

Terenska situacija sada je sledeća: Njive na nižem delu zemljišta, zapadno od kote 77 m, sada su sveže preorane. Oranje je išlo na cca 0,45 m dubine. Na parceli ,koja pripada većem broju vlasnika, svuda se vide tragovi velike rimske nekropole, koja je već delimično zahvaćena plugom. U brazdama se vide zone sa velikim količinama fragmentovanih rimskih posuda, najraznovrsnijih oblika i fakture. Može se tačno pratiti raspored grobnica, kojima je plug na sreću zahvatio samo gornje konstrukcije, dok su donji delovi još očuvani. Po keramičkom materijalu, čiji su svi prelomi sasvim sveži, može se zaključiti da je ova nekropola potpuno intaktna do ovog momenta, da grobovi u ranijim epohama nisu otvarani, a da su grobni inventari prilično bogati i značajni. Cela njiva prekrivena je opekama, tegulama, imbricima, a ponegde ima u većim količinama lomljenog kamenja i grumenja maltera. Takođe su ovde prikupljeni i neki predmeti od metala: fibule, ključevi, razni klinovi i šila, pločice od bronzanog i bakarnog lima, fragmenti staklenih posuda. Nekropola je vrlo velika i sem na ovoj parceli konstatovana je i sa severo-zapadne strane uzvišenja, a delimično i na samoj padini.

Na uzvišenju, gde se nalaze ostaci utvrđenja situacija je sada takođe pogoršana. Nedavno obavljeno duboko oranje na preko 0,50 m načelo je gornje delove očuvanih zidova. To je naročito uočljivo na severo-zapadnoj padini, od kote 77 m ka nekropoli. Na jednoj manjoj parceli izbačeno je toliko građevinskog šuta, da se sigurno radi o većem i čvrsto zidanom arhitektonskom objektu. Komisija u kojoj su bili predstavnici Zavoda za zaštitu spomenika kulture APV i Muzeja je posle detaljnog pregleda terena zaključila da je ovo jedan od najzanimljivijih i najvećih rimskih lokaliteta koji je do sada otkriven pored trase rimskog puta u ovom delu Srema. Ovde pada u oči velika količina fragmenata keramičkih posuda, među kojima prevagu ima vrlo fina keramika, pa i terra sigillata, dok je grublja provincijalno rimska, zastupljena samo u skromnijim razmerama: Među fragmentima tegula je i jedan sa žigom: COH(ors) VII BRAE(ucorum ?).

Sam geografski položaj lokaliteta, njegova konfiguracija, prostranstvo nekropole i bogatstvo pokretnog arheološkog materijala, indiciraju da se ovde zaista radi o značajnom rimskom nalazištu, vezanom za lanac utvrda koje su štitile glavni drum, a samim tim i za limes u užem smislu. Bilo bi neophodno već u 1966. godini pristupiti sistematskim zaštitnim radovima na iskopavanju, konzervaciji i prezentaciji ovoga lokaliteta, s tim da će ovi radovi trajati nekoliko godina, ali sa krajnjim ciljem da se celi lokalitet otkrije i ispita.

Dobanovci, SO Zemun, grad Beograd

U nekoliko navrata ekipa je obišla već od ranije poznati lokalitet „Tvrdenjava" u blizini dobanovačke ciglane. Kako je već ranijih godina konstatovano, ovde se radi o manjem rimskom utvrđenju koje je štitilo veliki, nekada plovni kanal „Galovicu", koji se uliva u Savu kod Bežanije. Ove godine mogle su se na lokalitetu zapaziti izvesne promene. Naime, sem centralnog dela lokaliteta na kome su konstatovani ostaci arhitekture, sada se na širem sektoru oko ovoga jezgra nailazi na fragmente provincijalno-rimske keramike, opeke, tegule i lomljeni kamen. Ova situacija indicira da se oko utvrđenja nalazilo i veće naselje sa nastambama od manje trajnog materijala i da je u pitanju mnogo veći lokalitet. Sem toga u ataru sela identifikovan je još jedan veći rimski lokalitet, sa leve strane autoputa Zagreb—Beograd u potezu zv. „Kamenje". Sa toga lokaliteta Muzej poseduje dosta materijala, koji je izbačen na površinu prilikom dubokog oranja. Poverenik Muzeja donosio je rimski novac, keramiku, gvozdene predmete, sitne bronzane ukrase i sl., a prilikom rekognosciranja nađen je jedan celi keramički žižak.

U sledećoj godini potrebno je sem praćenja lok. „Tvrdenjava", izvršiti i detaljno ispitivanje novootkrivenog lokaliteta u potezu „Kamenie", a eventualno i pristupiti orijentacionim sondažnim radovima.

* *
*

U okviru sistematskih rekongnosciranja terena, izvršena je tokom ove jeseni i reambulacija lokaliteta Zemun Polje i „Soko-salaš", zapadno od gradskog područja Zemuna.

Na lokalitetu Zemun Polje na kome su 1963. godine vršena zaštitna iskopavanja u trajanju od mesec dana, stanje je i sada dosta ozbiljno. Na ovom velikom naselju sa utvrđenim centrom iskopavanja su vrlo teška i nerentabilna. Prostor koji je zahvaćen naseljem vrlo je velik, a arhitektonski objekti su dosta slabo očuvani i prilično udaljeni jedan od drugoga. Međutim, lokalitet je značajan iz više razloga: najstariji objekti, jame, pripadaju još keltskom stanovništvu, zatim se može pratiti razvoj rimskog naselja od I v.n.e. do kasne antike, a na periferiji naselja konstatovana je nekropola iz vremena II avarskoga kaganata (II pol. VIII veka). Ovakvu sliku daje i pokretni arheološki materijal sa ovog nalazišta. Monete se kreću od keltskog novca i ranih rimskih vladara (Neron, Domicijan, Vespazijan), pa do moneta Flavijevaca. Keramika od rane terra sigilattae, latenske i latenoidne, uključujući i tzv. dačke šolje, do gleđosane kasno antičke keramike. Među metalnim predmetima nalaženi su poljoprivredni alati, oružje, ključevi, razni ukrasi i aplikacije, što sve govori u prilog, da je ovo naselje imalo viši nivo sa razvijenom materijalnom kulturom, pa i luksuznijom uvezenom robom. Od kamenih spomenika nađena je votivna ara Aurelija Propinka, princepsa kohorte I Campanorum, kao i fragmenti nadgrobnih stela vrlo dobrog kvaliteta. Činjenica da lokalitet leži direktno pored glavnog rimskog druma, a da prema rastojanju od Taurunuma može da odgovara prvoj mutaciji od Taurunuma u pravcu Bassianae, ovom nalazištu daje još veći značaj. Međutim, karakter samog lokaliteta iziskivao bi za nastavak sistematskih iskopavanja mnogo veća sredstva od onih koja bi Muzej u sadašnjoj situaciji mogao da izdvoji. Ovakva situacija je prilično ozbiljna, jer se prilikom dubokog oranja stalno nailazi na novi materijal, a ostaci arhitektonskih objekata se izlažu novim oštećenjima.

Vrlo slična, možda čak identična je situacija na velikom rimskom lokalitetu, koji se nalazi u neposrednoj blizini ovoga, na području ekonomije „Soko-salaš", sada PIK Zemun, severno od auto-puta Beograd—Zagreb. I ovde se prilikom svakog oranja ili drugih zemljanih radova nailazi na ostatke arhitektonskih objekata, obilje fragmenata keramike,

građevinski šut, monete, predmete od metala i sl. Za sada karakter ovoga nalazišta nije još dovoljno jasan, niti njegov odnos prema nalazištu u Zemun Polju.

Na samom području antičkog Taurunuma (Zemuna) takođe je konstatovan novi lokalitet. To je nekropola van gradskih bedema, u krugu fabrike cipela „Kozora", na sektoru gde je glavni drum Sirmium—Singidunum ulazio u utvrđeni sektor grada Taurunuma, znači via sacra. Nekropola je konstatovana prilikom kopanja temelja za novu halu fabrike. Na žalost i pored intervencije Zavoda za zaštitu spomenika kulture grada Beograda i ovoga Muzeja, jedan deo grobova je pri ovim radovima uništen. Posle izvođenja Komisije na samo radilište situacija se nešto poboljšala. Ongažovan je student arheologije za praćenje radova i nekoliko grobova je spašeno, a izrađen je i situacioni plan lokaliteta. Nekropola je vrlo interesantna, jer baca novo svetlo na problem prostiranja Taurunuma i njegovih širih granica. Na nekropoli je nađena i jedna veća skulptura — dva lava sa glavom bradatog božanstva, kult koji je za sada već dokumentovan u Sirmiumu i Bassiani.

Ako rezimiramo napred izneto, prema podacima prikupljenim putem rekognosciranja poslednjih godina, a posebno u ovoj godini, kada je uporedo sa obilaskom terena rađeno i na tehničkoj dokumentaciji, čini nam se da je baš problem proučavanja rimskih komunikacija i objekata vezanih za njih od posebnog značaja. Podaci koje bi mogla pružiti sistematska iskopavanja takvih lokaliteta kao što su npr. Zemun-Polje, Brestove Međe, Šimanovci i dr., konfrontirani sa rezultatima radova u Acumincumu-Rittiumu-Taurunumu i drugim kastrumima užeg podunavskog odbrambenog sistema, dali bi pravu sliku razvoja srednjedunavskog limesa, kao i urbanizacije i romanizacije ovih krajeva.

D. Dimitrijević

NAPOMENE

1 D. Dimitrijević, Nekoliko podataka o rimskom limesu u Istočnom Sremu, Limes u Jugoslaviji I, Beograd 1961. str. 93—107 sa starijom literaturom. — D. Dimitrijević, Zemun Polje, Zemun — rimsko naselje i nekropola iz Seobe naroda, Arheološki pregled 5, Beograd 1963. str. 106—108.

2 N. Vulić, Vojvodina I, str. 68.

3 Vidi sekcija, list Obrenovac 2: 7434—7438 x 4976—4974.

ISKOPAVANJA SREDNJEVEKOVNIH NALAZIŠTA

CIGLANA NA DELIBLATSKOM PUTU, DOLOVO — sarmatsko i slovensko nalazište

Narodni muzej u Pančevu je tokom poslednjih nekoliko godina rekognoscirao teren u selu Dolovu. Na dolovskoj poljskoj ciglani, na osnovu površinskih nalaza i nalaza iz profila, kao i podataka prikupljenih od radnika, konstatovano je da se nalazi sarmatsko naselje i nekropola kao i slovensko naselje.

Interesantno bi ovde bilo napomenuti da Mileker[1] pominje iz Dolova nalaz (jedan sud sa uškom i đerdanska niska od raznobojnih zrna, verovatno deo inventara sarmatskog groba) koji je otkupljen 1900. godine a otkopan nekoliko godina ranije u ciglarskoj jami nedaleko od opštine.

U Arheološkoj zbirci Narodnog muzeja u Vršcu, čuva se iz Dolova manji sud sa uškom rađen na vitlu, crvene boje Inv. br. 12.937 (T. LVI sl. 1) bez padataka o mestu bližeg nalaza.

U Arheološkoj zbirci Narodnog muzeja u Pančevu čuvaju se tri sarmatske posude, slučajni nalazi, koji su dospeli kao poklon 1959. godine, takođe bez podataka o mestu bližeg nalaza, sem da su nađene u poljskoj ciglani (napominjem da u Dolovu postoje četiri poljske ciglane).

Takođe bi trebalo reći da je Narodni muzej u Pančevu u 1965. godini sa rekognosciranja ove ciglane, došao do nekoliko fragmenata slovenske i sarmatske keramike i jednog celog slovenskog lonca.

Radovi su obavljeni u vremenu od 20. do 26. avgusta 1965. godine sa deset radnika. Otvorene su četiri istražne sonde sa ispitanom površinom od 95 m^2.

U toku ovogodišnje kampanje, koja je relativno kratko trajala i sa skromnim finansijskim sredstvima postignuti su sledeći rezultati: gornji slojevi dali su ranosrednjevekovni keramički materijal u kom stratumu je konstatovana jedna kulturna jama (sonda 3, jama 6) i patos jed-

nog ognjišta kružnog oblika sa ravnom čvrsto pečenom površinom (sonda 3, kvadrant C). Donji slojevi arheološki bogatiji dali su sarmatski keramički materijal i osam kulturnih jama od kojih su tri bile bez materijala (sonda 1, tri jame; sonda 2, jednu jamu; sonda 3, četiri jame). Od nalaza iz ove godine pomenuo bih i jedan grob koji je ranijim odronjavanjem zemlje skoro uništen, naime sačuvane su samo delimično karlične kosti i kosti nogu. Grob je orijentisan u pravcu jugozapad — severoistok. Pokojnik je sahranjen na leđa u ispruženom stavu, sa rukama uz telo (kosti šake u visini očuvanih delova karlice). Bez priloga.

U toku iskopavanja članovi ekipe su kontrolisali i zemljane radove ciglarskih radnika a iz razgovora sa njima doznali su da je na nekih 150 metara istočno od postavljenih sondi desetak dana pre iskopavanja uništeno nekoliko grobova. Od grobnog inventara članovi ekipe su pribavili samo manju posudu sa dve uške, rađenu na vitlu iz jednog groba i nekoliko đinđuha iz drugog.

Sumarna analiza za keramički materijal sa iskopavanja u ovoj godini bila bi sledeća: materijal je uglavnom tipičan i relativno siromašan. Slovenska keramika je predstavljena ulomcima lonaca i glinenih kotlića. Ornamentalni elementi su urezane horizontalne i talasaste linije, kosi urezi i ubodi, posebno ili u kombinacijama. Jedinu zanimljivost predstavljaju glineni kotlići koji su dosta često ukrašeni, što na drugim lokalitetima bar koliko je poznato, nije slučaj (T. LVI, 2).

Sarmatski kulturni sloj ima nešto raznovrsniju keramiku. Pored sivoplave rađene na vitlu ima dosta i grube rađene slobodnom rukom. Takođe su nađeni i fragmenti tera sigilate. Zanimljiv je i nalaz pehara na nozi (šuplja ili puna) grube fakture rađen slobodnom rukom (T. LVII, 2).

S. Barački

NAPOMENE

1. Milleker Bodog: Délmagyarország régiségletei
2. Iskopavanja je vršila ekipa u sastavu: R. Rašajski, upravnik Muzeja u Vršcu, M. Prikić i S. Barački kustosi Muzeja u Pančevu odnosno Vršcu.

ČONOPLJA, SOMBOR — avarska nekropola

Na ciglani »Partizan« u selu Čonoplji, 14 km istočno od Sombora, već duže godina se prilikom kubiciranja zemlje nalaze avarski grobovi sa prilozima. Gradski muzej u Somboru je prvi put obavešten o grobnim nalazima 1964 g. kada je uništeno 6 grobova.

Godine 1965. povremenim izlaskom na teren, na poziv ciglane spaseno je 9 grobova sa prilozima. Svi su grobovi nađeni u jednom profilu,

odnosno, istočnom sektoru ciglane, u dužini od oko 50 m i postavljeni u redove od severa prema jugu. Orijentacija grobova je SZ—JI sa glavom prema severu. Grobovi su nađeni na dubini od oko 2,50—3 m. Prilikom ovih zaštitnih radova nije se moglo doći do svih potrebnih podataka. Grobovi su obeleženi od 1a—9a. Grobni prolazi su: jedan keramički sud, gvozdeni predmet sa dva šiljka, gvozdeni noževi, predice i strela, koštani iglenak, bronzane naušnice sa visuljcima i u obliku karike, bronzane predice sa gvozdenim trnom, dva jezičasta bronzana visuljka u obliku semena od lubenice i bronzana pločica, i fragmenti koštani od refleksnog luka.

Gradski muzej u Somboru je izvršio zaštitna iskopavanja na užem pojasu, širine oko 5 m, pored postojećeg iskopa ciglane, pošto je taj teren predviđen za kubiciranje na kraju ove godine[1]. Radovi su vršeni pod rukovodstvom P. Velenrajtera, i kustosa Gradskog muzeja u Somboru i N. Simovljević, kustosa iz Beograda. Otvorene su tri sonde A, B i C (dim. 2 × 7,5 m; 2 × 6,5 m; 2 × 6 m) u kojima je nađeno 7 grobova. Sonda B je bila bez grobnih nalaza i arheološki sterilna.

Na osnovu rasporeda grobova konstatovan je veći broj grobova na prostoru sonde A, ali se između sondi mogu očekivati i novi grobni nalazi kada se bude pristupilo kubiciranju zemlje. Skeleti pokojnika su dobro očuvani, položeni na leđa, sa rukama ispruženim niz telo i približno istom orijentacijom SZ—JI sa manjim odstupanjima kao i kod prethodnih grobova. Otkriveni su na dubini 1,65 do 2 27 m. Grobni prilozi su: gvozdeni noževi, strele, predice i jedan klin, jedna naušnica, delovi koštanog refleksnog luka, jedan glineni pršljenak i jedan obrađen jelenski rog.

Prema načinu sahranjivanja i grobnim darovima, utvrđenja je avarska nekropola kestheljske kulturne grupe. Svi predmeti pokazuju osnovne karakteristike kestheljske kulture sem gvozdenog predmeta sa dva šiljka iz groba 1a za koje za sada nisu nađene analogije.

P. Velenrajter

NAPOMENE

1. Iskopavanja su vršena od 23. VII 65. g. do 14. VIII 65. g. sa sredstvima koja su obezbeđna od Pokrajinskog zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Novog Sada i Gradskog muzeja u Somboru.

BRIBIR — ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA

Institut za nacionalnu arheologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Splitu, pod rukovodstvom akad. S. Gunjače, već sedam godina (1959—1965.) vrši arheološka istraživanja na Bribiru, koja su uz

obilne nalaze, u mnogo čemu osvijetlila život i prilike tadanjih stanovnika, od prahistorijskih vremena pa sve do novijeg doba. Zbog toga ćemo prikazati uz historijski pregled i važnost Bribirske glavice, kao i rezultate dosadašnjih arheoloških istraživanja, koja su još uvijek u toku.

I Historijsko-arheološki značaj Bribira

Bribirska glavica smještena sjeverozapadno od Skradina, već odavno je privlačila pažnju arheologa i historičara, budući da je bila važan centar političkih, kulturnih i opće društvenih zbivanja u prošlosti.

U starom vijeku podaci su vezani za ime stare Varvarije, koju spominju antikni pisci među gradovima u unutrašnjosti Liburnije, a to nam dokazuju i natpisi, otkriveni bilo to slučajem ili arheološkim istraživanjima početkom ovog stoljeća.

U srednjem vijeku nalazimo po prvi put zabilježeno ime Bribira u X stoljeću i to kod Konstantina Porfirogeneta, kad nabraja županije u Hrvatskoj. Bribirski župani spominju se zatim u ispravama kralja Petra Krešimira 1062. pa 1070. godine, a više puta od 1078—1088. godine, iz čega se jasno vidi, da su bribirski župani za vrijeme hrvatske državne samostalnosti fungirali i kao dostojanstvenici sa istaknutim ulogama na njihovu dvoru. No, njegova najveća važnost za našu nacionalnu prošlost počinje u XII stoljeću, kada se pojedini velikaši plemenskih rodova u klasnom raslojavanju uzdižu do istaknutih uloga, pa se na Bribiru javljaju Šubići kao feudalci. U svom naglom usponu, Šubići se ne ograničavaju samo na usko teritorijalno područje Bribira i okolice, već posežu za vlašću izvan svoga teritorija, pa tako čitamo kroz arhivske dokumente, da su brojni članovi te loze postali gradski knezovi u Splitu, Trogiru i Šibeniku. S tih položaja oni sve više i više zadiru u javni život Dalmacije i Hrvatske i igraju vidnu ulogu na političkoj pozornici. Jedan među najvažnijih bio je Pavle Bribirski. Njegov politički lik došao je do izražaja dinastičkim borbama, kada se je opredjelio za napuljsku lozu Anžuvinaca i bio vođa njihove stranke u državi. On se je popeo do bana Hrvatske i Dalmacije a da ojača svoj politički utejcaj, imao je svoj pečat, kovao svoj novac po uzoru na venecijanski, a njegova oblast bila je država u državi.

Pavao i njegova braća i njegov rod općenito, bili su čvrsto i krvno povezani s vladarima okolnih zemalja, pa nam važnost tog političkog centra prelazi okvire nacionalnosti i zadire u tadašnja internacionalna pitanja. Naime, Pavlova žena Ursica je bila kći srpskog vladara Stevana Dragutina. Jedna Bribirka bila je udata za Tiepola u Veneciji, a knez

Hrvatin u zapadnim stranama Bosne, Pavlov je veliki prijatelj. Pavlov brat nekoliko puta odlazi na napuljski dvor, a sam Pavao srpskome kralju.

Bribirska loza spominje se i nadalje u dokumentima primorskih gradova sve do XVI stoljeća, iako uslijed općih političkih zbivanja i jačanja centralne kraljevske moći, postepeno slabi, pa na kraju turski naleti pretvaraju Bribir, kao i okolne centre u dalmatinskoj Zagori u pustoš i ratno poprište.[1]

Postojanje plemićke loze Šubića na Bribiru, njihov ekonomski i opće društveni položaj, morao je ostaviti vrijednog spomena u kulturno-historijskoj ostavštini, u građevnim objektima, nastambama i crkvama koje su bogato obdarivali i zemljom i namještajem umjetničkog obrta, u grobovima gdje su se pokapali bribirski knezovi, kako se to čita u raznim arhivskim dokumentima, pa je nauka odavno nastojala ući u trag tim vrednotama naše kulturne baštine.

II Arheološka istraživanja

Prve arheološke radove na Bribiru otpočeo je fra. Lujo Marun, direktor Muzeja hrvatskih starina u Kninu, 1913. godine. Istraživao je na položaju »Dol«, gdje je ušao u trag srednjevjekovnoj crkvi i otkrivao bedeme stare Varvarije, ali sve su to bili pionirski radovi, skopčani mnogim teškoćama i nacionalnim antagonizmom, pa ih je ubrzo morao prekinuti. Ipak su ta istraživanja pokazala važnost i autentičnost arhivskih podataka, a uspješna su i toliko, što je na Bribiru stvorio malu zbirku, koja je nažalost u ratu teško postradala.

Poslije drugog svjetskog rata arheološka istraživanja na Bribiru u više navrata je pokrenuo direktor Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika dr Stjepan Gunjača, naročito kada je 1953. godine podnio Referat u vezi prijedloga za savezno iskapanje u Bribiru iznoseći pri tome način i organizaciju rada, a rukovodeći se u tom radu naučnim momentom i suvremenom arheološkom metodom iskapanja, pri čemu bi morali biti angažirani stručnjaci za prahistoriju, antiku i srednji vijek.[2]

Bribirska glavica ponovo se počela arheološki istraživati 1959. godine. U tim radovima od početka su bili angažirani za prahistorijska istraživanja sveučilišni profesor J. Korošec, za antikna istraživanja sveučilišni profesor M. Suić, direktor Arheološkog muzeja u Zadru, dok je organizator i voditelj iskapanja za srednjovjekovna istraživanja Institut za nacionalnu arheologiju pod rukovodstvom direktora S. Gunjače, u suradnji s asistentima D. Jelovinom i D. Vrsalovićem. Antropološka ispi-

tivanja vršio je Antropološki zavod Medicinskog fakulteta u Zagrebu, a tehničku dokumentaciju vodila je služba Instituta za nacionalnu arheologiju, kao i sve ostale preparatorske i konzervatorske radove.[3]

Važno je napomenuti, da se uz arheološki moment iskapanja, strogo vodilo računa i o konzervaciji otkrivene arhitekture i srednjovjekovnih groblja, pa su se uporedo njegovale obje discipline, kako bi se sačuvalo od propadanja sve ono što je arheološkom kampanjom do sada otkriveno.

III Prahistorijska istraživanja

Istraživanja su vođena na istočnim padinama Bribirske glavice, na položaju »Dol« i u podnožju zapadnog dijela Glavice, uz tok rijeke Bribirčice, na položaju »Krivača«.

U cilju da se dobije stratigrafija prahistorijskih kultura, napravio se na istočnoj strani padine duboki usjek i dobio profil od 8 metara dubine, gdje se pokazala slika kulturnih slojeva i materijal koji je tu dospio dijelom u naplavini. Na položaju »Dol« kroz dvije sonde između antiknih i srednjovjekovnih zidova, na dubini od 3 i 5 metara, pronašlo se mnoštvo materijalnih preostataka gradinske kulture u višim i brončanodobne kulture u nižim slojevima. Uz prahistorijsku keramiku pronašle su se u najdonjem sloju i dvije keramičke peći. Spomenuti ulomci pokazali su brojnost ne samo oblika keramičkih posuda, nego i raznoliku tehniku i šarolikost ukrasa, o čemu će biti detaljnije govora u posebnoj publikaciji prahistorijskog Bribira. U toj periodizaciji prahistorijskih kultura na Bribiru neobično važnu sliku dao je položaj »Krivača« sa svojim bogatim nalazištem neoliktske kulture, koji se brojčanošću i karakterom nalaza svrstava među važnije prahistorijske lokalitete u Dalmaciji, te ide uz bok hvarskoj keramici, Danilu i Smilčiću kod Zadra.

IV Antikna istraživanja

Istraživanja su vršena na više sektora: na otkrivanju i istraživanju monumentalnih bedema stare Varvarije, na istraživanju rimskih ulaznih vrata, na otkrivanju sklopa nastamba po platou Glavice, vodoopskrbnog centra i na proučavanju materijalnih preostataka (kamenih fragmenata, natpisa, dekorativne plastike keramike i metalnih nalaza svakodnevne upotrebe).

Čitava istočna, sjeverna i zapadna strana Bribirske glavice zbog blagih padina bila je učvršćena megalitskim bedemom, dok je južnu i jugozapadnu stranu zaštitila priroda strmim i nepristupačnim liticama. Da

bi se dobio uvid u veličinu i strukturu gradnje tih bedema stare Varvarije, sistematski se ogoljavao bedem s vanjske i unutrašnje strane i proučavala tehnika gradnje. Sveukupno je do sada otkriveno, istraženo i konzervirano na sjeverozapadnoj strani 70 m obrambenog zida, na jugoistočnoj i istočnoj strani oko 80 m, a na sjeveroistočnoj strani oko 40 m zida. Taj bedem građen je s vanjske strane velikim kamenim blokovima, koji su pravilno klesani i uslojeni jednim određenim funkcionalnim estetskim momentom, a fortifikacijski karakter očituje se u impozantnoj, širini dva i pol metra. Jezgro je građeno u tri niza, kako bi se postigla određena čvrstoća i spriječilo urušavanje unutrašnjeg sloja, budući da je stražnja strana građena od mnogo manjeg i pravilno tesanog kamena.

Na zapadnoj strani tih bedema, na položaju »Vratnica«, arheološki se istražilo i riješio problem glavnog ulaza u staru Varvariju. Istočni ulaz, također se istraživao i uočila se sličnost sa nešto pojednostavljenim elementima, ali su na tom traktu iskapanja još u toku.

Konzervacija megalitskih bedema zahtijevala je mnogo umješnosti i vremena. Naime, podizalo se urušeno kamenje a nekoji od bedema bili su odkotrljani duboko niz padinu Glavice. Pošto su se kameni blokovi postavili na svoja prvobitna ležišta, ojačavala su se vezivnim materijalom, a jezgro zida povadilo i po istom sitsemu cementnom smjesom nadopunjalo, dok se je vanjska i unutrašnja površina fugirala.

Na platou Bribirske glavice vršena su arheološka istraživanja nastanjenog centra i otkrilo se više rimskih zgrada s karakterističnim antiknim elementima, koje su na Bribiru tadašnji stanovnici rješavali na jedan specifičan način, pa je u tim specifičnostima i važnost te profane arhitekture, koja se nastojala akomodirati strukturi tla i životu provincije. Naime, čitav centralni dio nastamba građen je na tesanoj prirodnoj litici sa uređajima kanalizacije i vodoopskrbnih instalacija. Pronađene su dvije cisterne, terme s uređajima za grijanje i mozaične površine. U svim tim prostorima pronađeno je kamenih dekorativnih ulomaka keramičkih fragmenata, novca, stakla i raznih metalnih predmeta svakodnevne upotrebe. I taj kompleks rimske arhitekture na koju je u kasnijem razdoblju sjela srednjovjekovna i novovjekovna ruralna arhitektura, većim je dijelom konzervirana.

Na položaju »Dol« otkrivena je i za sada samo djelimično istražena jedna »villa rustica« sa elementima stilske arhitekture, a u centralnom dijelu otkrivena je piscina u kojoj se pronašlo ponešto predmeta svakodnevne upotrebe. Taj objekt u svom prostranstvu provlači se ispod srednjovjekovne crkve i samostana, pa je u mnogim detaljima manjkav, zbog temeljnih zidova kasnije sakralne arhitekture.

V Nalazi srednjovjekovnih arhitektura na Bribiru

Srednjovjekovna istraživanja vršena su na Tjemenu glavice, na položaju »Dol« i na sjeverozapadnoj strani Glavice.

Na Tjemenu Glavice pronađena je i otkrivena gusta mreža zidova koji su pripadali stambenim zgradama, pa je ovo otkriće tim značajnije, jer se po prvi put otkrilo srednjovjekovno naselje u Dalmaciji. Otkriveno nasleđe na Bribiru očituje pomanjkanje svakog urbanističkog smisla, budući da je sve građeno bez ikakva plana, a konstrukcija zidova zgrada govori o pomanjkanju zanatskog smisla, jer su zidovi građeni tehnikom suhozida, a kamenje se uzimalo većim dijelom iz antiknih zdanja, pa se zato i nailazilo na arhitektonske spolije. Zidovi su često puta krivudavi, a kako su u temeljima bili vrlo slabi, to znači da su sve kuće bile prizemnice.

Na istočnom kraju ovog naselja otkrila se i jedna kasnosrednjovjekovna crkvica s uglatom apsidom, dok se druga crkvica sa oblom apsidom iz nešto ranijeg razdoblja, nalazi na sjeveroistočnoj strani Glavice.

Na položaju »Dol« gdje su se već od prije poznavali obrisi srušenih arhitektonskih objekata a za koje se odavno držalo da pripadaju crkvi i samostanu sv. Marije u kojoj su se, prema dokumentima, pokapali bribirski knezovi, arheološki radovi dali su pozitivne rezultate. Crkva je građena pravilno tesanim kamenjem, jednobrodna je i ima uglatu apsidu, te u svemu odaje karakter gradnje koncem XIII ili početkom XIV stoljeća. Arhitektonski nalazi sastoje se od mnoštva ulomaka gotičke profilacije, zatim od nekoliko dekorativnih ulomaka kamenica za vodu, ulomaka transena, kapitela i ulomaka sa natpisom. Među njima se ističe kapitel sa grbom Šubića i nadgrobna ploča sa amblemom te porodice. Uz bočne zidove crkve naknadno su prizidani masivni potpornjaci, što se tumači drugonamjenskom svrhom, pa se to dovodi u vezu sa preupotrebom crkve u doba Turaka, kada je vjerojatno mogla služiti kao barutana. Zidovi od crkve pripadaju samostanu, a pokazuju tragove požara i više faza gradnje.

Čitav sklop sakralne arhitekture na »Dolu« je konzerviran, pošto se prethodno iz temelja crkve povadilo antiktno blokovsko kamenje, koje je ponovno postavljeno na bedemu stare Varvarije u tom jugoistočnom traktu.

Na samom vrhu Glavice otkrivena je i obla kula, koja je malim dijelom bila vidljiva, a pripisivala se dominaciji knezova Šubića. No, istraživanja i nalaz topovske cijevi u unutrašnjem dijelu kule, govori nam za gradnju kule u doba upotrebe artiljerije, a to isključuje svaku vezu sa Šubićima. Uz kulu sa dvije strane prislonio se naknadno zidani ob-

jekt, za kojeg se drži, da je podignut u drugoj polovici XVII stoljeća. U međuprostoru ovih zidova i kule, pronašli su se preostaci suhozidnih zgrada, koje su služile u mletačko doba za kovačke radionice, jer se pronašlo u većim količinama alata, sve recentnog karaktera.

VI Četiri starohrvatske nekropole na Bribiru

Na istočnoj padini Glavice otkriveno je i istraženo starohrvatsko groblje sa 13 grobova u kojima se pronašlo relativno mnogo (obzirom na broj grobova) priloga — nakita. Tu su zastupane proste i tordirane karičice, karčice s nastavkom slova S te naušnice s jednom jagodom, nekoliko masivnih prstena i ukrasnih aplika. Svi ovi predmeti po svojim tipološkim karakteristikama spadaju u red dosta poznatog materijala sa naših nekropola, koje su istraživane na području dalmatinske Hrvatske, i pripadaju ranom srednjem vijeku tj. od IX do XI stoljeća.

Na jugoistočnom dijelu Bribirske glavice, na položaju Dol, unutar crkve i samostana i okolo tih objekata, otkriveno je ukupno 172 groba. Tu se susreću dva tipa grobova; grobovi ovalnog ili pačetvorinastog oblika građeni sa nepravilnim kamenim obložnicama, i pravilno zidani grobovi od tesanog kamenja, koji je uziman iz ruševina i obljepljen malterom, a pokriveni su obrađenim kamenim pločama, među kojima su i neki stećci. Svi grobovi ovog posljednjeg tipa su etažni i to većinom trospratni, u kojima su pokojnici polagani jedan iznad drugoga. Na jednoj nadgrobnoj ploči, kako smo to već spomenuli, predstavljena je u reljefu jedna varijacija orlova krila, što je grb jedne grane bribirskih knezova. I pored toga, što je dobar dio ovih grobova bio ranije otvaran i opljačkan ipak se u drugim nedirnutim grobovima moglo konstatirati, da je njihov kulturni inventar bio dosta siromašan. Od priloga u grobovima najviše je nađeno prstenja, naušnica trojagodnog tipa, predica, dugmadi, noževa kasnosrednjovjekovnih novaca čavala itd. Po općim karakteristikama, koje nam ovo groblje pruža, a posebno po samim prilozima, koji su u njemu nađeni ovo groblje spada u kasni srednji vijek i može se okvirno postaviti u vrijeme od XIII do XV stoljeća.

S istočne strane pod Tjemenom Glavice oko kasnosrednjovjekovne crkvice otkriveno je 77 grobova, ali iskapanja nisu još završena. U ovim grobovima kulturnog inventara nađeno je vrlo malo, što nam očito može govoriti, da ovo groblje pripada dosta kasnom razdoblju, negdje u XIV ili XV stoljeću. Međutim u donjem sloju naišlo se na 33 starija groba, koji se po bogatstvu nalaza ne mogu uopće uporediti sa grobovima u

gornjem sloju. Među tim nalazima ističe se nakit kao na pr. naušnice tipa proste karičice, naroskane naušnice i naušnice sa koljencima, naušnice s jednom a manje sa tri jagode, te prstenje raznog oblika, kao i privjesci. Osim ovog materijala pronađen je i jedan par ostruga, zatim nešto noževa i predica. Na osnovu dosadašnje kronologije ovi se grobovi mogu datirati u IX doXI stoljeće. Ovi grobovi pripadaju zapadnom perifernom dijelu nekropole, koja okružuje najstariju do danas pronađenu starohrvatsku crkvu sv. Ivana na Bribiru, a koja se nalazi pod temeljima današnje parohijske crkve sv. Joakima i Ane, a kojom se i otpočelo sistematsko arheološko istraživanje na Bribiru.

Na sjeverozapadnoj strani padina, pred ulazom u staru Varvariju, otkrilo se starohrvatsko groblje, četvrto po redu u sklopu grobnih skupina srednjovjekovne materijalne kulture na Bribiru. Tu je pronađeno u donjim slojevima šest rimskih grobova, koji su građeni bilo to lijepo tesanim i pravilno uslojenim kamenjem bilo u ulomcima antikne arhitekture, iz čega proizlazi, da se radi o grobovima kasne antike, što nam mogu potvrditi i grobni prilozi iz toga vremena. U gornjim slojevima otkriveno je i istraženo 122 starohrvatska groba, pa je interesantna koincidencija istog ukopišta, koja nam na ovome mjestu govori o nekom nastavku tradicije ukapanja. Među nalazima zastupani su osim raznog prstenja i ukrasnih aplika, noževa i pršljenova, mnogi primjerci i varijante starohrvatskog nakita i to: naušnice tipa proste karičice, naroskane i tordirane karičice, S-naušnice i naušnice tipa jedne jagode, kojima su jagode ukrašene geometrijskim motivima a izrađene u tehnici filigrana i granulacije. Prema dostadašnjoj kronološkoj klasifikaciji i brojnosti nalaza može se zaključiti, da ovo groblje datira od IX do XI stoljeća, našto nas upućuje i nalaz ostruge, koja u osi ostružnih lukova ima izduženi šiljak, a datira se u postkarolinško doba tj. u vrijeme najkasnije do prve polovine XI stoljeća.

Sve do sada otkrivene nekropole ranijeg razdoblja, a to su: nekropola na istočnim padinama Glavice, donji sloj grobova u nekropoli pod Tjemenom i nekropola pred ulazom u staru Varvariju na sjeverozapadnoj strani, u kronološkoj klasifikaciji možemo uvrstiti u vrijeme hrvatske državne samostalnosti, dakle u vrijeme daleko ranije, nego što su u društvenom raslojavanju izbili na hrvatsku pozornicu feudalci iz roda Šubića na Bribiru.

Starohrvatsko groblje na »Vratnicama« se i konzerviralo, što je do sada prvi slučaj u našoj arheološkoj praksi, a da se pri tome sačuvao karakter i oblik groba kao i fizionomija cjelokupne grobne površine.[4]

Time se dobila trajna slika jednog grobnog prostora, koji estetski vrlo dobro djeluje i stoji u kontrastu kao minijaturna arhitektura u usporedbi sa sučelnim megalitskim kamenjem u bedemima stare Varvarije.

D. Vrsalović

NAPOMENE

1. S. Gunjača, Referat u vezi predloga za savezno iskopavanje u Bribiru, Zbornik zaštite spomenika kulture, 1953. 133.
2. Ibidem.
3. D. Jelovina Bribir, Arheološki pregled, Beograd, br. 1, 1959. 187., br. 2, 1960. str. 157., br. 3, 1961, 138., br. 4, 1962, 245., te Izvještaj o radu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1959, 30., 1960, str. 30., 1961, str. 29., 1962, 15., 1963, 25. i 1964, 24.
4. Konzervacija starohrvatskog groblja na Bribiru vršila se prema koncepciji i pod rukovodstvom S. Gunjače.

OHRID, IMARET — crkva sv. Panteleimona

U okviru kulturnih manifestacija vezanih za jubilarnu proslavu 1050 godina makedonske pismenosti, u prvom planu se nalazi konzervacija i prezentacija Klimentove manastirske crkve, prvog narodnog univerzteta, a kasnije i episkopske stolice, crkve sv. Panteleimona.

U tom cilju preduzeta su, od strane Gradskog zavoda za zaštitu spomenika kulture Ohrida, obimna arheološko-konzervatorska ispitivanja. Iskopavanja su obavljena u avgustu i septembru 1965. godine, uz stručno rukovodstvo autora prve studije o ovom spomeniku, profesora D. Koca.[1]

Ispitivanja su izvršena u tri sektora postavljena uz istočnu, zapadnu i južnu fasadu džamije, kao i raščišćavanjem i postavljanjem nekoliko »revizionih« sondi unutar nje. Pokretni arheološki inventar, a naročto keramika, govori u prilog kontinuiteta kulturnih slojeva koji ovde postoji od kasne praistorije do turskog perioda. Sama stratigrafija je veoma nepouzdana, što je posledica čestih gradnji i restauracija na ovom kompleksu sakralnih građevina, čiji temelji često idu do zdravice.

Od materijala koji je nađen uglavnom u šutu, osim keramike širokog vremenskog dijapazona, mi bismo ukazali na: jednu kamenu sekiru, fragment natpisa od dve reči koje bi glasile BOGOVI DASARETA, isti takav fragment natpisa na kome se razaznaje završni deo formule grčkih nadgrobnih spomenika sa kraja helenističke epohe, dva sedišta grčkog pozorišta u Ohridu kao i nekoliko fragmenata arhitektonske plastike, što pripadaju punom razvoju antičkog Lihnida. Zatim slede: celi i u fragmentima jonski kapiteli baze i stubovi, menoi i impost kapiteli, karakteristični za ranovizantijski period Makedonije. Mlađi periodi, izuzev

keramikom, zastupljeni su nalazima moneta, većinom »čankastog« tipa, što se vezuju za kraj XI i XII veka. Osim turskih aspri, najmlađa identifikovana moneta, srednje srebro, pripada Vukašinu. Avers: Hristos u vizantijskoj carskoj odori, revers: V Boha blagoverni sin kral Vlkašin.

U toku iskopavanja otkriven je veći broj grobova (oko 30), pretežno na istočnoj strani kompleksa. Grobovi su orijenstisani Istok-Zapad sa manjom devijacijom. Konstrukcija grobova je od amorfnog kamena i ploča slobodno položenih, pokriveni sa jednom ili dve iste takve ploče. Nema reda u postavljanju grobova, mada se oseća izvesna koncentracija prema apsidama trikonhalne crkve: većina pokojnika bila je sahranjena u drvenim sanducima i sa rukama prekrštenim na grudima, samo tri, sa istom orijentacijom, imali su ruke položene pored tela. Prilozi ukazuju na monaške i sveštеničke grobove većeg vremenskog raspona, koji se poklapa sa granicama sakralnih objekata isključujući ranovizantijsku baziliku.

Otkrivanjem spomeničkog kompleksa u celini, došlo se do sagledavanja hronologije nastajanja pojedinih njegovih objekata ponaosob.

I Na dubini 2 m nalaze se ostaci ranohiršćanske bazilike helenističkog tipa: deo apside, istočnog perimetralnog zida, južnog zida centralnog broda, sasvim mala površina mozaika centralnog broda istočno od džamije i deo podloge za mozaik narteksa bazilike zapadno od nje. Ovi ostaci datuju se u drugu polovinu V ili prvu polovinu VI veka.

II Doljne partije trikonhalne crkve, pripadaju preklimentovom vremenu i stavljaju se u VII vek. Pod verovatno na nivou poda bazilike.

III Zadnjoj deceniji IX veka pripadaju gornje partije u trikonhalnoj crkvi, njen severni stranični ulaz i naročito ostaci zidova crkve sa osnovom upisanog krsta sa Klimentovim grobom u njenom jugo-istočnom uglu kao i sam narteks — priprata u njenom sklopu. Pod u opusu sektile nalazi se u obe crkve na istom nivou i pripada takođe ovom — Klimentovom vremenu.

IV Nekoliko restauracija, koje ostavljaju trag isključivo na živopisu, od kojih zadnja pada u XIV vek, u kojoj osim najvećeg dela sada očuvanog živopisa pripadaju: severni paraklis, eksonarteks, jugo-istočni deo južnog paraklisa i poslednji od objedinjenih crkava sa tri očuvane osmougaone baze i tribelon, teško se preciznije vremenski razgraničavaju, ali padaju između XI i XIV veka.

Jugo-zapadni deo južnog paraklisa, delo je jedne sasvim nevešte restauracije krajem istog veka, dok je kula, verovatno zvonara znatno mlađa.

Ostaci apsidalnog zida između Istočne apside trikonhe i ostataka apside ranohrišćanske bazilike vezuju se za jedan pokušaj obnavljanja Klimentove crkve, posle njenog rušenja po pretvaranju u džamiju (našto ukazuju okrečene freske donjih zona u crkvi). No osim te »apside« drugih ostataka nije nađeno. Na kraju treba reći, da je ceo spomenički kompleks prosto osakaćen izgradnjom Sultan Mohamed džamije, najverovatnije u drugoj polovini XVII veka.

Ž. Vinčić

NAPOMENA

1. D. Koco: Klimentoviot manastir Sv. Panteleimon i raskopkite pri »Imaret« vo Ohrid. Godišen zbornik na filozofskiot fakultet vo Skopje za 1948. godina.

KISELA VODA, LIPKOVO, KUMANOVO — nekropola ranog srednjeg veka

Lokalitet Kisela voda poznat je već nekoliko godina[1] kao lokalitet sa očuvanim ljudskim leševima koji su mumificirani. Arheološki institut iz Beograda se zainteresovao za ovu pojavu i preduzeo iskopavanja naučno-dokumentarnog karaktera u 1965. god. U toku iskopavanja koja su vršena od 15—23. jula,[2] otvoreno je više sondi koje su imale za cilj kako otkrivanje grobova, tako i omogućavanje ispitivanja tla i njegovog sastava kako bi se utvrdila materija koja je dovela do konzervacije objekata. U toku rada u sondi 1 konstatovano je postojanje kolja koje je utvrdio još i Mekulčić i dovodio ga u vezu sa grobovima. U samoj sondi nije bilo grobova te pretpostavka o uzajamnoj vezi kolaca i grobova dolazi u sumnju. Drugom sondom otvoren je ponovo jedan od grobova koje je iskopao Mikulčić radi provere sadašnjeg stanja očuvanosti. Ovom prilikom konstatovan je i drugi grob čiji je leš izvađen još 1963. i nalazi se u Institutu za sudsku medicinu u Skoplju. Ostale tri sonde postavljene su radi otkrivanja novih grobova i dale su pozitivne rezultate.

Utvrđena su tri groba sa tri razne konstrukcije sanduka, u kojima su bili očuvani leševi sa tekstilom. Ovaj tekstil je pored jednog srebrnog prstena jedini arheološki materijal nađen u grobovima.

Na osnovu svih indicija ovi grobovi ne pripadaju Ilirima na prelazu iz stare u novu eru već ranom srednjem veku.

L. Savić-Trbuhović

NAPOMENA

1. I. Mikulčić, Arheološki pregled 5, 1963.
2. U ekipi su uzeli učešća pored rukovodioca V. Trbuhovića, asis. Arheološkog instituta, Đ. Jović, konzervator, J. Milovanović, hemičar, L. Savić-Trbunović, diplom. arheolog i R. Maoduš, stud. arheologije.

PRILEP

VAROŠ CRKVA, sv. ANTANASA — srednjevekovno naselje[1]

Iskopavanja na ovom lokalitetu u 1964. i 1965. godini ustvari znače nastavljanje započetih radova još u 1959. godini.[2] Već prvim iskopavanjem na pridružnom terenu crkve sv. Antanasa, otkopan je niz objekata profane arhitekture. Nizom sondažnih radova u 1965. godini na teritoriji Varoši i njegove najbliže okoline, pokazalo se da ovi objekti pripadaju jednom čitavom velikom srednjevekovnom gradu, zapravo srednjevekovnom Prilepu.[3]

Jedan od osnovnih ciljeva iskopavanja u 1964. godini bilo je traženje severne granice srednjevekovnog naselja. U tom smislu eksploriran je niz kvadranata u liniji sever jug, označenih brojevima od 209 do 214 i od 101 do 108. Pored ovih, iskopavani su i kvadranti 16, 89, 99 i 195. Ponovo kao i 1959. godine, otkriveni su ostaci niza arhitektonskih objekata od raznih građevinskih materijala, raznih tipova i namena. Najbrojnije su bile skladišne jame u kojima su nađeni tragovi zrnaste hrane. Pored ovih otkriveno je i nekoliko zemunica i poluzemunica ukopanih u zdravicu u obliku kružnih jama. U ovu grupu treba ubrojiti i jame sa svodnim pokrivačima kao i jame koje su služile kao peći. Kao i ranije, otkrivene su manje jame u kojima su bili usađeni drveni stupci nadzemnih drvenih kuća koje su pripadale jednoj mlađoj naseobinskoj fazi srednjevekovnog Prilepa. U gornjim slojevima nalazimo ostatke zidanih kuća, koje su svakako nastale pre XIV veka. U kvadrantu XVI otkriveni su tragovi kovačnice i livnice željeza a u kvadrantu 195 otkopano je niz grobova u nekoliko slojeva, koji vremenski pripadaju XIV veku i kasnijem turskom periodu. Ispod ovih grobova pronađeni su ostaci srednjevekovne profane arhitekture.

U kampanji arheološkog iskopavanja 1964. godine, svakako je najgragoceniji nalaz dela jedne spaljene kuće helenističkog perioda (II vek pre n. e.).

Do sada prilikom iskopavanja na ovom lokalitetu redovno sa srednjevekovnom, nalaženi su i brojni komadi helenističke keramike ali se nije moglo otkriti njeno poreklo na ovom lokalitetu. Sa nalazom dela helenističke kuće koja je uništena u požaru, rešena je i ova zagonetka. Pokazalo se da je ovde postojalo jedno manje helenističko naselje čiji su ostaci potpuno likvidirani gustim ukopavanjem u zdravicu srednjevekovnih jama.

Kao i ranije, najveći broj nađenih predmeta pripada celim i fragmentovanim keramičkim posudama. Pored ovih nalaženih su i predmeti nakita i raznih alata od željeza. Posebno treba istaći nalaz ostave sa aplikacijama od srebra za kaiš.

U 1965. godini istraživano je znatno manje prostora nego prethodne godine. Kopani su kvadranti 14, 15, 98 i 117. Osnovna namera ovih iskopavanja je bila da se preko dobijenih najinteresantnijih profila iskopanih kvadranata u 1964. godini i jasno utvrđenih i naslućenih objekata u njima, kopaju susedni kvadranti. U tom cilju, izabrani su zapadni profil kvadranta 108 i istočni profil kvadranta 107. Preko zapadnog profila kvadranta 108 iskopavan je kvadrant 98, te smo na taj način uspeli odvojiti starije jame od mlađih, koje već prate zidane objekte u gornjim slojevima, a preko istočnog profila kvadranta 107 ispitivan je kvadrant 117, u kome je, u gornjem sloju otkriven deo jedne velike zidane kuće sa ispečenim zemljanim podom. U kvadrantima 14 i 15, koji se nadovezuju na kvadrant 16, otkrili smo dalje tragove kovačko-topioničarske delatnosti.

B. Babić

NAPOMENA

1. Organizacija radova Narodnog muzeja u Prilepu. Iskopavanje jula i avgusta 1964. i 1965. godine. Rukovodilac radova B. Babić. Saradnici: u 1964. godini, J. Gurba, Hoczyk, A. Bata, A. Hunicz, svi sa Katedre za Poljsku arheologiju Univerziteta Marije Kiri Sklodovske u Lublinu—Poljska i K. Kepeski, kustos Narodnog muzeja u Prilepu; u 1965. godini J. Gurba, A. Bata, K. Kepeski G. Spasovska i P. Vučković studenti arheologije iz Beograda.
2. B. Aleksova, Varoš, selo Varoš, Prilep — Arheološki pregled 1959, 177—179.
3. Jula meseca 1965. godine u cilju dobijanja arheološke podloge za urbanistički plan Prilepa, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture i Narodni muzej u Prilepu sproveli su na teritoriji Varoši i njegove pridružbene okoline šira arheološka istraživanja. Radovima rukovodili B. Babić upravnik Narodnog muzeja u Prilepu i Ž. Vinčić, arheolog-konzervator Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture. Pored površinskog istraživanja terena, vršeno je i iskopavanje 45 sondi koje su u najvećem broju slučajeva dale srednjevekovni materijal. U pojedinim sondama susrećemo se i sa halštatskim, helenističkim i helenističko-rimskim materijalom.
(Up. izveštaj Ž. Vinčića u ovom broju Arheološkog pregleda).

CRKVA sv. DIMITRIJA — crkva, nekropola i srednjevekovno naselje

Crkva sv. Dimitrija u Varoši, današnjem predgrađu Prilepa, spada po svojim izvesnim delovima građevine, među najstarije objekte srednjevekovne arhitekture koja je sačuvana u Prilepu. U cilju utvrđivanja odnosa starijih kulturnih slojeva i samog crkvenog objekta, pristupljeno je sistematskim arheološkim iskopavanjima. U julu i avgustu 1965. godine kopano je spolja, do istočne fasade crkve u kvadrantima 20, 27, 28, 36 i 37, do severne fasade u kvadrantima 18 i 19 i do zapadne fasade u kvadrantima 8 i 16. Grobovi novijeg datuma koji su dosta ispreturani,

nađeni su samo u gornjim slojevima, dok u donjim potpuno odsustvuju. Uz zapadnu fasadu u kvadrantima 8 i 16, nađene su skladišne jame ukopane u zdravicu. U nasipu jama pronađen je veliki broj fragmenata keramičkih posuda srednjeg veka.

Najdragoceniji podatak koji je dobiven ovim iskopavanjem je: da pridružni teren crkve sv. Dimitrija, čije početke izgradnje treba da tražimo u X i XI veku, nije bio predviđen u prvo vreme za sahranjivanje umrlih, što bi trebalo objasniti položajem crkve u centru srednjevekovnog Prilepa, gde se nalazio i njegov trg.[1]

B. Babić

NAPOMENA

1. Organizacija radova Narod. muzeja u Prilepu. Rukovodilac iskopavanja B. Babić. Saradnici: A. Bata i I. Halama, oboje sa katedre za Poljsku arheologiju Univerziteta Marije Kiri Sklodovske u Lublinu, Poljska.

GROBIŠTA — srednjevekovna nekropola

Lokalitet predstavlja znatnu srednjevekovnu nekropolu smeštenu u krajnjem zapadnom perifernom delu Varoši. Otkopano je 56 grobova orijentacije zapad-istok. Pokojnici su položeni na leđa i uglavnom sa prekrštenim rukama na trbuhu. Od 56 grobova u 11 nema kostura, dok su dva groba nađena po dva kostura.[1]

Najstariji grobovi su uklesani u kamenito tlo a mlađi iznad ovih su konstruisani od manjih kamenih ploča. I mlađi i stariji grobovi bili su pokriveni kamenim pločama. Među starijim grobovima uklesanim u stenovito tlo, razlikujemo po obliku dva osnovna tipa grobova: jedni su izrazito antropomorfnog oblika gde grobna cista, vrlo sumarno ima tendencu praćenja oblika položenog pokojnika — grobna cista u obliku alveole kod glave, prati zatim ramena i spuštajući se bokovima tela sužava se postepeno i spaja kod nogu — i drugi koji su bez alveole i predstavljaju izduženi trapez sa zaobljenim uglovima. Iako pitanje sigurnijeg datovanja i trajanja oblika ovih tipova grobova još nije rešeno, moguće je sigurno utvrditi da ovi grobovi a posebno oni antropomorfnog oblika, pripadaju ranijem srednjem veku i da po svom osnovnom obliku proizlaze iz kasnoantičkih sarkofaga.[2] Iako sa studijskom obradom nađenih priloga u grobovima još nije gotovo ,moguće je sigurnije pretpostaviti da se najstariji grobovi mogu vezati za vreme pre XI veka.

U gornjim slojevima nekropole pronađen je i deo jednog masivnijeg kamenog zida koji je verovatno pripadao srednjevekovnoj crkvi koja se nekada, tu nalazila.

Grobnih priloga nalazimo samo u 23 groba i predstavljaju uglavnom srebrno i bronzano prstenje, loptasta dugmad i kopče sa odeće. Iznenađuje u dva groba prisustvo i katanaca, čije slične oblike susrećemo u ovim krajevima još i u XIX veku.

B. Babić

NAPOMENA

1. Organizacija radova Narodnog muzeja u Prilepu. Kopano avgusta 1965. godine. Rukovodilac radova B. Babić. Saradnik Mgr Z. Šlusarski, kustos Muzeja u Lublinu — Poljska.
2. Sličnih grobova nađeno u Makedoniji i Srbiji. Prof. D. Koco otkopao je takve grobove u manastirskoj crkvi sv. Nauma i u crkvi sv. Klimenta ispod Imaret džamije. I u jednom i drugom slučaju izgleda da se radi o grobovima kasnog IX i ranog X veka. Slične grobove pronašao je i autor ovog izveštaja u crkvi manastira Treskavca kod Prilepa kao i u, i oko crkve sv. Nikole u Prilepu. U Srbiji, koliko je meni ponzato, jedan takav grob otkriven je i u Nišu, u bazilici kod Martirijuma.
Lit.: D. Koco, Proučavanja i arheološka ispituvanja na crkvata na manastirot sv. Naum, Zbornik, 1957—1958, Skopje 1958, 71; B. Babić, Na marginama istorije manastira Treskavca, Zbornik za likovne umetnosti, 1, Novi Sad, 1965, 24.

CRKVA MANASTIRA sv. ARHANĐELA

Radi prikupljanja iscrpne građe za izradu elaborata za konzervaciju i restauraciju manastirske crkve, pritupilo se sistematskom iskopavanju podpornog crkvenog dela.[1]

Iskopavanjem je ustanovljeno da je podporni deo crkve dosta ispreturan 1861. godine, kada je crkva koja je do tada bila u ruševinama, ponovo obnovljena. Glavni razlog toj ispreturanosti treba tražiti u dubokom ukopavanju zidanih pilastara sa unutrašnje strane južnog zida. Ali i pored znatne poremećenosti ranijeg stanja u podpornom delu, u jugozapadnom uglu crkve sačuvan je deo severnog zida jedne grobne kripte na kome nalazimo ostatke jedne ktitorske fresko-kompozicije. Kompozicija predstavlja stojeće figure ktitora, njegove žene i deteta koje jedan arhijerej preporučuje Hristu koji sedi na prestolu. Redosled datih figura ide od zapada prema istoku. Cela kompozicija je uništena u gornjem delu. Oštećenje ide linijom dijagonale od gornjeg zapadnog ugla do donjeg istočnog, tako da je od ktitora sačuvano celo telo bez glave a od Hrista se vide samo stopala na supedaneumu.

U podpornom delu pronađen je i izvestan broj većih fragmenata fresaka koje su 1861. obnovitelji crkve brižljivo pokupili i stavili ispod jedne stene. Svi nađeni komadi pripadali su slikarskom ansamblu centralne apside koja je u XIX veku potpuno nanovo sazidana. Fragmenti fresaka

predstavljaju glave arhanđela Mihajla i Gavrila iz kompozicije »Bogorodica širа od nebesa« koja je bila smeštena u polukaloti apside, glavu sv. Jovana Zlatoustog iz »Pokloljenje Agnecu« i glave apostola iz »Vaznesenja« koje se nalazilo na svodu prezbiterijalnog dela ili iznad apside na istočnom zidu crkve. Po stilu se može zaključiti da su ove freske nastale krajem XII veka i da su delo majstora koji je slikao i apsidu crkve sv. Nikole u Prilepu.

Od ostalih rezultata iskopavanja treba spomenuti da je prilikom otkrivanja južnog zida sa unutrašnje strane, utvrđeno, da je istočni deo crkve mlađi od zapadnog dela i da radi izravnanja unutrašnje površine zida (pošto se tu zidovi spajaju pod tupim uglom) istočni zid prelazi preko zapadnog.

B. Babić

NAPOMENA

1. Organizacija radova Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Skopju. Rukovodioci iskopavanja: arh M. Hadži-Jordanova, arhitekt-konzervator Republičkog zavoda, M. Čornakov, istoričar umetnosti-konzervator istog zavoda i B. Babić, upravnik Narodnog muzeja u Prilepu. Saradnici: J. Gurba, S. Hoczyk, A. Bata i A. Hunicz, svi sa Katedre za Poljsku arheologiju Univerziteta Marije Kiri Sklodovske u Lublinu — Poljska. Iskopavanja obavljena avgusta-septembra 1964. godine.

KALE, SKOPLJE — srednjevekovno i naselje iz turske okupacije

Lokalitet se nalazi neposredno sa desne strane postojećeg rezervoara za vodu Gradskog vodovoda u Skopju.[1] Prilikom iskopavanja velike šahte 24 × 26 m a do dubine oko 7 m, u kojoj je predviđena izgradnja novog rezervoara za vodu, u njenim zemljanim profilima uočeni su obrisi niza skladišnih i stambenih jama.

Radi dobijanja bližih podataka o vremenu nastajanja objekata pristupljeno je sondažnom iskopavanju najvećeg profila, fiksiranog u severnom profilu jedne četvrtaste veće zemunice. U tom cilju postavljena je jedna sonda paralelno sa profilom, dužine 10 m i širine 2,60 m. Po izvršenom iskopavanju ove sonde, dobili smo deo jedne četvrtaste zemunice ukopane potpuno u glinastu zdravicu. Širina zemunice iznosi 450 m. Na severnoj i istočnoj strani sačuvao se bankin visine 0.40 m a širine od 0,72 m do 1,20 m. U severnom zidu zemunice našli smo peć u obliku jame sa otvorom prema zemunici širine 1,50 m. Dno peći nalazilo se na visini 0,80 m od poda zemunice a na 0,40 m od bankina. Zemunica je najverovatnije bila četvrtasta 4 50 × 4,50 m sa ulazom na južnoj strani. Zapadna i istoč-

na strana zemunice je sačuvana u dužini oko 1,70 m. Sa zapadne strane ulazilo se u skladišni deo ovog stambenog kompleksa, koji je predstavljala jedna jama prečnika 2,25 m. Pored ove sonde vršena je eksploracija još nekoliko kružnih jama, čije smo obrise ugledali na dnu iskopane šahte.

Iskopani pokretni materijal, koji pretežno predstavlja fragmente keramičkih posuda, može se staviti u najvećem broju u relativno kasno vreme. Procentualno najmanje materijala pripada srednjem veku (X-XIV vek). Izvestan deo se odnosi na XV-XVI vek a najveći broj na XVII-XIX vek. Gornji slojevi zemljanih profila predstavljaju nasip sa puno fragmenata ćeramida, čiji oblik i detalji potpuno odgovaraju ćeramidama kojima su pokriveni krovovi skopskih džamija i Kuršumli hana. Sama zemunica bi pripadala vremenu između XVI i XIX veka, sa više verovatnoće približavanja gornjoj nego donjoj vremenskoj granici.

B. Babić

NAPOMENA

1. Organizacija radova Narodnog muzeja za grad Skopje. Kopano juna 1965. god. Rukovodilac iskopavanja B. Babić. Saradnici: D. Koračević, kustos Narodnog muzeja za grad Skopje, arh M. Hadži-Jordanova, konzervator Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Skopju i K. Kepeski, Kustos Narodnog muzeja u Prilepu.

GRUDINE, ČIPULJIĆ BUGOJNO — srednjevekovna nekropola

Nakon trogodišnje pauze, u vremenu od 28. jula do 15. avgusta 1965. godine, nastavljeno je s daljim istraživanjem na ovom kompleksnom lokalitetu. Otvoreno je novih devet blokova 4 × 4 m na severnoj i zapadnoj strani dosada ispitanog prostora, na kome se i dalje pružaju ostaci antičke arhitekture, a mestimično i tragovi najnižeg, praistorijskog sloja. Na površini od 144 m² otkriven je novi 61 grob, tako da je ovaj lokalitet do sada dao ukupno oko 250 grobova, uključujući i zaštitna iskopavanja u 1959. g. Mada se jasno zapaža težnja ka pokopavanju na pravilne redove, ostaci antičkih zidova uslovili su i znatnija odstupanja od ovog sistema. Ukopavanje u antičke ruševine uslovilo je i različitu orijentaciju grobova, od kojih je većina orijentisana u pravcu istok — zapad, uz veća ili manja skretanja. Izvestan broj skeleta postavljen je u pravcu jug (glava) — sever ili, u nešto manjem broju, u pravcu sever (glava) — jug. Položaj ruku takođe varira: kod najvećeg broja skeleta spuštene su u krilo ili pružene uz telo, ali su dosta često i povijene preko grudi. Većina skeleta spuštena je u prostu zemlju, bez zaštitnog okvira i

samo se povremeno kao zaštita javlja masivna kamena ploča. Grobovi su često ukopani u dva sloja, pa je i njihova dubina veoma različita.

Jedna trećina grobova sadržavala je priloge, među kojima, kao i u do sada otkrivenim grobovima, preovlađuje nakit, uz pojavu željeznih mamuza, kopči i sitnih tragova tekstila, koji pripadaju kasnijoj fazi ove prostrane nekropole, tj. vremenu XII-XV veka. Posebno se izdvaja par zlatnih naušnica s tri jagode ukrašene sitnim granulama.

Osteološki materijal predat je na analizu Antropološkom zavodu u Zagrebu.

Kako se grobovi u gustom poretku pružaju i dalje, naročito prema zapadnom delu lokaliteta, iskopavanja će biti nastavljena i u sledećoj godini.

Pod rukovodstvom autora u ekipi su učestvovali V. Paškvalin, kustos Zemaljskog muzeja, M. Tadić, preparator Zemaljskog muzeja i N. Berić, student arheologije u Beogradu.

N. Miletić

BLAGAJ — srednjovjekovni grad

U okviru programa ispitivanja srednjovjekovnih gradova u Bosni i Hercegovini, Zemaljski muzej u Sarajevu je vršio sistematsko iskopavanje na starom gradu Blagaju kod Mostara. Jednim dijelom u radovima je učestvovao i Muzej Hercegovine u Mostaru.[1]

Sa prekidima rad je trajao od 8. juna do 18. oktobra 1965. Zaposleno je bilo 15—20 radnika dnevno. Ispitano je oko 1.000 m² površine, što predstavlja nešto više od jedne trećine prostora koji opasuju gradski bedemi.

Među arheolozima i historičarima vladalo je uvjerenje da zidine grada Blagaja leže na antičkim supstrukcijama i da je kao »naseljeni« grad egzistirao još u X vijeku. Kod interpretacije vijesti Konstantina Porfirogeneta, Blagaj se često identificirao sa gradovima Bona ili Hum. Zbog toga se smatrao jednim od najstarijih gradova u Bosni i Hercegovini. Veći broj pisanih historijskih izvora pokazuje da je Blagaj u XV vijeku jedan od najvažnijih gradova Humske zemlje i jedno od sjedišta velikog vojvode Sandalja Hranića i hercega Stjepana Vukčića Kosače. Turci su grad održavali i često opravljali sve do XIX vijeka.

Arheološke slojeve karakterizira velika debljina (0,50—3,50 m) i siromaštvo u kulturnom materijalu. To naročito važi za kulturni sloj turskoga doba, u kojemu, osim ulomaka keramike i sitnih predmeta građevinskog željeza, gotovo i nema drugih predmeta. Srednjovjekovni sloj

je prosječno debeo svega 10—30 cm (samo je na jednom mjestu njegova debljina veća od 1 m), ali je relativno bogatiji po sadržaju. Osim keramike i sitnih željeznih predmeta, ovdje se naišlo i na ulomke stakla i ostatke ugljenisanoga žita. Što je naročito zanimljivo, u ruševinama dvora (palače) nađene su velike količine olova (preko 700 kg). Jedan dio olova sačuvan je u komadima — olovnim pločama — posebno podešenim (izlivenim) za transport na konjima, dok je drugi dio deformisan u vatri.

Među otkrivenim arhitektonskim objektima svakako su najznačajniji ostaci palače odnosno dvora. Zidovi palače očuvani su do visine od 1—2 metra i debeli oko 1,30 m. Osnova građevine je nepravilni četverokut sa stranicama 13,20 × 7,80 i 11,90 × 8 m. Sa sjeverne strane uza zgradu, bio je prislonjen uzak trijem. Unutrašnjost je bila izgrađena od drveta i »čatme«, što se može zaključiti po ugljenisanim dijelovima greda i većoj količini polupečene gline. U ruševinama palače nađen je i dio kapitela nekoga pilastra (dovratnika ili doprozornika), pa se može zaključivati da je palača imala i neku plastičnu dekoraciju. Sudeći po osnovnim građevinskim karakteristikama, arheološkom materijalu i odgovarajućim analogijama, ova zgrada mogla je nastati negdje krajem XIV ili početkom XV vijeka, dakle u vrijeme velikog vojvode Sandalja Hranića Kosače.

Srednjem vijeku pripada i kovačko ognjište, koje je otkopano u ulaznoj kuli.

Centralni prostor u gradu zauzima ogromna zidna masa podignuta na kvadratnoj osnovi od gotovo 15 × 15 m u koju je ugrađena cisterna promjera 6, a dubine 7 m. Sudeći po nekim karakteristikama gradnje, ovaj objekat je nastao u tursko doba, ali ga za sada nije moguće bliže datirati. Isto se može reći za malu džamiju (mezdžid), čiji zidovi strše na površini do visine od 1—2 m.

Za sada nije moguće bliže datirati ni ruševine triju zgrada otkopanih izvan gradskih bedema, u gradskom predgrađu. Sudeći po danas vidljivim konturama i ostacima građevinskih objekata, ovo predgrađe je, podignuto uz same istočne bedeme grada, imalo barem stotinjak zgrada.

Rezultati iskopavanja pokazuju blisku analogiju sa Bobovcem, kako u pogledu arheološkog materijala, tako i u pogledu načina građenja. Posebno treba istaknuti veliku sličnost između palača na Bobovcu i dvora na Blagaju, s tim što je bobovačka arhitektura imala daleko bolju i bogatiju umjetničku opremu. Kao daljnji rezultat iskopavanja, pokazalo se da na Blagaju nema nikakvih ostataka antičke ili ranosrednjovjekovne arhitekture; sitnog arheološkog materijala toga doba također

nema: nekoliko fragmenata ilirske keramike i samo par sitnih ulomaka rimskoga krovnog crijepa govore samo o nekadašnjoj prisutnosti Ilira na ovome istaknutom položaju.

P. Anđelić

NAPOMENA

1. Stručnu ekipu sačinjavali su: P. Anđelić iz Zemaljskog muzeja u Sarajevu, kao rukovodilac radova, te kao saradnici: Lj. Tomčić iz Zavičajnog muzeja u Visokom, Anđelić iz Muzeja Hercegovine u Mostaru, te A. Kućan iz Sarajeva. Kao povremeni tehnički saradnici radili su: fotograf C. Rajić, geometar A. Bajbutović i arh. tehničar M. Sandžaktar.

FOUILLES ARCHEOLOGIQUE EN YOUGOSLAVIE 1965

— Rédigée par M. Garašanin —

Fouilles préhistoriques

ŽUPANOV SPODMOL près de Sajevča, Hruševlje. Station paléolithique.

F. Osole a effectué des fouilles systhématiques à cet endroit où il a été possible de fixer trois couches du gravettien récent, avec des restes ostéologiques (marmotte, bovidés et cervidés). Certaines découvertes dans les couches plus anciennes paraissent démontrer l'existence de restes encore plus anciens.

KADAR, près de Gornji Svila, Odžaci en Bosnie. Station paléolithique.

Dj. Basler a déterminé à cet endroit la première station paléolithique de Bosnie au bord de la Save. Les nombreux objets découverts appartiennent au paléolithique récent.

KREMENILO à Višesava près de Bajina Bašta, Serbie de l'Ouest. Station néolithique.

M. Zotović a continué les fouilles de ce site où il a découvert des fonds de cabane du groupe de Starčevo, une maison de forme ellyptique appartenant à la phase de Vinča-Tordoš et des couches assez pauvres de la phase de Vinča-Pločnik et du groupe de Bubanj-Hum.

KULIŠTE, Kruškovo Polje, près de Bosanski Šamac.

Les fouilles entreprises par B. Bjelić ont prouvé l'existence d'une couche du groupe de Lengyel (variante de la Save), et une autre, plus ancienne du groupe de Vinča, avec des fosses et des fonds de cabane.

GORNJE POLJE, Obre, près de Kakanj. Station du groupe de Butmir.

Les fouilles de A. Benac, menées pendant trois ans ont permit de préciser l'existence de trois phases du groupe de Butmir, dont la plus ancienne, précédant celle de Butmir-classique, montre des affinités avec le groupe de Kakanj. La phase la plus récente dénote des contacts avec le groupe de Lisičići. On a découvert également plusieurs foyers, un lieu de culte, et dans la phase la plus ancienne de la céramique peinte, rouge et jaune, dans la technique »crusted«.

TUK, Zavidovići en Bosnie. Station néolithique.

Les fouilles de B. Belić ont prouvé l'existence de deux couches dont la plus ancienne appartient au groupe de Kakanj et la plus récente à la variante de Vinča qui c'est propagée jusqu' à la Bosnie centrale.

MALA STRANA, Lačarak, près de Sremska Mitrovica. Station du groupe de Vinča.

N. Tasić a constaté l'existence d'une riche station à matériaux typiques du groupe de Vinča ancien, correspondant à peu près aux couches vers 8,5 m. de profondeur dans la station éponyme. Certains éléments Starčevo surtout dans l'ornementation grossière confirment l'importance de cette composante dans la formation du groupe de Vinča.

GOMOLAVA, Hrtkovci en Srem. Station préhistorique à plusieurs couches.

Les fouilles continuées cette année sous la conduite de B. Jovanović, N. Tasić et B. Brukner, permettent les conclusions suivantes:

1. La couche la plus ancienne appartient à l'époque de transition de Vinča-Tordoš à Vinča-Pločnik (7—6 m. de profondeur à Vinča).

2. L'évolution du groupe de Vinča a été interrompue par le groupe de Lengyel (phase de Sopot) à l'époque de Vinča D (Vinča-Pločnik II).

3. La couche de Baden se superpose à une couche stérile, et appartient à la variante classique du groupe (Pecel).

4. La couche de Kostolac et la plus épaisse des couches énéolithiques, avec de nombreux foyers et fours. L'ornementation Furchenstich est dominante.

5. La couche de Vučedol est sensiblement plus pauvre.

6. La couche de l'âge du bronze assez endommagée contient dans sa partie inférieure des restes du type Pančevo-Omoljica et de la céramique peinte de Transdanubie. Cette période est suivie par celle à céramique du type Vatin-Vršac, et plus tard par des matériaux de la phase récente des champs d'urnes de nos régions, à ornements cannelés et anses en volutes. Cette période se termine par celle à céramique à ornements incisés en forme de S.

7. La couche de Latène est caractérisées par de nombreux fours de potier, dont l'un contient un inventaire céramique important.

8. Les couches romaines et médiévales ne peuvent toujours être séparées avec la précision désirable.

NOVE ZEMLJE à Žabalj (Voivodine). Station préhistorique à plusieurs couches.

Les fouilles entreprises par D. Vilotijević, ont déterminé l'existence d'une couche Vinča-ancienne, suivie d'une couche Tisa et, dans les couches supérieures de matériaux mixtes d'époques différentes.

MATEJSKI BROD près de Novi Bečej, Banat. Station néolithique.

R. Radišić a continué les fouilles de la station appartenant au groupe de Tisa et de Vinča, avec des éléments du groupe de Starčevo.

MOKRIN près de Kikinda. Nécropole du bronze ancien.

Les fouilles menées systhématiquement depuis 1963 par M. Girić, ont été continuées au cours de cette année. On a fouillé cette fois 54 carres avec une supersficie totale de 1350 m² et on a découvert 44 sépultures. Celles-ci confirment les constatations faites antérieurement sur la nécropole appartenant au groupe de Periamos (Maros selon J. Banner). Il est digne d'attention que dans la fosse de la tombe 154 on découvrit un crâne de buffle et dans celle de la tombe 159 des ossements de chien.

BUDŽAK-LIVADE à Idjoš, Banat. Nécropole du bronze moyen et récent.

M. Girić a fouillé ici 13 tombes appartenant à trois périodes distinctes. Les deux premières phases se rattachent à la civilisation des tumuli, la troisième par contre aux champs d'urne du type Belegiš III.

TURIJA-GRADIŠTE près de Novi Sad. Station du bronze récent.

Les fouilles de B. Brukner ont précisé l'existence d'une station se rattachant à la civilisation des champs d'urne avec grands vases à ornements cannelés écuelles à bord tordu etc. On a découvert aussi une épingle du type Kolbenkopfnadel, et une hache à douille de la période Hallstatt A.

GRADINA sur le Bosut, Vašice, près de Šid. Station préhistorique à plusieurs couches.

N. Tasić a continué les fouilles de cette station, dont la couche la plus ancienne contient des éléments se rattachant au groupe de Belotić—Bela Crkva. Les couches plus récentes appartiennent à l'époque de transition de l'âge du bronze au fer, et à la période de Latène.

VUČEDOL, Karasovićev vinograd, près de Vukovar. Station préhistorique à plusieurs couches.

Le site se trouve auprès du Gradac et a été sondé déjà par R. R. Schmidt. Les fouilles de A. Dorn ont démontré l'existence de couche allant jusqu'à 2 mètres d'épaisseur avec des matériaux allant du groupe de Baden jusqu'à la période du bronze. On a découvert également un squelette accroupi appartenant selon toute vraisemblance à la période énéolithique.

ŽIDOVAR, près de Jasenovo, Banat. Station préhistorique à plusieurs couches.

Les fouilles continuées par B. Gavela en 1965 prouvent que les couches les plus anciennes (6,50 m. de profondeur) appartiennent au type Vatin-Vršac de l'âge du bronze, avec une phase plus ancienne selon l'auteur des fouilles: (anses du type ansa cornuta) et une plus récente (ansa lunata).

DONJA TOPONICA, près de Prokuplje, Serbie centrale. Tumulus illyrien et nécropole slave.

La nécropole slave appartient ici au groupe de Bjelo Brdo. Les tombes préhistoriques sont à squelettes et incinération, les importations hellénistiques et les fibules du type Štrpci en permettent la datation à une phase avancée de l'âge du fer. Les fouilles ont été dirigées par V. Trbuhović.

MILIĆA GRADINA, à Ljuljaci près de Kragujevac. Site fortifié de l'âge du bronze.

Les fouilles nouvelles de D. Srejović ont permis d'identifier trois niveaux appartenant au bronze ancien et moyen, ainsi que d'obtenir Certaines précisions au sujet du mode de fortification.

MARIĆA GRADINA, Mikleuška en Slavonie. Station préhistorique à plusieurs couches.

Les fouilles de D. Iveković ont prouvé l'existence de matériaux appartenant aux groupes de Lengyel, Vučedol, au bronze ancien (Hallstatt A) et à la période de Latène. Les restes du groupe de Vučedol sont le mieu représentés.

POD près de Bugojno, site préhistorique fortifié.

B. Čović a continué les fouilles entreprises déjà antérieurement par-lui. Le site appartient au bronze ancien et récent et à l'âge du fer. Les remparts sont en terre renforcés de pierres, les fondations d'un bâtiment important de l'âge du fer ne peuvent encore être suffisamment interprétées. On mit à jour également de nombreux restes d'habitations et de foyers, dont l'un, du VIme siècle, était décoré d'une tête humaine barbue, probablement la représentation d'une divinité. Dans la partie Est du chantier on a découvert également les restes d'une fonderie.

LJUBLJANA, Gospodska ulica (Rue Gospodska). Cour de l'Académie slovène.

La continuation des fouilles par I. Puš a mis au jour 187 sépultures nouvelles de la civilisation des champs d'urnes.

PONGRAC, Grič en Slovénie. Tumuli préhistoriques.

A. Bolta a effectué des fouilles dans deux tumuli, avec des tombes à urnes, une construction en pierre et un cénotaphe.

VAROŠ près de Prilep. Travaux de sondage.

Les travaux de sondage menés par Ž. Vinčić ont démontré l'existence de restes énéolithiques et de l'âge du bronze dans la partie est du village. Des matériaux de la période Hallstatt C, ainsi que d'époque hellénistique

et romaine. ont été decouvert également dans le centre de Varoš, ainsi que des restes d'architecture romaine à Zagrad et Tašačica. Pour les restes du Moyen-âge v. aussi p.

GRADIŠTE à DEBREŠTE près de Prilep. Station préhistorique, et d'époque hellénistique et médiévale.

Les fouilles de B. Babić ont fixé l'existence d'un site à plusieurs couches dont la plus ancienne appartient à l'âge du bronze. Celle-ci est suivie d'une couche à matériaux du IIme siècle (bols mégariens) et enfin d'une couche byzantine avec les rastes d'un castrum. Les couches supérieures datent du Moyen-âge, X—XIV siècle.

BRIBIR, v. M. A.

CRKVENICA v. A.

STARI SLANKAMEN-ACUMINCUM, v. A.

ŠENPETER, v. A.

TRAVAUX DE PROTECTION DANS LA REGION DES PORTES DE FER

En relation avec les travaux de construction du barrage dans la région des Portes de fer la Commission pour l'étude et la protection des monuments de cette région a organisé et effectué des travaux de prospection suivis de fouilles aux endroits particuliérement importants. Ces travaux ont été menés sous la direction de B. Jovanović (préhistoire) et de V. Kondić (antiquité et Moyen-âge).

On a visité à cette occasion les sites préhistoriques de Dubravica à Ram, de Ram à Sip et de Sip à Radujevac. La région des Portes de Fer proprement dite ne semble pas être très riche en sites préhistoriques, ce qui, en premier lieu est dû à sa situation géo-morphologique. Il sera question plus bas des fouilles systhématiques entreprises dans certaines localités préhistoriques importante.

Les restes d'époque romaine et du Moyen-âge sont par contre bien plus nombreux. Les sites suivats, en grande partie déjà connus ont été visités dans le but de constater la mesure en laquelle il seront menacés par les travaux du barrage:

Dubravica-Margum, cité romaine

Kostolac-Viminacium, cité romaine

Ram-Majur (fortification romaine), Grad (site médiéval), Jagoda (site romain et byzantin), Jevrejsko Groblje (site romain)

Zatonje-Karaula (fortification romaine), Crkvište (nécropole d'époque indéfinie), Blacke (site romain)

Kisiljevo-Crkvište, Selište et Peskovi (restes de la période turque)

Topolovnik-Ciglane et Kriva Bara (sites romains).

Veliko Gradište — 10 Pincum-Grad. Cité romaine. Des restes romains et byzantins se trouvent également aux lieux-dits Čair et Crkvine.

Požežena—Velika humka, Ciganske kuće. Restes et nécropole d'époque indéfinie. Les restes d'une fortification romaine et byzantine se trouvent au lieu-dit Karaula.

Vince-Umka ou Kuzmino Brdo, castellum romain.

Golubac (Cuppae), restes d'un castrum romain de grandes dimensions. Des restes romains se retrouvent aussi aux lieux-dits Barič et Livadice

Brnjica-Obala (nécropole romaine), Brnjički Potok (castellum romain), Dubašnica (restes d'architecture), Trpičevski Potok (restes romains)

Dobra-Gradac na Čezavi (castrum romain), Turski Potok (catellum romain), Zedinac (castellum romain), Medovnica (restes d'architecture), Saldum (castellum romain), Bosman (castrum romain), Gospođin Vir (site des inscriptions impériales relatives à la construction de la route romaine, restes d'architecture), Manastir (site romain), Pesača (restes de fortification romaine dont l'état actuel n'a pas pu être contrôlé par les équipes archéologiques)

Boljetin-Velika Livadica (castellum romain), Mala Livadica (fortification probablement romaine), Lepena (castrum romain)

Donji Milanovac-Taliata, Ravna (castellum romain), Ribnica (nécropole romaine?), Veliki Gradac (castrum romain) Kraku Straža (tour d'époque indéfinie), embouchure de la Porečka reka (restes de remparts et d'habitations)

Veliko Golubinje-Penistan (fortification romaine)

Malo Golubinje-Jendek (architecture romaine), Tursko pristanište (restes de remparts). Il existe aussi à Malo Golubinje les restes d'un castellum.

Veliko Golubinje-Pecka Bara (restes préhistoriques et d'époque romaine)

Tekija-Transdierna, — Hajdučka Vodenica (castellum romain), Golo Brdo (restes d'architecture). Des restes antiques sont connus aussi dans la région du bâtimetn de l'administration des Portes de Fer. La Table de Trajan se trouve également près de Tekija. Des restes d'une fortification turque se trouvent en face de l'ile d'Ada Kale.

Sip — restes d'un castellum romain. Un grand castrum se trouve au lieu-dit Karataš

Kladovo. Des fouilles de protection ont été entreprises d'urgence par A. Cermanović et D. Srejović

Kostol (Pontes). Reste du Pont de Trajan. Castrum romain

Mala Vrbica-Livadice (site probablement romain)

Rtkovo-Glamije (reste d'un castellum romain, murs antiques)

Vajuga-Karaula et Balta (restes d'une fortification)

Milutinovac-Rimski grad (castellum romain)

Ljubičevac-Glameja (castellum romain)

Brza Palanka — Egeta-Mećériz (castrum romain), Zane (restes d'architecture romaine)

Mihajlovac (restes romains)

Prahovo-Glamije (castellum romain), restes des remparts de Aquae

Radujevac-Karamizar (castellum romain), Mećériz (restes de fortification), Cetace (castellum romain)

***

Au cours de l'année 1965 des fouilles ont été entreprises sur les sites suivants:

LEPENSKI VIR à Boljetin. Station néolithique.

Les fouilles menées sous la direction de D. Srejović, ont prouvé l'existence d'une station du groupe de Starčevo, comprenant deux phases séparées stratigraphiquement, avec des restes d'habitations. La céramique dénote certains traits locaux. Certaines observations permettent d'envisager aussi l'existence d'une phase précéramique. Les fondements des habitations sont en pierre.

MRFAJA à Donji Milanovac, station préhistorique.

Ce site assez pauvre fouillé par B. Jovanović appartient vraisemblablement à l'âge du bronze. Certaines indications fournis par la céramique indiquent peut-être aussi l'existence d'une phase plus ancienne.

GRADAC SUR LA LEPENA à Boljetin. Castrum romain.

Les fouilles menées par Lj. Zotović et N. Petrović, se sont concentrées cette année sur le rempart Nord, auprès duquel on découvrit également des restes de constructions à l'intérieur. Les observations stratigraphiques, celles faites à la base des restes d'architecture, enfin aussi les objets mobiliers découverts au cours des fouilles, permettent de distinguer trois phases de la vie du site: I. période byzantine ancienne (VI—VII siècle); II. période du Bas-Empire, dont les débuts doivent se placer vers le III me siècle, dont il est toutefois difficile de fixer précisément la date finale; III. période impériale ancienne (Ier et débuts du IIme seècle). Les conditions stratigraphiques très propices existant à Gradac, impliquent la nécessité de continuer les fouilles selon le systhème stratigraphique des carrés, permettant des observations chronologiques de grand intérêt.

RAVNA près de Donji Milanovac.

Les recherches sur le castellum ont été commencées par le déblayement des remparts et, à l'intérieur, par des fouilles dans les partie nord-est. Il a été possible de distinguer deux phases dont la plus ancienne appartient au IVme siècle. Elle est suivie par la période de reconstruction à l'époque byzantine ancienne VII—VIIIme siècle. Les fouilles seront continuées l'année suivante.

VELIKI GRADAC à Donji Milanovac (Taliata).

D. Vučković-Todorović a continué les fouilles du castrum romain. On a déblayé les tours et commencé la recherche systhématique de l'intérieur en prenant pour point de départ les portes de la forteresse. Il est possible de distinguer deux phases dans la construction des tours. Auprès de la tour No. 10 on a également constaté l'existence d'une piscine paléochrétienne et les restes d'une basilique.

SIP — castellum romain.

Les recherches dirigées par P. Milošević se sont concentrées sur les remparts et les portes du castrum. Il a été possible de constater sur le rempart Nord et sur certaines tours (A et B), des indices incontestables de reconstruction. Les fouilles ont également permis des observations sur la technique et le mode de construction du castrum en général.

ČEZAVA à Dobra.

Les fouilles ont été dirigées par D. Pribaković et D. Piletić. Il a été possible de préciser le plan du castrum, de forme quadrangulaire irrégulière et de fixer que celui-ci construit au IIme siècle a été reconstruit et élargi vers l'Ouest au VIme siècle. Le rempart Nord est conservé jusqu'à 3,48 m. de hauteur la tour No. 1 jusqu'à 4,82 m. Les parties fouillées de l'edifice ont également été conservées.

FOUILLES DE STATIONS D'EPOQUE ANTIQUE

SIRMIUM — Sremska Mitrovica.

V. Popović a donné un aperçu des fouilles menées jusqu'ici, avec le plan montrant les résultats de ces recherches. L'époque de floraison de la ville est celle du III—IVme siècle les reste du Ieer siècle sont encore entièrement inconus. Les chantiers étudiés jusqu'ici sont les suivants.

No. 29: thermes impérales (probablement celles dites liciniennes)

No. 30: bâtiment de caractère économique, probablement horreum et restes du Marché public

No. 22: Rue au Sud de la basilique du chantier No. 30

No. 2: Rue en continuation de celle du chantier 22, peut-être flanquée d'Insulae

No. 16—17: Bâtiments romains encore partiellement étudiés

No. 35: Rue orientée en direction Est-Ouest et flanquée de tabernes

Le forum principal se trouvait selon toute vraisemblance dans la région des chantiers 29—30

No. 28: Rue à portiques immédiatement auprès du rempart Sud appartenant au IIIme ou au IVme siècle. Le mur allant du rempart vers la Save bordéit peut-être le port fluvial.

A l'Est du No. 28 se trouvent:

No. 1: Villa à atrium, partiellement fouillée

No. 31: Thermes ornée de mosaiques, appartenant au complexe du palais

No. 1a: c'est-là probablement le palatium imperiale mentionné par les sources

No. 4: villa urbana, l'un des édifices les mieux étudiés de Sirmium

No. 21: complexe de bâtiments, probablement d'habitations et de bâtiments commerciaux

No. 9: Grand édifice, probablement militaire, situé hors des remparts.

Les nécropoles de la ville n'ont été identifiées qu'en partie. On ne connaît pas non plus la porte Nord. Les indices que l'on possède montrent que c'est de cette direction que venait aussi l'aqueduc (Pour les travaux sur les chantiers respectifs cf. les articles sur Sirmium dans Arheološki Pregled 4—6).

STARI SLANKAMEN — ACUMINCUM. Site d'époque romaine avec traces de stations préhistoriques et médiévales.

Les fouilles ont été continuées par D. Dimitrijević et J. Kovačević. Elles ont été menées sur trois chantiers:

Venac. On a constaté à cet endroit l'existence de deux élévations semblables à des tumuli, qui n'ont été fouillées qu'en partie. Le monticule No. 2 contenaient une construction circulaire en pierre. Il a été errigé sur une couche contenant des matériaux de l'époque de Latène ce qui fournit assurément un terminus post quem. Les couches supérieures contenaient de la céramique médiévale.

Gradina. Sous les restes d'un bâtiment du XIIIme—XIVme siècle il a été possible d'identifier des murs romains ainsi que nombre d'objets mobiliers de la même époque. Les murs de l'edifice romain recouvraient en parie une fosse de l'époque préhistorique.

Manastirine. A la base d'une gravure de 1839 il est possible d'identifier à cet endroit l'emplacement de la porte suburbaine de Slankamen. La stratigraphie observée ici au-dessous d'un niveau secondaire permet de dater la couche de déblais de la destruction turque en 1521. Les rester d'architecture découverts indiquent pour l'édifice en question une date vers le XIVme-XVme siècle.

LJUBLJANA-EMONA, cité antique.

Les fouilles dirigées par I. Plasničar ont porté en premier lieu sur la région auprès de la route d'Aquilée. On a fouillé les restes d'un édifice d'habitation du IIIme-IVme siècle détruit selon toute vraisemblance au temps des guerres de Théodose et de Maxime. Des fouilles de protection ont également été menées dans le secteur du théatre national slovène, où l'on a déblayé des parties des insulae No. XXVIII et XXXV. On a étudié enfin ussi les restes d'un édifice extra muros, près de la rue Tito et de la nouvelle place de la Révolution.

Sur le chantier »Ferantov Vrt« Z. Šubić a effectué des fouilles dans les reste de l'Insula XXI (hypocauste) et de l'Insula XX où il a pu constater deux phases de construction dont la plus récente appartien à l'époque de Maximinus Thrax.

DRNOVO-NEVIODUNUM, cité antique.

Les fouilles ont été dirigées par P. Petru. Elles se sont concetrées sur une partie d'un édifice probablement à portique monumentale. On a également fouillé une tombe rectangulaire, construite en pierres non-travaillées contenant une urne en forme de maison. La construction de cette tombe est typique pour l'architecture de Neviodunum.

ŠEMPETER SUR LA SAVINJA.

Les fouilles dirigées par V. Kolšek, ont mis à jour les fondement de 24 tombes très mal conservées. Dans une tombe à fondation semi-circulaire, l'inhumation a été déposée dans le fondement-même de l'édifice. On a également déblayé le reste du terrain qui, jusqu'ici n'avait pas été étudié. On y a découvert entre autre trois tombes préhistoriques à urnes endommagées par le pavement de la nécropole romaine.

AJDOVŠČINA — Restes d'architecture romaine.

Les fouilles entreprises sous la conduite de P. Petru et D. Svoljšak ont mis à jour des murs appartenant probablement à un sanctuaire, à l'endroit de la salle de cinéma actuelle. On a également procédé à des recherches sur les remparts qui ont permis de réctifier le plane réleveé par W. Schmid.

GRADSKO-STOBI

Les fouilles menées au cours de l'année 1965 ont porté sur plusieurs point importants du site antique.

I. Mikulčić et V. Dautovska ont entrepris des recherches dans la nécropole de Stobi. On a fouillé 37 tombes qui, chronologiquement se répartissent depuis la période hellénistique jusqu'à l'époque romaine tardive. Les tombes à incinération, moins nombreuses, appartenient au type hellénistique des grandes tombes ovales, à celui des petites tombe à urne et construction circulaire en pierre des débuts de la période impériale, au petites cistes enquadrées de briques. Une tombe appartenait au type à étage et parois brûlées, une tombe quadrangulaire possédait une construction en pierres enduites de chaux. Les tombes à squelettes sont construites en briques, en forme de ciste en pierres et en forme de grandes sépultures faites avec des plaques en pierres.

V. Sokolovska a entrepris des recherches dans le palais de Peristerios, composé de deux édifices à absides. A l'Est de ceux-ci se trouvaient les thermes, à l'Ouest les ateliers d'artisans et les boutiques. Le mode de construction permet de distinguer trois phases dans l'acrhitecture du palais.

Le théatre antique a été fouillé en trois campagnes par S. Saržoski. On a déblayé le théatron et l'orchestra où l'on a découvert de nombreux fragments d'architecture et le torse d'une statue monumentale en marbre.

R. et Ž. Vinčić ont dirigés les fouilles dans la Basilique (Synagogue). Il s'agit d'une basilique à transept et atrium avec péristyle. Il a éte possible de distinguer l'existence de deux phases grâce à le découverte d'un péristyle plus ancien. On a également pu constater que la premiere phase de la basilique et du palais de Polycharmos doivent être considérés comme synchrones.

PEŠTERICA à Orehovac, près de Prilep. Villa et nécropole romaine.

B. Babić a fouillé ici les restes d'une villa romaine du IIIme-IV siècle, avec des thermes et une pièce servant à la préparation du vin (avec presse). Auprès de la villa se trouvait une nécropole à tombe construites en pierres. Celle-ci est datée par les monnaies de lépoque de Probus, jusqu'à celle de Constantin le Grand. On découvrit également dans une tombe une monnaie de Julien l'Apostat. Un peu plus loin on a déblayé une grande construction sépulcrale à chapelle et avec un riche inventaire mobilier datant du IVme siècle.

TAŠAČICA près de Prilep. Station antique et médiévale.

Les fouilles dirigées par B. Babić ont mis à jour un édifice romain de basse époque et de nombreuses fosse contenant des matériaux du Moyen-âge.

GRADINA près de Doboj, Castrum romain.

I. Čremošnik a découvert ici les restes d'un castrum avec un édifice central, probablement le praetorium. Des restes d'habitations romaines aux environs immédiats ont été interprétés par l'auteur des fouilles comme appartenant à la canabae. La découverte de nombreux fragments de céramique slave ancienne dans le déblai, pose la question de la première apparition des Slaves dans cette région.

CRKVINA-CRKVENICA près de Duvno. Basilique antique.

La basilique fouillée par I. Bojanovski n'appartient pas selon son plan au type rustique dit de Bosnie, mais se rattache plutôt aux basiliques de Judée et de Syrie ainsi qu'à celles de Poreč, Pula, Nesactium etc.

L'auteur mentionne également un certain nombre de découvertes préhistoriques et antiques faites dans la région.

GRADAC à Donje Selo près de Konjic. Station et nécropole du Bas-Empire.

Les fouilles dirigées par I. Bojanovski ont porté sur deux tumuli, dans les déblais desquels on a trouvé de la céramique du IIIme-IV siècle. Sur l'un de ces tumuli se trouvait également la base d'une stèle funéraire probablement in situ. La prospection opérée dans la région a permis de déterminer l'existence des restes d'une station romaine.

KOMINI, près de Pljevlja. Nécropole romaine.

D. Srejović et A. Cermanović ont continué les fouilles de la nécropole de Komini, appartenant au Municipium S... des Romaines. Les fouilles menées en deux endroits différents ont montré l'existence de tombes à incinération et à urnes (nécropole I), couvertes de plaques de pierres, ainsi que de fosse quadrangulaires contenant des restes de bûcher. Les urnes sont parfois primitives, faites à la main, les sépultures doivent être datées du Ier siècle (fibules Aucissa). La nécropole II contient des tombes de grandes dimensions construites en pierres et contenant des caisses en pierres. Elles peuvent comporter plusieurs pièces. On y a également découverts des stèles à inscriptions du IIme-IIIme siècle.

ŠTRBINCI près de Djakovo, Slavonie. Station d'époque romaine.

B. Raunig-Granić a contrôlé à cet endroit des travaux de construction et a elle-même, opéré à des sondages. On a découvert des restes de bâtiment, un four de potier et de nombreux objets mobiliers, notemment de la terre sigillée.

BRIBIR, v. p.
DEBREŠTE, v. p.
GOMOLAVA, v. p.
VAROŠ, v. p.

PROSPECTION DU MUSEE DE ZEMUN SUR LE LIMES EN 1965

En 1965 le Musée de Zemun a organisé des travaux de prospection dans la région du limes, sous la direction de D. Dimitrijević. Les sites suivants ont été visités:

Stara Pazova, Proprieté d'Etat »Janko Čmelik«. Restes romains, découverte en 1960 d'un autel votif dédié par un vétéran de la Legio II Adiutrix.

Šimanovci-Pećinci, lieux dits Dužnica et Okuka. Restes de murs et de céramique romaine. Dans le cimetière actuel se trouve un certain nombre de monuments romains rapportés selon toute vraisemblance des alentours.

Dobanovci-Tvrdenica. Restes de fortifications et d'une station romaine. Des reste importants romains et celtiques se trouvent aussi à Zemun-Polje, ainsi que sur la proprieté d'Etat »Soko Salaš«.

Sur le territoire de l'antique Taurunum (Zemun) on a identifié un site auprès de la fabrique de chaussures »Kozara«, avec une nécropole d'époque romaine.

EPOQUE DES MIGRATIONS ET SITES DU MOYEN-AGE

DOLOVO, Tulerie sur la route de Deliblato — Banat. Station sarmatique et slave.

Les fouilles de protection menées par S. Barački, ont permis de préciser l'existence de deux couches l'une d'époque slave et l'autre de la période sarmatique.

ČONOPLJA près de Sombor. Nécropole avare.

P. Velenrajter a fouillé à cet endroit plusieurs sépultures avares menacées par les travaux de tuilerie. Celles-ci contenaient des couteaux, des pointes de flèches, une boucle d'oreille, les fragments d'un arc en os un peson en terre-cuite et d'autres objets typiques.

BRIBIR — Croatie, station préhistorique, cité antique et médiévale.

L'aperçu sur les travaux dirigés de 1959 à 1965 par S. Gunjača, et fourni pour le Pegled par D. Vrsalović, montre que les fouilles ont prouvé

l'existence sur ce site important, ancienne capitale des Šubić, de couches préhistoriques avec des matériaux de l'âge du bronze et du type dit des »Gradine«.

Les restes d'époque romaine sont représenté tout d'bord par les murs d'enceinte très épais et de construction »mégalithique«. Sur le plateau de Bribir on a également découverts les restes de plusieurs édifices romains, des citernes, des thermes et des objets mobiliers. Au lieu-dit »Dol« les fouilles ont mis à jour les restes d'une villa rustica romaine.

Les découvertes médiévales sont représentés par de nombreuses murailles de construction primitive. On a constaté également l'existence d'une église de la fin du Moyen-âge et à Dol ceux d'une église du XIIIme-XIVme siècle, auprès delaquelle se trouvaient les murs du monastère correspondant. Une tour ronde au sommet de la Glavica, attribuée aux Šubić est certainemennt d'époque plus récente.

Enfin on a fouillé et conservé dans les environs immédiats des tombes appartenant à quatre nécropoles différentes anciennes croates. Ces nécropoles datent du IX au XVme siècle.

OHRID-IMARET. Eglise de Saint Pantélémon.

Ž. Vinčić a mené les travaux de conservations et les recherches à cet endroit. Il est possible de distinguer ici les restes d'une basilique paléochrétienne, les fondements d'une église triconquale du VII siècle, ainsi que les parties supérieures de cette église (IX siècle), et les traces de plusieurs restaurations opérées jusqu'au XIVme siècle.

KISELA VODA à Lipkovo, près de Kumanovo. Nécropole médiévale.

Les cadavres conservés dans cette nécropole, sans restes d'objets mobiliers à l'exception d'un anneau en argent sont attribués actuellement par L. Savić-Trbuhović au Haut Moyen-âge.

PRILEP. Sites médiévaux et en partie plus anciens.

B. Babić a effectué des fouilles sur plusieurs sites dans la région de Varoš, dont nous faisons mention ici.

Eglise Saint Anastase — Station médiévale

On a fouille ici de nombreuses fosses médiévales, représentant des fonds de cabanes, des habitations semi-souterraines et des fours. Une phase plus récente est représentée par des cabanes errigées à même le sol et appartenant au XIVme siècle. Le site se trouve sur l'emplacement d'un ancien site hellénistique.

Eglise Saint Démètre, avec nécropole et site d'habitation médiéval

Ici aussi on a découvert des fosses-silos ainsi que des sépultures plus récentes que l'époque de l'église (Xme-XIme siècle).

Grobišta — nécropole médiévale

Les fouilles menées par B. Babić ont démontré que cette nécropole, de même que d'autres du même type, à fosses simples taillées dans le roc, sur lesquelles Vulić avait attiré l'attention, appartient en fait au Moyen-Age et ne peut être antérieure au XIme siècle.

Eglise du monastère des Archanges

Les fouilles ont permis d'identifier certains éléments de l'église antérieurs à sa reconstruction en 1861.

SKOPLJE-KALE, Site d'habitation médiéval et d'époque turque.

Les fouilles de B. Babić sur l'emplacement de la forteresse de Skoplje ont mis à jour les restes d'un fond de cabane avec un four. Les objets mobiliers découverts aux alentours en cours de recherches indiquent une date postérieure au Moyen-âge.

GRUDINE à Cipuljić près de Bugojno. Nécropole médiévale.

N. Miletić a continué les fouilles de cette nécropole. On a fouillé cette année par carrés une superficie de 144 m² et on y a découvert 61 tombes. La plupart des tombes est orientél d'Est à Ouest, avec certaines déviations. Le mobilier des tombes (éperons, restes d'étoffe, parures notemment boucles d'oreilles en or du type à appendices globulaires), permettent de dater la nécropole du XIIme au XVme siècle.

BLAGAJ — Cité médiévale.

P. Andjelić a mené les fouilles dans la cité médiévale de Blagaj, capitale de Sandalj Hranić et de Stjepan Vukčić-Kosača. La couche

médiévale, la plus ancienne, possède une épaisseur allant jusqu'à 30 cm. On a découvert les restes du palais dont le plan représente un quadrilataire irrégulier et des restes de décoration architecturale. La construction indique une date vers la fin du XIVme siècle et montre surtout des analogies avec le chateau de Bobovac.

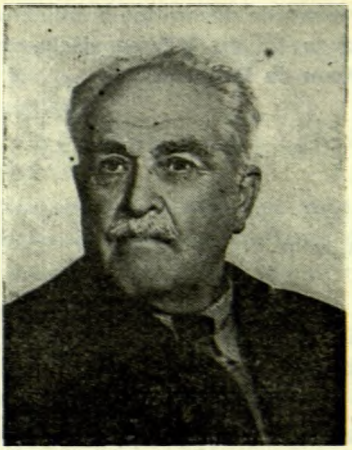
DEBREŠTE

DOBOJ, v. p.

GOMOLAVA, v. p.

GORNJA TOPONICA, v. p.

TAŠANICA, v. p.

DIMITRIJE SERGEJEVSKI
počasni član Arheološkog društva Jugoslavije

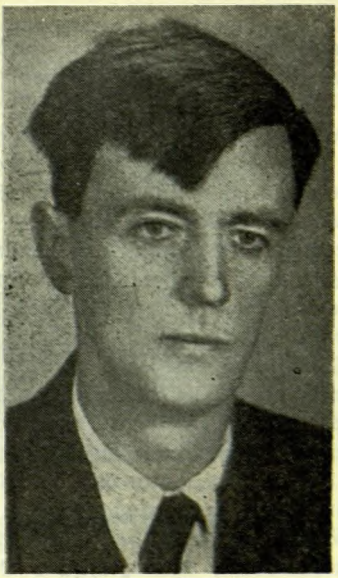
Dimitrije Sergejevski, redovni član Naučnog društva Bosne i Hercegovine i naučni savjetnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, rođen je 1886. godine u Lenjingradu, gdje je završio gimnaziju i diplomirao na Istorijsko-filološkom fakultetu kod profesora Rostovceva i Zielinskog. Uskoro zatim izbio je I svjetski rat, u kojem učestvuje kao artiljerijski oficir. Po završetku rata dolazi u Jugoslaviju, gdje najprije radi kao profesor latinskog jezika na srednjim školama. Već od 1924., radeći kao profesor latinskog jezika u Sarajevu, Dimitrij Sergejevski počinje sarađivati sa Zemaljskim muzejom u Sarajevu i objavljuje u »Glasniku« prvi od svojih mnogobrojnih radova: »Cohors VIII voluntariorum civium romanorum«. No tek 1930. godine se ukazala mogućnost da pređe na rad u Zemaljski muzej kao kustos, gdje ostaje do kraja svog života.

U toku više od četiri decenije koje je proveo u Sarajevu, Dimitrije Sergejevski je objavio ogroman, u mnogo čemu pionirski, posao na istraživanju antičke prošlosti

Bosne i Hercegovine. Iz godine u godinu neumorno je obilazio sve njene krajeve, upoznao ne samo antička i uopšte arheološka nalazišta, već i njen narod, koji je zavolio toliko da se — kako je često govorio — osjećao Bosancem. Rad na prikupljanju i obradi epigrafskih spomenika, ispitivanje rimskih komunikacija, naselja, rudarstva, sakralnih spomenika i umjetnosti — to su bila područja naučne aktivnosti Dimitrija Sergejevskog i iz tih područja objavio je veliki broj radova u Spomeniku SKA, Sborniku rus. arheol. obščestva, Praehist. Zeitschrift-u u Berlinu, zbornicima posvećenim Kacarovu i Egeru i — razumljivo — u Glasniku Zemaljskog muzeja u Sarajevu, u kojem neumorno sarađuje od 1924. do kraja života.

Posljednju deceniju svog života i rada posvetio je Dimitrije Sergejevski naročito proučavanju kasnoantičke umjetnosti u Bosni i Hercegovini, bosanskim bazilikama. Nažalost, kratka ali teška bolest i iznenadna smrt 10. decembra 1965. godine prekinula je ovaj plodni rad u trenutku kada mu je trebalo dati završni oblik. Monografija o Brezi i sinteza o bosanskim bazilikama ostaju samo u nacrtu, a njihovo dovršenje ostaje dug kolega i nasljednika prema Dimitriju Sergejevskom, tihom i skromnom čovjeku i neumornom naučnom radniku.

IN MEMORIAM

JOSIP KOROŠEC

(1909—1966)

11. marta 1966. godine preminuo je posle kraće bolesti dr Josip Korošec, redovni profesor Univeziteta u Ljubljani, dopisni član Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.

Korošec je bio dugogodišnji nastavnik praistorijske i slovenske arheologije u Ljubljani, kome zapravo katedra arheologije ljubljanskog Univerziteta u prvom redu duguje svoj uspon i ugled koji danas uživa kako u našoj zemlji tako i u svetu. Kao nastavnik Korošec je ostavio za sobom čitavu plejadu učenika u Sloveniji, a mnogi danas istaknuti jugoslovenski arheolozi, takođe su kod njega odbranili svoju disertaciju.

Naučna delatnost prof. Korošca obuhvatala je širok dijapazon interesovanja koji je išao od neolitskog perioda do slovenske epohe. Na svim ovim poljima, Korošec se sa uspehom ogledao, stekavši time trajne zasluge za našu arheolo-

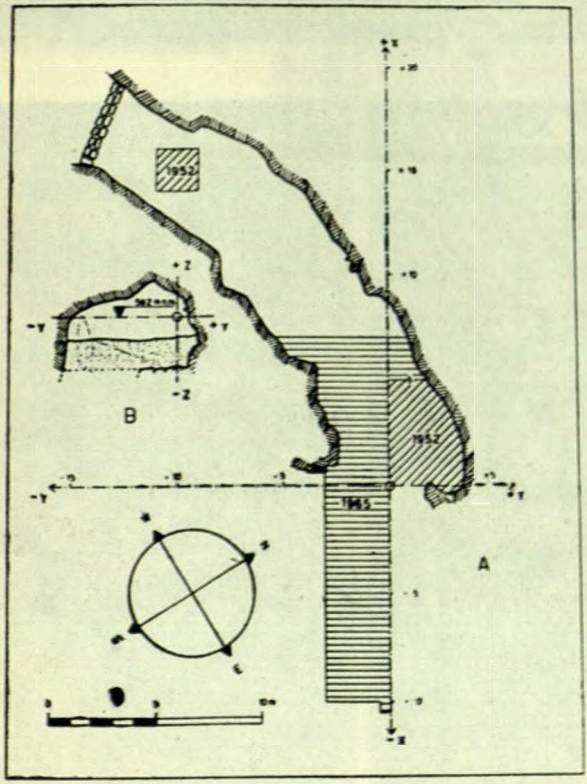
giju. Da pomenemo samo da njemu dugujemo poznavanje i razradu pojma Danilske kulture koja je još nedavno bila praktično nepoznata a koja se danas pokazuje kao toliko značajna manifestacija jadranskog neolita. Na panonsko-slovenačkom području osobito su značajna njegova ispitivanja na mlađeneolitskoj, također ranije neizdiferenciranoj grupi Drulovka (Kiringrad), kao i ponovno pokretanje sistematskih istraživanja na Ljubljanskom Bariju. Na polju slovenske arheologije pak, njegov je rad bio pionirski od prve sinteze, »Staroslovenskih grobišča v Severni Sloveniji«, preko rada na ptujskoj nekropoli do našeg prvog velikog udžbenika slovenske arheologije i ozbiljne sinteze na tome polju, »Uvod v materijalno kulturo južnih Slovanov«.

Korošec je bio onivač Arheološke sekcije slovenske Akademije, pokretač i prvi urednik Arheološkog vestnika, koji je pod njegovom redakcijom okupio oko sebe niz saradnika iz svih krajeva Jugoslavije i iz inostranstva. Također je od prvih posleratnih godina aktivno učestvovao u prvim koracima ka koordiniranoj i sistematskoj opštejugoslovenskoj delatnosti na polju arheologije i bio je jedan od osnivača i dugogodišnji član Uprave Arheološkog društva.

Sa njime naša arheologija, kao i arheološka nauka uopšte gubi jednog neumornog radnika, odličnog organizatora i velikog stručnjaka. Njegovom smrću nastaje jedna praznina za čije će popunjavanje biti potrebno mnogo vremena i ozbiljnog, upornog rada.

TABLE

ŽUPANOV SPOMOL, slojevi ispred pećine (sl. 1) i osnova pećine sa fazama iskopavanja (2)

TABLA II

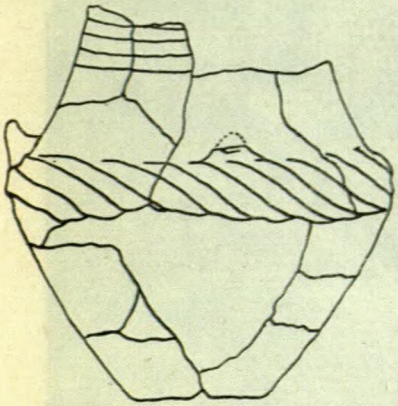

Sl. 1 — IĐOŠ, grob 8, sl. 2, 3 — MOKRIN, grob 149 i 147

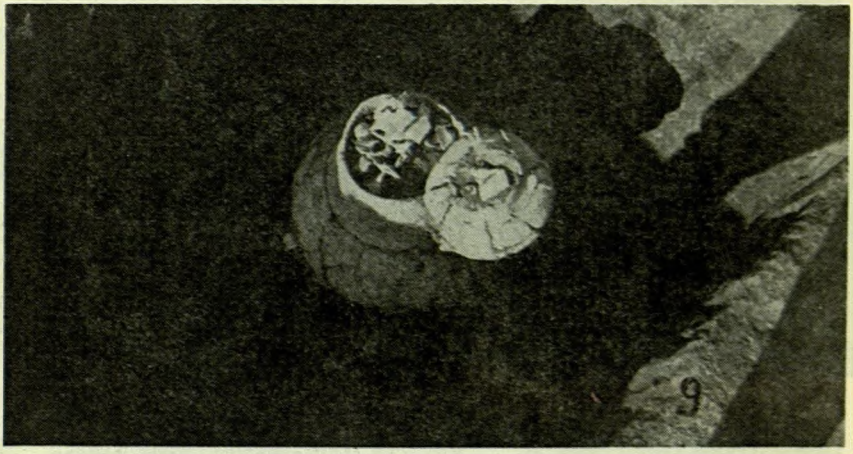

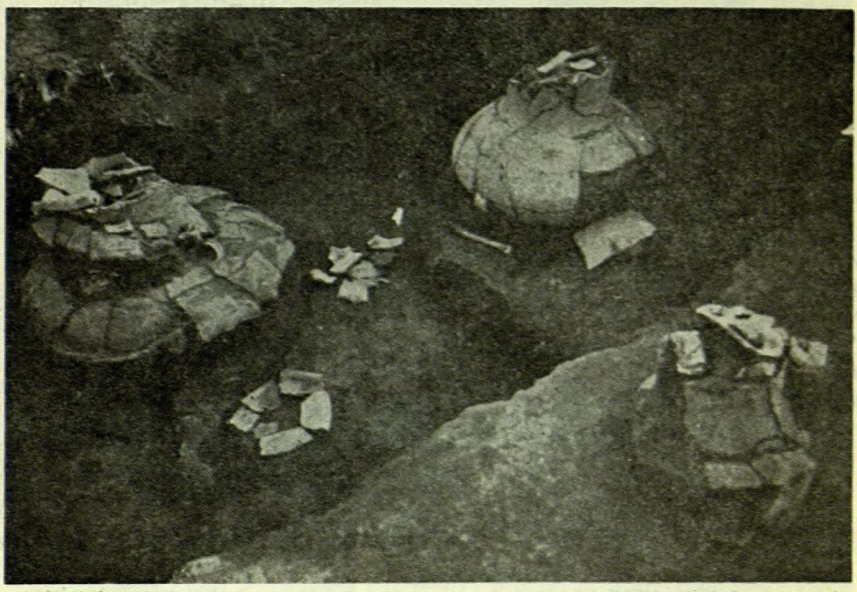

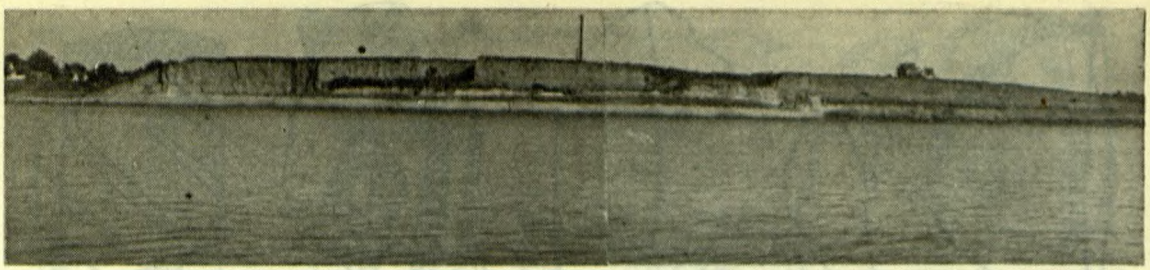
Sl. 1-2 — NOVE ZEMLJE, posuda sa antropomorfnom prestavom i terakota; sl. 3 — TURIJA, posuda u obliku urne

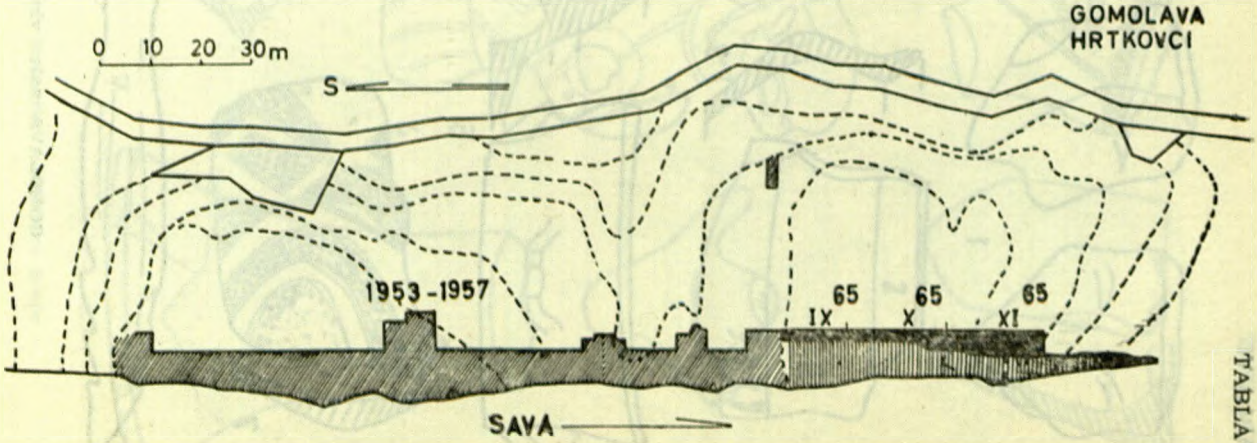
TABLA IV

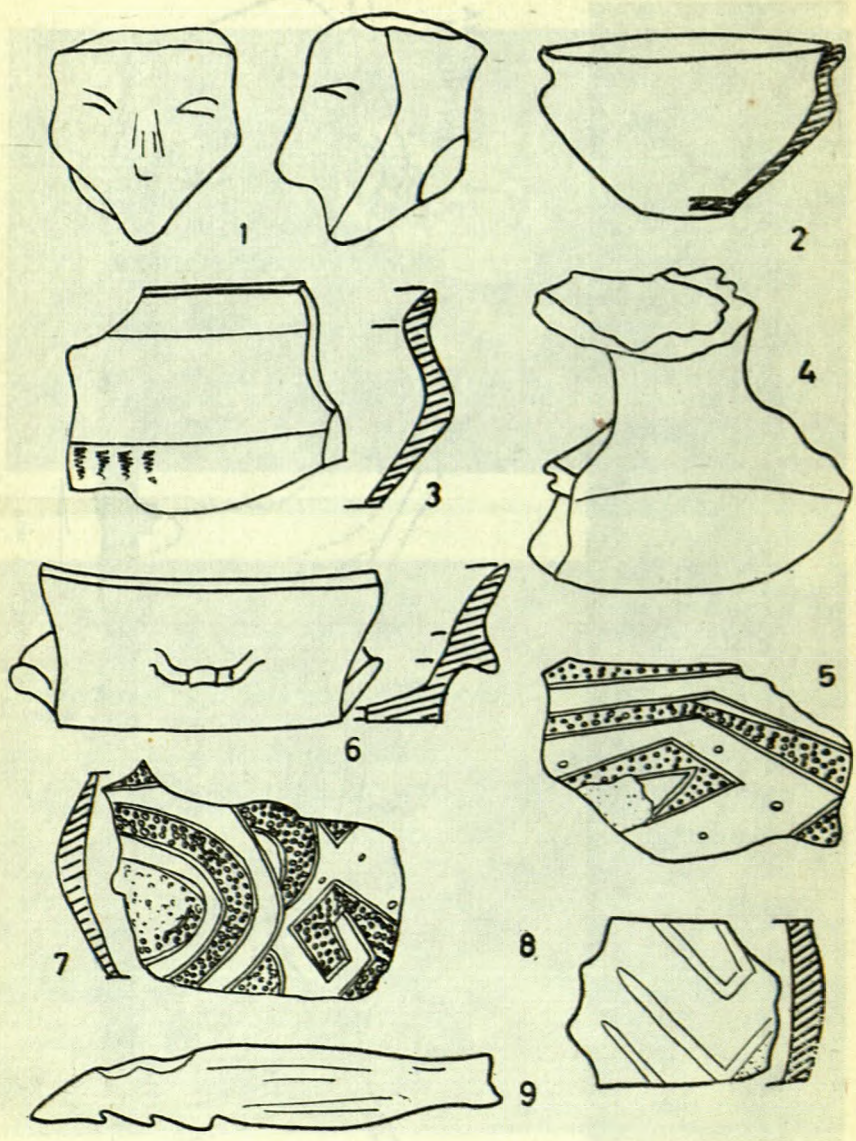
IĐOŠ, urna groba 9 (sl. 1) i grupa grobova 11-13

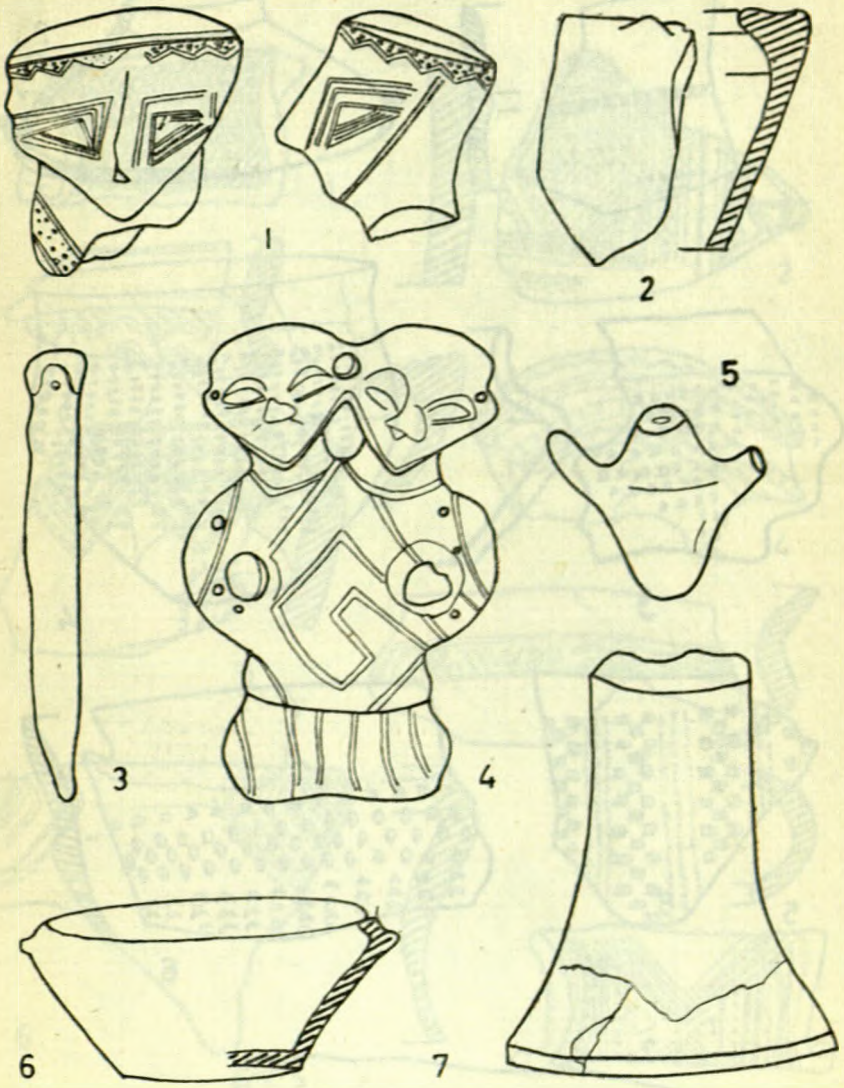

GOMOLAVA, situacioni plan tela i snimak profila

TABLA VI

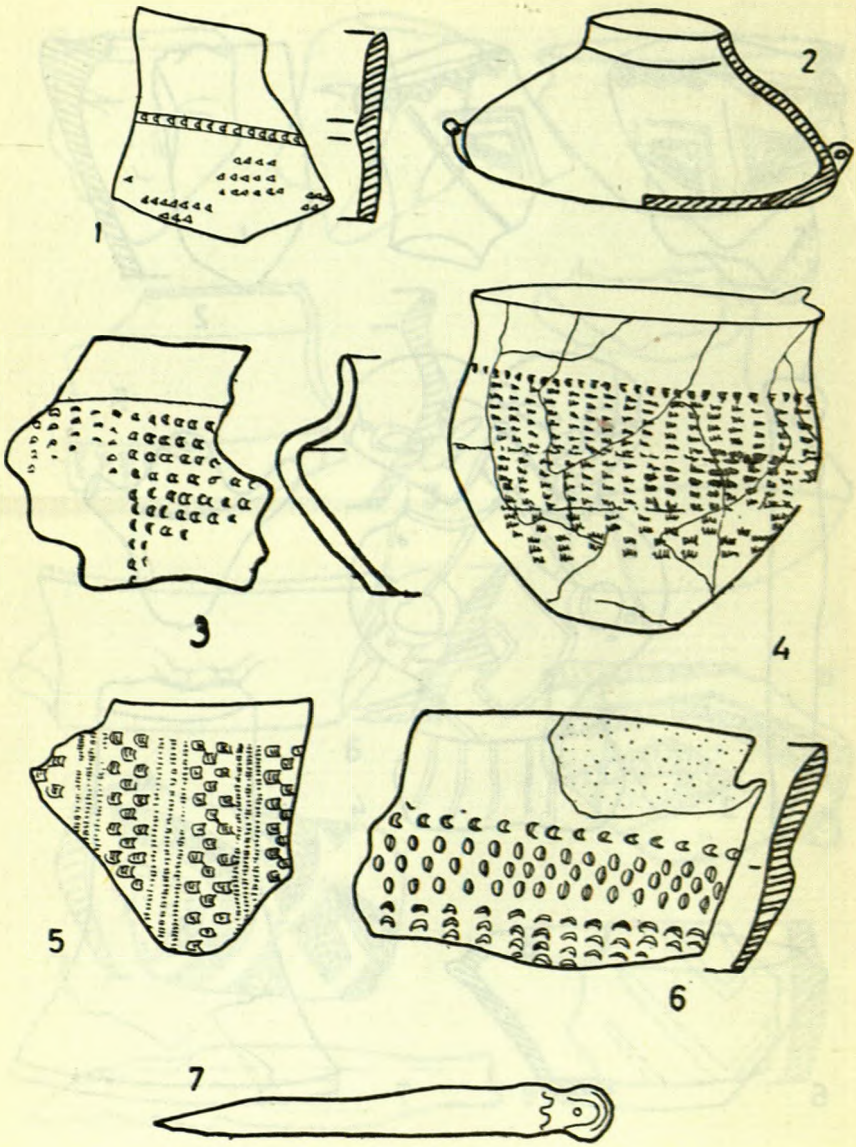

GOMOLAVA, nalazi vinčanske grupe

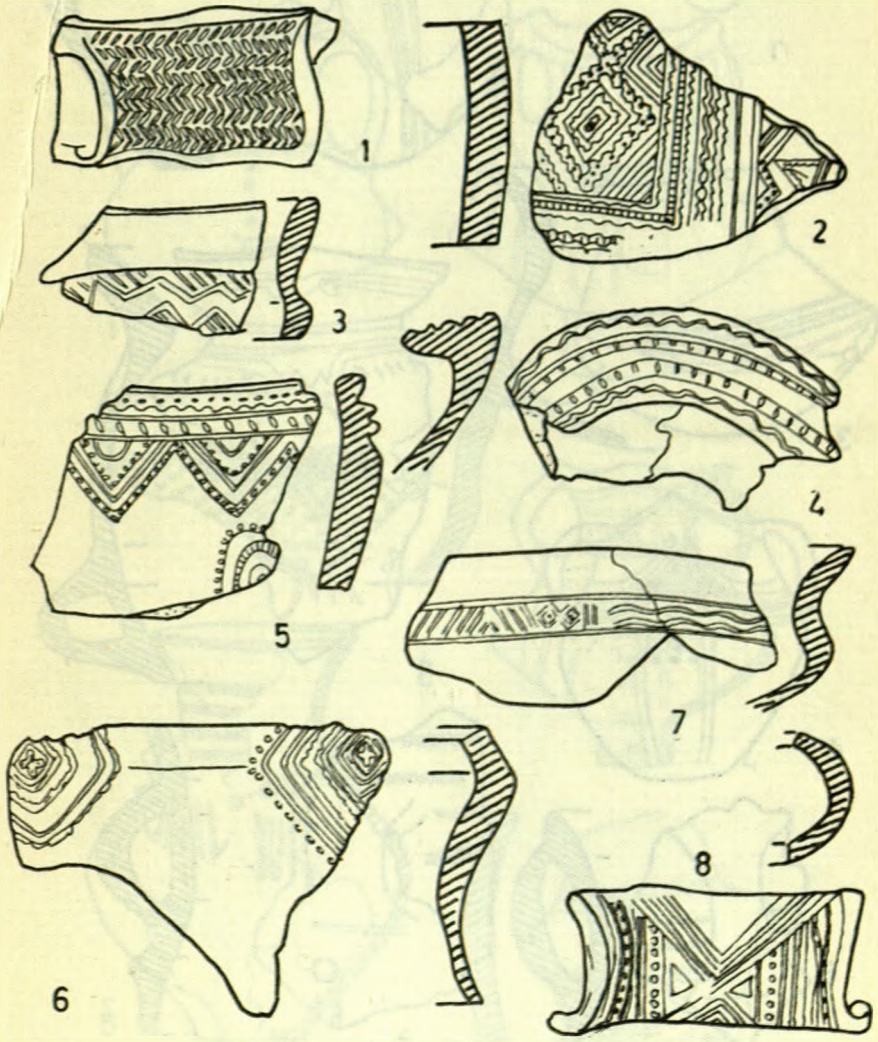

GOMOLAVA, materijal vinčanske i lenđelske grupe

TABLA VIII

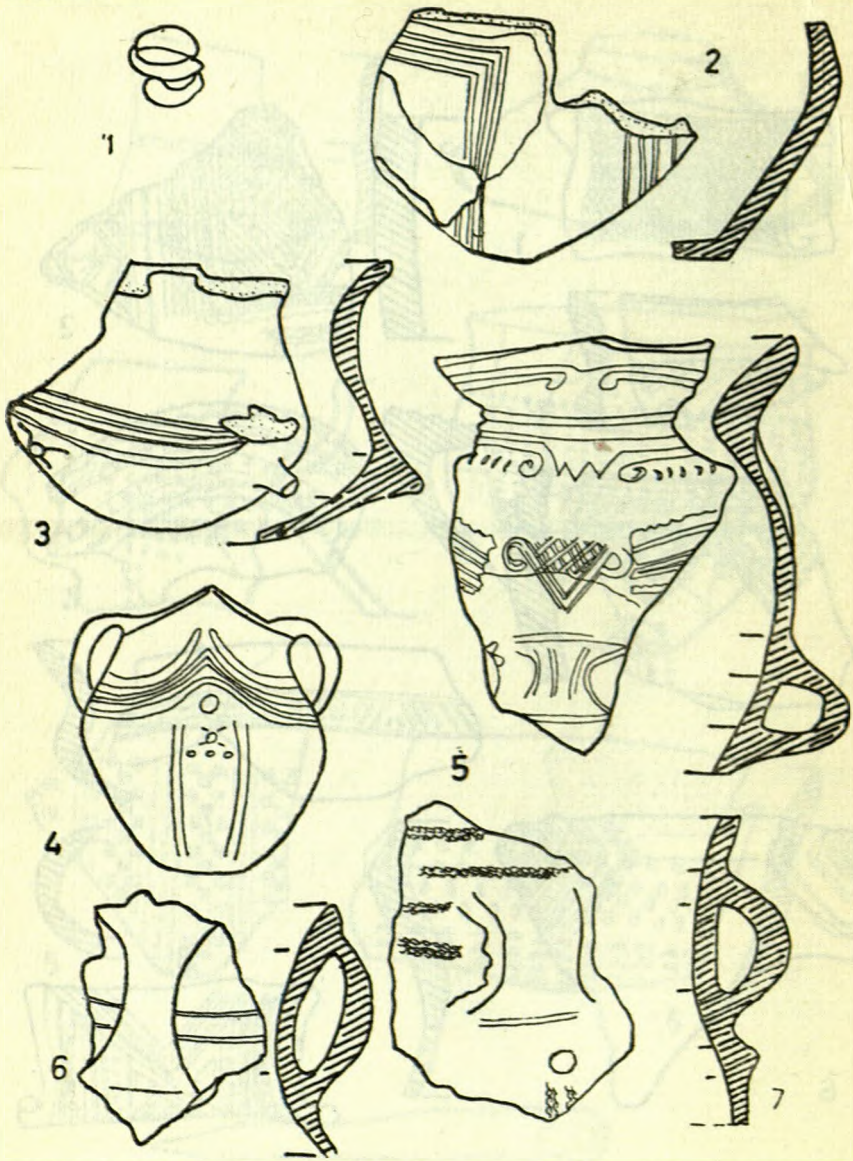

GOMOLAVA, kostolačka keramika

GOMOLAVA, vučedolska keramika

TABLA X

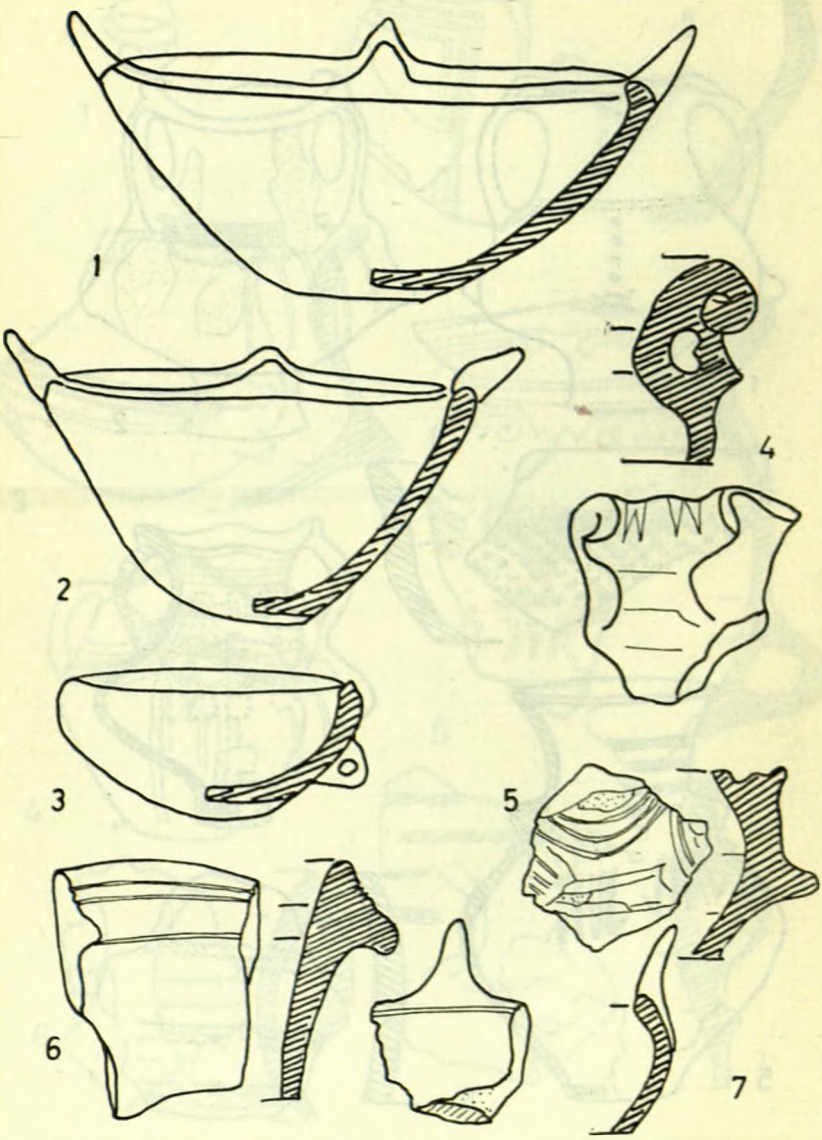

GOMOLAVA, keramika Pančevo-Omoljica grupe i fragmenti »inkrustovane keramike južne Transdanubije«

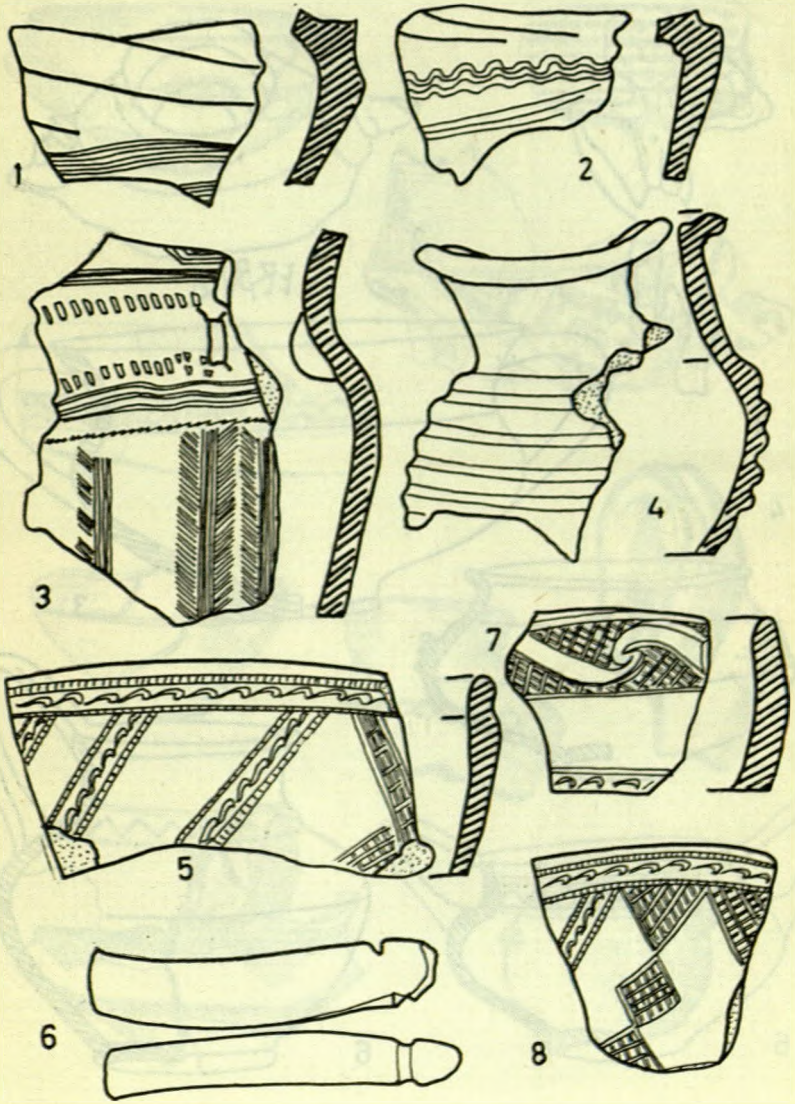

GOMOLAVA, keramika vršačko-vatinskog kulturnog kruga

TABLA XII

GOMOLAVA, keramika mlađe faze kulture ravnih polja sa urnama

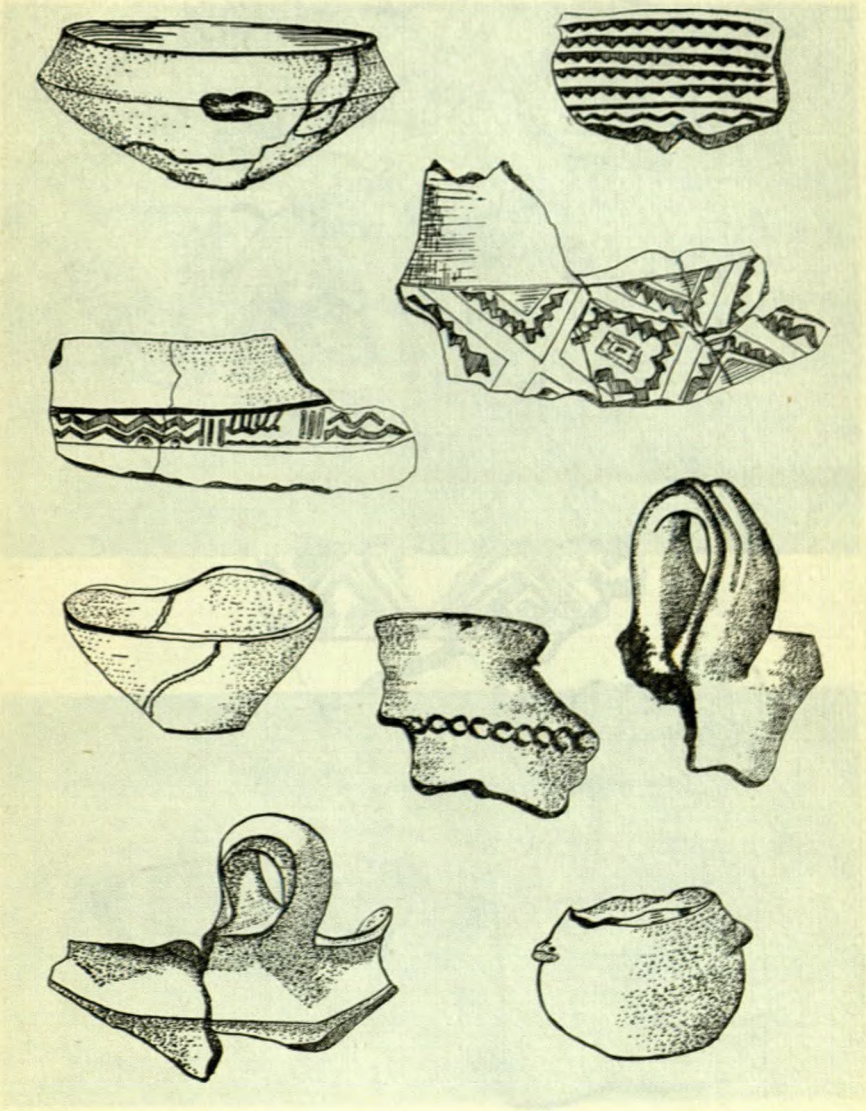

GOMOLAVA, keramika iz najmlađeg bronzanodobnog horizonta

TABLA XIV

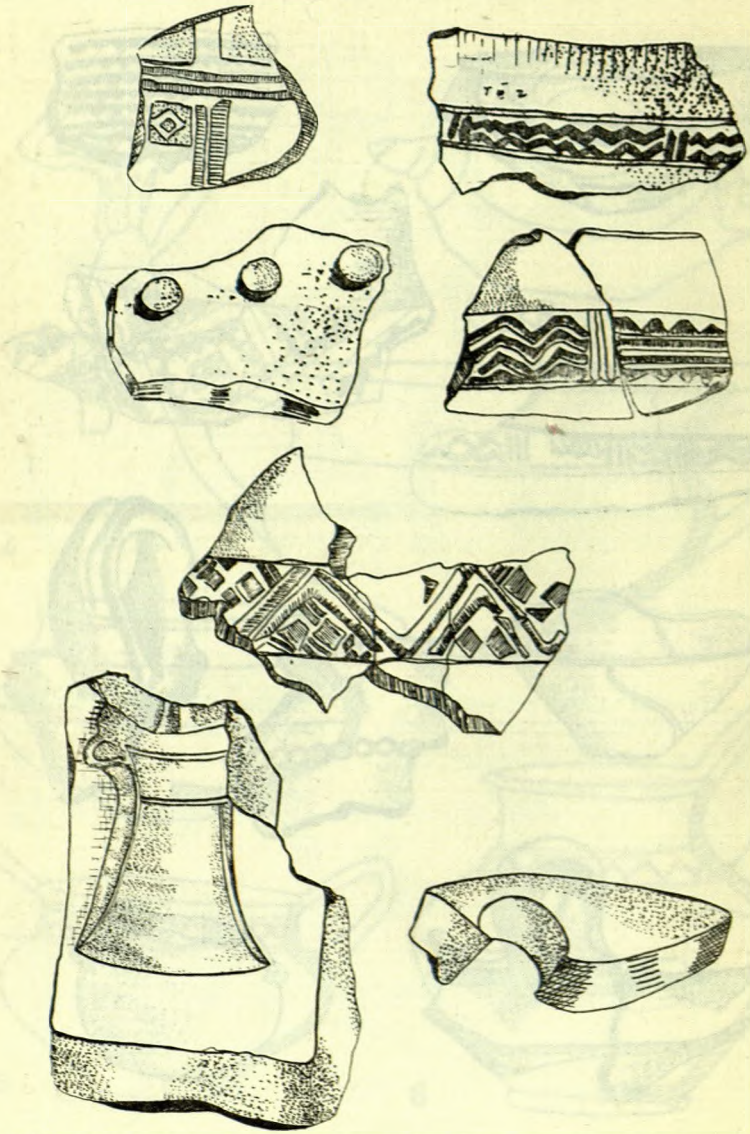

GOMOLAVA, latenski i rimski nalazi

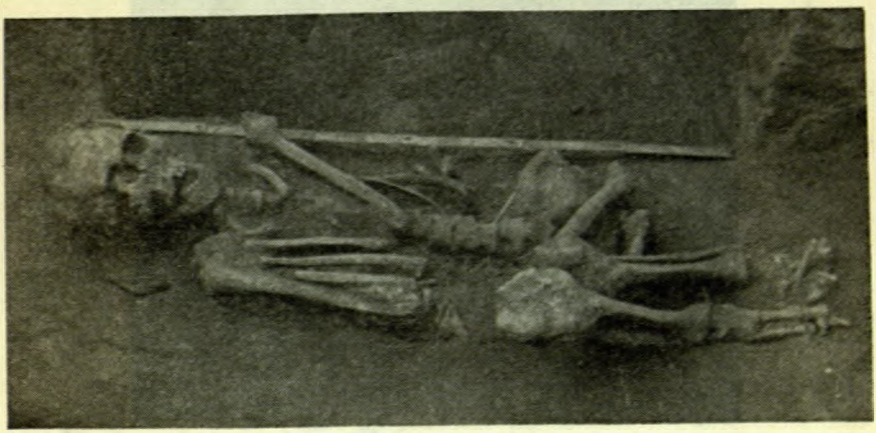
MARIĆA GRADINA, vučedolska i bronzanodobna keramika

TABLA XVI

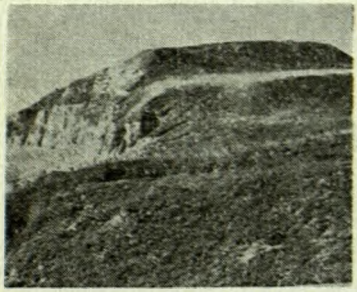
MARIĆA GRADINA, vučedolska keramika i nalaz kalupa iz bronzanodobnog horizonta

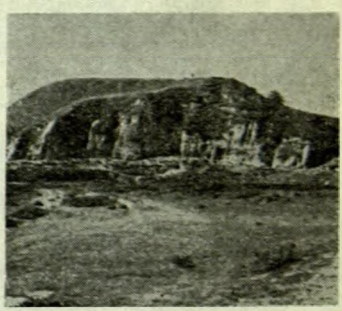

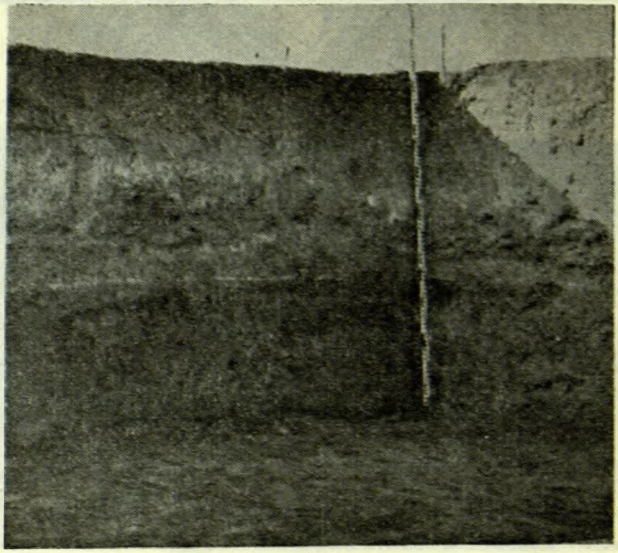

Sl. 1 — TOPONICA, urna iz centralne konstrukcije; sl. 2 — VUČEDOL, grob u sondi C

TABLA XVIII

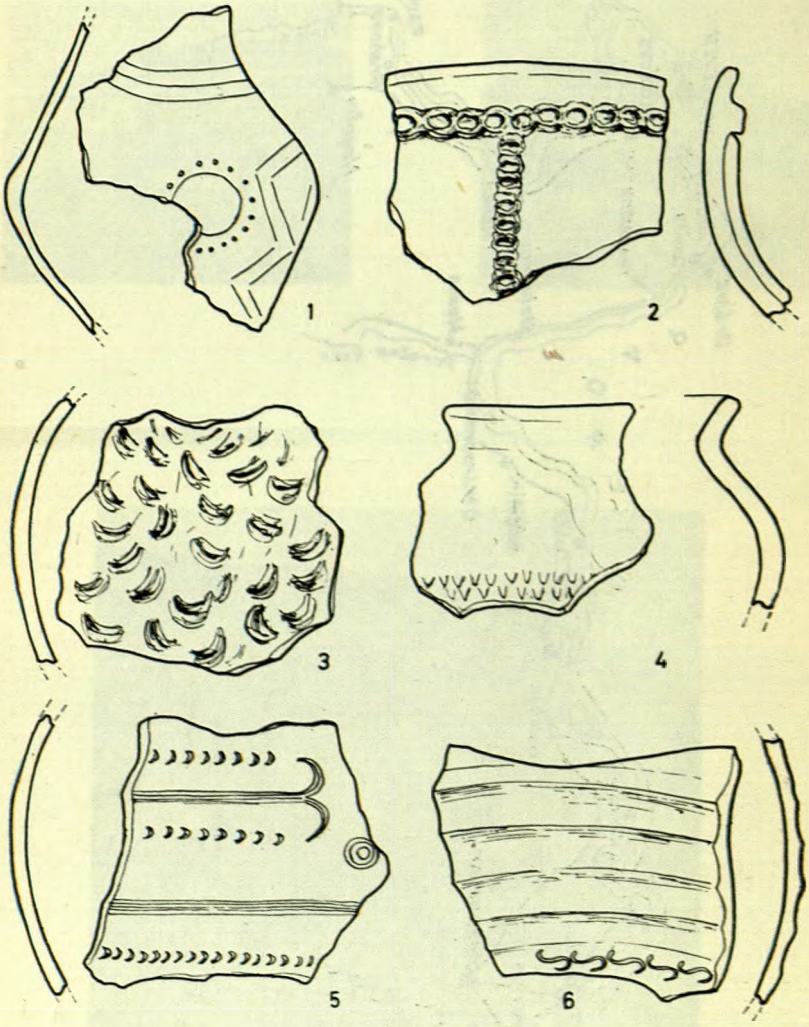

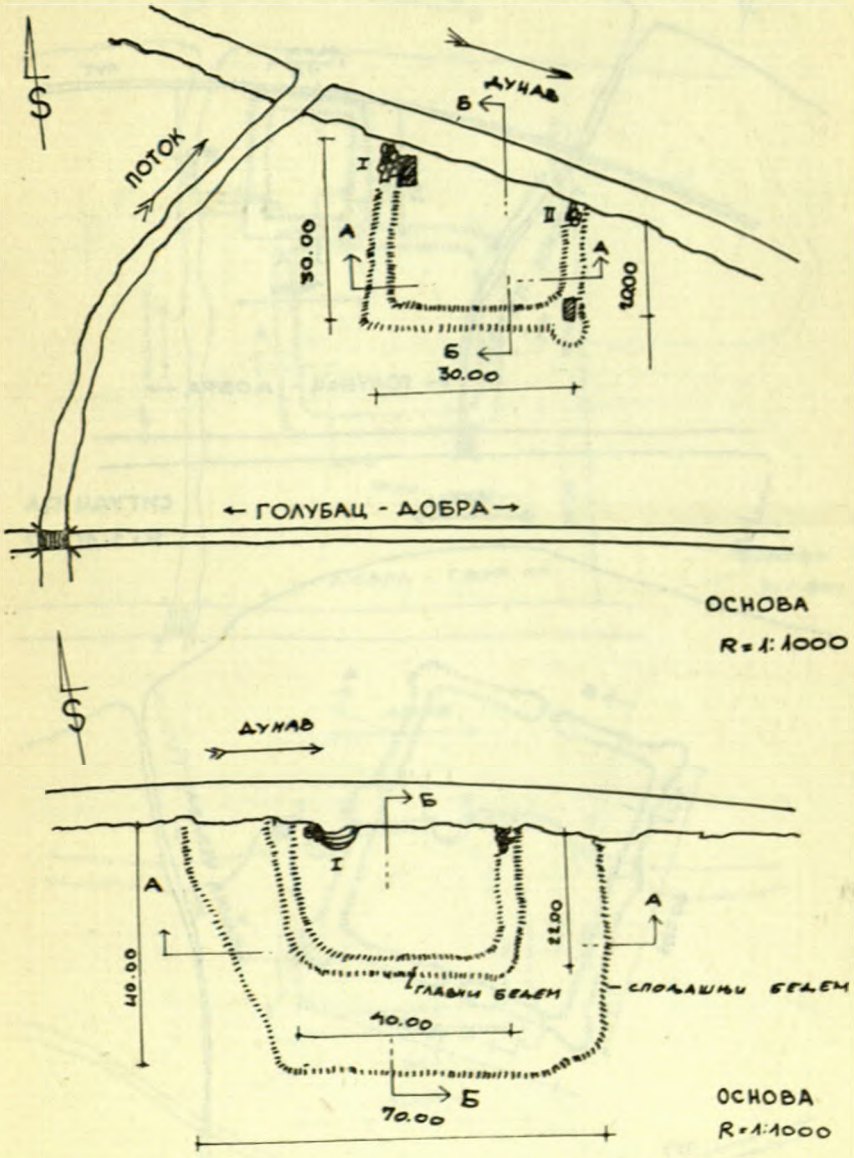
ŽIDOVAR, izgled nalazišta i profil sonde

ĐERDAP, karta nalazišta

TABLA XX

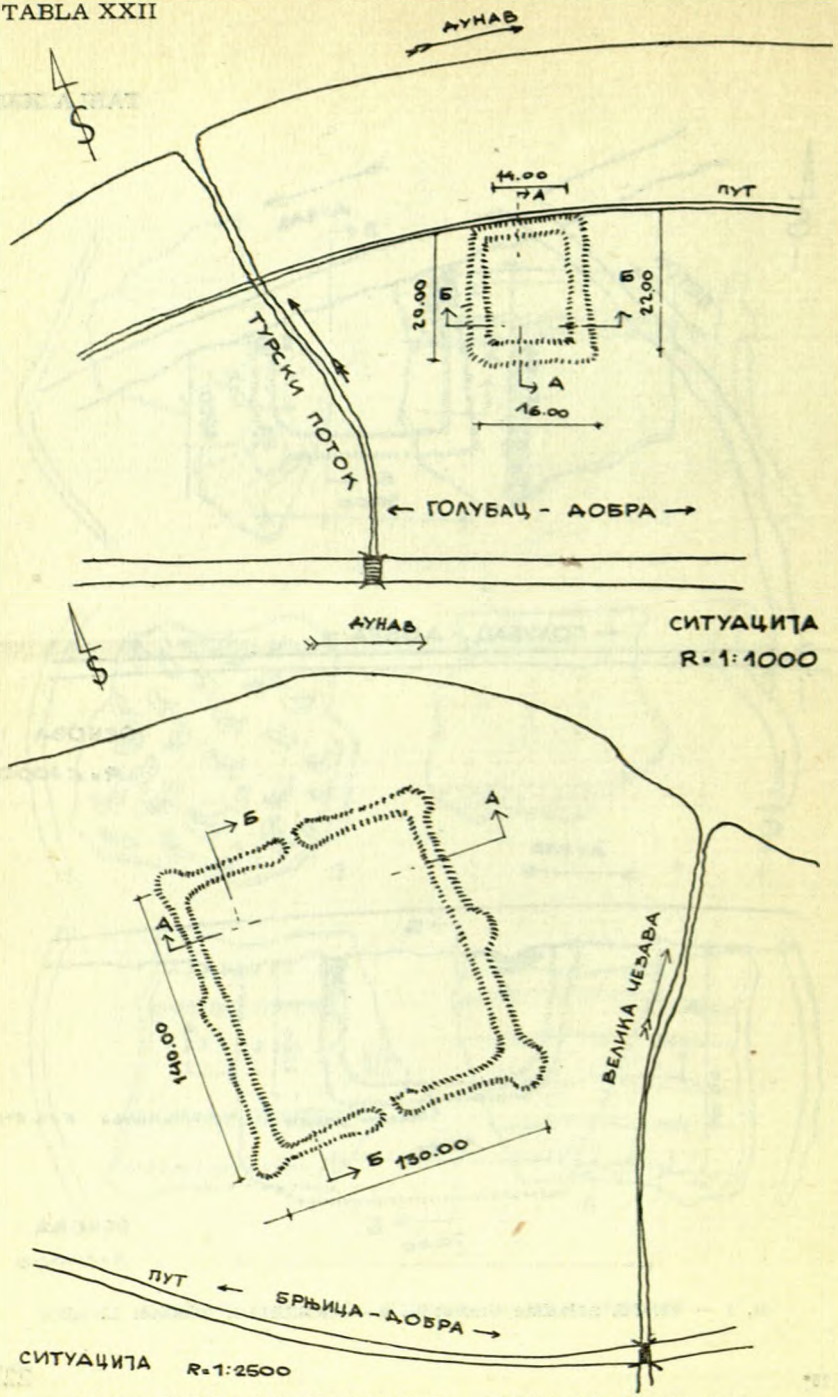

ĐERDAP, praistorijska keramika sa rekognosciranja

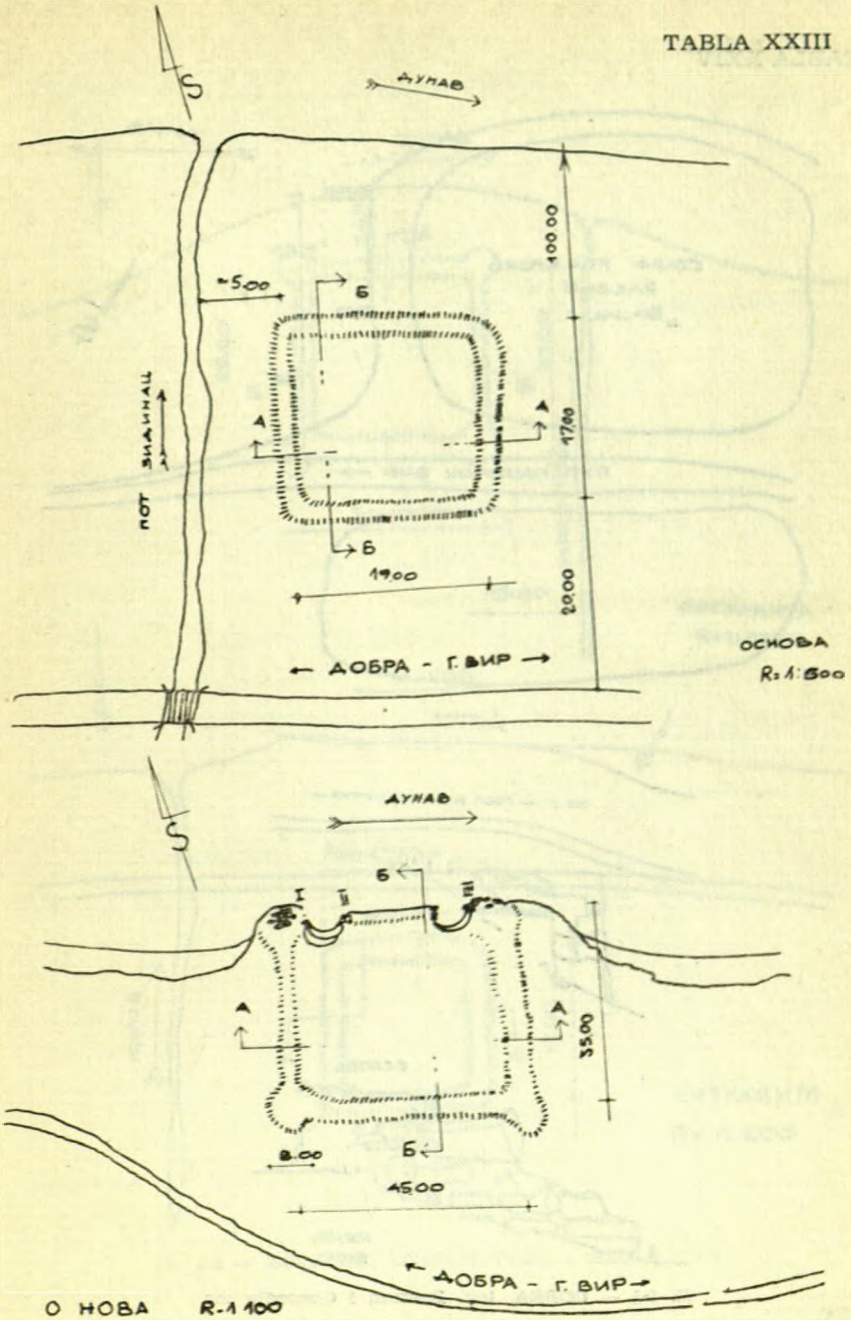

Sl. 1 — VINCE, nalazište Umka; sl. 2 — GOLUBAC, lokalitet Livadice

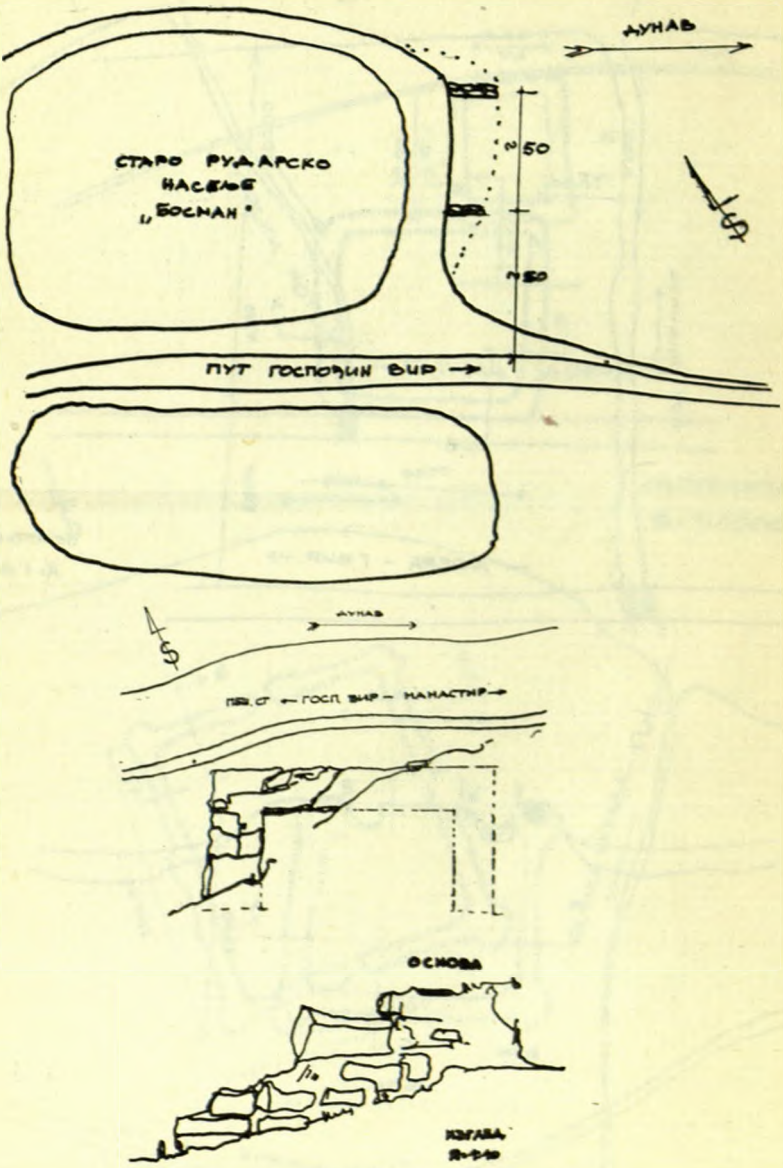
TABLA XXII

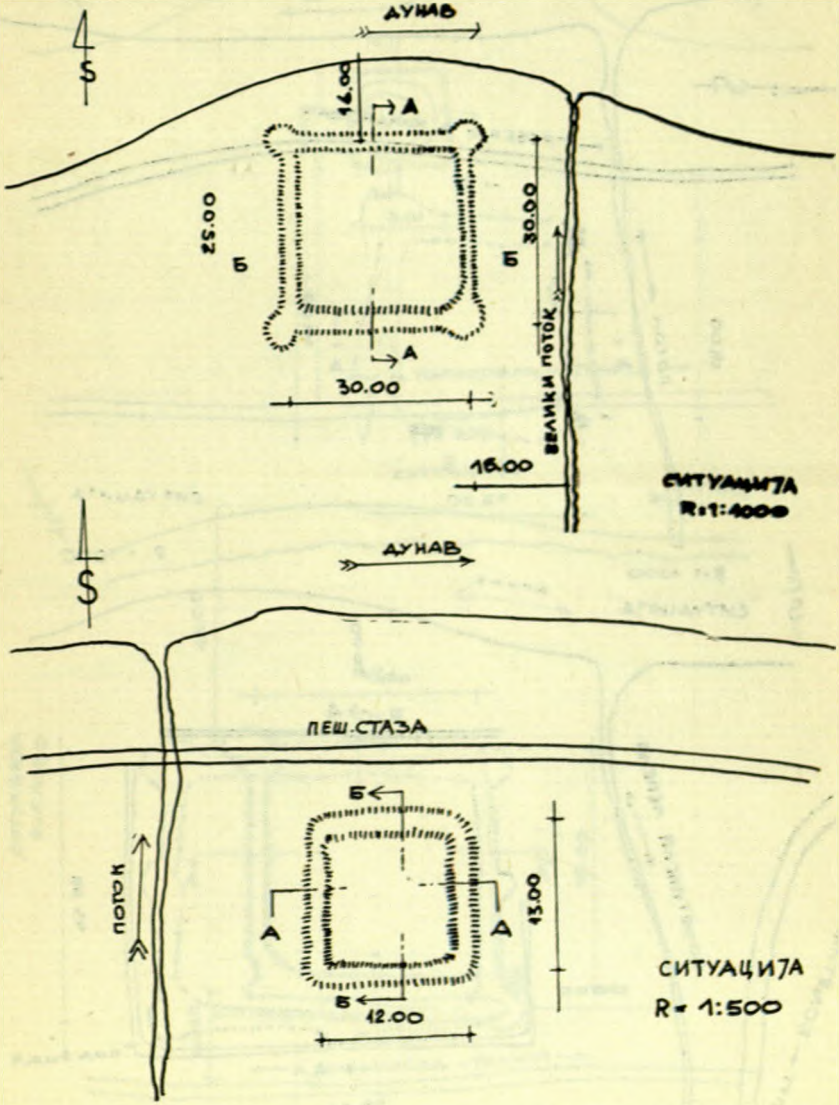
Sl. 1 — DOBRA, lok. Gradac; sl. 2 — DOBRA, lok. Turski potok

Sl. 1-2 — DOBRA, lok. Žedinac i Saldum

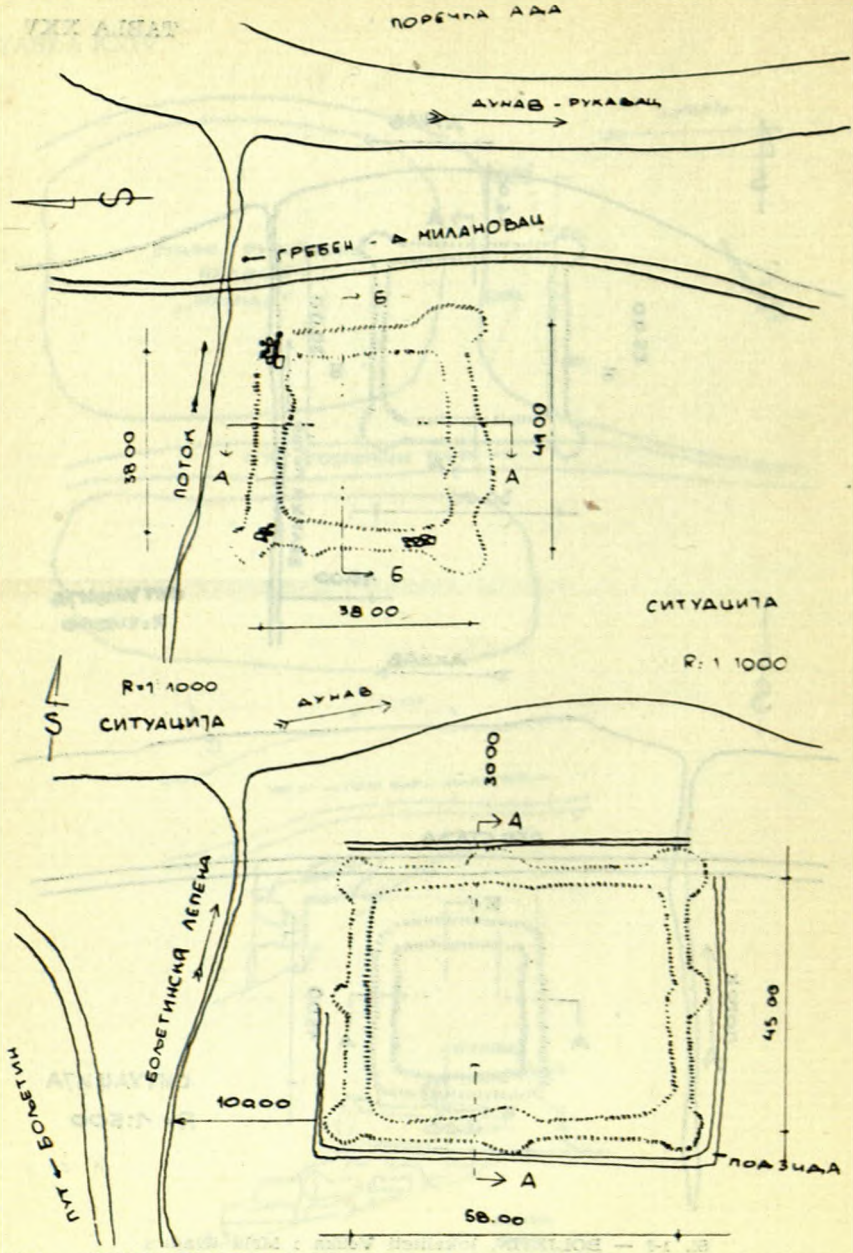

Sl. 1-2 — DOBRA, lok. Bosman i Gospođin vir

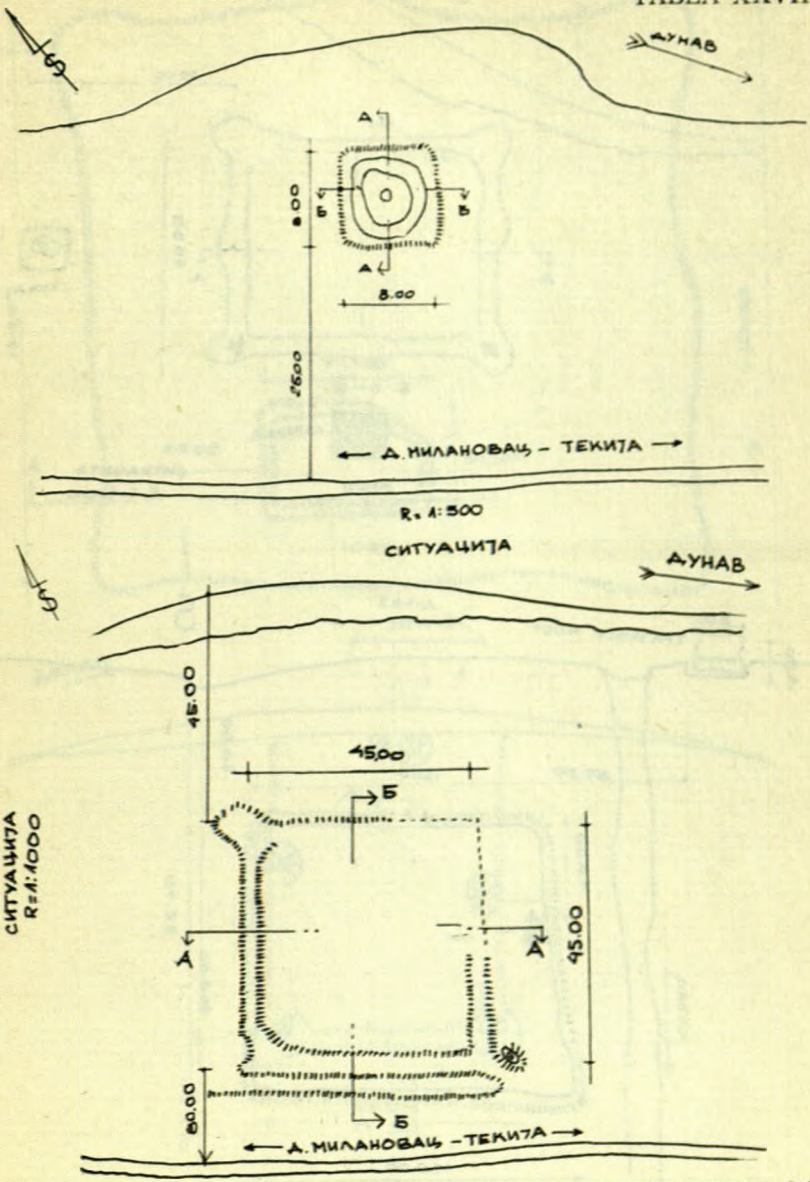

Sl. 1-2 — BOLJETIN, lokaliteti Velika i Mala livadica

TABLA XXVI

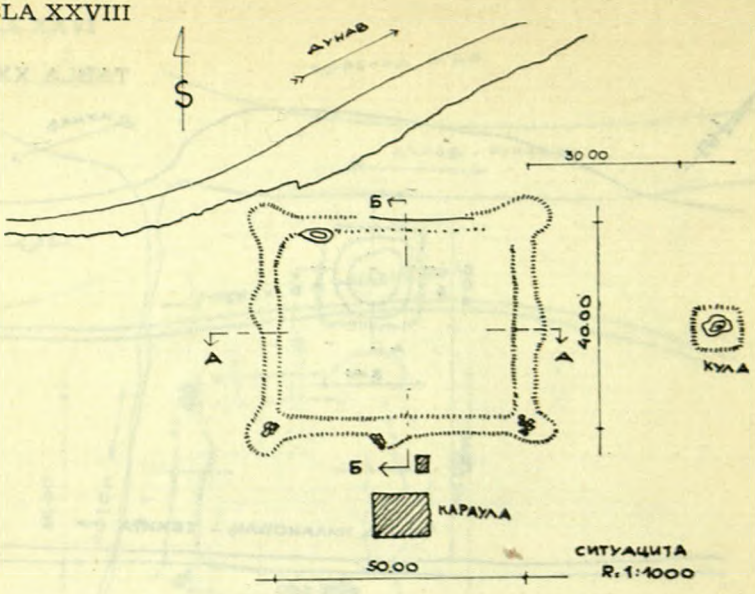

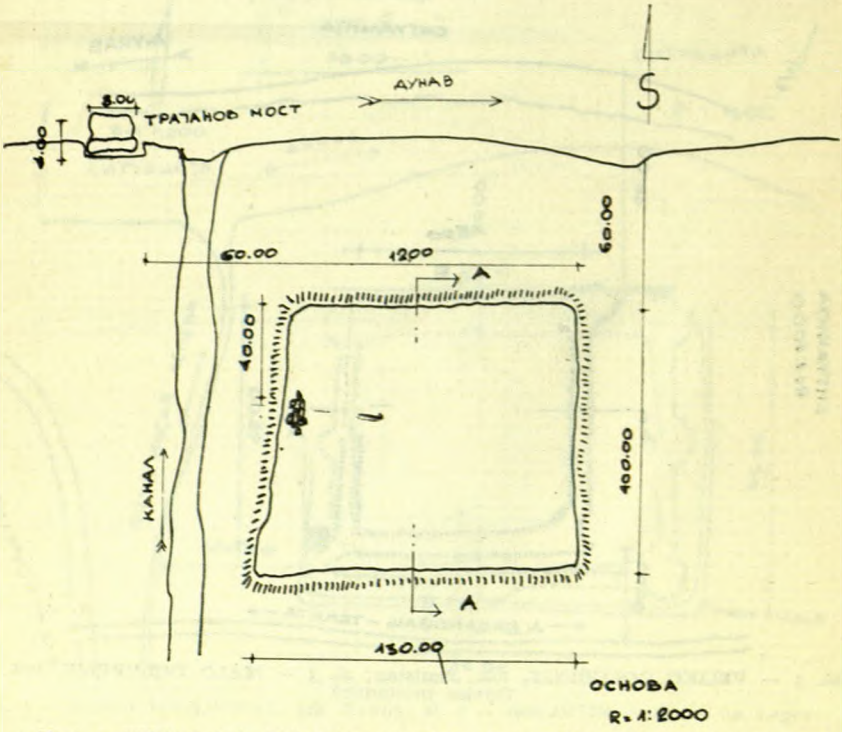
Sl. 1 — DONJI MILANOVAC, lok. Ravna; sl. 2 — BOLJETIN, kastrum na Lepeni

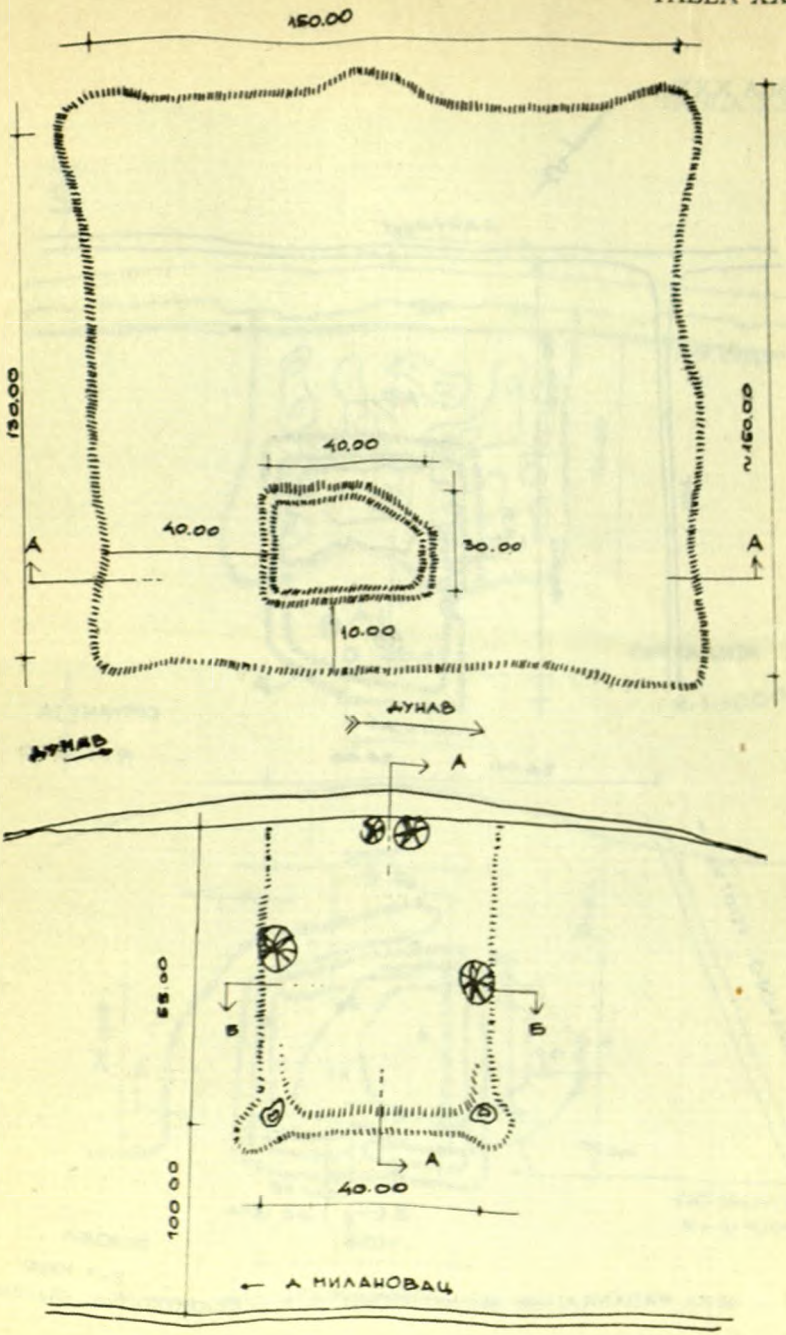
Sl. 1 — VELIKO GOLUBINJE, lok. Penistan; sl. 2 — MALO GOLUBINJE, lok. Tursko pristanište

TABLA XXVIII

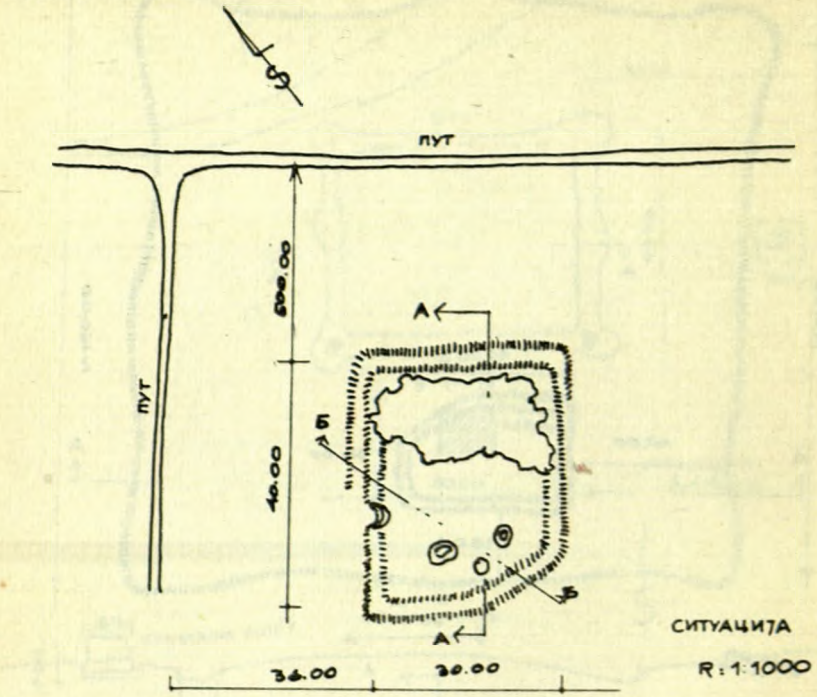
Sl. 1 — TEKIJA, lok. Hajdučka vodenica; sl. 2 — KLADOVO, lok. Kostol

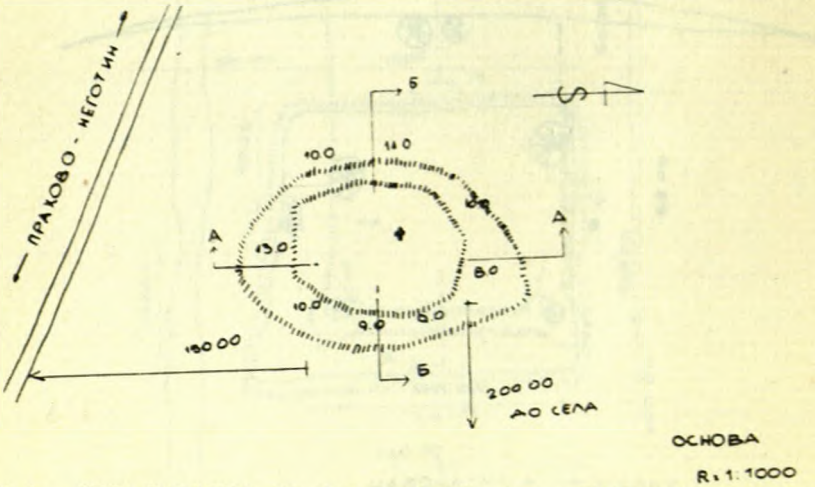

СИТУАЦИЈА
R= 1:1000

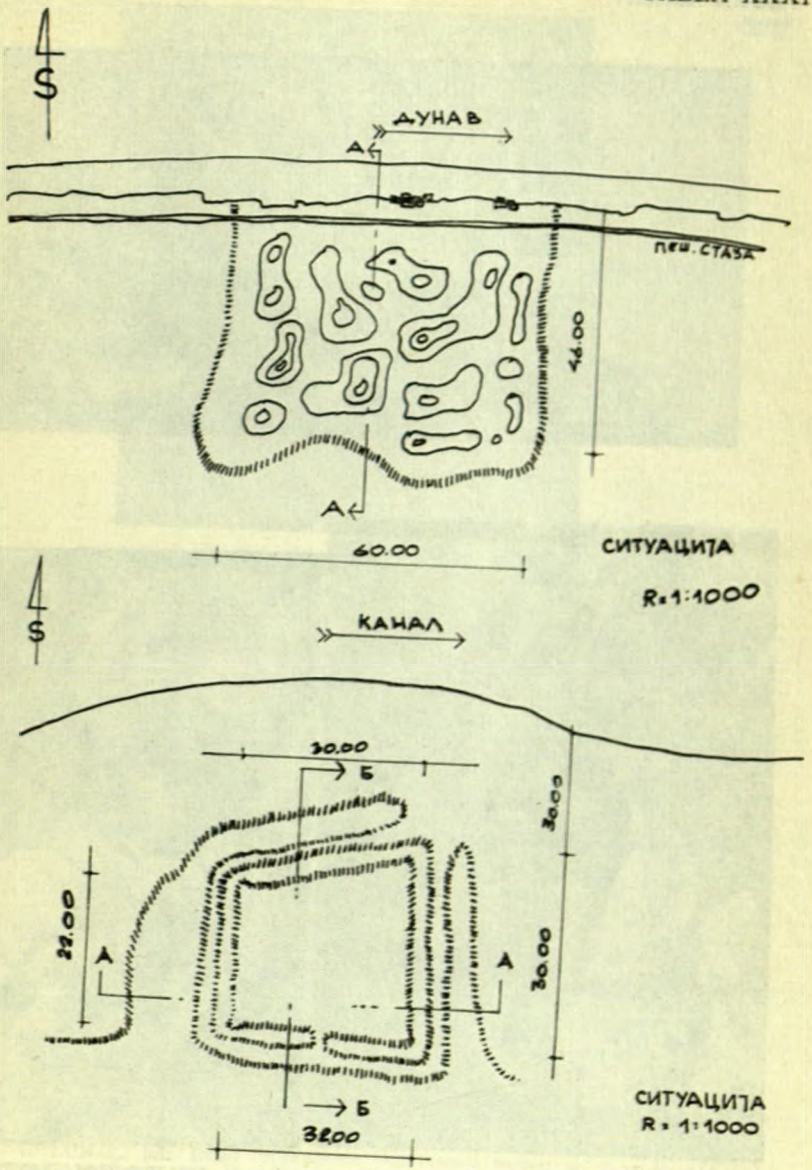
Sl. 1 — MILUTOVAC, lok. Rimski grad; sl. 2 — BRZA PALANKA, lok. Mećeriz

TABLA XXX

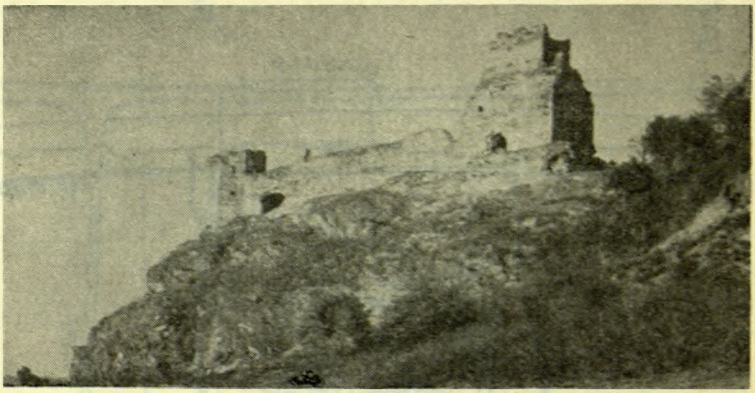

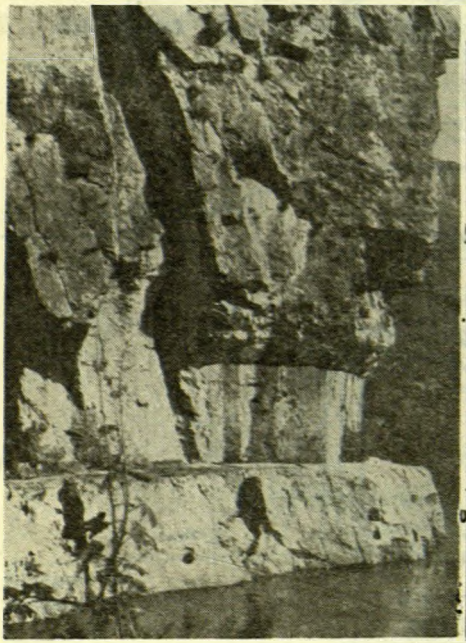
Sl. 1 — BRZA PALANKA, lok. Mećeriz (detalj); sl. 2 — PRAHOVO, lok. Glamija

Sl. 1-2 — RADUJEVAC, lokaliteti Karamizar i Četaće

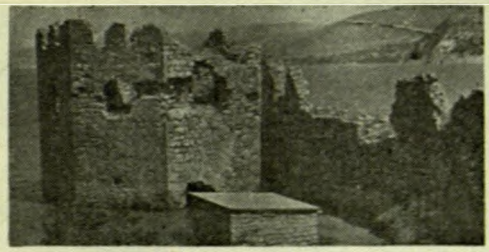
TABLA XXXII

Sl. 1 — RAM, pogled na tvrđavu sa Dunava; sl. 2 — VELIKO GOLUBINJE, lok. Pecka bara (deo rimskog puta); sl. 3 — KLIČEVAC, deo nadgrobnog spomenika

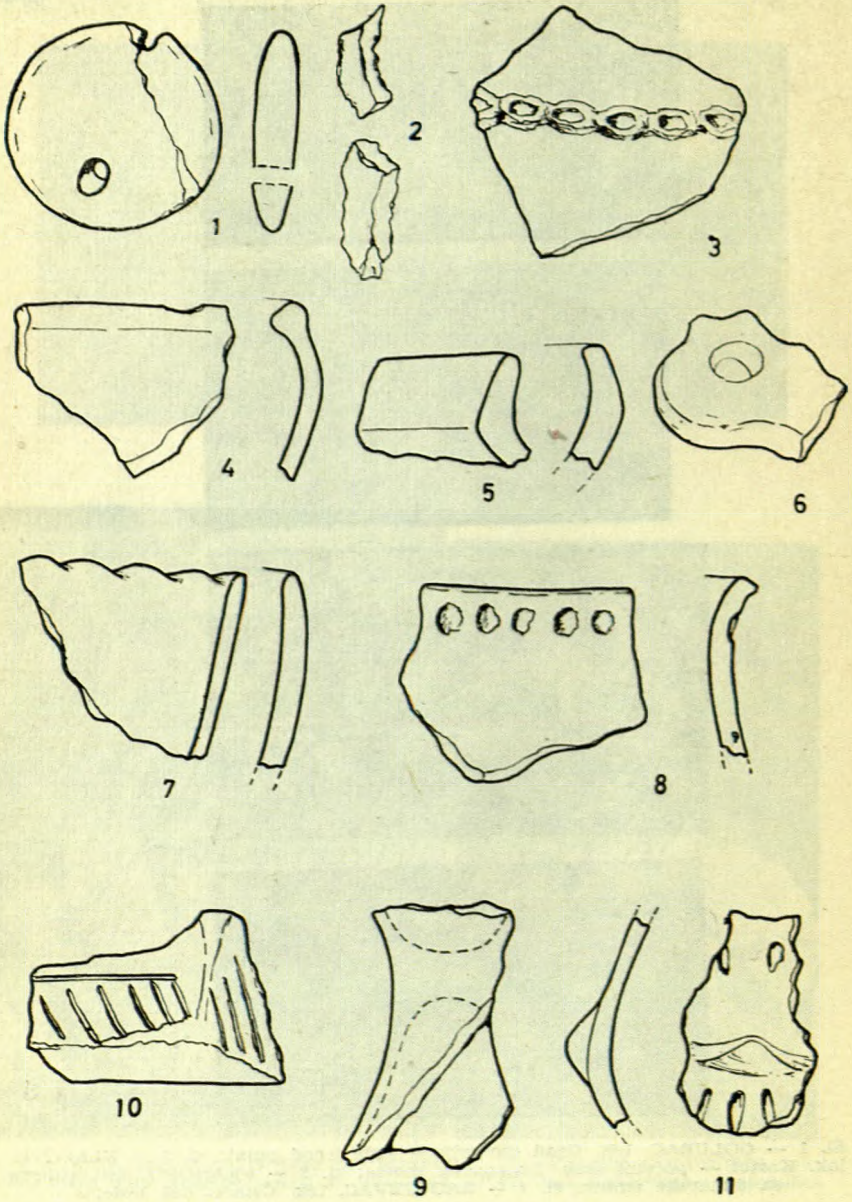

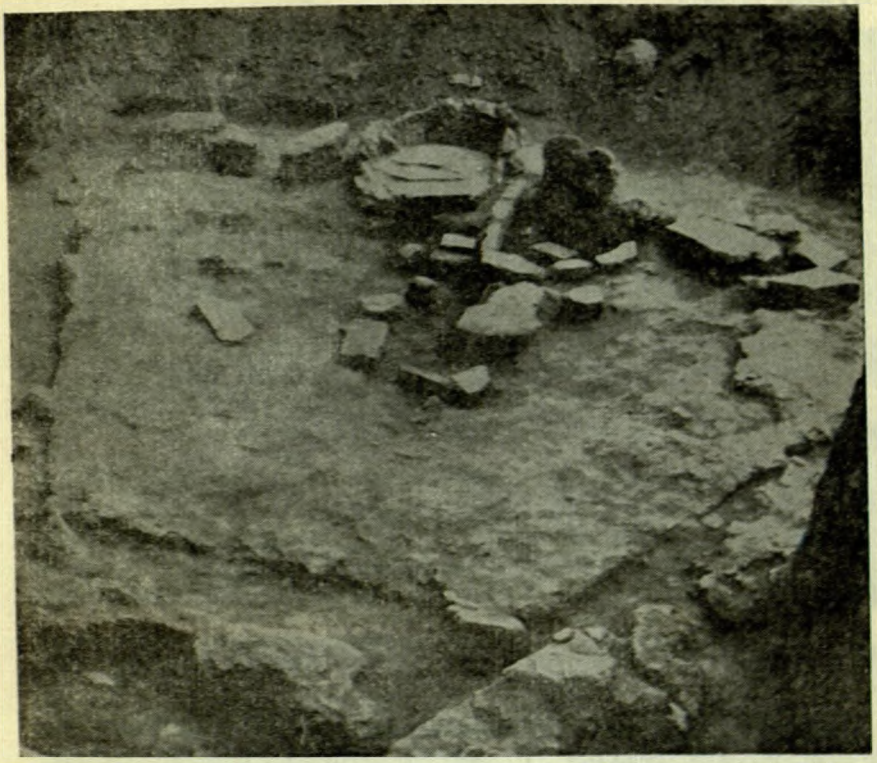

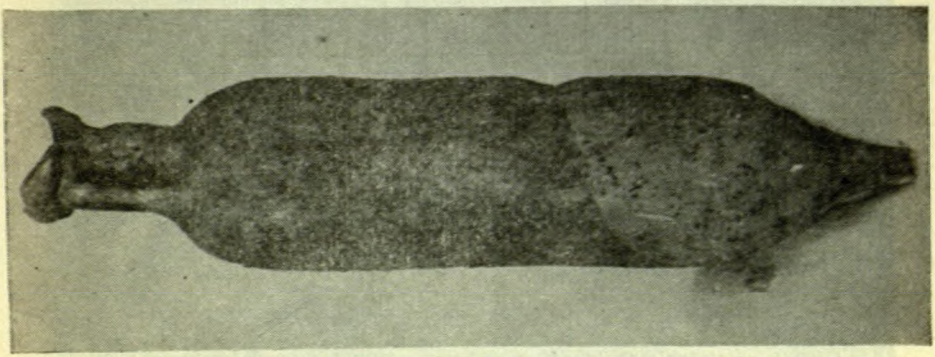
Sl. 1 — GOLUBAC, lok. Grad (potopljene kule ispod puta); sl. 2 — KLADOVO. lok. Kostol — početni stub Trajanovog mosta; sl. 3 — PRAHOVO, deo bedema sa dunavske strane; sl. 4 — RADUJEVAC, lok. Četaće, deo bedema

TABLA XXXIV

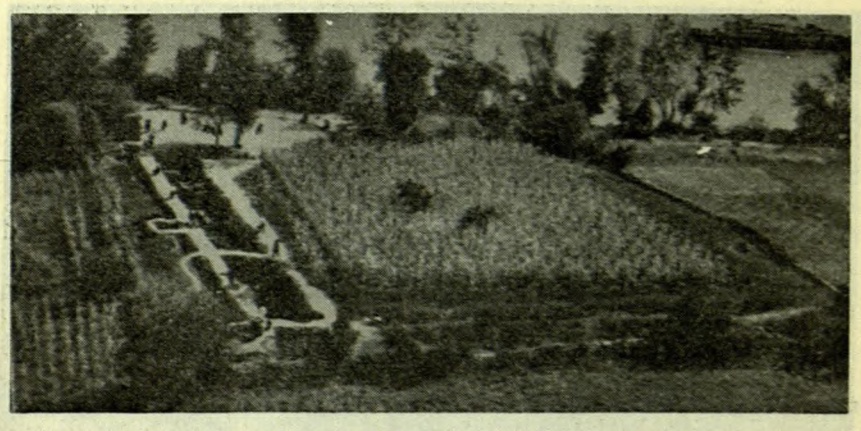
MRFAJA, fragmenti keramike

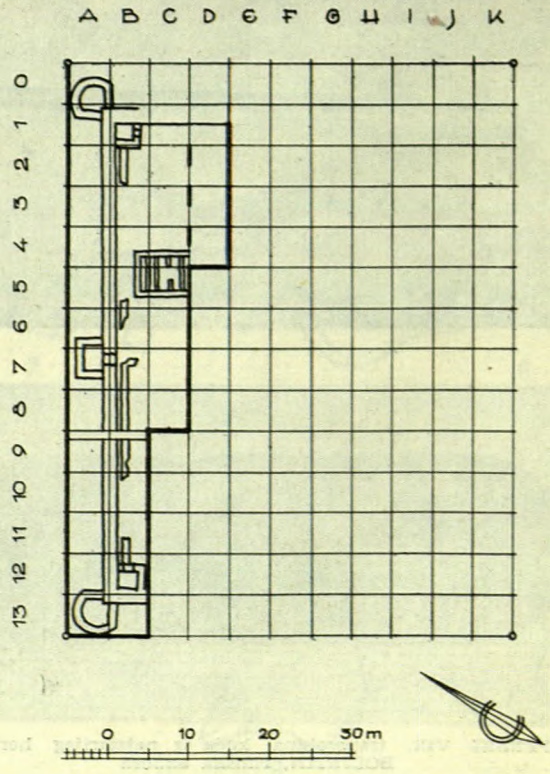

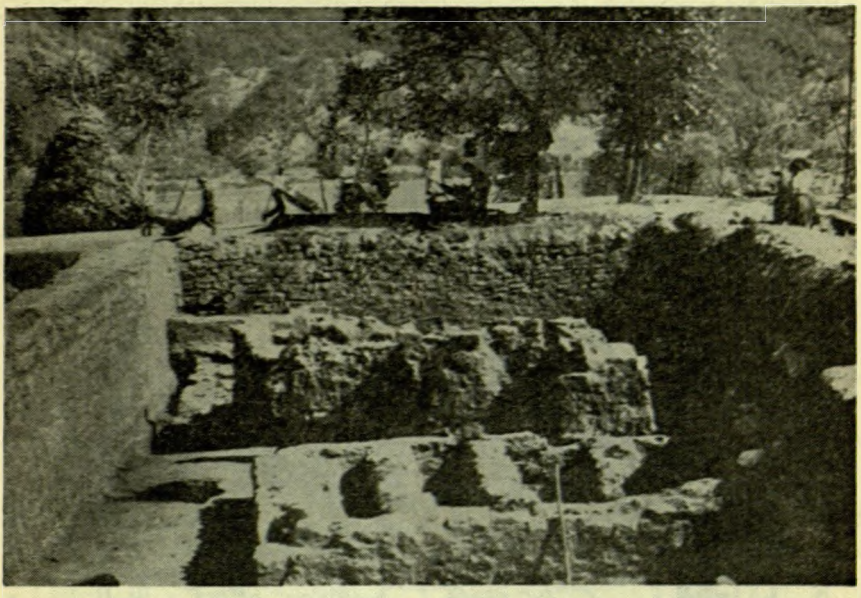
Sl. 1 — LEPENSKI VIR, trapezoidna kuća iz najstarijeg horizonta; sl. 2 — BOLJETIN, rimska amfora

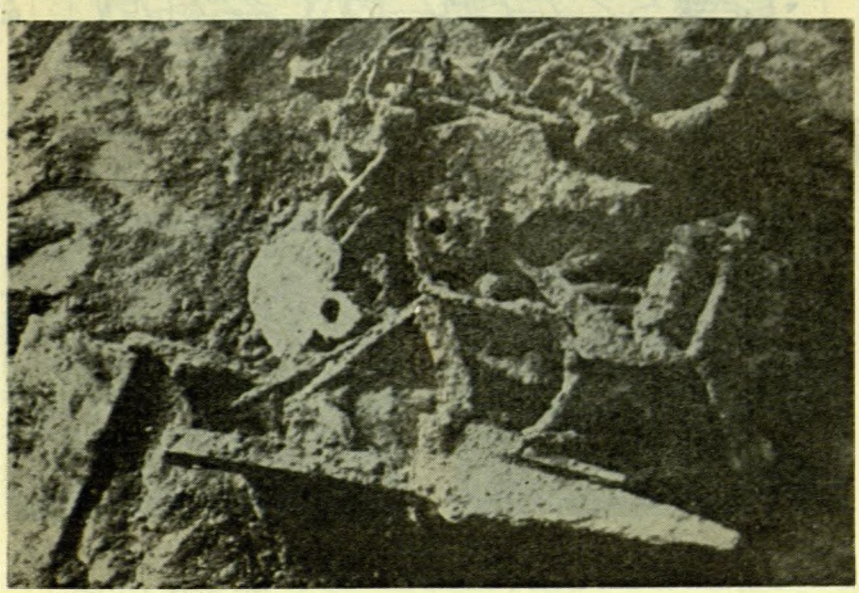
TABLA XXXVI

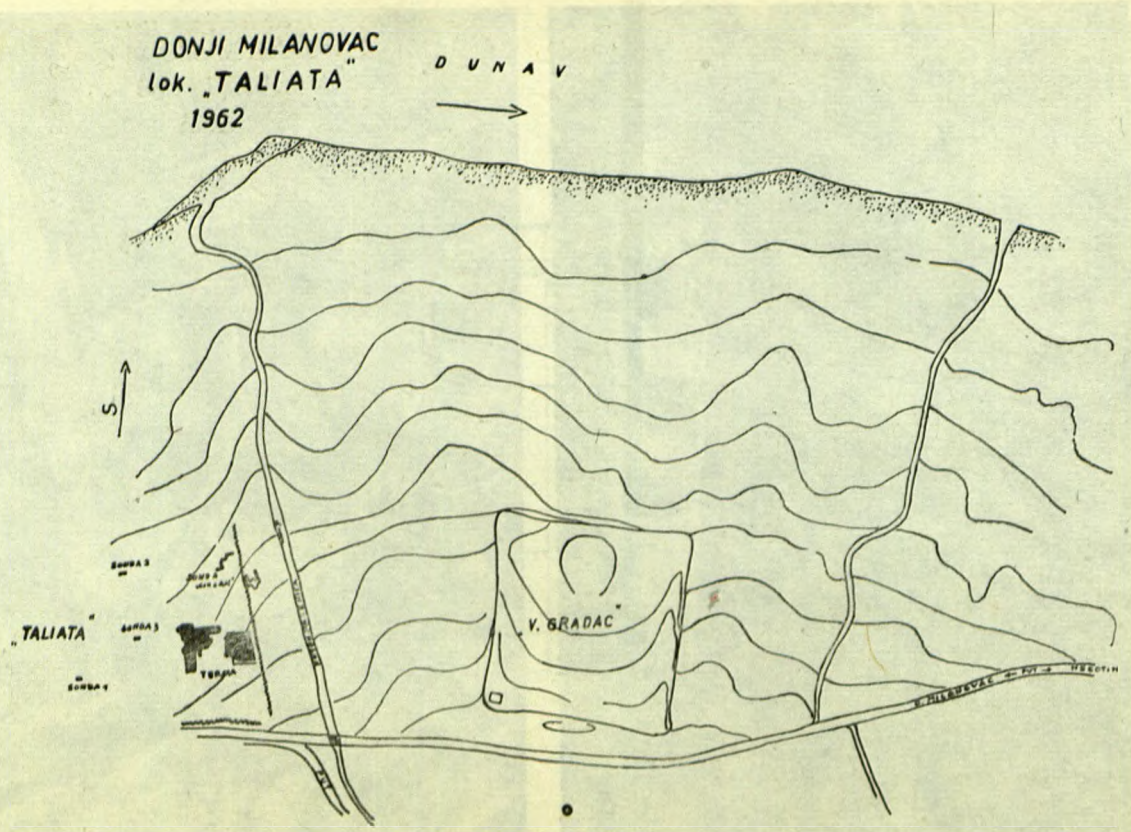

Sl. 1-2 — BOLJETIN, rimski kastrum

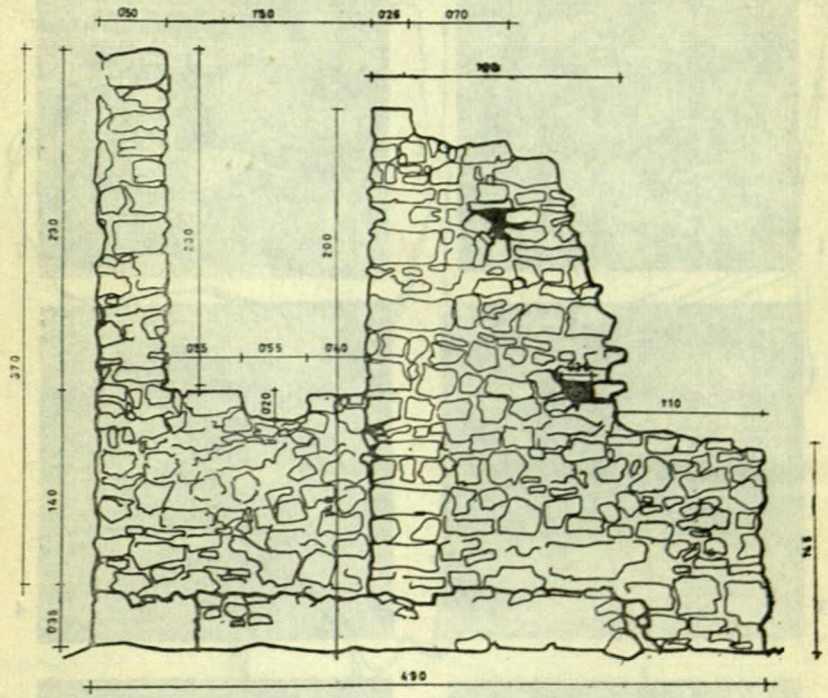

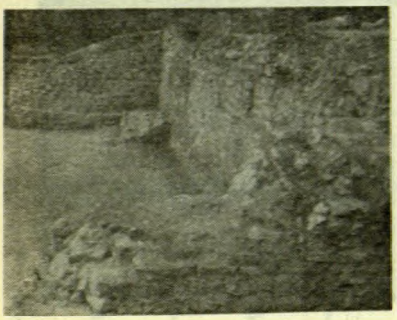

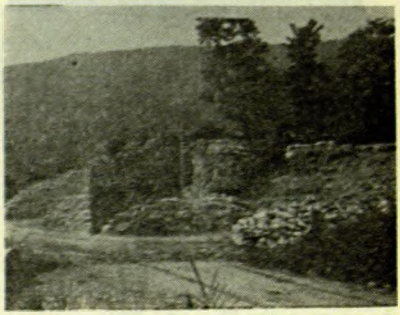
BOLJETIN, zgrada u utvrđenju i iskopana ostava gvozdenog alata

TALIATA, situacioni plan

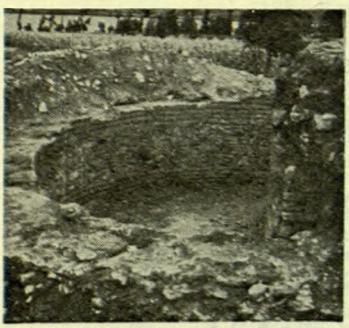

RAVNA, detalj zida SZ kule, deo bedema i kapija SI kule i SZ kula

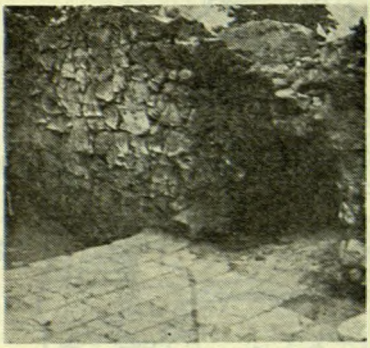
TABLA XL

1

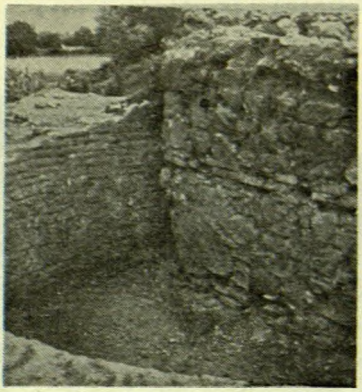
2

3

4

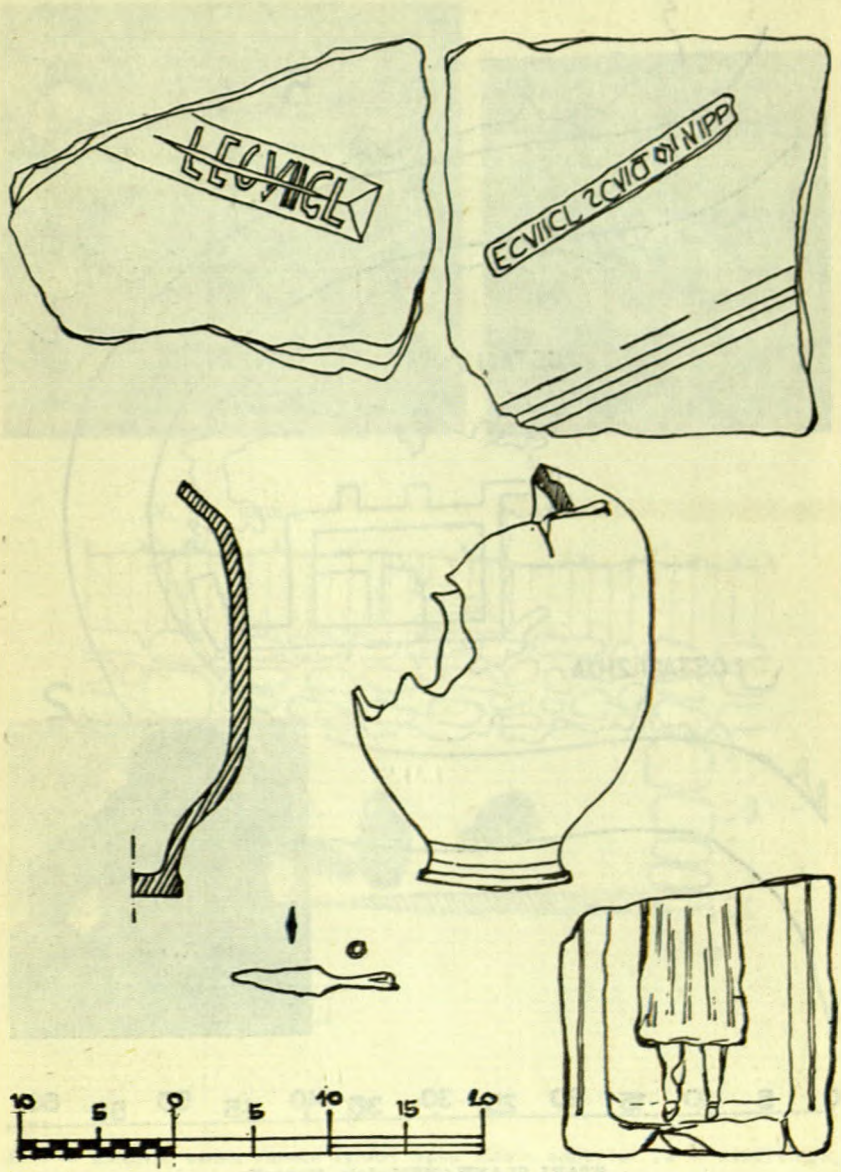

5

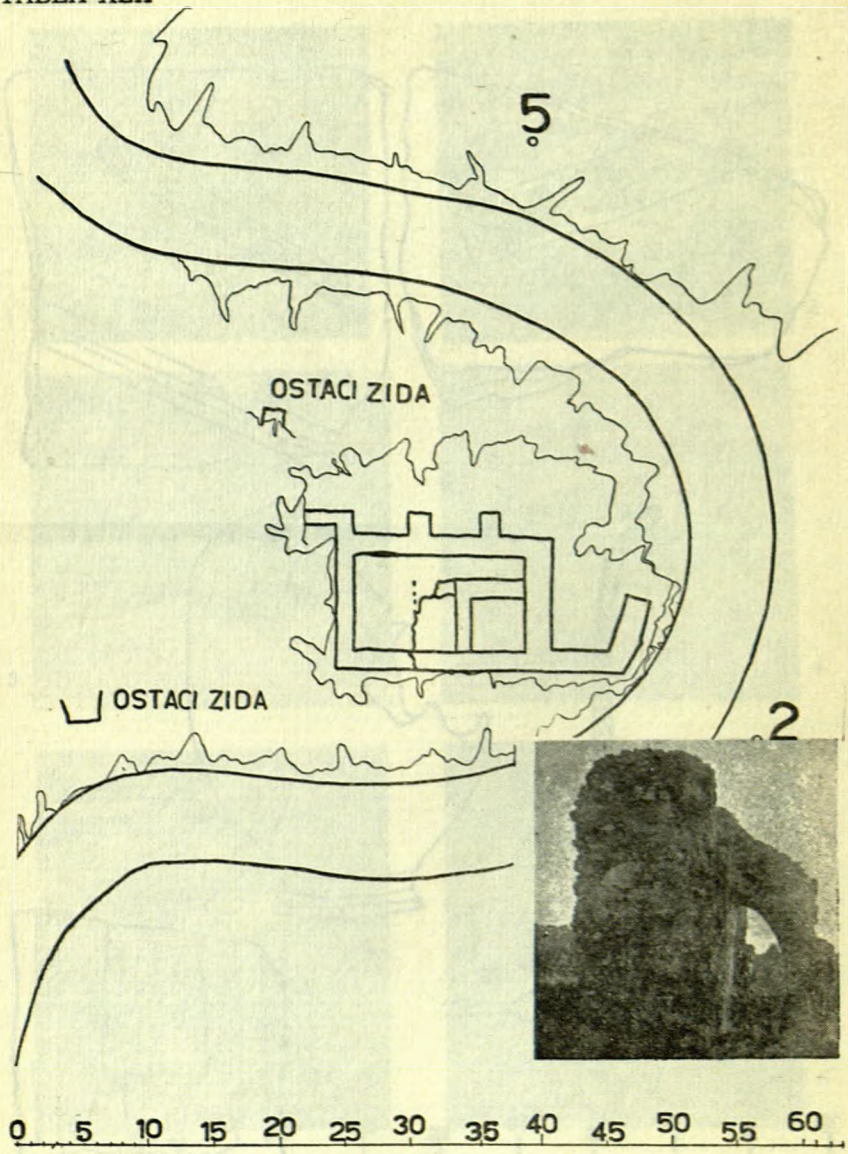
6

GRADAC, kula br. 3 (mlađa faza) i unutrašnji deo (sl. 1-2); ulaz u kulu br. 10 (sl. 3); stepenice za sev. bedem (sl. 4); spoljni deo kule (sl. 5) i piscina u kuli 10 (sl. 6)

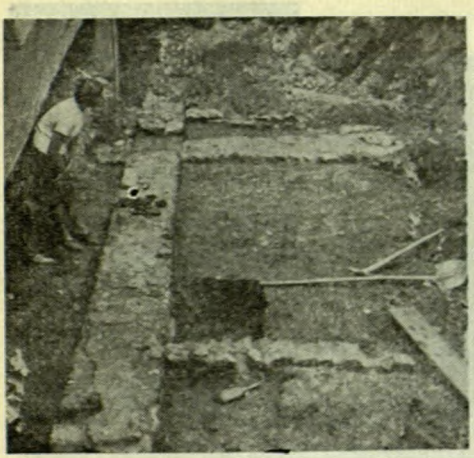

CEZAVA, pokretni nalazi

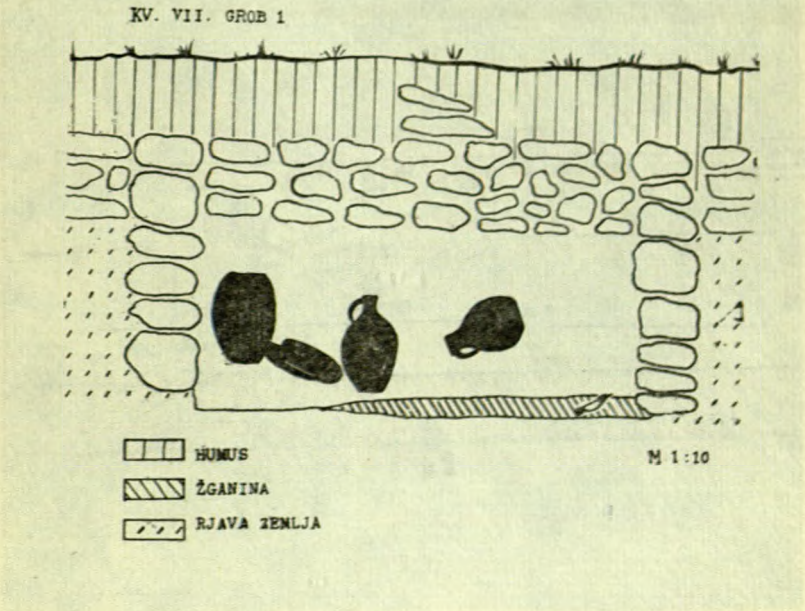
TABLA XLII

STARI SLANKAMEN, lok. Manastir

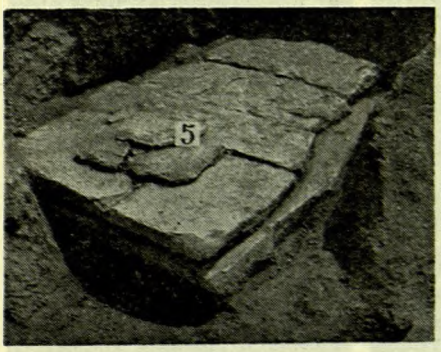

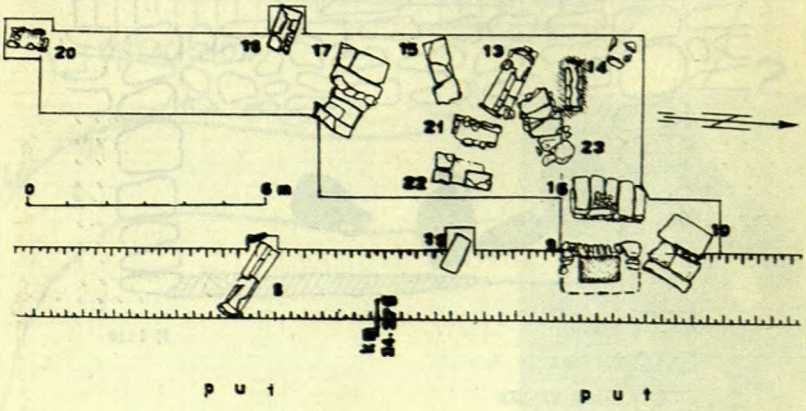

Sl. 1 — EMONA, ostaci rimske zgrade ispod Titove ceste; sl. 2-3 — ŠEMPETER, grob 23 i 1

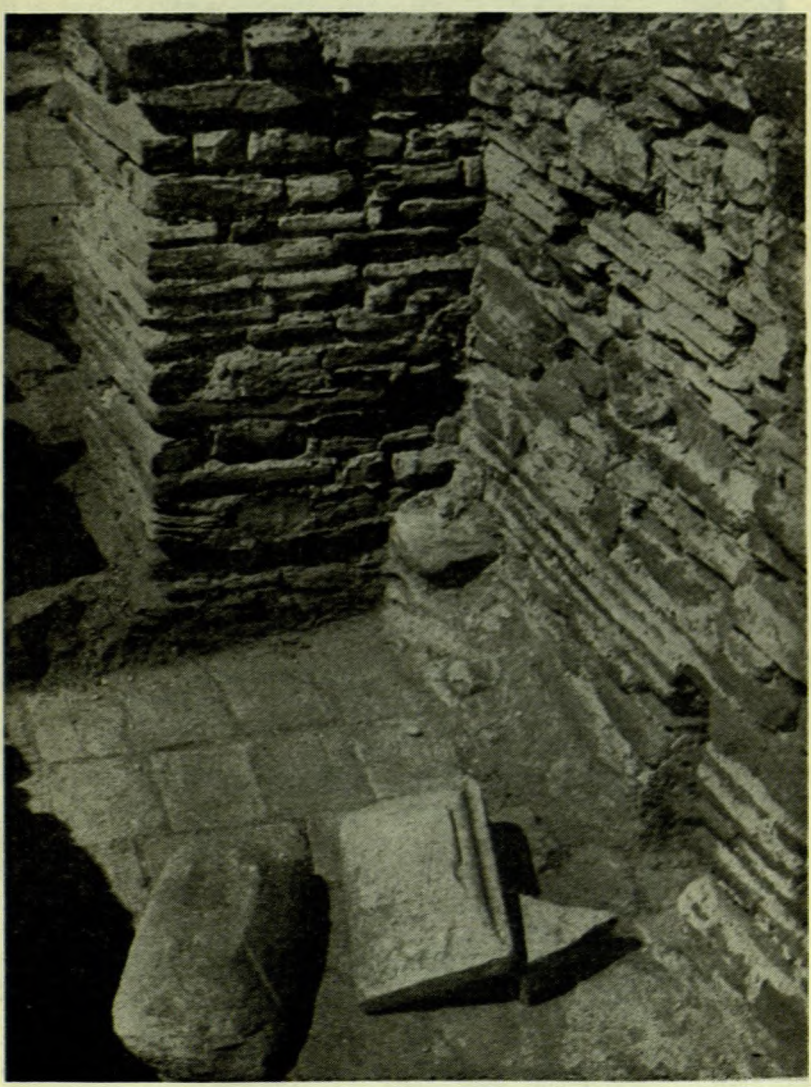
TABLA XLIV

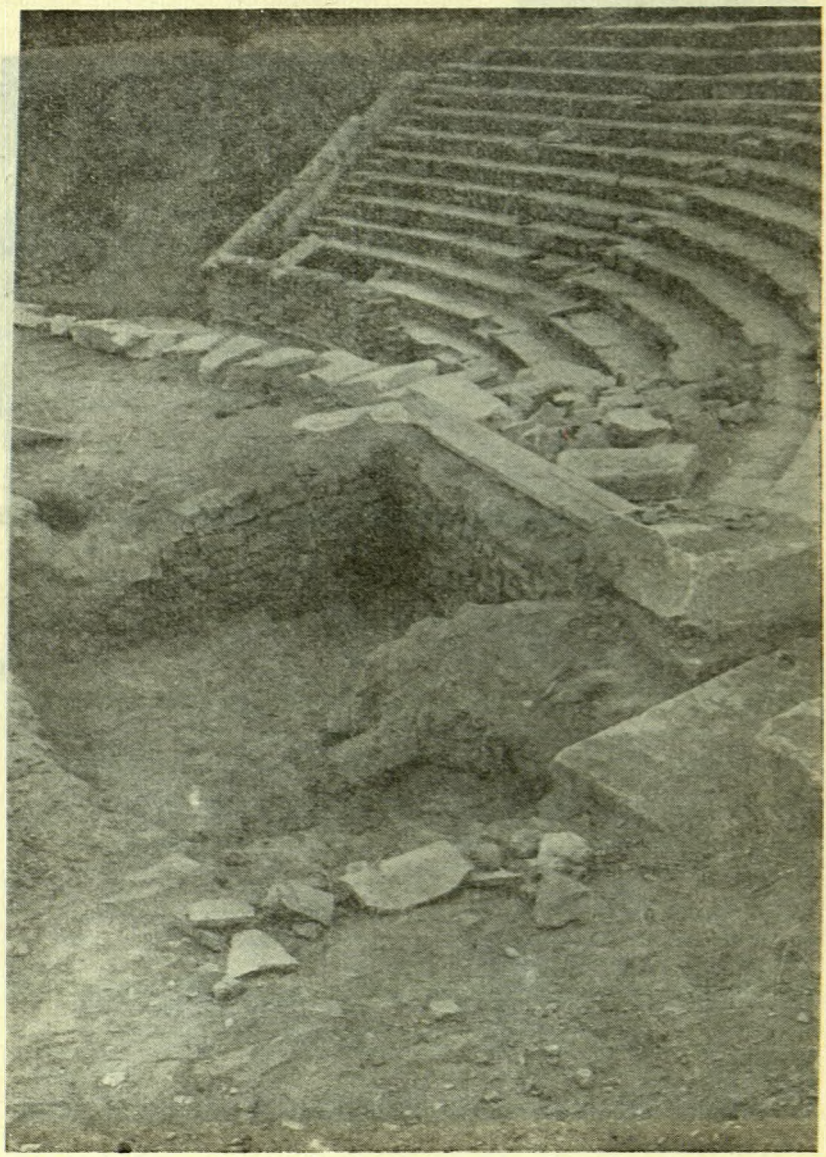

STOBI, grobnica V-VI vek (sl. 1); grob s kraja IV veka (sl. 2) i blok »A« (sl. 3)

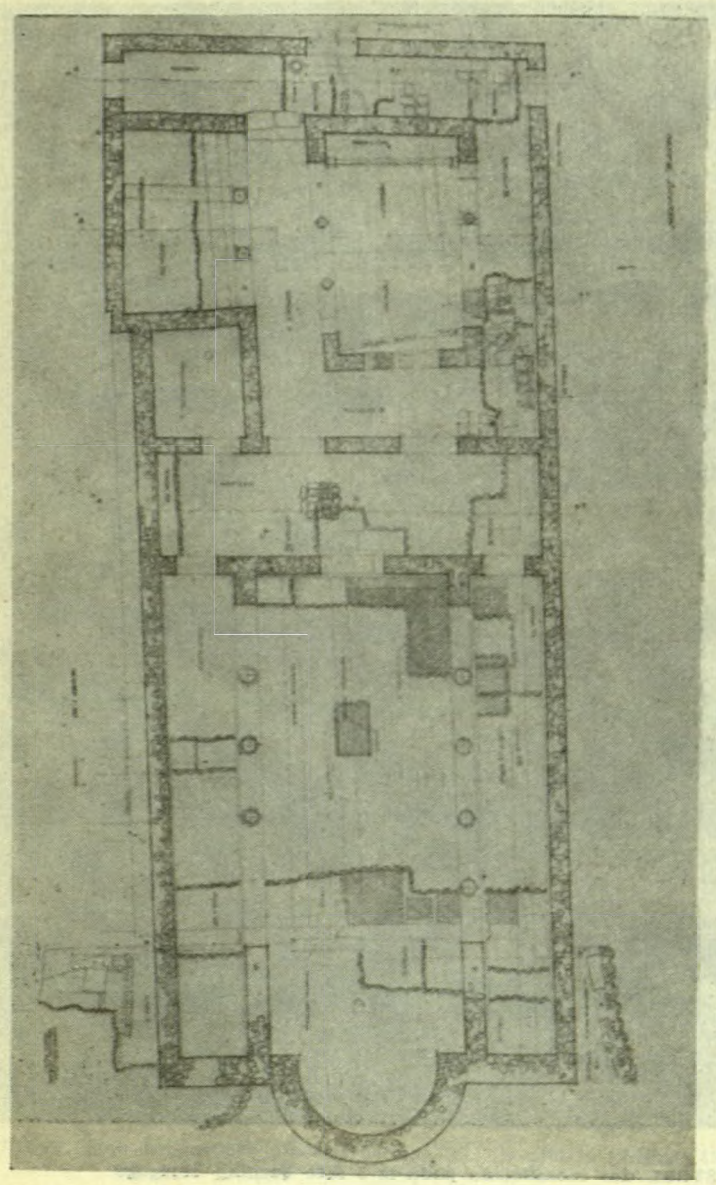

STOBI, ostaci starijih zidova u kaldariumu

TABLA XLVI

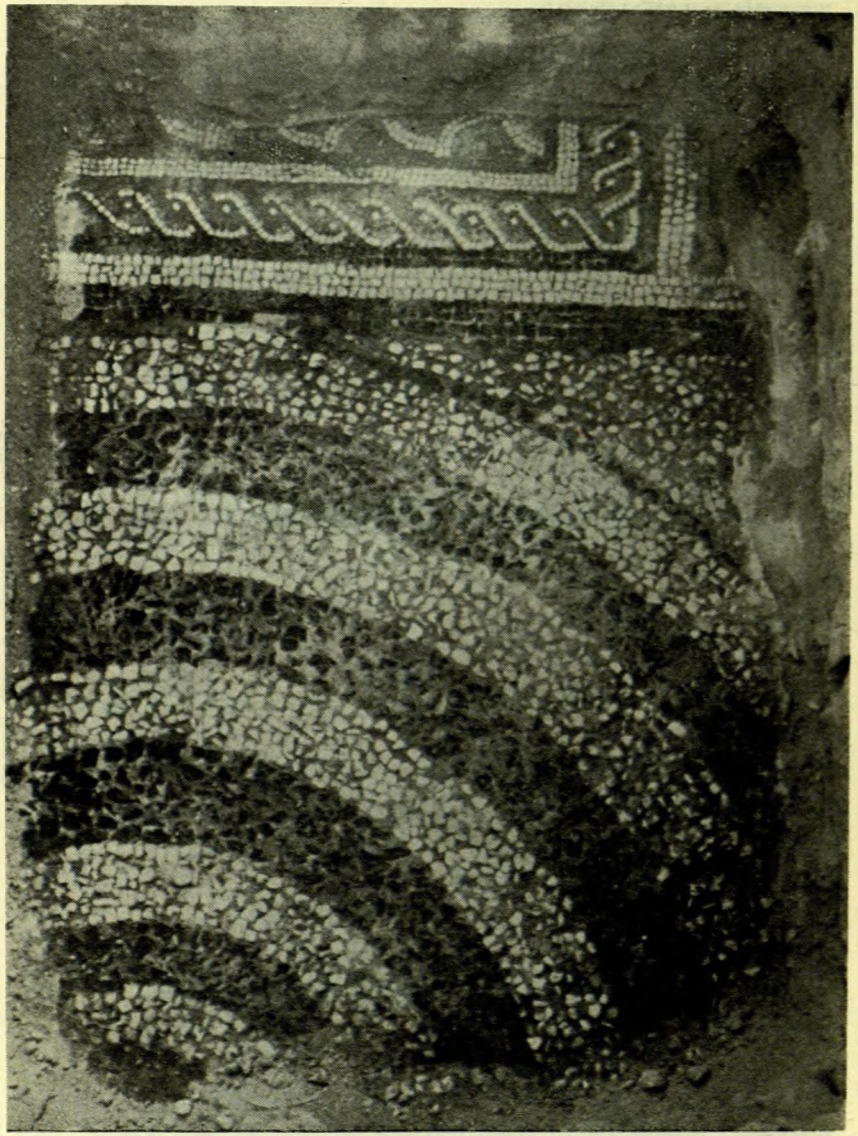

STOBI, antičko pozorište i kasnije zgrade na teatronu

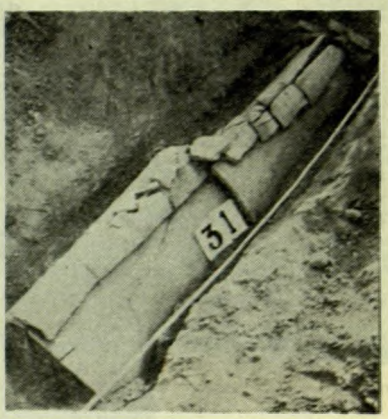
STOBI, osnova bazilike — sinagoge

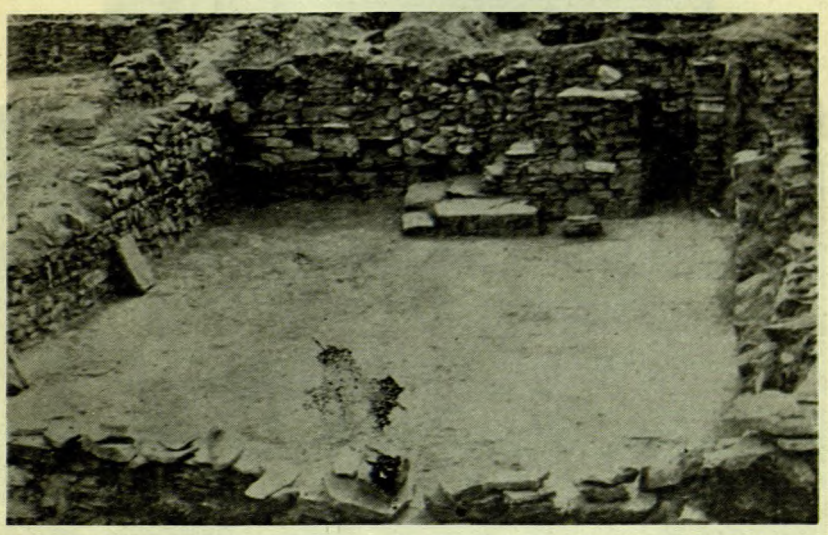
TABLA XLVIII

STOBI, deo mozaika na podu iz I faze bazilike—sinagoge

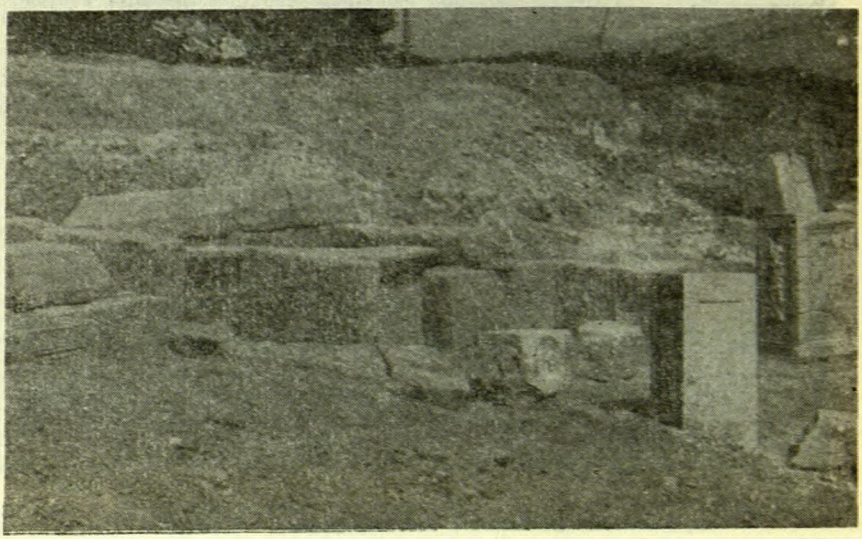

STOBI, grob helenističko-rimskog perioda (sl. 1); grob s početka IV v. (sl. 2); građevina i ostaci stepeništa

TABLA LIII

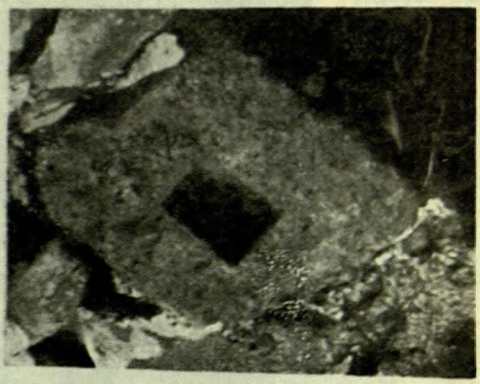

KOMINI, ostaci rimske nekropole

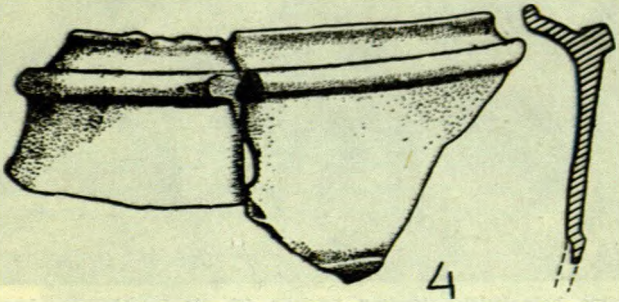
1

2

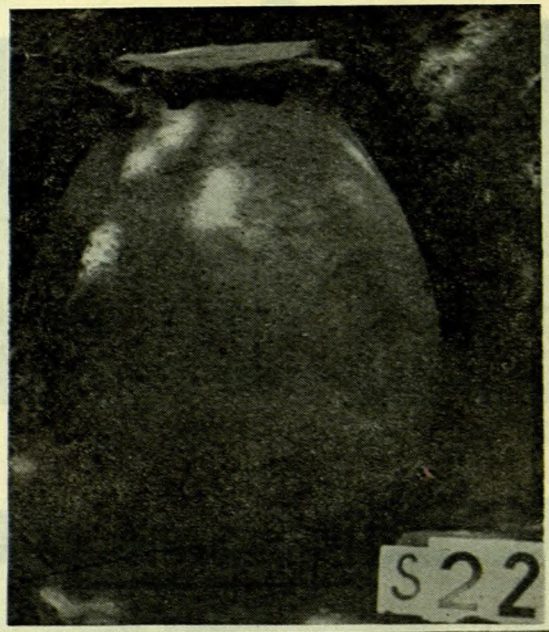
3

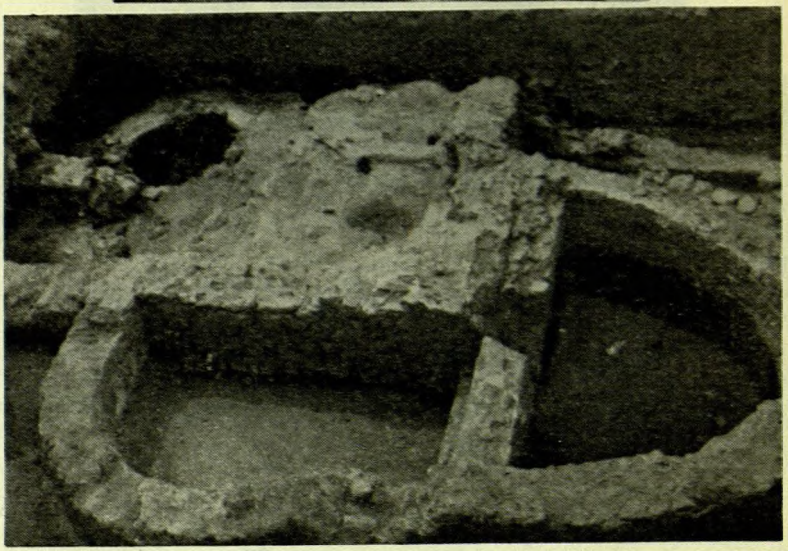

4

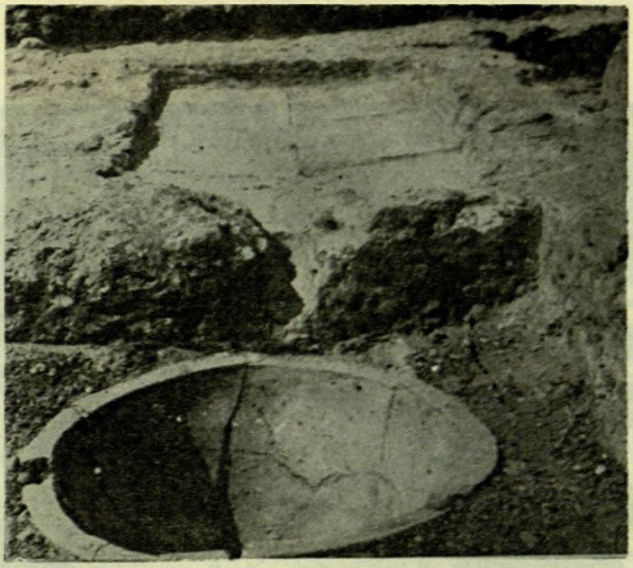
KONJIC — kasnoantički nalazi

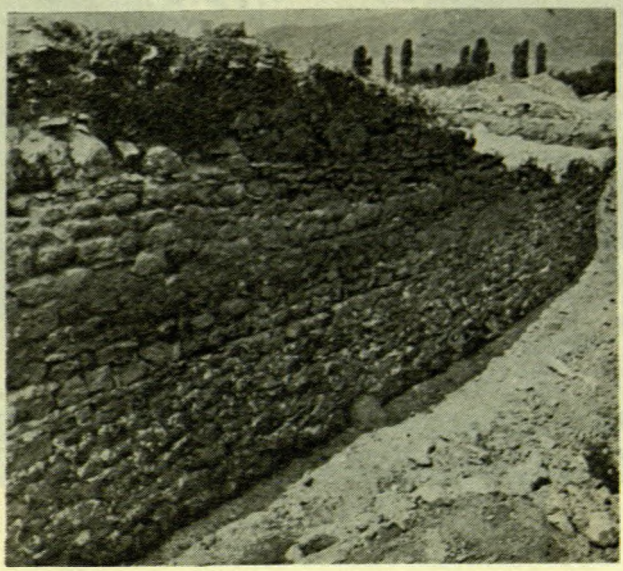
TABLA LII

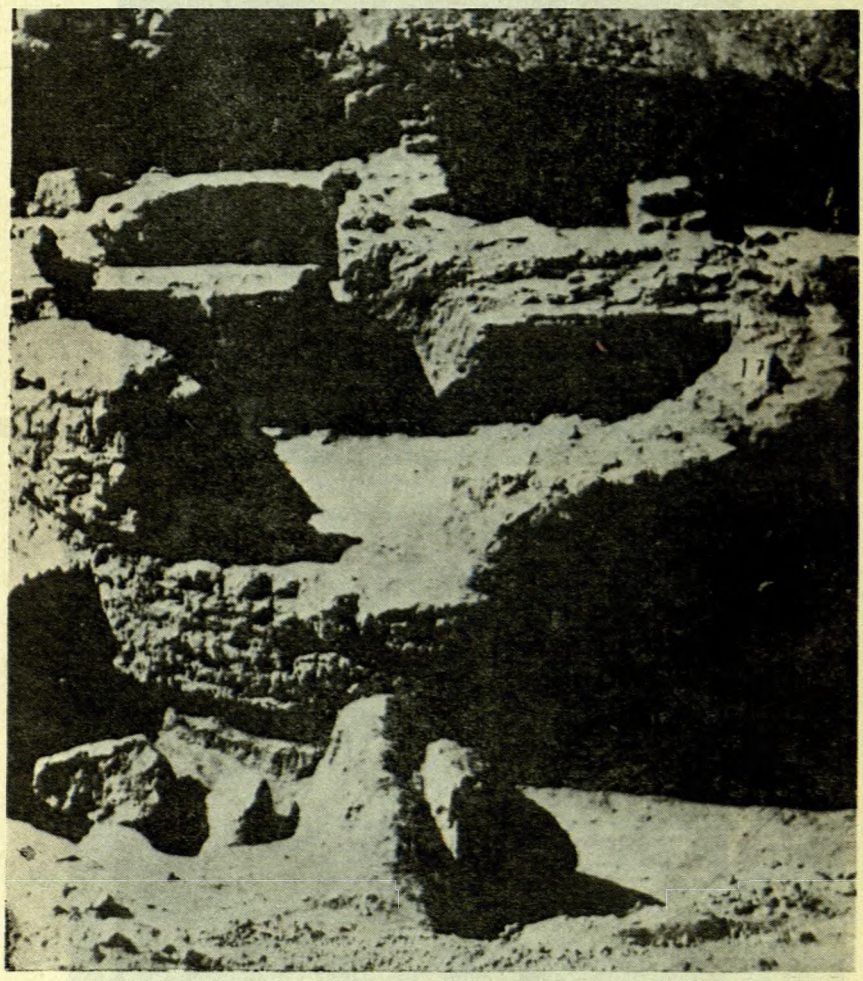
PRILEP, pitos helenističko-rimskog perioda (sl. 1); TAŠAČICA, kasno antičke terme (sl. 2)

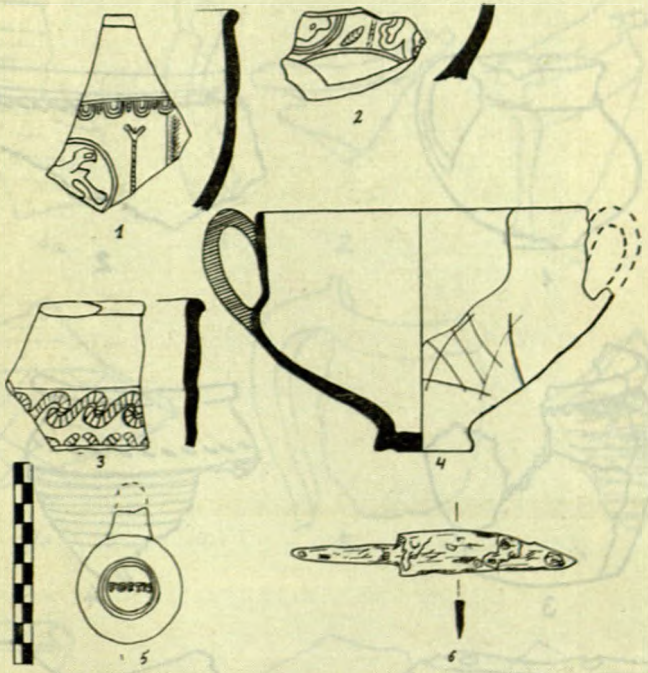

Sl. 1 — PEŠTERICA, deo kasnoantičke vile sa basenom za muljanje grožđa; sl. 2 — OBREŠTE, deo istočnog zida ranovizantijskog kastruma

TABLA LIV

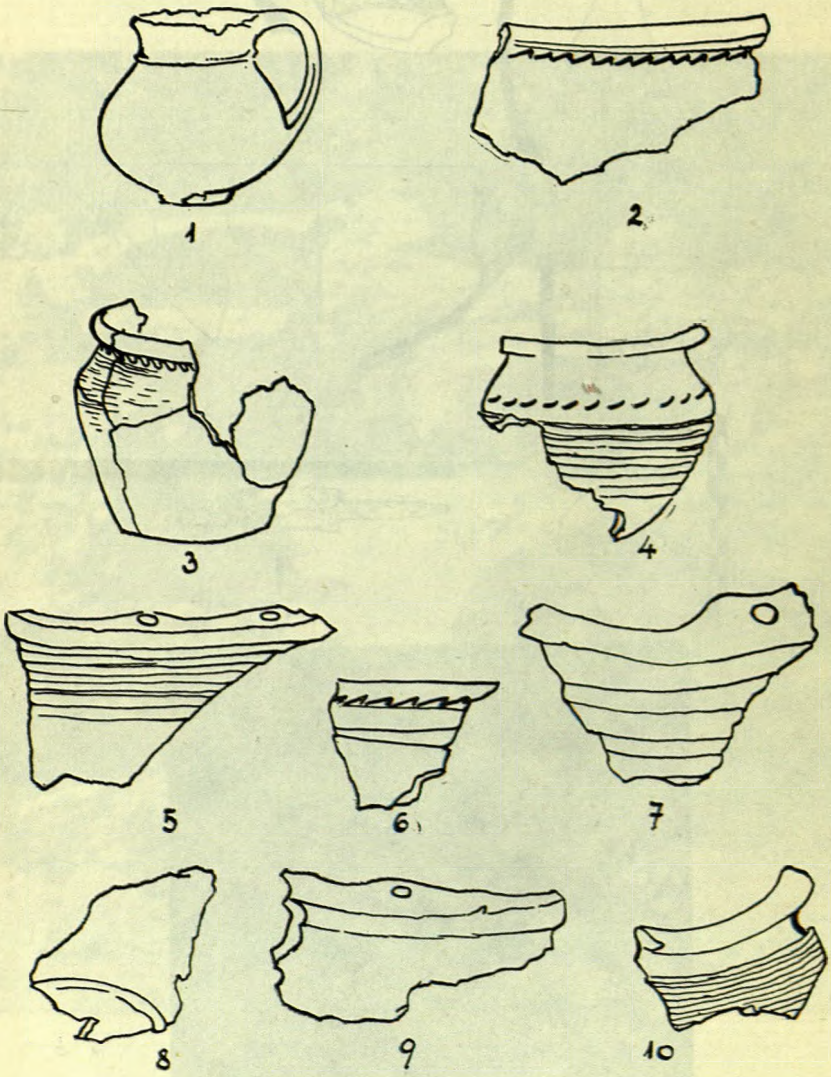
PRILEP, lok. Varoš — ostaci rimske arhitekture

ĐAKOVO, pokretni rimski nalazi (sl. 1); PRILEP, lok. Varoš — srednjevekovna jama sa zemljanim svodovima (sl. 2)

TABLA LVI

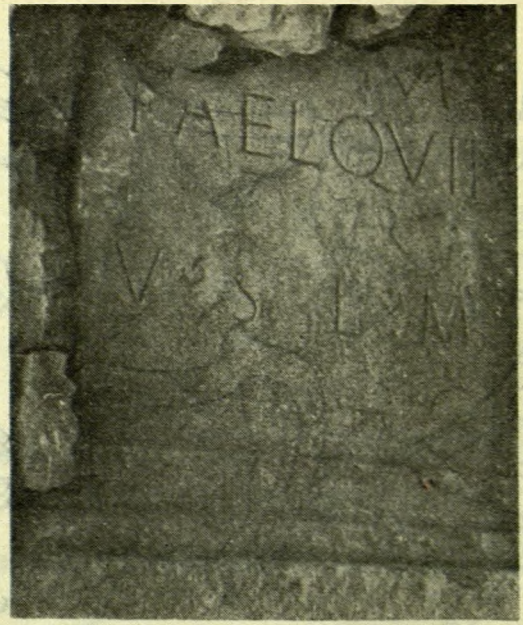

DOLOVO, srednjevekovna keramika

DOLOVO, sarmatska keramika

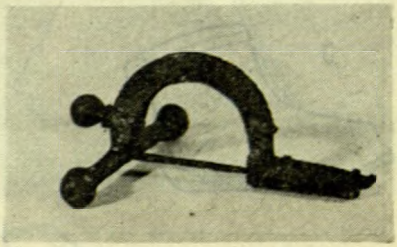
TABLA LVIII

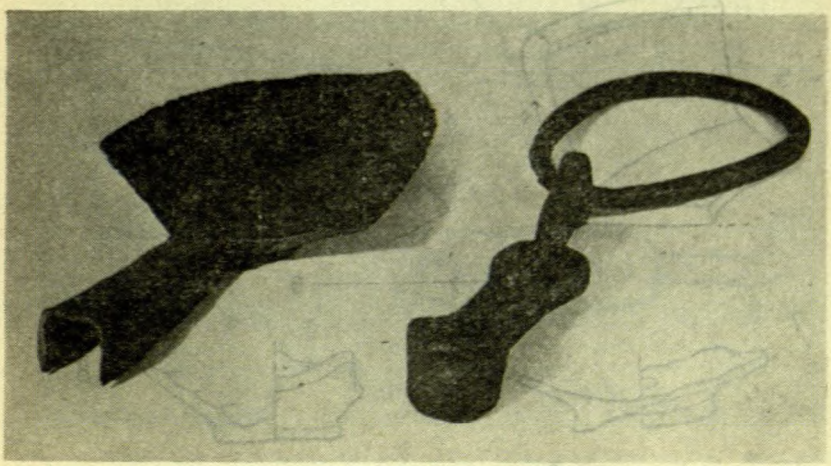

Sl. 1 — CRVENICA, rimski epigrafski spomenik; sl. 2 — DEBREŠTE, osnova pravougaone kule ranovizantijskog kastruma

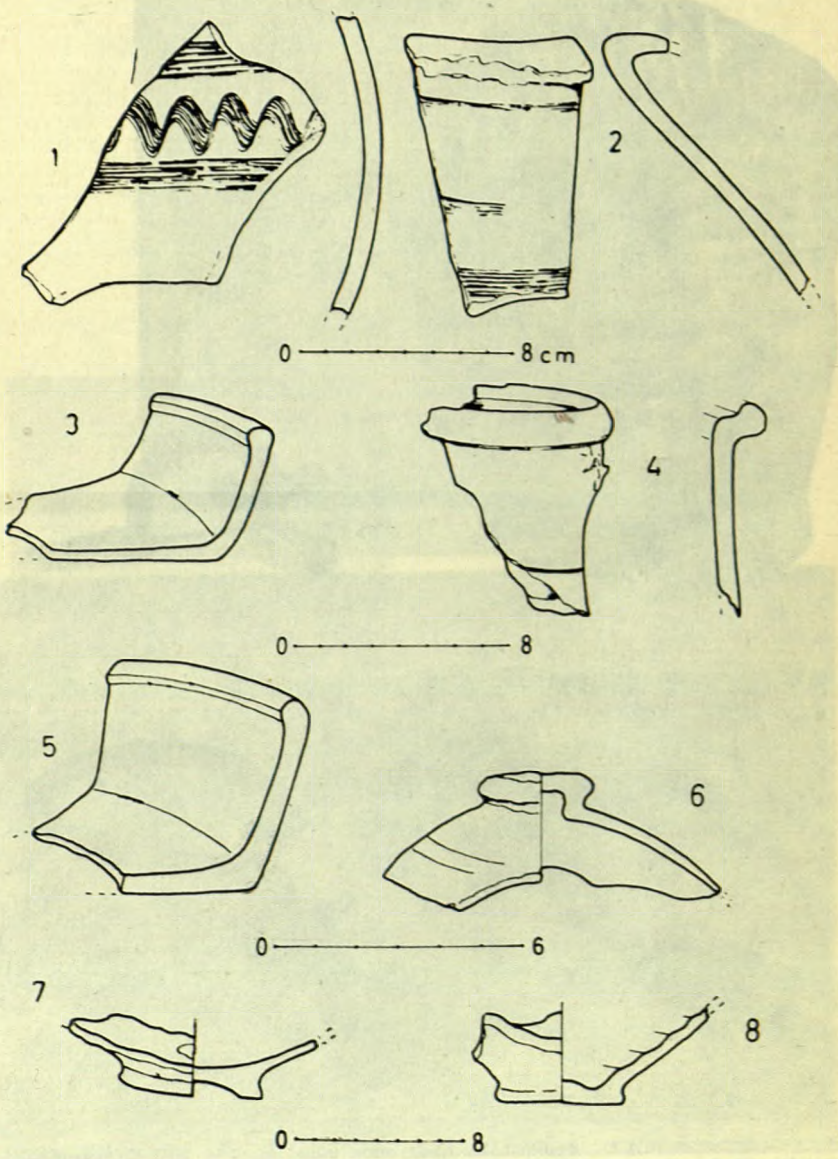

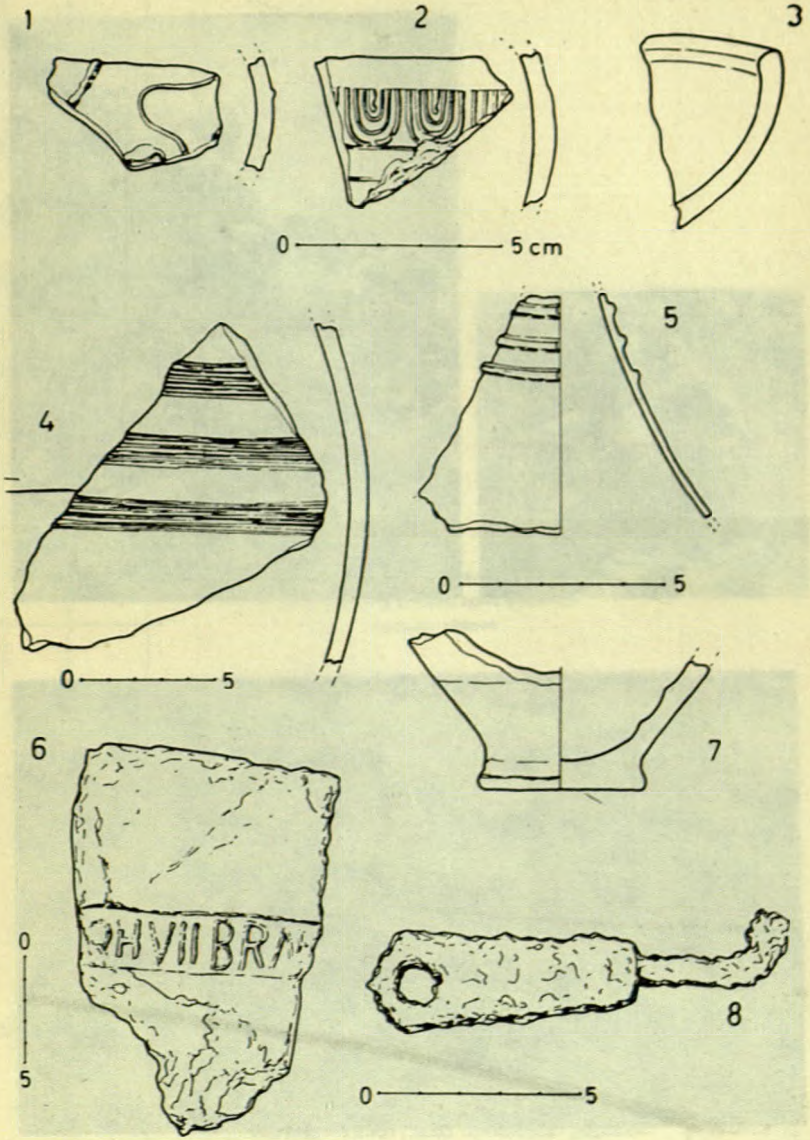

Sl. 1 — ZEMUN POLJE, deo rimske nadgrobne stele; sl. 2 — BRESTOVE MEĐE, rimska fibula; sl. 3 — INĐIJA, lok. Ekonomija 1. maj — rimski poljoprivredni alat

TABLA LX

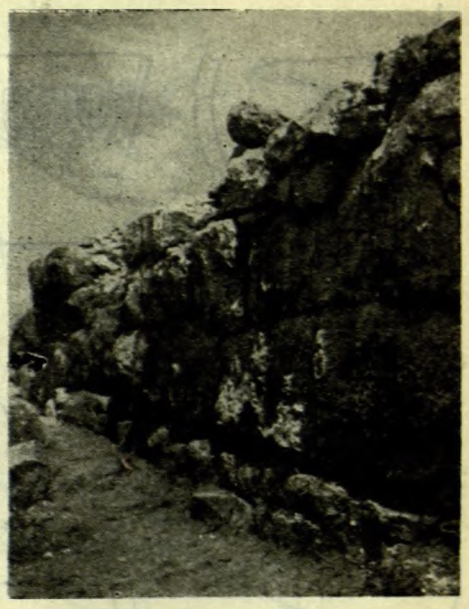
BRESTOVE MEĐE, rimska keramika

BRESTOVE MEĐE, rimska keramika

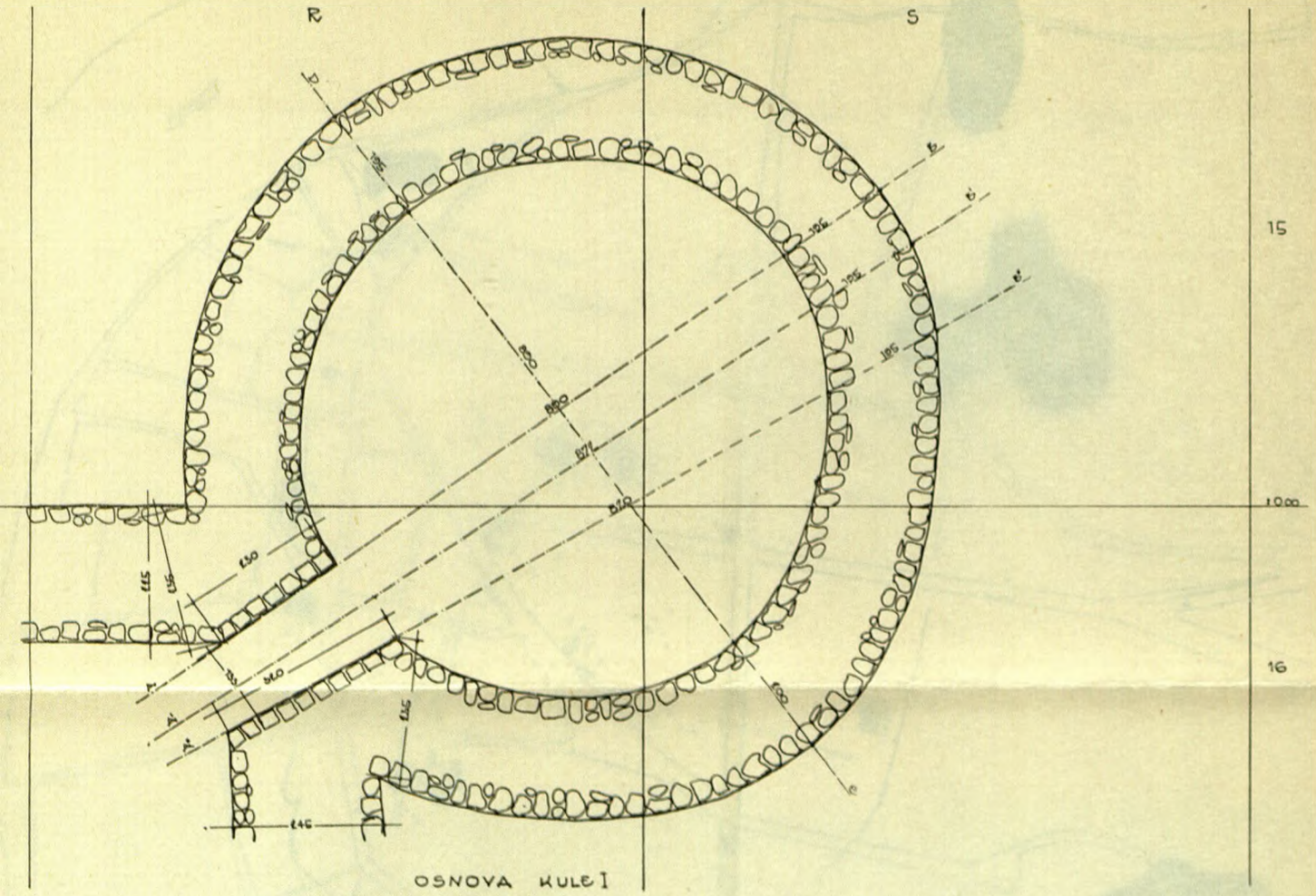
TABLA LXII

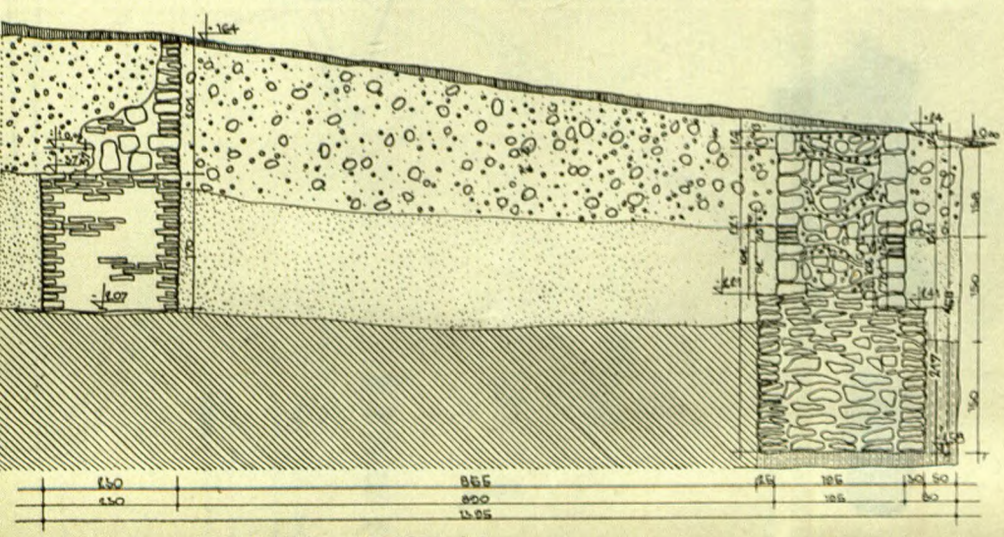

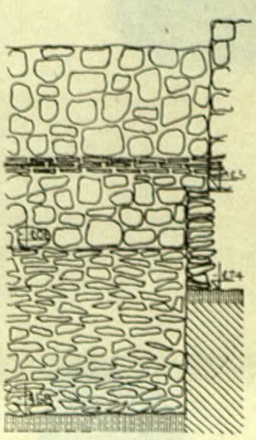

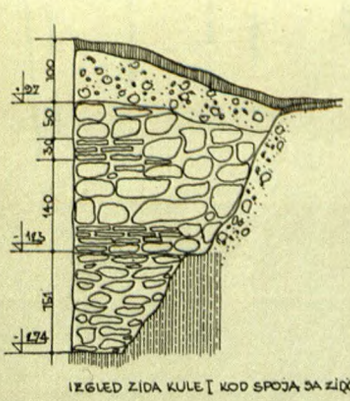

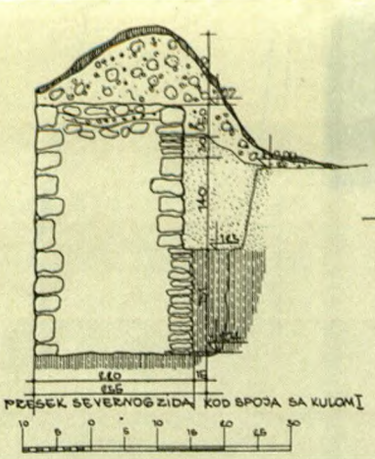
BRIBIR, grupa starohrvatskih grobova (sl. 1); zidovi stare Varvarije (sl. 2) i srednjevekovni grobovi na »Dolu«

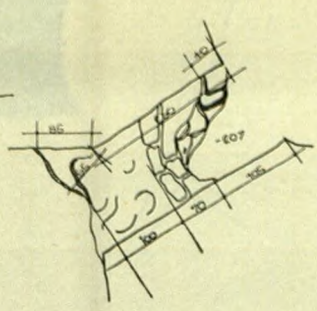

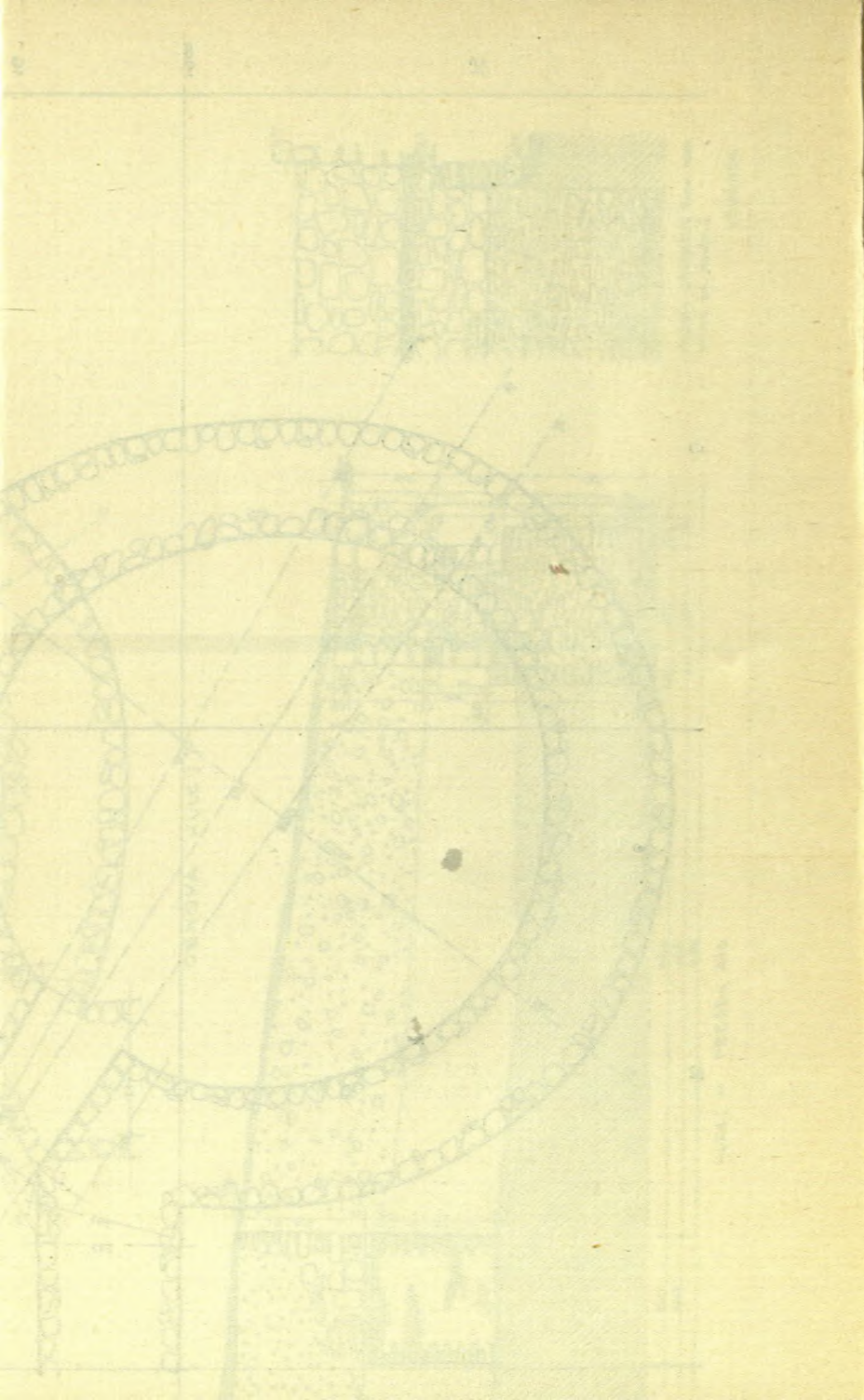

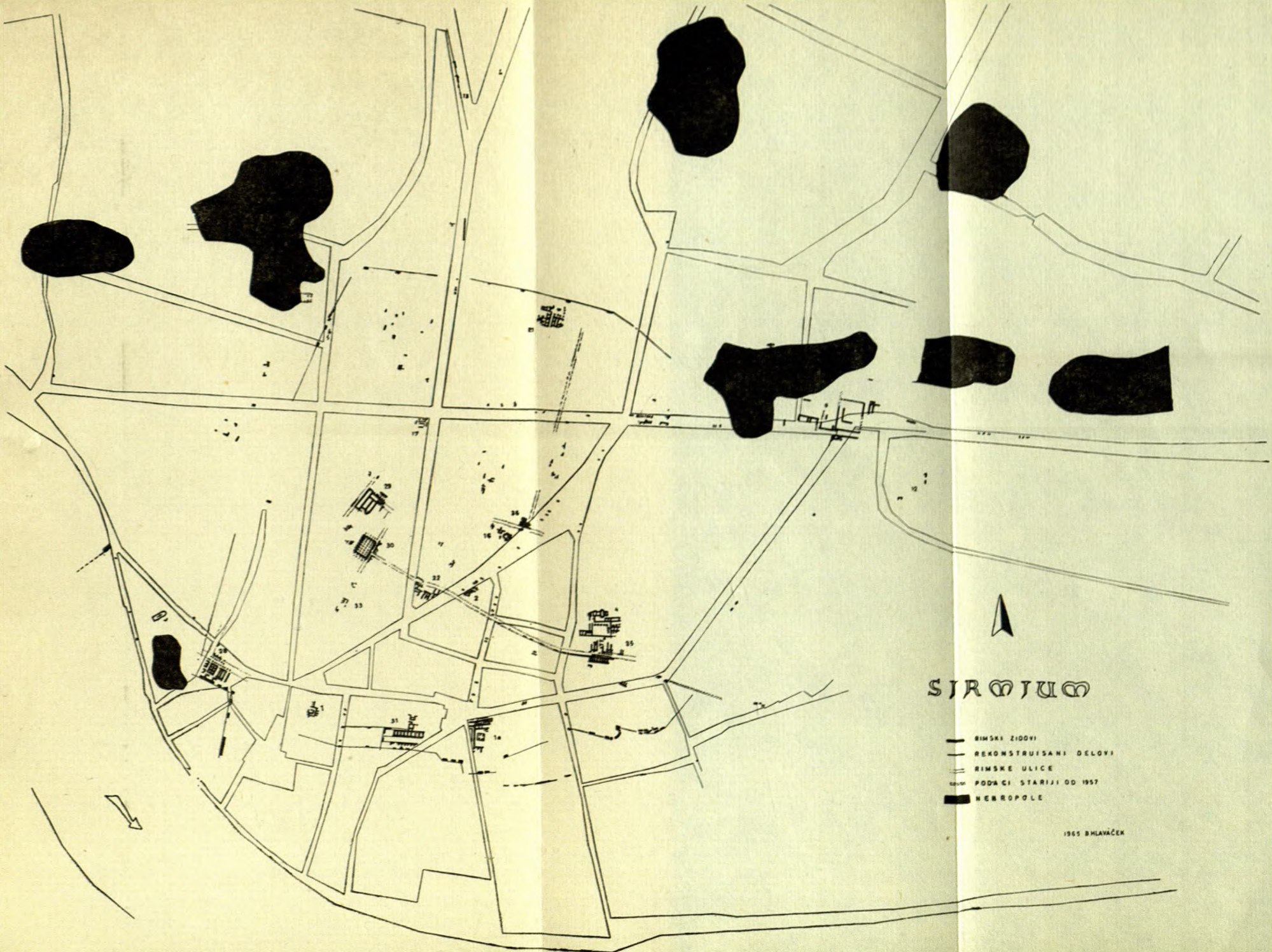

Detalji planova sa lokaliteta „Čezava“

SIRMIUM
RIMSKI ZIDOVI
REKONSTRUISANI DELOVI
RIMSKE ULICE
PODACI STARIJI OD 1957
NEKROPOLE
1965 B.HLAVAČEK